

CISC

Civil Initiatives Support Center

Қазақстан Республикасының ақпарат және қоғамдық даму Министрлігі

Министерство информации и общественного развития РК

Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТЕН ҚУҰҚЫК ПЕН ТЕН МҮМКІНДІК ИНСТИТУТЫ
ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА
INSTITUTE OF EQUAL RIGHTS AND EQUAL OPPORTUNITIES OF KAZAKHSTAN

ЖИЕН MOTHER МАМА КҮЙЕУ БАЛА
 ӘКЕ ПАПА АНА
 FATHER UNCLE МАМА ӘЖЕ
 НАҒАШЫ GRANDMOTHER
 МАТ NI NOS GRANDFATHER ҰЛ NEPHEW
 SON IN LAW ӘПКЕ DAUGHTER
 ЖЕЗДЕ

ҰЛТТЫҚ БАЯНДАМА
ҚАЗАҚСТАН ОТБАСЫЛАРЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОКЛАД
КАЗАХСТАНСКИЕ СЕМЬИ

NATIONAL REPORT
KAZAKHSTAN FAMILIES

GRANDDAUGHTER КӨКЕ CHOXA
 АТА ӘПКЕ АҒА SON IN LAW
 ЖЕЗДЕ АПА ӘЖЕ ТЕТЯ ДДУД
 SON IN LAW GRANDSON
 ПЛЕМЯННИК ДДУД ЖЕҢГЕ

Қазақстан Республикасының
ақпарат және қоғамдық даму
Министрлігі

«ҚАЗАҚСТАН ОТБАСЫЛАРЫ – 2019»

ҰЛТТЫҚ БАЯНДАМА

Жоба ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы»
КЕАҚ мемлекеттік грантының аясында жүзеге асырылды.

Жарияланымның мазмұнына «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ ұстанымын
бейнелеуге міндетті емес «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» ҚҚ жауапты.
Осы баяндамада бейнеленген авторлардың көзқарасы «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы»
КЕАҚ көзқарасымен сай келмеуі мүмкін.

УДК 32
ББК 67.404.4
К18

Авторлар:

Өскембаева М.Ә., Бурова Е.Е., Резвушкина Т.А., Әлжанова А.К., Соловьева Г.Г., Сәлімбаев Е.Х.

Жобаға қатысушылар:

Аубакирова С., Алтынбаева К., Ашимова А., Болганбаева Ш., Боранбаева М., Бекманова Р., Волкова-Михальская, О. Жарменова А., Жаңдосова Ш.М., Игенова Б., Калиева Г., Коянбаева Г. .Н., Котельникова Л., Сейтахметова Н.Л., Салпакаева Р., Цыганкова М., Шаймаева Д., Шамаева А.

Рецензия жазушылар: Қылышбаева Б.Н., Масалимова А.Р., Меербург Хезелле И.

Аударма: Шамаева А.Б., «Khan Translate» аудармалар бюросы

Фотограф: Изтурган Алдауев

Инфографика: «Eurasian Expert Council», «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» ҚҚ

ISBN 978-601-332-482-1

«Қазақстандық отбасылар — 2019» Ұлттық баяндамасы Қазақстан Республикасының ақпарат және қоғамдық даму Министрлігінің тапсырысымен дайындалды. Баяндама мәтінінде қазақстандық отбасылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары берілген, отбасы саясатын жүзеге асырудағы халықаралық тәжірибе, қазақстандық отбасылардың құндылықтар жүйесі, қазақстандық отбасылардың ауысуының трендтері талданған.

Баяндамада 2019 жылдың маусым айы мен қараша айының аралығында Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларында және Қазақстанның 14 өңірінде өткізілген әлеуметтік зерттеулердің (көпшілікпен өткізілген әлеуметтік сауалнамалар және фокус-топтар) нәтижелері ұсынылған.

Басылым әлеуметтік саясат, отбасы, отбасы және гендерлік саясат, ана мен бала, адам құқықтары мәселелеріне қызығушылық танытатын журналистерге, әлеуметтанушыларға, саясаттанушыларға, әлеуметтік қызметкерлерге, КЕҰ қызметкерлеріне, мемлекеттік қызметшілерге арналған.

Алматы: «Art Depot Studio» ЖШС, 2019–88 б.

ISBN 978-601-332-482-1

УДК 32
ББК 67.404.4

ISBN 978-601-332-482-1

Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты ҚҚ

Мазмұны.....	3
Қысқартулар тізілімі.....	5
КІРІСПЕ.....	6
Зерттеу әдістемесі.....	8
1. Қазақстандағы отбасылардың жағдайы.....	11
1.1. Оң үрдістер.....	13
1.2. Отбасылардың жағдайындағы теріс үрдістер.....	14
1.3. Отбасылардың жағдайы – «респонденттер көзімен».....	14
1.4. Қазақстанның әйгілі блогерлерінің фокусындағы отбасы мен отбасылық қарым-қатынастар.....	16
2. Отбасы саясаты саласындағы халықаралық тәжірибе.....	20
3. Отбасы – демографиялық саясат элементі ретінде.....	26
4. Отбасы — әлеуметтік қамтамасыз ету нысаны ретінде.....	33
5. Отбасындағы әлеуметтік-психологиялық ахуал қоғам тұрақтылығының негізі ретінде.....	41
6. Отбасы – тұлғаның мәдени және рухани даму институты ретінде.....	48
7. Отбасы – тұлғаның физиологиялық даму институты ретінде.....	53
8. Қазақстандық қоғамдағы отбасылық құндылықтар мен дәстүрлерге талдау.....	58
9. Отбасын қолдау бойынша бағдарламалардың жүзеге асырылуының тиімділігіне талдау.....	64
ҚОРЫТЫНДЫ.....	72
Ұсыныстар.....	77
Глоссарий.....	80
Алғыс.....	83
Қосымша.....	84

1 сурет. Жыныс.....	9	24 сурет. Тұрмыстық зорлықпен күрес бойынша шаралар.....	44
2 сурет. Жас	9	25 сурет. Ажырасулардың себебі	45
3 сурет. Этностық	9	26 сурет. Ажырасу үшін негіз.....	45
4 сурет. Білім	9	27 сурет. Отбасымен бос уақытты өткізетін орын.....	49
5 сурет. Қызмет ету саласы.	10	28 сурет. Сіздің балаңыз/балаларыңыз барады ма.....	50
6 сурет. Тұратын жері	10	29 сурет. Соңғы 3 жылда сіз отбасыңызбен бірге демалысқа бардыңыздар ма?.....	51
7 сурет. Респонденттердің некелік мәртебесі	28	30 сурет. Бала туу үшін ең қолайлы жас.....	54
8 сурет. Некеге тұру жасы.....	29	31 сурет. Балаларды туу аралығында үзіліс жасау қажет пе?.....	54
9 сурет. Отбасындағы балалар саны.....	29	32 сурет. Контрацептивтерді пайдаланасыз ба?.....	54
10 сурет. Жоспарланған балалар саны.....	30	33 сурет. Сіз белгілі жыныстағы баланың туылуын жоспарладыңыз ба?.....	55
11 сурет. Балалардың оңтайлы саны.....	30	34 сурет. 16 жасынан бастап жасөспірім қыз аборт жасау туралы шешімді өз бетімен қабылдай алады дегенмен келісесіз бе?.....	56
12 сурет. Бала дүниеге келген соң туындаған қиындықтар.....	31	35 сурет. Екпеге қатысты уәждері.....	56
13 сурет. Отбасылардың табыс деңгейі	36	36 сурет. Сіздің балаңыз қаншалықты жиі ауырады?.....	56
14 сурет. Сіздің отбасыңыздың иелігінде не ба?.....	37	37 сурет. Отбасында үйдің басшысы кім болуы керек?.....	58
15 сурет. Медициналық қызметтерге ай сайынғы шығындар	37	38 сурет. Сіз үшін – бала...?.....	60
16 сурет. Мүгедектігі бар балаға кім күтім жасайды?	38	39 сурет. Жақсы ата-ана болу үшін қажет:.....	60
17. Сурет Кто ухаживает за пожилыми родственниками?.....	38	40 Сурет. Баланы тәрбиелеуге ана мен әкенің қатысу деңгейі.....	61
18 сурет. Отбасындағы эмоционалды ахуалды бағалау.....	42	41 сурет. Сіз жұбайыңыздың балаға қамқорлық танытып және баланы тәрбиелеу процесіне араласқанын қалайсыз ба?	61
19 сурет. Некені түсіну.....	42	42 сурет. Отбасы саясатындағы мемлекеттің қызметін бағалау.....	61i
20 сурет. Жұбайлардың ұқсастығы факторының иерархиясы.....	42		
21 сурет. Неке сәттілігінің факторы.....	43		
22 сурет. Отбасыларға тән мақсаттар	43		
23 сурет. Отбасында зорлыққа ұшырайды.....	44		

1 Кесте. Отбасы мүшелерінің саны бойынша отбасылардың типтер	27	6 Кесте. Отбасында кім үйдің басшысы болу керек? (әр өңір бойынша)	59
2 Кесте. Отбасының кірістері мен шығыстарының құрылымы.....	35	7 Кесте. Гендерлік және отбасы саясаты Тұжырымдамасын жүзеге асыру контекстінде мемлекет қызметінің тиімділігін бағалау	67
3 Кесте. Бос уақыт орындарына бару саны.....	50	8 ҚР отбасы саласын реттейтін нормативтік құжаттар туралы хабардарлық деңгейі	69
4 Кесте. Туылғандар саны (анасының жасы бойынша).....	53		
5 Кесте. Жасына қарай ата-ана болуға дайындығы.....	54		

Қысқартулар тізілімі

АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
ҰОС	Ұлы Отан соғысы
ТҮКШ	Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық
ҚТҮҚЖБ	Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі
ҰЭМ СК	Қазақстан Республикасының ұлттық экономика министрлігінің статистика комитеті
ХҚДХК	Халықтың қоныстануы және дамуы жөніндегі халықаралық конференция
ҚР ҰЕМ	Қазақстан Республикасының ұлттық экономика министрлігі
ҚР БЖҒМ	Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі
КЕАҚ	Коммерциялық емес акционерлік қоғам
НЛБ	Нейролингвистикалық бағдарламалау
ҮЕҰ	Үкіметтік емес ұйым
БАӘ	Біріккен Араб Әмірліктері
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
ЗТБ	Заңды тұлғалар бірлестігі
КМ	Күнкөріс минимумы
АХАТ	Азаматтық хал актілерін тіркеу
ҚР	Қазақстан Республикасы
ТЖК	Туудың жиынтық коэффициенті
МАӘС	Мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соты
БАҚ	Бұқаралық ақпарат құралдары
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
ТДМ	Тұрақты даму мақсаттары
СЕДАВ	БҰҰ Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы конвенциясы
СНАҒ	Отбасылық бірлестіктердің ұлттық одағы. Отбасына берілетін жәрдемақы жөніндегі ұлттық басқарма.
UNCRC	БҰҰ Балалар құқығы туралы Конвенциясы
UNFPA	БҰҰ Тұрғын халық саласындағы қоры
UNICEF	БҰҰ Балалар қоры

КІРІСПЕ

Отбасы — бұл қоғамдастықтар мен экономика онсыз қызмет ете алмайтын негізгі әлеуметтік институт. Отбасы аясында адамдар ресурстарын бөледі, аурулар мен әлсіздерге қамқорлық көрсетеді, болашақ ұрпақтарын өсіреді, тәрбиелейді және оларға қамқор болады. Отбасылар сүйіспеншілік пен іңкәрліктің көзі болуы және белгілі бір топқа сәйкестігі мен тиістілігін сезіну үшін абзал мағынаға ие болуы мүмкін¹.

Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

Отбасы — бұл жеке тұлға туылу дерегі бойынша тиесілі болатын табиғи топ. Отбасында адам қоғамдағы өмірге қажетті негізгі дағдыларды алады, тұлға ретінде қалыптасады. Отбасы балаларды қоғамның білікті, белсенді мүшелері болуға дайындайды, ал балалардың бойында қалыптасатын ата-анаға деген іңкәрлік анағұрлым кең әлеуметтік ортамен араласу үшін үлгі ретінде қызмет етеді. Тұлға мен қоғам мүдделерінің келісінде делдалдық рөлді атқара отырып, отбасы мемлекеттің тұрақтылығын айқындайды және өскелең ұрпақтың әлеуметтену функциясын жүзеге асырады².

Қазіргі қоғамда отбасы мен отбасы ішіндегі қарым-қатынастар ауысуға ұшыраған, бұл ең алғашқы кезекте туу деңгейін төмендетуге, отбасының құрылымы мен мөлшерінің өзгеруіне, отбасыішілік гендерлік рөлдердің қайта бөлінуіне, дәстүрлі құндылықтардың өзгеруіне әсер еткен көші-қон және қалалану сияқты ғаламдық факторлармен шартталады³. Соңғысын көп жағдайларда қоғамның барлық деңгейінде алаңдаушылық туғызып отырған және маңызды зерттеуді талап ететін «отбасы дағдарысымен» байланыстырады⁴.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей қазіргі отбасының функционалдық беріктігінің деңгейіне гендерлік қарым-қатынастар үлгісі айтарлықтай әсер етіп отыр. Гендерлік теңдіктің деңгейі неғұрлым жоғары болса, отбасы мүшелерінің өзінің тұрмыстық, экономикалық, адамгершілік-тәрбие, қорғау және басқа да маңызды міндеттерін орындауында жауапкершілік, те-

² Берк Л. Баланың дамуы. изд. СПб.: Питер. 2006.

³ Doing Better for Families. OECD Report. 2011

⁴ Social Problems of the Contemporary Families. 2014. ISBN 978-83-919865-6-1.

пе-теңділік және нәтижелілік соғұрлым жоғары болады⁵.

Қазақстанда тұрақты дамудың халықаралық трендтерімен өзара байланысқан ұлттық стратегиялық басымдықтар мен қағидаларға сәйкес отбасы және гендерлік саясатын әзірлеу және жүзеге асырудың өзіндік тәсілдемелерін қалыптастыру міндеті жандандырылған⁶.

Қазақстандық отбасыларға назар аудару арқылы өзекті мәселелерді зерттеудің қажеттілігі мемлекеттің әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатының міндеттерін жүзеге асыруда тек алғашқы қадамдарын жасауымен қозғалып отыр.

Мемлекеттің, заңнамалық және зерттеу институттарының және азаматтық қоғамның отбасы институтын нығайту үшін жұмсап отырған күш-жігеріне қарамастан: ажырасулардың жоғары деңгейі, некеден тыс бала туу, бір ата-анасы ғана бар отбасылар санының өсуі, отбасындағы зорлық, ерлер мен әйелдердің гендерлік рөліне қатысты стереотиптер, азаматтық, бір жыныстық, туысаралық, діни некелер сияқты мәселелер өзекті болып отыр.

Ерлер мен әйелдердің ұрпақ жаңғырту денсаулығы, балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы, ерте неке құру, жасөспірім қыздардың жүктілігі, ерте жаста түсік түсіру мәселелеріне көңіл бөлу қажет.

Отбасындағы даулардан, отбасында әйел адамдарға, балаларға, аға буынға, мүгедектерге қатысты көрсетілетін зорлық пен қатігездік қарым-қатынасы, балалар мен жасөспірімдер арасындағы өзіне-өзі қол жұмсау және т.б. сақтандыру және оның алдын алу әлеуеті толығымен жүзеге асырылмаған. Қазіргі жағдайдағы қазақстандық отбасылар үлгісінің ауысуы, оның жағдайы мен өзгеру векторы, оған көші-қон, қалалану, ақпараттандыру, гендерлік рөлдердің өзгеруі сияқты және т.б. ғаламдық үдерістердің әсер етуі мұқият зерттеуді талап етеді⁷.

Қазақстандық отбасылар — 2019» Ұлттық баяндамасы Қазақстан Республикасының ақпарат және қоғамдық даму Министрлігінің тапсырысымен дайындалған. Баяндаманың мақсаты қазақстандық отбасылардың жағдайы мен олардың дамуы туралы кешенді зерттеудің нәтижелерін кеңінен тарату, отбасына әсер ететін ауысу үдерістерін талдау және Қазақстандағы отбасы саясатын жетілдіру үшін ұсыныстар ұсыну болып табылады.

Баяндама 9 бөлімнен тұрады. Әрбір бөлім отбасы қызмет ететін нақты саланы талдауға арналған. Баяндама өткізілген әлеуметтік зерттеу мәліметтерінің, мемлекеттік органдардың ресми статистикалық мәліметтерін, нормативтік-құқықтық актілерді, халықаралық және қазақстандық ұйымдардың бағдарламалық құжаттарын талдау негізінде дайындалған.

Баяндаманың өзектілігі — бұл Қазақстанда аталған тақырып бойынша осындай кешенді сауалнаманың ешқашан жүргізілмегендігінде. Әлеуметтік статистика мәліметтері мен «Қазақстандық отбасылар — 2019» жобасының аясында ҚР барлық өңірлерінде 2019 жылдың шілде айы мен қараша айының аралығында өткізілген кешенді әлеуметтік зерттеу нәтижелерін (60 фокус-топ және 3000 респондентпен сауалнама) талдау негізінде қазіргі қазақстандық отбасылардың қызмет етуінің түрлі аспектілері мен даму трендтері көрсетілген.

Қазақстандық отбасылар — 2019» Ұлттық баяндамасы отбасы және гендерлік саясат үшін жауапты республикалық және жергілікті деңгейдегі мемлекеттік органдарға, зерттеу институттарына, үкіметтік емес ұйымдарға, халықаралық және ұлттық сарапшыларға, БАҚ және Қазақстан азаматтарына бағытталған.

⁵ Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

⁶ «Біздің әлемді өзгерту: 2030 жылға дейінгі кезеңге тұрақты даму саласындағы күн тәртібі». БҰҰБА Қарары (A/70/L.1). 2015.

⁷ Әлеуметтік зерттеу «Қазақстандық отбасылар — 2019» АБҚО КЕАҚ жобасы бойынша «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» ҚҚ орындалды

Зерттеу әдістемесі

Ұсынылған баяндамада қазақстандық отбасыларды зерттеудің түрлі кескіндері берілген. Аталған зерттеудің өзектілігі, әдетте отбасылық құрылым мен динамика (мемлекеттік әлеуметтік және отбасы саясатында шешімдер әзірлеу және қабылдау үшін қажетті) туралы түсінік халық санағы немесе зерттеу мәліметтеріне негізделуімен баяндалады. 2009 жылы өткізілген санақ мәліметтері ескірді, тұрақты статистикалық зерттеулер негізінен демографиялық көрсеткіштерге қатысты (неке, ажырасу, бала туу), Қазақстанда кезекті халық санағы 2020 жылға жоспарланған: осының барлығы түп негізінде қоғам мен мемлекеттің кері байланысы, азаматтардың пікірлерін есепке алу жатқан уақтылы тиімді шешімдерді әзірлеу және қабылдауды қиындатуда.

Әлеуметтік статистика мәліметтері мен «Қазақстандық отбасылар — 2019» жобасының аясында ҚР барлық өңірлерінде 2019 жылдың шілде айы мен қараша айының аралығында өткізілген кешенді әлеуметтік зерттеу нәтижелерін (60 фокус-топ және 3000 респондентпен сауалнама, барлығы зерттеуге 3650 қатысушы қатысты) талдау негізінде қазіргі қазақстандық отбасылардың қызмет етуінің түрлі аспектілері мен даму трендтері көрсетілген.

Зерттеу мақсаты — нақты әлеуметтік өлшем негізінде қазақстандық отбасылардың жағдайымен даму трендтеріндегі ахуалды қайта жаңғырту.

Зерттеу міндеттері — әлеуметтік өлшемдер ауқымын жалпылау және қазақстандық отбасылардың даму беталысына талдау жүргізу; қазақстандық отбасылардың қызмет етуіндегі күрделі мәселелер саласын анықтау; мемлекеттің отбасы және гендерлік саясатты жүзеге асырудағы тәсілдемелерді респонденттердің қабылдауын айқындау; отбасыға қатысты мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асырумен байланысты мүмкіндіктер мен тәуекелдерге назар аудару; әлеуметтік басқару субъектілері үшін ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу.

Сауалнамаға Қазақстанның барлық өңірлерінен 3000 адам қатысты, өз пікірін білдіргендердің 62,5% — қалалықтар және 32,5% — ауылдықтар. Отбасылардың барлық типтерінің өмірлік ұстанымдары ұсынылған, соның ішінде: 9,5% — нуклеар отбасы, 7,4% — қамтамасыз етілген, 6,9% — балалары бар жас отбасы, 6% — ажырасқан, 6% — қамқорлыққа балалар алған

отбасы, 5,9% — көп балалы отбасы, 5,6% — кеңейтілген отбасы, 5,6% — күнкөрісі төмен отбасы, 5,6% — әлеуметтік-қолайсыз отбасы, 5,5% — балалары жоқ отбасы, 5,4% — мүгедек баласы/ балалары бар отбасы, 5,3% — балалары жоқ жас отбасы, 5,3% — ата-анасының біреуі екінші қайтара неке құрған отбасы, 5,3% — отбасы басшысы ер адам жалқы ата-аналық отбасы, 5,2% — қарт туыстары бар отбасы, 4,7% — отбасы басшысы әйел адам жалқы ата-аналық отбасы, 4,6% — этносаралық отбасылар.

Сауалнамаға 22,4% ер адам және 77,6% әйел адам қатысты. Жасы бойынша қазақстандықтардың пікірлерін келесі жастағы респонденттер білдірді: 18–24 жас (7,9%), 25–29 жас (16,8%), 30–34 жас (17,3%), 35–39 жас (16,7%), 40–44 жас (14,8%), 45–49 жас (11,5%), 50–54 жас (7,2%), 55–59 жас (4,7%), 60–64 жас (2%), 65 + жас (1,1%).

Респонденттердің этникалық құрамына 73,3% қазақтар, 16,8% — орыстар, 4,2% — украиндар, немістер, белорустар, поляктар, 3,3% — тәжіктер, өзбектер, ұйғырлар, татарлар, 0,6% — кәрістер, 0,5% — шешендер, ингуштар, лезгиндер, 0,4% — дүнгендер, 0,2% — әзірбайжандар, 0,1% — қарақалпақтар, түріктер, латыштар, армяндар, араласқандылар кіреді.

Респонденттердің білім деңгейі бойынша: 1,2% ғылым докторы, ғылым кандидаты ғылыми дәрежесі бар, 13% — жоғары (магистратура), 39% — жоғары (бакалавриат), 33,3% — арнайы-орта (колледж, техникум, КТУ), 9,5% — толық орта (10–11 жылдық), 2,8% — толық емес орта (9 сынып), 1,15% — білімі жоқ.

Жұмыспен қамту саласы бойынша респонденттер келесідей бөлінді: білім беру — 22,2%, сауда, қызмет көрсету саласы — 18%, денсаулық сақтау — 7,5%, үй шаруасындағы әйелдер — 7,1%, өнеркәсіп — 6,9%, құрылыс — 6,7%, көлік, байланыс — 5,4%, ауыл шаруашылығы — 5,1%, экономика және қаржы саласы — 4,6%, мемлекеттік басқару — 3,6%, өнер, мәдениет саласы — 2,6%, жұмыссыз — 2%, заң — 1,9%, зейнеткер — 1,7%, құқық қорғау саласы — 1,1%, ҰЕҰ өкілі — 0,8%, әлеуметтік сала — 0,8%, респонденттердің 0,2% — дан азы БАҚ, күзет құрылымы, спорт, қызмет көрсету еңбегінде жұмыс жасайды.

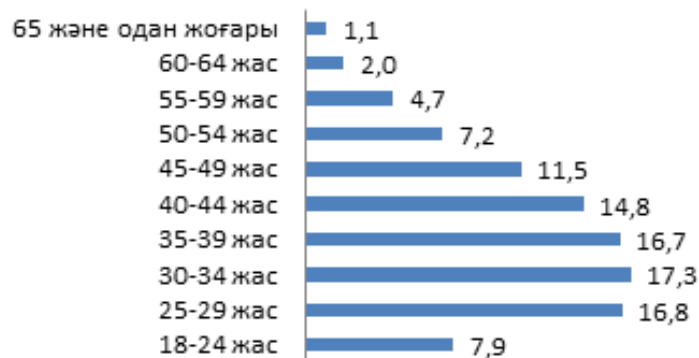

Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық келбеті:

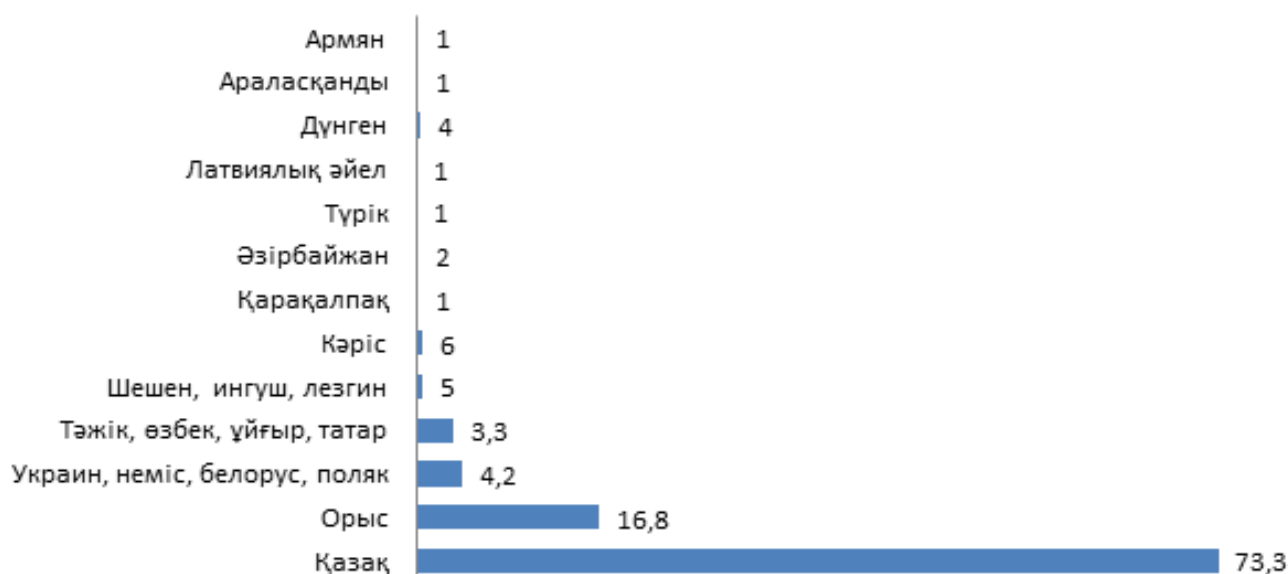
1 сурет. Жыныс

2 сурет. Жас

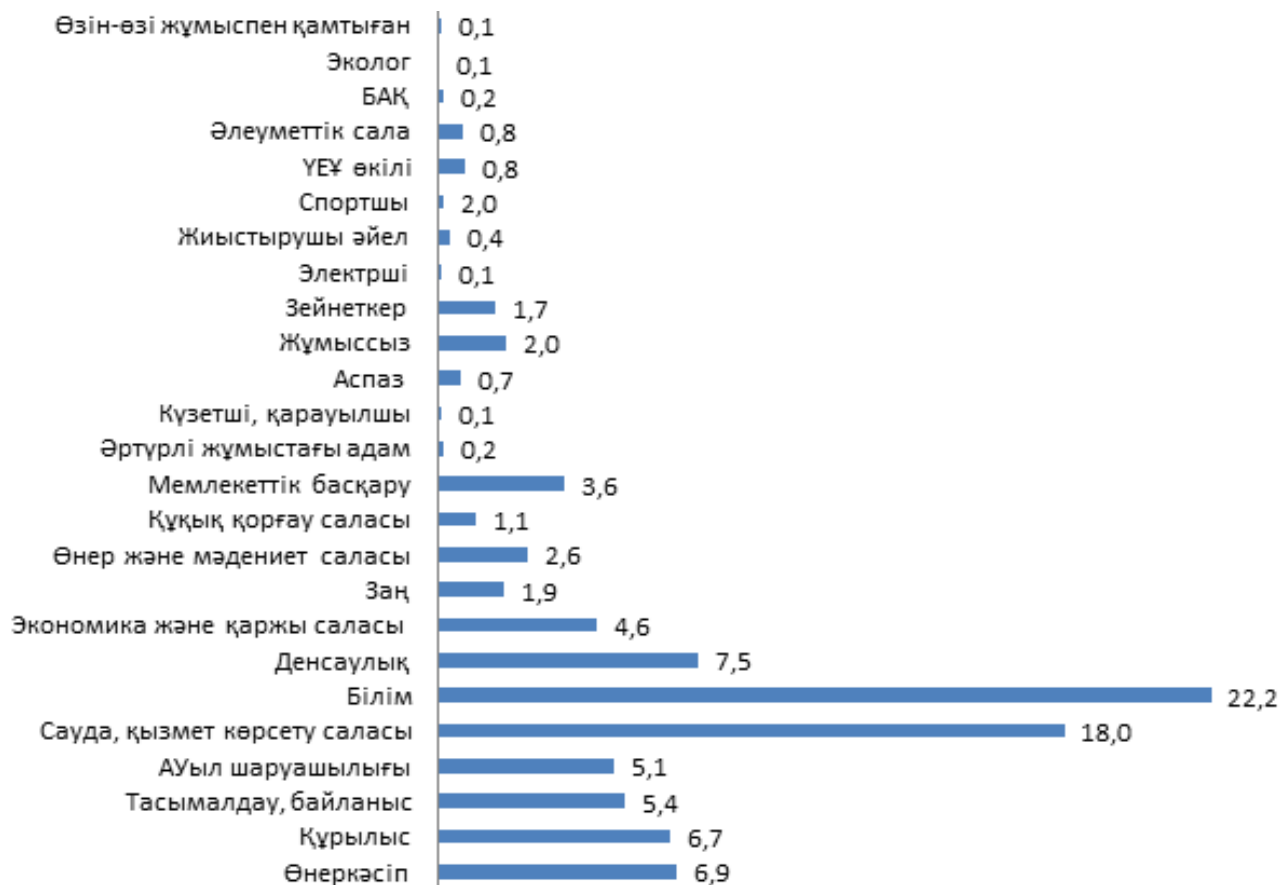
3 сурет. Этностық

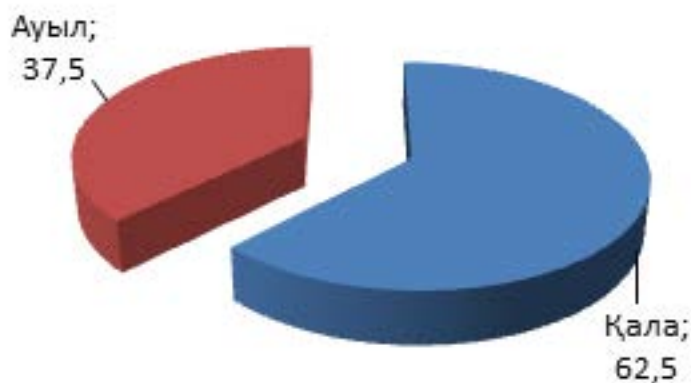
4 сурет. Білім

5 сурет. Қызмет ету саласы.

6 сурет. Тұратын жері

Жобада 60 фокус-топ өткізілді. 3 фокус-топтан (2-еуі қалада, 1-еуі ауылда) Ақмола, Ақтөбе, ШҚО, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, СҚО, Түркістан облыстарында өткізілді. 4 фокус-топтан (2-еуі қалада, 2-еуі ауылда) Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент қалаларында, Алматы, Атырау, Жамбыл, БҚО, Қызылорда, Маңғыстау облыстарында өткізілді. Әрбір фокус-топқа 10–12 адамнан қатысты. Әрбір фокус-топта 10–12 отбасы типтері ұсынылды. Фокус-топ 1,5–2 сағат ішінде жүргізілді.

Осылайша, кешенді әлеуметтік зерттеу мен фокус-топтарға қатысушылардың репрезентативті құрамы қазақстандық отбасылардың көкейтесті мәселелері бойынша пайымдаулардың сан алуандығын көрсетті және жалпылау үшін сенімді дереккөз ретінде қарастырылуы мүмкін.

1. Қазақстандағы отбасылардың жағдайы

Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап балалар, әйелдер және егде адамдар құқығы, соның ішінде босқындар мен мигранттар құқығы, сонымен қатар гендерлік теңдік сияқты отбасы институтын қорғауды жүзеге асыратын: негізгі халықаралық шарттар мен келісімдерге қосылды⁸.

Жаңұя-неке қатынастары саласының қолданыстағы қазақстандық заңнамаларын талдау оның халықаралық құқықтық нормаларға, соның ішінде Қазақстан қосылған конвенцияларға сәйкестігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. ҚР «Неке және отбасы туралы» Кодексі ер мен әйелдің некелік одағының еріктілігін, отбасындағы ерлі-зайыптылар құқықтарының теңдігін, отбасы ішіндегі мәселелерді өзара

келісім арқылы шешуді, отбасы мүшелерінің өз құқықтарын кедергісіз жүзеге асыруын қамтамасыз етуді, осы құқықтарды сот арқылы қорғау мүмкіндіктерін бекітеді.

Қазақстандағы гендерлік саясат дербес бағыт ретінде Әйелдердің мүдделері үшін Бүкіләлемдік конференцияның Пекин декларациясына (1995 ж.) қосылған сәттен⁹ бастап қалыптасады. 1998 жылы ҚР Президенті жанынан консультативтік-кеңестік орган — Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия құрылды. 10 жыл бойы «ҚР 2006–2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясы» жүзеге асырылды. Бұл ретте гендерлік теңдіктің негізгі аспектілері әрқашан отбасы-демографиялық саясатымен тығыз бай-

⁸ Халықтың қоныстануы және дамуы жөніндегі халықаралық конференцияға (ХҚДХК) әрекет ету бағдарламасы, БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенция (UNCRC), Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы конвенциясы (CEDAW), Әйелдердің мүдделері үшін Бүкіләлемдік конференцияның Пекин декларациясы

⁹ Әйелдердің мүдделері үшін Бүкіләлемдік конференцияның Пекин декларациясы, Пекин, 4–15 қыркүйек 1995 жыл. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

ланыста қарастырылып отырды, бұл ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында белгі тапқан¹⁰.

Сонымен гендерлік саясаттың отбасылық мәртебесіне қарамастан, ерлер мен әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін, оларды жүзеге асырудың кепілдіктерін кеңейтумен байланысты екенін есепке алу қажет. Бүкіләлемдік экономикалық форумның гендерлік алшақтық индексіне (Gender Gap Index) сәйкес Қазақстан 2018 жылдың қорытындысы бойынша 149 елдің ішінде 60-шы орынды місе тұтқан¹¹, бұл 2012 жылдағы 32-ші орынмен салыстырғанда артқа шегіну болып табылады. Мүмкін, бұл ЭЫДҰ шолуында¹² көрсетілгендей «гендерлік саясат мәселесінің мемлекеттік қызмет аймағында қалатынымен» байланысты шығар. Тап сонда Тұжырымдамаға сыни баға беріліп және әйелдердің рөлін отбасы саласымен шектеуге жол бермес үшін Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында отбасы саясаты міндеттері мен гендерлік саясат міндеттерінің айқын шектелуін қамтамасыз етудің маңыздылығы туралы ұсыныс берілді.

Қазақстан 2015 жылы қабылданған¹³ Тұрақты даму мақсаттары (ТДМ) арқылы жүзеге асырылатын 2030 жылға дейінгі кезеңге тұрақты даму саласындағы БҰҰ күн тәртібіне қосылады. Тұрақты дамудың 17 мақсатынан 3 мақсат — жақсы денсаулық пен амандық; 4 мақсат — сапалы білім; 5 мақсат — гендерлік теңдік; 8 мақсат — лайықты жұмыс және экономикалық өсу; 10 мақсат — елдер арасындағы теңсіздікті азайту; 11 мақсат — орнықты қалалар мен елді мекендер; 16 мақсат — бейбітшілік, әділ сот пен отбасы және гендерлік саясатпен байланысты тиімді институттар.

Қазақстанда тұрақты дамудың халықаралық трендтерімен өзара байланысқан ұлттық стратегиялық басымдықтар мен қағидаларға сәйкес отбасы және гендерлік саясатын әзірлеу және жүзеге асырудың өзіндік тәсілдемелерін қалыптастыру міндеті жандандырылған.

Қазақстандық отбасыларға назар аудару арқылы өзекті мәселелерді зерттеудің қажеттілігі мемлекеттің әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатының міндеттерін жүзеге асыруда тек алғашқы қадамдарын жасауымен қозғалып отыр. Мемлекеттің, азаматтық қоғам институттарының, азаматтардың өздерінің жұмсап отырған күш-жігеріне қарамастан ажырасулардың жоғары деңгейі, некеден тыс бала туу, бір ата-анасы ғана бар отбасылар санының өсуі, отбасындағы зорлық, ерлер мен әйелдердің гендерлік рөліне берік стереотиптер (жекелеп алғанда, жалқы ата-аналық отбасының басшы-

сы — әкелерге қатысты), азаматтық, туысаралық, діни некелер сияқты мәселелер бар.

Ерлер мен әйелдердің ұрпақ жаңғырту денсаулығы, балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы, жүктілікті тоқтату жағдайларын төмендету мәселелері, ерте неке құру, жасөспірім қыздардың жүктілігі, балалардың өзіне-өзі қол жұмсауы және ерте жастағы түсік тастау мәселелері ерекше назар аударуды талап етеді.

Қазақстандағы отбасы институты күрделі ауысуды бастан кешуде, оған экономикалық, саяси, психологиялық, тарихи, мәдени факторлар, ішкі жағдайлар және сыртқы жай-жапсарлар әсер етуде. Жаһандану жағдайында отбасылар, оларды ысырып шығарып, ерекше түрге ауысатын өзге мәдени және тіпті қарама-қайшы мәдени әсерлердің ықпалында қалады. Жаһандану отбасы, білім жүйесі, дін сияқты дәстүрлі институттарға қарағанда сәйкестікті тезірек пішімдейді.

Нарықтық тұрмыс-салтын бекіту жағдайында отбасы дағдарыстарды қоса алғанда циклдік дамуға ұшырағыш макроэкономика жай-күйіне тәуелді. Мемлекеттің экономикалық мәртебесі әбден анықталмаған, алайда ол басқа институттарға, соның ішінде отбасына құрылым мен динамика қояды. Отбасы — әлеуметтік саланың (еңбекпен қамту, медицина, білім беру) қызмет етуі мәселелерімен байланысты жүйелік жаңылудың эпицентрінде қалды.

Отбасыларды әлеуметтік қолдауға бағытталған арнайы тұжырымдамалық тәсілдемелер мен бағдарламалар талап етілді. Мемлекет орнықтылық пен тұрақтылықты сақтау мақсатында әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатты жүзеге асырады. Мемлекеттің әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатының күшті жақтары еңбекпен қамтуға тарту және уақытша жұмысқа орналастыруда мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеуі, мұқтаж отбасылардың атаулы әлеуметтік көмекке қол жеткізуі арқылы қолдау саясатын жүзеге асыруы, қолжетімді баспана және т.б. несиелеу шарттарын өзгертуі болып табылады.

Әлсіз жақтарына: Қазақстандық қоғамдағы жұмыссыздық феноменін түсінуде жүйелік тәсілдеменің жоқтығы, экономикалық тұрмыс-салт және үй шаруашылығы түрінің типіне кескіндеуде қоғамның әлеуметтік құрылымының зерттелмегені, жалпы әлеуметтік ахуалды дамытуда әлсіз болжамды күтулер, түрлі бастапқы мүмкіндіктері бар жастарды әлеуметтендіру мүмкіндігінің жолдары мен құралдары туралы айқын түсініктің жоқтығы, шындыққа жататын статистиканың болмауы, ұлттық статистикалық мәліметтердің төмен өлшемділігі, мемлекеттік әлеуметтік бағдарламаларды нақты жүзеге

¹⁰ ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы. ҚР Президентінің Жарлығы № 384 от 06.12.2016

¹¹ The Global Gender Gap Report 2018 http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

¹² Қазақстанда гендерлік саясатты жүзеге асыру. ЭЫДҰ шолу. 2017

¹³ 2030 ж. дейінгі БҰҰ Тұрақты даму саласындағы мақсаттары. <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

асыру үшін жауапкершіліктің жоқтығын жатқызуға болады.

Мәселенің проблемалылығы мемлекеттің қажеттіліктерді әлеуметтік жобалар ауқымында жеткіліксіз зерттеуінде болып отыр, халық отбасындағы проблемалық жағдайларды еңсеру-

де қандай мүмкіндіктер бар екені туралы үнемі ақпараттандырыла бермейді, білмейді және түсінбейді. Арнайы талдау әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатқа қанағаттанбаушылық уәжі бойынша наразы белсенділіктің өсу үрдісін зерттеуде қажет.

1.1. Оң үрдістер

Қазақстандықтардың көпшілігі үшін неке, отбасы, балалар құндылығы өте жоғары болып отыр, бұл — ауысу жағдайында отбасылардың тұрақтылығын қамтамасыз етуде. Туудың жиынтық коэффициенті бір қазақстандық әйел үшін оның барлық өміріне 2,73 баланы құрады. Аталған көрсеткіш туудың жеткілікті жоғары деңгейін көрсетеді және сондықтан елімізде кеңейтілген халықтың ұдайы өсуі орын алып отыр.

Некелілік коэффициенті де жеткілікті деңгейде жоғары — 7,34, бұл — қазақстандықтардың отбасын құруға ұмтылысы туралы баяндайды: сауалнамалардан көргендей негізгі себептер отбасын құруды қалау, балалардың болуын қалау, махаббат сезімін бастан кешу және қамқарлық көрсету болып табылады.

Әйелдердің некеге отыруының орташа жасы біртіндеп ұлғаюда, 2018 жылы — 25,0 жасты құраса, ерлерде — 27,6 жасты құрады, бұл жастардың білім алу, жұмыс табу және экономикалық тәуелсіз болу тілегімен, сонымен қатар алдыңғы ұрпақпен салыстырғанда өзін-өзі таныту үшін үлкен мүмкіндіктермен байланысты¹⁴.

Орын алып отырған құндылықтардың өзгеруі ерлерге де, әйелдерге де қатысы бар. Қай қайсысы да өздерінің өмірлік сценарийлерін түрлі құрастыра отырып, өзінің отбасылық өмірінде тым талғамды болып барады. Аталған үрдістер жастардың некеге отыру, бала туу туралы шешімдерді қабылдауды кейінге қалдырып, өздерінің ата-ана болған өмірлік жайлары мен жағдайларына анағұрлым мұқият қарауынан байқалады. Пост-отбасы деп аталатын түсінік — серіктестер арасындағы келісімшарт негізінде неке-өсімпаздық қылығының жаңа ұйымы қалыптасуда¹⁵. Ерлі-зайыптылар арасындағы еңбек анық гендерлік бөлінген дәстүрлі отбасыдан айырмашылығы бұл тип отбасында да, мамандықта да тең деңгейде өзін-өзі танытуға бағытталған және мәртебелік ұйғарымдармен салыстырғанда көп деңгейде шарттық қарым-қатынастармен бірлескен серіктестерді біріктіреді¹⁶. Әдеттегідей отбасының мұндай типі Қазақстанның этностық аралас халық тұратын ірі және/немесе индустриалды қалалары-

ның тұрғындарына тән. Патриархал отбасыдан (отбасы құрылымында ер адамның бастылығына негізделген) жыныстар теңдігіне, әке мен ананың тең мүмкіндіктерін тануға негізделген эгалитарлық отбасына ауысу стратегиялық тұрғыдан алғанда Қазақстан отбасы мәселесінде дамыған елдердің векторында қозғалып келе жатқанын көрсетеді. Ауысу сонымен қатар қоғамдағы ахуалды, еңбекпен қамту құрылымындағы әйелдердің орнын, олардың ел экономикасына салған үлесін бейнелейді.

Қазақстанда жүкті әйел адамдар 126 күн ішінде декреттік демалыс алу құқығына ие және декреттік жәрдемақы, бір жолғы әлеуметтік төлем және бала 1 жасқа толғанға дейін ай сайынғы төлем алу құқығына ие. Ай сайынғы төлемдерді декреттік демалысты рәсімдеген жағдайда әкесі де алуына болады. Ата-ана декретте жұмыс орнын жоймастан бала 3 жасқа толғанға дейін баламен болуына болады. Табысы төмен көп балалы отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек төленеді.

Үкімет ерлер мен әйелдердің ұрпақ жалғастыру денсаулығын сақтау, ерте жүктіліктің алдын алу, отбасындағы қарым-қатынас дағдарыстарынан сақтандыру мәселелері мен басқа да мәселелерге саналы және жауапты қарайды. Осы мақсатта әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру жөніндегі мемлекеттік және қоғамдық институттардың біріккен тәжірибелері әрекет етеді. Олардың жүзеге асыру ауқымы үлкен: халықты сауаттандыру мен ақпараттандырудан — отбасы өмірінде теріс тәжірибе алған тұлғаларды оңалту мен бейімдеуге дейін. Әлеуметтік қызметтер мен кризистік орталықтардың, тәулік бойғы сенім телефоны қызметінің және т.б. тәжірибесі мен қызметі қолдауға ие..

¹⁴ «Қазақстанның демографиялық жылдығы 2014–2018жж..» статистикалық жинағының мәліметтері бойынша (<http://stat.gov.kz/edition/publication/collection>)

¹⁵ Бек У. Тәуекел қоғамы. Өзге модернге жол / Нем. ауд.. В. Седельник и Н. Фёдорова. — М.: Прогресс —Традиция, 2000.

¹⁶ Резвушкина Т. А. Қазақстан Республикасындағы отбасы саясаты: институционалдық дизайн және күнделікті тәжірибе. Вестник КарГУ. — № 4–2015 ж.

1.2. Отбасылардың жағдайындағы теріс үрдістер

Отбасылардың материалдық жағдайы барған сайын жіктелуде, байлар мен кедейлердің арасы алшақтап барады, олардың талап етілетін тұрғын үйге қолжетімділікпен, білім мен мәдениетке, медициналық қызметтерге қолжетімділіктегі шектеумен, мемлекет тарапынан жеткілікті және қажетті қолдауға шектеумен байланысты мәселелерінің жеткілікті үлкен саны анықталды.

Отбасылар типтерінің арасында тұрмыс дәстүрі бойынша, тұратын орны (қала/ауыл) бойынша, ресурстарға қолжетімділік (қаржылай, білім беру, ақпараттық, саяси) бойынша қашықтық өсуде. Ауылдық аудандардан қалаға ішкі көші-қон өсуде, қаланың шеткі аудандарының маргиналдандуы орын алып отыр.

Ажырасулар саны мен неке тоқтатылғаннан кейін жалқы ата-аналық отбасында қалатын балалар саны өсуде, бұл олардың экономикалық жағдайлары мен әлеуметтенуін нашарлатады. Көбінесе балаларға төленетін алименттер не аз

немесе мүлдем төленбейді. Мектепке дейінгі ұйымдар аз қамтылған отбасылар үшін қолжетімсіз.

Жыныстық дебют жасы төмендеуде. Өмірлік мәселелер және отбасының патриархалдық үлгісіне қатысты стереотиптер ашық талқыланбайтын отбасы тәрбиесінің өзгеруі, отбасыны жоспарлау туралы білім мен әдістердің қолжетімсіздігі, әсіресе ауылдық аудандарда ерте қалаусыз жүктіліктің өсуімен, жасөспірім уақыттағы түсік түсірудің жоғары деңгейімен, балаларын туғаннан кейін бірден тастап кететін жас аналардың жауапсыз құлқымен бейнеленген.

Мемлекеттік сектордағы жемқорлықтың жоғары деңгейі әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруда тиімділігінің аздығына әкеледі, ал халықтың масылдық көңіл-күйі халықтың осал топтары арасында наразылық танытудың өсуіне ықпал етеді.

1.3. Отбасылардың жағдайы — «респонденттер көзімен»

Жүргізілген әлеуметтік зерттеу келесі үрдістерді анықтады:

- өз өмірі мен балаларды тәрбиелеуде басым құндылық ретінде, өмірдің мәні ретінде отбасыға шынайы берілгендік;
- некелік-отбасылық қарым-қатынастар сүйіспеншілік сезімімен, өзара сыйластықпен, құштарлықпен, ерлі-зайыптылардың мүдделерінің ортақтығымен, қуанышты және қиын сәттерде бірге болуға деген ынтымақпен уәжделеді;
- отбасындағы балалар санына қатысты мақсаттарда орташа балалы болушылық бетаысы байқалады;
- пікірі сұралғандардың азғантай бөлігі ғана балалы болуға мүлдем ынтымақ емес: олар баланың болуын отбасылық өмірдің негізгі стратегиясы ретінде қарастырмайды;
- дәстүрлі отбасылық құндылықтарды ұстанатын және патриархалдық отбасы үлгісі басым барлық өңірлерде көп балалы отбасы үрдісі сақталған.

Қазақстандық отбасылар қоғамның алуан түрлілік қиығын білдіреді: олар құрамы, құрылымы, табысы, өмір салты, мүмкіндіктері бойынша әртүрлі. Қоғамда ата-анасы мен балаларымен тұратын нуклеар отбасылар үстем болып отыр, үш буынның бірге тұруы сирегірек кездеседі. Осыған қатысты респонденттердің пікірі ұстанымдардың әр алуандығын білдіреді: 1) жас отбасылардың ата-анасынан бөлек тұруды қалауы (егер жағдайлары мен мүмкіндіктері ерік берсе), жас отбасының тұрғын үй мәселелері шешілгенге дейін мәжбүрлі түрде уақытша бірге тұруы, 3) өзара қамқорлық, қолдау, күтім көрсе-

туді, дәстүрлерді беруді қамтамасыз ету үшін үш буынды отбасы құрамында бірыңғай үй шаруашылығын жүргізуге саналы ұмтылыс.

Жас отбасылар үшін ата-ананың отбасынан өз бетімен тұруға мүмкіндік беретін жұмыс пен тұрғын үйдің болуымен байланысты бастапқы мүмкіндіктер мәселесі өзекті. Сондықтан респонденттер еңбекпен қамтылған жастарға жалға үй немесе жатақхана беруді ұсынады.

Барлық респонденттердің отбасыларын ортақ ұмтылыс біріктіреді — балаларына лайықты әлеуметтенуді қамтамасыз ету. Ол үшін әрбір бала отбасы типіне және тұратын жеріне қарамастан мектепке дейінгі балалар ұйымына, дамыту орталықтарына, бейәлеуметтендіру орталықтарына бара алуы, ал мектепте оқыған уақытта — өз қабілеттері мен икемділігіне сәйкес оның зияттық, физикалық, шығармашылық ашылуына, адамгершілігі мен азаматтығының қалыптасуына бағытталған қосымша сабақтарды таңдай алуы өте маңызды.

2009 жылғы халық санағы және ҚР ҰЕМ статистикасы комитетінің мәліметтеріне сәйкес Қазақстандағы көп балалы отбасылардың басым көпшілігі — ауылдықтар. Сонымен Қазақстанның ауылдық жерлерінде тұратын көп балалы отбасылар саны 167 952, ал қалалық көп балалы отбасылар саны — 66 238. Респонденттер мемлекеттік отбасы саясаты ауылдық және қалалық балалардың әлеуметтендіру жағдайларын теңестіруді тек материалдық төлемдер жүйесі арқылы ғана емес, сонымен бірге ауылдардағы әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту, мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға тегін қызметтер көрсететін орталықтар желісін ашу арқылы бағыттады деген үміт арта-

ды. Жалқы ата-аналық отбасылар санының өсу үрдісін барлық респонденттер алаңдатушылық ретінде қабылдайды. Олар баланы жалғыз тәрбиелейтін ата-ана, екі ата-анасы бар отбасыға қарағанда көп қиындықтарды бастан кешеді деп есептейді. Респонденттер тек материалдық қамтамасыз ету немесе қосымша білім берудің қолжетімділігі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар балаларда қолайлы психологиялық ахуалдың қалыптасуымен байланысты отбасы саясатының мемлекеттік бағдарламаларында отбасылардың осы санатын ескеру қажет деп есептейді.

Тіркелмеген некеге Жамбыл облысында (47,4%), Атырау облысында (46%) және Батыс Қазақстан облысында (45,7%) жиірек теріс қарым-қатынас білдірген. Некенің осындай үлгісіне Нұр-Сұлтан қ. (42,1%), Шығыс Қазақстан облысының (20,6%) және Қостанай облысының (19,7%) тұрғындары жиі жағдайда оң қарайды.

Зерттеу отбасында мүгедектер (бала жасындағы да, ересек жастағы да) бар жағдайларға аса көңіл бөлді. Жалпы көкейтесті мәселелер — дәрі-дәрмекке, күтім құралдарына жоғары шығындар, осындай отбасылардың бір-бірімен және мамандармен коммуникацияны кеңейту қажеттілігі, оларды бейәлеуметтендіру, өмір сүру үшін маңызды түрлі дағдыларға оқыту бағдарламаларына тарту. Сонымен, біздің зерттеуімізде мүгедек балалары бар отбасылар Батыс Қазақстан облысында (9,1%), Аәтөбе және Алматы облыстарында (5,9%-дан), сонымен қатар Қостанай және Атырау облыстарында (5,8%-дан) белгіленді.

Зерттеу түрлі типтегі отбасылардағы психологиялық ахуалмен байланысты проблемалық салалар кешенін анықтады. Респонденттер отбасылық өмірге дайындалып жүрген, отбасылық өмірде тәжірибесі аз тұлғалар, сонымен қатар ажырасу алдындағы кезеңдегі ерлі-зайыптылар үшін отбасы психологының тренингтері, конфликтологтың консультациялары, отбасылық өмірде тәжірибесі бар адамдардың кеңестері өзекті екенін атап өтті. Жасөспірім балалары бар ата-аналар үшін шиеленіскен даулық жағдайларды еңсеру бойынша қолжетімді экспресс-консультациялар, сонымен қатар сенімді қарым-қатынастар орнату бойынша тренингтер маңызды.

Респонденттер ауылдық жерлердегі отбасыларда зорлық көрсету жағдайынан өз бетімен шығудың әдістері мен тетіктерінің жоқтығына ерекше назар аударды. Олардың жанжал туралы хабарлайтын мүмкіндігі жоқ (ешкім жоқ, ешқайда бара алмайды), қолдау алу үшін әйелдің өзінің ниетін жариялауда үлкен қауіп бар.

Ерте жүктілік тәжірибесі көрсеткендей тұрмысқа шықпаған әйелдердің жоспарсыз және қалаусыз бала тууы олардың әумесерлік мінез-құлық көрсетуі ретінде бағаланады; өмірде қиын жағдайға тап болған әйелдердің осы тобы үшін

туғандарымен байланыс орнату үшін психолог, заңгер және медиатордың қызметін алуға болатын арнайы қолдау орталықтары қажет.

Зерттеу қазақстандықтардың қазіргі әйелдердің жиі жағдайларда некедегі тең емес қарым-қатынасқа, зорлыққа, ерінің жауапсыздығына шыдай алмауымен байланысты ажырасулардың өсуіне қарым-қатынасын анықтады. Осыдан басқа, олардың экономикалық мәртебесі кейде ерлерден төмен емес. Әйелдер жағдайды драмаламай-ақ ажырасуға шешім қабылдайды.

Осылайша, өңірлік бөліністе ажырасулардың себебі ретінде жиірек көрсетілгені:

- Отбасының өміріне туысқандардың араласуы — Алматы облысы (83,3%), Түркістан облысы (71,4%), Нұр-Сұлтан қ. (69,8%), Қостанай облысы (68,6%), Маңғыстау облысы (67,3%), Алматы қ. (65,5%).
- Моральдық шектеулердің болмауы, барлығына рұқсат беру — Ақмола облысы (53,9%), Атырау облысы (48,3%), Қостанай облысы (47,7%).
- Ғаламтор, әлеуметтік желілердің әсері — Нұр-Сұлтан қ. (44,2%), Шымкент қ. (39,8%), Түркістан және Батыс Қазақстан облысы (33,7%-дан).

Тіркелмеген некеге қарым-қатынас — эгалитарлық отбасы үлгісіне көшу жүзеге асырылған өңірлерде (мегаполистер, облыс орталықтары, орталық, солтүстік, шығыс өңірлердегі қала халқы) жылы шырайлы көзқарасқа ие. Бұл ретте отбасының ажырауы кезінде балалардың мүлкітік құқығына нұқсан келтіру тәуекелі жайында қауіп бар.

Әйелдердің некеден тыс «өзі үшін» туу туралы шешіміне қарым-қатынас респонденттердің ұстанымын қарама-қайшыға бөлді. Әйелдің шешімін қолдау неке одағын құру мүмкіндігінің болмауы, жас ерекшелігіндегі кедергі, жалғыздықты еңсеру, қарттықта қамқорлыққа дайындық сияқты уәждермен қолдау және негіз тауып отыр. Қабылдамау дәстүрлі некелік-отбасылық қарым-қатынастар жүйесіндегі әйелдің мәртебесі туралы түсініктермен, отбасы үлгісі туралы патриархалдық стереотиптермен, туысқандар тарапынан айыптау және мақұлдаулармен байланысты.

Некеден тыс бала туу шешімін қабылдаған әйелдерді қолдайтындар өңірлік бөліністе Қостанай облысы (30,8%), Қарағанды облысы (29,8%), Батыс Қазақстан облысы (20,6%) сияқты өңірлерде көбірек тұрады. Бұл жағдаймен келіспейтіндер Түркістан облысы (62,6%), Жамбыл облысы (53,3%), Қызылорда облысы (45,1%) сияқты өңірлерде көбірек тұрады.

Неке келісімшарты әзірге ажырасу жағдайында тең мүлкітік құқықтарды қамтамасыз ететін кепілдік ретінде қабылданбайды және жалпы аз маңызға ие. Себептердің бірі болып қазақстандық отбасылардың мүлкітік мәртебесінің жоға-

ры еместігі — меншіктің жоқтығы аталады. Қыздардың пәктігі туралы дәстүрлі құндылық уәждеріне байланысты азаматтық некеге деген қарым-қатынас негізінен теріс. Информанттардың неғұрлым жасы некеге дейінгі қарым-қатынастар мүмкіндігін өте сақ тұжырымдайды, мұндай тәжірибені олар тәжірибені кеңейту және сезімдерді сынаумен түсіндіреді. Некеге дейін бірге тұруға қарым-қатынас Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде мүлдем қабылданбайды, батыс өңірде өзінің келісімі мен туысқандардың мақұлдауы бойынша қалыңдықты алып қашу нұсқасы ретінде қарастырылады, Қазақстанның орталық, шығыс және солтүстік өңірлерінде рұқсат етіледі. Жастар үшін сынақ неке үлгісі ретінде және ересек серіктестер үшін азаматтық

неке форматы ретінде түсіндіріледі. Осылайша зерттеу мәліметтері бірге тұруға барлығынан Түркістан облысы (56,8%), Қызылорда облысы (52,7%), Шымкент қ. (49,1%) теріс қарайтынын көрсетеді.

Фокус-топтағы зерттеулер қорытындысымен информанттардың жасы бойынша орташа және үлкендерінің 57% барлық өңірлерде жастарға батыс құндылықтарының әсері, еркін қарым-қатынастарды, некенің дәстүрлі емес үлгілерін, неке серіктестерін таңдау мен ауыстыруда жауапсыздық пен тәуелсіздік қарым-қатынасын насихаттау, жастардың виртуалды қарым-қатынасқа түсуі, әдемі және жеңіл өмірге ұмтылу жақтырмауы мен сынауын тудырады..

1.4. Қазақстанның әйгілі блогерлерінің фокусындағы отбасы мен отбасылық қарым-қатынастар

Қазақстандағы әйгілі блогерлердің отбасы және отбасы қарым-қатынасымен байланысты тақырыптарын жариялауы негізінен үш бағыт бойынша жүргізіліп отыр:

- жеке отбасылық тәжірибесінің призмасы арқылы ұсынылған түйіндер;
- елдегі белгілі оқиғаларға реакция;
- әлеуметтік талдау жасауға талпыныс.

Блогерлер, әсіресе еркек жыныстылары (Нұртас Адамбай¹⁷, Мұрат Әбенев, Мейіржан Төребаев¹⁸), отбасы, әкенің беделді рөлі мен ана — шаңырақтың сақтаушысы туралы дәстүрлі түсініктерді таратады. Дәстүрлер сабақтастығы мен балаларға психологиялық-эмоционалды қолайлылықты қамтамасыз ететін осындай отбасы салтын бұзу теріс қылық ретінде бағаланады.

«Біздің дәстүрлі отбасы рөлін құнсыздандырып жібергеніміз үлкен қателік болып табылады. Аталармен, әжелермен, әкенің беделді рөлі бар отбасы басшысы және дәстүрлер жалғастырушысы — анамен, осы иерархиялық, бір-бірімен қатаң байланысқан отбасылық қоғамда өскен немерелер мен шөберелермен жүздеген жылдар бойы реттелген қатаң қарым-қатынастардың барлық құрылымы». Мұрат Әбенев¹⁹.

Кейбір блогерлер (Әмір Жантасов²⁰, Владимир Павленко) дәстүрлі орныққан отбасы үлгісін

отбасылық өмірдің ауысқан батыс үлгілері мен құндылықтарымен салыстырады.

«Батыс үшін дарашылдық тән, біз үшін — ұжымдастыру, қоғамның шығыс үлгісінде ұйымдастырылуы маңызды ... Дәстүрлі отбасы құндылықтары — біз үшін осы тығыз байланысты». Отбасы саясатына келетін болсақ, менің пікірім бойынша отбасыны қолдаудан, ақпараттық кеңістікті және пайдалы микрожобаларды бақылаудан басталады²¹.

Блогер — ер адамдарды белгілі әйелдер қолдайды. Сонымен, мысалы Нұр-Сұлтан қаласы маслихатының депутаты, «Нұр Отан» партиясының мүшесі Қарақат Әбден қыздарға мәдени-адамгершілік тәрбие берудің ең алғашқы институты — «Қазақ қызы» мектебін құрды. Мұнда мектепте оқитын қыздар аптасына 3 рет ұлттық әдеп пен қазақтың инабаттылығы мен өнегесінің қағидалары мен нормаларын, салт-дәстүр мен әдет-ғұрып, үй шаруашылығы, тігіншілік, психология және зайырлы тәрбие дағдыларын оқып үйренеді²².

«Қазақ қыздары ешқашан алға ұмтылған емес немесе батыстағыдай ер адамға қарсы шыққан емес және олар феминизмге қызықпаған. Бұның бізге қажеті жоқ. Бірақ, еркектердің артынан үнсіз ілесіп те жүре бермеген. Қазақ даласында әйел әрқашан ер адаммен тең болған: бетін ешқашан

¹⁷ Нұртас Адамбай: маған шүберек-әйел қажет емес. <https://pandaland.kz/articles/zvezdy-kazahstana/nurtas-adambaj-mne-ne-nuzhna-zhenshhina-tryapka>

¹⁸ Мейіржан Төребаев: Дана неге барлығын түрмеге жіберді <https://www.youtube.com/watch?v=cWTAzLciRPI>

¹⁹ Мұрат Әбенев. Отбасы, асықтар және тәуекел тралы. <http://pricom.kz/obshhestvo/murat-abenov-o-seme-alchikah-i-riske.html>

²⁰ Америкаға кеткен жігіт Қазақстан мен АҚШ-тағы отбасылық құндылықтарды салыстырған <https://www.nur.kz/1282308-uekhavshiy-y-ameriku-paren-sravnil-sem.html>

²¹ Владимир Павленко, PR-консультант, Қазақстандық коммуникативтік ассоциация <http://www.dialog.kz/comment/84001>

²² Ұлы дала қызы, немесе неге қазақ әйелдеріне феминизм қажет емес <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html> <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html>

жаппаған, атқа қонған, туған жері үшін жан алып, жан берген және маңызды шешімдер қабылдауға қатысқан». Қарақат Әбден.

Жоғарыда аталған блогерлердің пікірінен өзге пікірлер де бар. Негізінен бұл жас, отбасылы әйелдер — SuperMamasita есімімен белгілі Әлия Бай, Жанель Бектемісова. Олар өздерінің жұбайымен қарым-қатынасты тең құқықты және еркін тұлғалардың одағы ретінде таратады.

Блогтардың авторлары терең талдауға талаптанбайды, әйтсе де жазылушылары мен жұртшылыққа әсер ете алатын отбасының бейнесін жасап, насихаттайды, өздерін қоғамдық пікірдің өкілі ретінде көрсетеді.

Контентті гендерлік саясат айқындамасынан талдау екі үрдісті көрсетеді:

- Отбасы институтының негіздері және отбасындағы сәтті қарым-қатынас ретінде қазақ отбасының дәстүрлерін үйрету арқылы отбасы құндылықтарын сақтау;
- Отбасындағы гендерлік теңдік махаббат, достық, қамқорлық, сыйластық, сенім сияқты отбасы құндылықтарын сақтауға мүмкіндік беретін сәтті отбасылық өмірдің шарты болып табылады.

Отбасы тақырыбы Вконтакте, Facebook, Instagram әлеуметтік желілерінде қызу талқыланатын тақырып болып табылады, осының өзі қоғамның отбасы мәселелері мен қарым-қатынастары жайында мазасызданатыны туралы айтады. Контентті талдау отбасы саясатын қолдауға, оны жетілдіруге, тиімді орындауға, атаулылыққа, әсіресе тұрғын үй мәселесіне, әлеуметтік төлемдерге, отбасындағы тең құқықты қарым-қатынастарға қатысты қоғамның сұраныстарының өзектілігін көрсетеді. ҚР Мәжілісінің депутаты Ирина Смирнова әлеуметтік желілерде:

«Өңірлердегі көп балалылар үшін тұрғын үй алып беру туралы. Тағы да үшінші қол арқылы алып беру. Мұқтаж адамдардың өздері таңдап алмайды, біреулер таңдап береді. Азаматтарға сенім білдірмейді, ал шенеуніктерге сенеді. Бұл — жөнсіздік... Сертификаттар мен ваучерлер түрінде беру арқылы тікелей төлемдер қызметін қамтамасыз етіп, адамдарға сену керек. Сол кезде отбасылар өздері таңдаған тұрғын үйді сатып ала алады. Шенеунік те өзіне тән емес қызметтерді орындауға алаңдамай, өз жұмысымен айналысады. Адамдар да шенеуніктің емес, мемлекеттің назарын сезетін болады» деп жазған.

Блогер Жанара Байжұлдинованы көп балалы отбасылар мен табысы төмен отбасыларға төленетін әлеуметтік төлемдер мәселесі мазалайды:

«Көп балалы табысы төмен отбасылардың балалары Балалар үйіне жиірек түседі. Көбінесе ата-анасының оларды тамақтандыруға ақшасы жетіспеушілігінен түсіп жатады. Нәтижесінде, елдің атқарушы билігі буржуй секілді осы отбасыларды бақылап отырады және құзғын сияқты кейіннен балаларын тартып алу үшін отбасының күйреуін күтіп отырады... Өзім жеке тексергенмін: қамқоршылар да, балалар үйіндегі тәрбиешілер де туған әке мен анадай болмайды. Бізге Бала асырап алу бойынша Ұлттық Агенттіктің қажеті жоқ, бізге Отбасы істері бойынша Ұлттық Агенттік керек және оның басты мақсаты Отбасына көмек көрсету және дамыту болу қажет».

Көп балалы отбасылар мен жетімдік тақырыбы мерзімі жеткен мәселе болып табылады, көп балалы отбасылардың өмірінің әлеуметтік сапасын қамтамасыз ететін, сонымен қатар қазіргі реалияларға (мәртебесіз балалар) сәйкес балаларды қамқорлыққа алу туралы мәселелерді реттеу бойынша шешімдерді қамтамасыз ететін мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу қажеттілігі пісіп жетілді.

Блогер Мұрат Қабылбаев:

«Балалар үйінен тәрбиелеуге бала алғысы келетіндерге «Балалар бар, бірақ олардың мәртебесі жоқ» деп тікелей айтады. Заңнамалық тұрғыдан «мәртебесі жоқ бала» деген мағына жоқ, бір сөзбен айтқанда, бұл — ресми емес, жасырын жетімдік. Жай ғана балалардың барлығы отбасында өмір сүру құқығын алуы үшін нақты шаралар қабылдау қажет, балалар отбасын табу мүмкіндігінен айырылып отыр»²³ — деп жазады.

Көп балалы отбасыларға қолдау көрсету тақырыбы ғаламторда әркез әртүрлі реакция мен дау туғызады. 2019 жылдың жазында табысы төмен және көп балалы отбасылардың несиелерін есептен шығару Фейсбукты екі «жаулас» лагерьге бөлді: бірі бұл бастаманы ыстық қолдаса, ал басқалары үкіметті бюджеттің ақшасын өз отбасының өміріне жауапкершілік ала алмайтын адамдарға шығындағаны үшін айыптады. Сонымен қатар тұрмыстық және жыныстық зорлық, әсіресе балалар зорлығы бойынша посттарға көп үн қатады. Жалпы, аталған тақырыптарды түрлі блогерлер мен қоғам қайраткерлері қозғап отырады және олар үлкен резонансқа ие болып отыр.

Халықаралық отбасы саясатындағы әкеліктің жандануының күшейген үдерісі қазақстандық отбасылық қарым-қатынасқа да тән. Серік Тлеулесов Қазақстанда суперәке ретінде танылды.

²³ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1921964321376529&id=100006889392804

Өзінің Instagram парақшасында ол тек күлкілі посттармен бөлісіп қана қоймайды, сонымен бірге жарымен, балаларымен, ата-анасымен қарым-қатынас мәселелерін де көтереді. Серік өзін отбасылық блогер деп танытады. Ер адам жарымен бірге 3 бала тәрбиелеп отыр. Ол жарына көмектескенінен ұялмайды: ол мәңгі дайындау және қызының шашын өруден еш қиналмайды²⁴. Серік ерте жастан әкесіз қалған және оған балалық шақтан анасы мен апасына көмектесуге тура келген. Блогердің айтуынша, ол ер адамдардың аудиториясы жағынан түсініспеушілікке тап болған: өйткені Қазақстанда қамқор белсенді әке болу қабылданбайды.

«Түрлі нәрсе жазады. Бұл ерлердің ісі емес. Егер ол менің балаларым мен менің үйім болса, қалай ерлердің ісі емес? Шығыс еркектері үшін көп уақытын өз балаларымен бірге өткізу, жарына шаруашылықта көмектесу неге ұят болып есептеледі? Мен осы түсінікті жойғым келеді. Мен үшін ең бастысы — тең құқықтық және жақын адамдарыма көмектесуді қалау. Мен үшін бұл қалыпты жағдай. Менің аккаунтым біреулер үшін резонанс туғызады, ерекше. Қазақтар мұндай әке болмауы керек дейді. Алайда, мен бармын ғой!»²⁵.

Блогердің жарты миллионға жақын жазылушылары қазіргі әкелік мәселелері адамдарды қызықтыратынын және мақұлданатынын дәлелдейді, сонымен қатар отбасындағы гендер-

лік рөлдердің анағұрлым әділ бөлінуі трендін растайды. Өкінішке орай, бұл блогердің негізгі аудиториясы әйелдер, бұл гендерлік теңдікке сұраныста адамзаттың «әлсіз жартысынан» шығатыны туралы деректі растайды.

Қазақ тілінде жазатын журналист және ағартушы Молдияр Ергебеков²⁶, ер адамдардың ішінде жалғыз ашық түрде өзін профеминист ретінде танытады және гендерлік теңдік бойынша ағартушылық жұмыс жүргізіп жүр.

Aliya Bai (SuperMamasita)²⁷, Zhanel Bektemissova (lifelearning)²⁸, Quralai Hanym²⁹, Moldir_Anarbaeva³⁰, Isenova³¹ сияқты атақты блогерлердің Instagram контентін талдау, олардың қол жеткізген әлеуметтік статусынан олардың либерал, эгалитарлық отбасы үлгісін білдіретіні туралы түйін жасауға мүмкіндік береді. Аталған блогерлердің дискурс тәжірибесі ерекше, олар балалық шақтағы, соның ішінде психологиялық қиындықтар туралы, сонымен қатар жоғары материалдық ауқатты отбасылардың жетістігін де ретрансляция жасайды.

Блогосфераны талдаудан зорлық жағдайларына заңнамалық қатайту, гендерлік теңдікті ілгерілету және балалар, әйелдер мен табысы төмен тұлғалардың, әсіресе қазақ тілінде сөйлейтін ғаламтордағылардың құқығын қорғау қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, өйткені орыс тілді ғаламтор кеңістігінде бұл тақырыптар блогерлермен жеткілікті түрде кең талқыланады.

Қорытындылар:

- Отбасы саясатын жүзеге асыруда Қазақстан халықаралық институттардың ұсыныстарымен өзара байланысқан, сонымен қатар өзіндік стратегиялық басымдықтар мен қағидаларды есепке алатын тәсілдемелерді қалыптастырады.
- Қазақстандық отбасылар жағдайының ушығуы ахуалы нарық жағдайындағы экономикалық тұрмыс қалпының жүйелі ауысуымен қозғалған, өңірлік дамудың әркелкілігімен, ішкі көші-қонның жоғарғы көрсеткіштерімен анықталады.
- Қазақстандағы отбасы институтының даму үрдісі неке жасының ұлғаюы, кейінге қалдырылған ата-ана болу, неке мен отбасының жаңа үліглері және т.б. жаһандану трендтерінің әсерін бастан өткеруде.
- Мемлекет анағұрлым жүйелі және ауқымды болуы қажет, отбасылардың түрлі типтеріне жіктелген тәсілдемені есепке алатын отбасы институтын қолдау шараларын әзірлеуде.
- Ғаламтор кеңістігі жиі жағдайда ақпаратты жедел алуда ғана емес, өзекті қоғамдық мәселелерді талқылауда да қолжетімді ресурс болып тұр. Қазақстандық қоғамда блогосферада бейнеленген отбасы рөлі мен гендерлік мәртебелерге, отбасы типіне, отбасы өмірін ұйымдастыру қағидаларына деген тәсілдемелерге диаметрлік қарама-қайшы көзқарастар қатар өмір сүруде.
- Қоғам отбасы және балалар психологиясы бағытындағы қызметтер кешенінің қолжетімді жүйелі түрде ұсынылуына, әле-

²⁴ https://www.instagram.com/superpapa_serik/

²⁵ <https://tengrinews.kz/story/superpapa-serik-iz-talgara-stal-zvezdoy-instagram-347581/>

²⁶ <https://www.instagram.com/moldiyaryergebekov/>

²⁷ <https://www.instagram.com/p/BuaZZH0guAh/>

²⁸ <https://www.instagram.com/lifelearning/>

²⁹ https://www.instagram.com/quralai_hanum/

³⁰ <https://www.instagram.com/p/B4hmw2hBV9Q/>

³¹ <https://www.instagram.com/isenova/>

уметтендіру және бейәлеуметтендіру үдерістеріне ықпал етуге қажеттілікті сезінді.

- Отбасы саясатын жүзеге асыру бағдарламаларына мемлекеттік-жеке серіктестікті

тарту, әлеуметтік-жауапты бизнесті, жергілікті үкіметтік емес ұйымдарды белсендіру маңызды.

Ұсыныстар:

- Отбасы саясатын жүзеге асыру үшін жауапты мемлекеттік институттарға отбасы саясатын жүзеге асырудың үлгісін (либералдық, консервативтік, немесе социал-демократиялық) анықтау және осы саясат өлшемшарттарына сәйкес жұмыстарды жүргізуі қажет.
- Отбасылардың типтері мен түрлерін, өңірлік, стратификациялық, гендерлік және этностық құраушыларын есепке алып отбасы саясатын жүзеге асыруға жыл сайын мониторинг жүргізу маңызды.
- Отбасына бағытталған мемлекеттік жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырудағы қол жеткізген жетістіктерге мониторинг жүргізу, қолданыстағы бағдарламалардың кемшіліктерін зерттеу.
- Мемлекет жүргізіп отырған отбасы саясаты туралы халықты БАҚ-та, әлеуметтік желілерде белсенді ақпараттандыру.
- Заңнамалық және нормативтік базаға талдау жүргізу, қазақстандық отбасылардың өмірінің сапасына тікелей немесе жанама әсер ететін ұлттық заңнаманы сай келтіру.
- Отбасы саясаты бойынша Заңнамалық базамен, мемлекеттік бағдарламалармен қабылданған шешімдер туралы экспресс-ақпаратпен және т.б. байланысты барлық қажетті және пайдалы ақпаратты орналастыруға болатын бірыңғай Ғаламтор-ресурсын ұйымдастыру.
- Мамандармен, сарапшылармен кеңес айналысында кері байланыс тетігі арқылы халықпен құрылымды сұхбат құру мүмкіндігін қарастыру. Ғаламторда дауыс беру арқылы қоғамда неғұрлым жоғары қозғалатын мәселелерді талқылау.
- Түрлі елді мекендерге (ауылдар, аудандық орталықтар, облыстық қалалар) жалпы отбасын дамыту орталықтарының (ішінде балалар орталықтары, мүгедектер үшін бейәлеуметтендіру орталықтары, отбасылық консультациялар, (психологиялық және медициналық), медиация қызметі, ойын-сауық орталықтары бар) типтік құрылымын әзірлеу. Мұндай орталықтарды жасау халықты еңбекпен қамтумен, әлеуметтік инфрақұрылымды дамытумен, қоғамды біріктіруге бағытталған әлеуметтік-белсенді жобаларға азаматтарды тартумен байланысты кешенді мәселелерді шешеді..

2. Отбасы саясаты саласындағы халықаралық тәжірибе

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы отбасыны қорғау мен көмекті талап ететін қоғамның негізгі ұяшығы ретінде қарастырады³². Отбасыны қазіргі түсіну соңғы он жылдықта орын алған құқықтық және әлеуметтік өзгерістерді назарға алады.

Адам құқықтарының үш қағидасы отбасы үшін ерекше өзекті: *теңдік пен кемсітпеушілік, зорлықтан еркін өмір сүру құқығы, және баланың мүддесі үшін ең жақсысы*³³. Халықаралық құқықта отбасын қорғау *теңдік пен кемсітпеушілік қағидасымен тығыз байланысты, әсіресе некеге қатысты. Оны отбасы контекстінде қолдану отбасына қатысты барлық заңдар, саясат және тәжірибе отбасының бөлек мүшелерін немесе отбасының қандай да бір түрін кемсітпей қабылдау қажет деп түсіндіріледі*³⁴.

Отбасы саясатының халықаралық тәжірибесі БҰҰ қабылдаған Конвенцияларға және басқа да отбасы және отбасылық қарым-қатынастар саласын қамтитын құжаттарға негізделеді: Халықтың қоныстануы және дамуы жөніндегі халықаралық конференцияның (ТХДХК)³⁵ іс-қимыл бағдарламасы, БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенция (UNCRC)³⁶, Әйелдерге қатысты кемсітудің барлық түрлерін жою туралы конвенция (CEDAW)³⁷, Әйелдердің жағдайы жөніндегі Бүкіл дүниежүзілік конференцияның Пекин платформасы³⁸.

Халықаралық құқықтық актілерде отбасы мен оның мүшелерін қорғау жөніндегі нормалар бекітілгенімен постиндустриалдық қоғам факторларының әсері әлеуметтік құрылымдар мен институттардың ғана емес, сонымен бірге жеке өмірді ұйымдастырудың дамуында да жаңа векторды анықтады. Дарашылдық — бұл енді үрдіс емес, ал — шындық, мұнда соло — өмір тұлғаның шығармашылығы мен өзін-өзі танытуы үшін ресурс ретінде мәлімденеді³⁹.

Отбасы тақырыбын зерттеу баланың тұлға ретінде қалыптасуы мен әлеуметтенуінде отбасының рөлін ғана пайымдау мәселесінің ғана өзектілігін арттырып отырған жоқ, сонымен

қатар қоғамның жаңғыруы жағдайында отбасын сақтау мәселесін де көкейтесті қылып отыр. Дәстүрлі типтегі отбасының ауысу үдерісін көбіне «отбасы дағдарысы» деп атайды.

Отбасы дағдарысы Еуропаның дамыған елдерінде. Еуропалық отбасы дағдарысының индикаторлары некеде туудың төмендеуімен, ажырасулар санының ұлғаюымен, некеден тыс туылған балалар үлесінің артуымен, отбасы ғұрыптары мен жыныстық моральдің ырықтандырылуымен байланысты әлеуметтік мәдени үдерістер болып отыр. Мысалы, Еуропа мен Америка елдерінде отбасы қарым-қатынастарының үлгілерін әртараптандыру туралы азаматтардың бір жынысты некеге заңдық құқықтары мен жеке еркіндіктерін заңдастыру куәландырады. Финляндия мен Швецияда пікірі сұралған респонденттердің 40% бала туылуы үшін екі ата-ананың болуы міндетті емес екенін белгілейді. Францияда 35%-ке жуық пікірі сұралған респонденттер отбасыны бұрынғы қарым-қатынастардың «қалдығы» деп есептейді. Қытайда үш мәселе бары белгілі: жетім балалар санының, ажырасқан отбасылар санының және жалғыз басты қарттықтың өсуі. Қытайдағы тастап кеткен балалардың жалпы саны 2014 жылы миллионға жақындаған⁴⁰.

Отбасы институтының ауысуы қоғамдағы отбасы рөлінің және ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөліндегі теңгерімнің өзгеруімен сипатталатын үздіксіз, қайта айналмайтын үдеріс ретінде қаралады. Аталған үдеріске өте күшті әсер ететін әйелдердің экономикалық және әлеуметтік эмансипациясы. Постиндустриалдық қоғамда мансап пен материалдық тәуелсіздікті ана болу мен отбасылы болуға қарағанда маңыздырақ санайтын әйелдер типі мақұлданады⁴¹.

Отбасының дағдарыстық үлгісін жақтаушыларға қарағанда отбасының эволюциялық тұжырымдама аясында жаңғыруы қоғамның жаңғыруы элементі ретінде қаралады. Отбасының

³² Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. БҰҰ БА Қарары 217А от 10.12.1948, Нью-Йорк.

³³ Sepúlveda, M. 2017. "A Contemporary View of 'Family' in International Human Rights Law and Implications for the Sustainable Development Goals (SDGs)." Discussion Paper No. 21. UN Women, New York.

³⁴ Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы конвенциясы. 1979. БҰҰ БА, Нью-Йорк

³⁵ Халықтың қоныстануы және дамуы жөніндегі халықаралық конференцияға әрекет ету бағдарламасы. 1994. Каир.

³⁶ БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенция. БҰҰ БА. 1989. Нью-Йорк

³⁷ Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы конвенциясы. 1979. БҰҰ БА, Нью-Йорк

³⁸ Әйелдердің мүдделері үшін Бүкіләлемдік конференцияның Пекин декларациясы, Пекин, 4–15 қыркүйек 1995 ж.

³⁹ Эрик Кляйненберг Соло өмір. Жаңа әлеуметтік шындық. 2014. ISBN: 978-5-9614-3309-8

⁴⁰ Постиндустриалдық қоғамдағы отбасы институтының дағдарысы; себептерін талдау және еңсеру мүмкіндіктері/ [Яновский К. и др.]— М.: ИЭПП, 2007.

⁴¹ Власова Н. В. Қазіргі әлемдегі отбасы. Отбасының психологиясы мен педагогикасы: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары (19–20 мамыр 2016ж., Саратов қ.).— Саратов: ИЦ «Наука», 2016.

қазіргі типтерінің пайда болуы тұлғаны өзін-өзі іске асыруға бағыттайтын және өз болмысыңды көрсету үшін жаңа мүмкіндіктер беретін постиндустриалдық қоғамның құндылықтарымен шартталған⁴².

БҰҰ-Әйелдер баяндамасына сәйкес (2019) бүкіл әлемдегі үй шаруашылығының үштен бір бөлігінен көбірегі (38%) кез-келген жастағы балалары бар жұптардан тұрады. Бірақ осы үй шаруашылықтарының өздері де біртекті емес және бір-бірінен өзгеше, мысалы табыс деңгейі бойынша немесе балаларының арасындағы жастары бойынша. Барлық үй шаруашылықтарының үштен екі бөлігіне жуығы өзге үлгіде және олардың үштен бірге жуығы (27%) — бұл кеңейтілген үй шаруашылығы, мұнда мысалға, әжесі мен атасы, әпкесі мен тәтесі кіруі мүмкін. Әлемдегі үй шаруашылықтарының тең саны — 13%-дан — балалары жоқ отбасылар немесе бір адамнан тұрады; 8% бір ата-анасы бар отбасылар (олардың 84% ғаламдық ауқымда жалғызбасты аналар отбасынан тұрады), сонымен қатар 2% — туыстық қатынаста тұрмайтын, балалары жоқ гетеросексуалды немесе бір жынысты жұптардың отбасылары⁴³.

Эволюциялық тұжырымдама аясында отбасылар «отбасы дағдарысын» емес, «некелік қарым-қатынастар дағдарысын» талқылауда, некенің ауысуы ажырасуды қалыпты құбылыс жасайды және оны ерекше белгі жасайды. Ажырасу патриархалдық қарым-қатынастардың күйреуі үдерісімен және эгалитаризмнің дамуымен байланысты. «Әйел –отбасының ошағын сақтаушы, еркек — табыс табушы» отбасының рөлдік үлгісі болудан қалып барады⁴⁴.

1980-ші жылдардан бері көптеген өңірлердегі отбасы институтындағы анағұрлым көрнекті белгілі өзгерістерінің бірі ажырасулардың санының өсуі болып табылады. Кейбір дамушы елдерде некені бұзу туралы заң нормаларын ырықтандыру әйелдер арасындағы өзін-өзі өлтіру деңгейін төмендетуге, тұрмыстық зорлықтың тіркелген жағдайларының санын қысқартуға және жұбайының әйелін өлтіру санының азаюына әкелді⁴⁵.

Эволюциялық тұжырымдаманы кеңейтетін отбасының өзгеру теориясы — жаңғыру мен жаһандану үдерісіндегі отбасын үлгілеуге баламалы тәсілдеме. Теорияның ең маңызды тұспалы отбасы мүшелерінің өзара тәуелділігіне негізделген дәстүрлі мәдениеттің жаңғыруы үдерісінде оларға «батыстық» отбасының

тәуелсіз үлгісінің бағытында даму міндетті емес екендігінде. Оның орнына эмоционалды өзара тәуелді отбасының үлгісін дамытуға болады, мұнда материалдық өзара тәуелділік төмен деген және жеке дербестік өскен кезде отбасы сүрелі эмоционалды өзара әрекетті сыйғыза алады⁴⁶.

Қазіргі қоғамдағы мінсіз құлықтың нұсқасы ретінде отбасы рөлдерін жеке еркін таңдау құндылығы қазіргі отбасының нормативті қабылдауға қолайлы идеясының болуы мүмкін емес, тек алуан түрлі үлгілер мен қарым-қатынастардың болуы мүмкін екенін көрсетеді⁴⁷.

Түрлі елдердің отбасылық саясаты кез-келген экономикалық және саяси ауысуларда отбасы институтының және әсіресе балалардың өміршеңдігін қамтамасыз етудің кешенді стратегиясына, отбасылық қарым-қатынастар саласындағы міндеттерді кешенді-жүйелі шешуге, отбасы институтын сақтау және нығайту жөнінде шаралар қабылдауға және оның қоғамдағы әлеуметтік мәртебесін арттыруға, балалар құқығын қорғауға бағытталған.

Кез-келген мемлекеттің отбасы саясаты ұлттық болып табылады, өйткені онда ұлттық дәстүрлер, мәдени-тарихи шындық, этникалық ерекшелік, отбасы дәстүрінің тәжірибесі есепке алынады.

Отбасын қолдау саясаты азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатын қолдау мақсатында жүзеге асырылады, бірақ әдеттегідей, астарында демографиялық мәселе бар: туу деңгейінің төмендеуі халықтың ұдайы өсуінің тарылуына және оның қартаюына әкеледі, бұл болашақта нарық сыйымдылығының төмендеуі мен экономикалық белсенділіктің баяулауы, сонымен бірге зейнетақы жүктемесінің ұлғаюы қатеріне әкеледі.

ЭЫДҰ елдерінің көпшілігі ХХ ғасырдың соңғы үштен бірінде туудың күрт төмендеуі және отбасы құрылымының азаюы жағына өзгеруі, сонымен қатар бала туушылық аралығын қысқартатын әйелдердің некеге отыру жасының жоғарылауы мәселесімен бетпе-бет келді. Қазіргі уақытта ЭЫДҰ елдерінде туудың жиынтық коэффициенті (ТЖК) 100 мың тірі туылғандарға 1,7 құрайды, бұл халықты алмастыру деңгейінен төмен (2,0)⁴⁸.

Отбасын қолдау бойынша шараларға түрлі үлгідегі және мөлшердегі жәрдемақылар кіреді және олар әжептәуір шағын мөлшерден жеткілікті түрдегі елеулі мөлшерге дейін түрленіп

⁴² Тап сонда.

⁴³ Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

⁴⁴ Левая Н. А. Отбасы дағдарысын бағалауда эволюциялық тәсілдеме // Психология және педагогика: практикалық қолданудың әдістемесі мен проблемалары 2014. № 38.

⁴⁵ Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 3. New York: UN DESA Statistics Division.

⁴⁶ Kagitcibasi, C. (2002). A Model of Family Change in Cultural Context. Online Readings in Psychology and Culture, 6 (3). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1059>.

⁴⁷ Власова Н. В. Қазіргі әлемдегі отбасы. Отбасының психологиясы мен педагогикасы: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары (19–20 мамыр 2016ж., Саратов қ.).— Саратов: ИЦ «Наука», 2016.

⁴⁸ Doing Better for Families. OECD. 2011.

отырады. Сан түрлі жәрдемақылар немесе отбасыларға салық ауыртпалығын бәсеңдету қалай болғанда да дамыған елдердің көпшілігінде жүзеге асырылады, бірақ мұндай бағдарламалардың ұрықты қылықтың өзгеруіне тікелей әсерін іс жүзінде бағалауға мүмкін емес. Осы бағдарламаларға шығарылған шығындармен салыстырғанда туудың ұлғаюына жәрдемақылардың болмашы ғана әсері белгіленеді⁴⁹.

Өнеркәсіп дамыған елдерде әйелдер еңбек нарығында едәуір рөл атқарады. Олардың басым бөлігінде жұмыс жасайтын аналар мен жүкті әйелдерді қолдауға арналған не арнайы мемлекеттік бағдарламалар бар, не әйелдерді жұмысқа қабылдау кезінде кемсітушілікке тыйым салатын заңнамалық актілер бар⁵⁰. Соңғы он жылдықтарда бала күтімі бойынша әкелерге әлеуметтік төлем жөніндегі тәжірибе кеңейуде. Бұл отбасындағы гендерлік теңдік саясатының кеңейуімен және әкелердің балаларды тікелей тәрбиелеуге көбірек қатысуымен шартталады.

Жалпы отбасы саясатының көптеген үлгілері бірінші кезекте балалардың құқығы мен мүдделерін қорғауға: зорлықтан қорғау, теңсіздік пен кедейлікті жою, мемлекеттік әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті арттыруға бағытталған. Балаларды дамытуға бөлінген мемлекеттік инвестициялар ұзақ мерзімді жоспарда тұрақты даму үшін ең пайдалысы болып есептеледі және елдің ЖІӨ едәуір көлеміне жетуі мүмкін⁵¹. Еуропа елдерінің отбасы саясаты (Германия, Франция, Скандинавия елдері) өңірлік және жаһандық сипаттағы сын-тегеуріндерге әрекет ете отырып, оның тұрақтылығы және икемділігіне, жаңа реалияларда жаңғырту үшін әлеуетіне қарай қазіргі отбасыны институцияландырудың және отбасы саясатын үлгілеудің үздік тәжірибесінің мысалы болып табылады.

Отбасы саясатын жүзеге асырудың халықаралық тәжірибесін зерттеу біздің әлеуметтік мәдени, экономикалық және саяси реалияларда сәтті үлгілерді бейімдеу мақсатында отбасы саясатының жеке қазақстандық үлгісін әзірлеу және жетілдіру үшін қажет.

Қазақстан үшін аса қызығушылық тудырған Швеция, Германия, Франция, Финляндия және Норвегия сияқты елдердің мемлекеттік отбасы саясатын жүзеге асыруына талдау жүргізілді, мұнда әділ және әмбебап әлеуметтік саясат басымдықтарына сәйкес әзірленген отбасы стратегиясы сәтті қызмет етуде.

Германияның тәжірибесі отбасын қолдаудың әлеуметтік бағдарламаларын қалыптастыру және жүзеге асыру жағынан үлгілі болып табылады. Германияның отбасы, егде азаматтар, әйелдер және жастар істері бойынша Федералдық министрлігі отбасының мемлекеттік саясатын (отбасыға жәрдемақы, отбасы мүшелеріне күтім бойынша қызметтер) жүзеге асыруға жауап береді. Балаға ай сайынғы жәрдемақы әрбір бірінші екі бала үшін 192 Еуроны құрайды, ол азғана ұлғаюмен әрбір кейінгі балаға ең көбі 223 Еуроға дейін жетеді. Ең төменгі күнкөріс деңгейіндегі отбасылардағы әрбір балаға қосымша жәрдемақы төленеді. Жұмыс жасайтын аналарға (жақын арадан бастап әкелерге де) жұмыс берушілер икемді жұмыс кестесін ұсынады, 14 апталық толығымен төленетін декреттік демалыс; 3 жыл бойына төленетін бала күтімі бойынша демалыс жәрдемақысына 2 айға серіктестік бонус қосылады. Елде ясли, балабақша және басқа да мектепке дейінгі желілер дамыған, бұл әйелдерді экономикалық белсенділікке тартудың жоғары деңгейіне ықпал етеді — 6 жастан кіші балалары бар жұмыс жасайтын аналар — 63,5%⁵².

Францияның отбасы саясаты ең сәттілердің бірі болып есептеледі — мемлекеттік қолдаудың арқасында туу және еңбекпен қамту жоғарылады. Негізгі бағыттары — отбасыларға мемлекеттің жүйелі қолдауын қамтамасыз ететін — әмбебаптық пен әлеуметтілік. Отбасылық бірлестіктердің ұлттық одағы, Отбасына берілетін жәрдемақы жөніндегі ұлттық басқарма — CNAF⁵³, туылғаннан 3 айдан бастап мектепке дейінгі жастағы балаларға күтім бойынша қызметтер жүйесі қызмет етеді: ұжымдық яслилер, мекемелік яслилер, ата-аналық және отбасылық яслилер, сертификатталған және келіп кететін күтушілер және т.б.⁵⁴. 16 апталық төленетін декреттік демалыс және бала күтімі бойынша екі төленетін жыл. 47% француз жұмыс берушілері ата-аналар үшін икемді жұмыспен қамтуды ұсынады. Тиісті отбасылық төлемдер үшін кедейлік индексінің мониторингі жүргізіледі. Аса мұқтаж адамдарға екінші баладан бастап бала 20 жасқа толғанға дейін жәрдемақы және 25 жасқа толғанға дейін немесе жұмысқа орналасқанға дейін студенттерге әмбебап отбасылық несие ұсынылады⁵⁵.

Швециядағы отбасы саясатының тұжырымдамасы отбасы саясатының скандинавиялық үлгісі деп аталған түрде ұсынылған. Отбасы са-

⁴⁹ Альжанова А. К. Дамыған елдердің пронаталістік саясаты // «Тұрғын халық-2000» жинағы. UNFPA, 2001.

⁵⁰ ibid

⁵¹ Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. Prof Patrice L. Engle, PhD et al. The Lancet. Volume 378, Issue 9799, P1339-1353, 2011.

⁵² Germany: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3642>

⁵³ Францияның отбасы саясаты: Ресейдегі сәтті тәжірибені қолдану мүмкіндігі. М.: М-Студио, 2012. Рыбальченко С. И., Прокофьева Л. М., Юрьев Е.

⁵⁴ А. В. Еуропадағы отбасы саясатының эволюциясы: бар мәселелер, басымдықтар мен тәжірибе <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-semeynoy-politiki-v-evrope-menyayuschiesya-problemy-prioritety-i-praktiki>

⁵⁵ France: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3641>

ясатының негізгі қағидалары субсидиарлықпен бейнеленген әлеуметтік қамтамасыздық парадигмасына сүйенеді. Швед ата-аналары жұмыспен отбасылық міндеттер арасындағы теңгерімі жағынан Еуроодақтағы айрықша құқықтылардың бірі болып табылады. Әйелдер мен аналардың еңбекпен қамтылуы деңгейі ЕО ең жоғарылардың бірі болып табылады — 80,6%, ал балалар кедейлігінің деңгейі ең төмендердің бірі (18,3%). Елдің отбасы саясаты қос табысы бар отбасы үлгісін қолдауға және әйелдер үшін дерлер үшін де отбасы мен жұмысқа қатысты бірдей құқықтар мен міндеттерді қамтамасыз етуге бағытталған. Отбасылық жәрдемақылар үшін мол шығындар (декреттік демалыстың алғашқы 13 айы — соңғы еңбекақының 80%, қалған 5 ай белгіленген ставка көлемінде), кішкентай балалардың күтімі бойынша ата-ананың әрбіреуіне 240 күнге дейін икемді демалыс және қолжетімді мектепке дейінгі білім беру (1–3 жасқа дейінгі балалар 76,8% және 4–6 жасқа дейінгі балалар 96,4%) саясаттың негізгі элементтері болып табылады.

Баланың қызығушылықтары шведтік отбасы саясатын қаржыландырудың жетекші қағидасы болып табылады, бұл — балалары бар барлық отбасылардың өмірінің жақсы деңгейі үшін жағдайларды жақсартуға ықпал етуден және балалары бар және балалары жоқ үй шаруашылықтары арасындағы экономикалық жағдайда айырмашылықты қысқарту. Осыдан басқа, мақсаты таңдау еркіндігін кеңейту және ата-аналардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту, сонымен бірге ер және әйел жынысты ата-аналардың арасындағы теңдікті ынталандыру⁵⁶.

Отбасы саясатын үлгілеудегі **Финляндия** тәжірибесі мемлекеттің жауапкершілігін көрсетеді: 17 жасқа дейін төленетін балалар жәрдемақысын және бала күтімі бойынша төленетін демалыс күндерінің санын отбасына 158 күнге дейін ұлғайту. Аналар үшін төленетін декреттік демалыс 105 күнді құрайды, ал ер адамдар үшін 54 күнді құрайды. Тегін тамақтандыру мектепте және басқа да білім беру құрылымдарында ұсынылады.

Финляндияда балалар кедейлігінің деңгейі ЕО ең төмендердің бірі (15%), ал аналардың еңбекпен қамтылу деңгейі ең жоғарылардың бірі болып табылады (63,5%) — толық жұмыс күніндегі жұмыс үйреншікті тәжірибе болып табылады. Балалар мен отбасыларды мемлекеттік қолдау жеткілікті деңгейде күшті: отбасы саясаты төленетін жұмысты отбасылық өмірмен қоса

атқару және отбасы үшін табыстың барабар деңгейін қамтамасыз ету қажеттілігіне айрықша көңіл аударады. Мемлекеттік күндізгі мектепке дейінгі күтімге қолжетімділікте 7 жасқа дейінгі барлық балаларға кепілдік берілген, оның ішінде 1 жыл тегін, отбасылық демалыстар мен жәрдемақылардың мол жүйесі ата-аналарға өз жұмысын сақтай отырып балаларды тәрбиелеу бойынша өз міндеттерін атқаруға көмектеседі. Балалар мен отбасылар үшін қызметтер сақтандыру қолдау қағидаларына негізделген.

Отбасы саясатының нәтижелері мен тиімділігі — балалар арасындағы өлімнің төмендеуі. Финляндияда отбасы қарым-қатынастарын қалпына келтіруде, отбасына ата-ананың біреуін, балаларды қайтаруда елеулі көмек көрсететін отбасын оңалту орталықтары жұмыс жасайды⁵⁷.

Норвегияның отбасы саясаты гендерлік саясаттан ажырамайтын, отбасында жұбайлар мен балалардың тең құқықтарын қамтамасыз етуді басымдыққа алған саясат. Норвегияның үлгісі іс жүзінде отбасын кепілдендірілген әлеуметтік қамтамасыз етуді жүзеге асыратын Швеция мен Финляндияның үлгісі сияқты. Отбасы саясатын жүзеге асыруда «Барневарн» — балалар мен жасөспірімдерге көмек көрсету және қолдау бойынша мемлекеттік әлеуметтік қызметі ерекше мәнге ие, ол балалардың мүдделерін қорғау, қамқорлыққа алу, асырап алу және балаларды басқа отбасыларға беру сияқты мәселелерді қамтиды⁵⁸.

UNICEF есебіне сәйкес Еуроодақ елдеріндегі отбасы саясаты отбасы құндылықтарын дамыту, отбасын институцияландыру, оның әл-ауқатын арттыру, балалардың мүдделерін қорғауға бағытталған. 2018 жылға отбасы әл-ауқатының жоғары индексімен орнықты отбасы саясатын жүргізіп отырған елдердің арасында: Швеция, Норвегия, Исландия, Португалия бар. Есепте тағы бір ел аталған, ол — өзінің бала күтімі бойынша ата-аналардың демалысы жүйесіндегі реформасымен байланысты Эстония⁵⁹.

Бұл ретте отбасын қолдау бағдарламалары мемлекеттік бюджет үшін өте қымбатқа түсетінін ескере кету қажет. Осылайша, ЭЫДҰ елдері орташа есеппен отбасы жәрдемақыларын төлеуге ЖІӨ 2,4% шығындайды — Францияда, Венгрияда, Швецияда және Ұлыбританияда ЖІӨ ең көбі 3,5%-дан және Грецияда, Кореяда, Мексикада, Испанияда, Түркияда және АҚШ-та ЖІӨ 1,5%-на дейін шығындайды⁶⁰.

ЭЫДҰ елдерінің барлық бағдарламаларының басты ерекшелігі балалары бар барлық отбасыларға, қосымша жеңілдіктер берілетін мигрант-

⁵⁶ Sweden: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3658>

⁵⁷ <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshchestvo/v-finlyandii-seme-horoshio/>

⁵⁸ Калабихина И. Е., Федотова О. А. Еуропа елдерінде халықтың кәсіби және отбасылық өмірді үйлестіру саясатын жүргізу ерекшеліктер.. https://archive.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x0d/x2b/3371/file/7_Kalabihina.pdf

⁵⁹ Family and Parenting Support Policy and Provision in a Global Context. UNICEF. 2015. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/01%20family_support_layout_web.pdf

⁶⁰ OECD Family Database/ www.oecd.org/els/soc/PF1_1_Public_spending_on_family_benefits.pdf/ 2019/

тар отбасын қосқанда оларға да таралатын әмбебаптық қағидасы болып табылады. ЭЫДҰ елдерінің отбасы саясатының негізгі мақсаты — Бала құқықтары туралы конвенцияға, Тұрақты даму мақсаттарына және басқа да халықаралық міндеттемелерге сәйкес балалар арасындағы кедейлік пен теңсіздікті жою.

Жапониядағы отбасы үлгісі отбасы қарым-қатынасындағы жапон құндылықтарын сақтайтын анағұрлым дәстүрлі. Отбасы саясаты жапон отбасының дәстүрлі институтының аясында құрылып, жүзеге асырылады. Мемлекеттік қолдау жеткілікті түрде шағын. Отбасы құндылықтарының жүйесі тазалық, әйелдің пәктігі тұғырнамасына негізделгендіктен қоғамда жалғызбасты аналарға, ажырасқандарға қарым-қатынас әртүрлі. Соңғы жылдары Жапонияда туудың елеулі төмендеуі байқалуда, ТЖК 1,41 құрайды — дамыған елдер арасындағы ең төмен көрсеткіштердің бірі⁶¹. Сарапшылар мұны әйел адамдардың білімінің жоғары деңгейімен, экономикалық қызметке белсенді қатысуымен және бұл реттегі отбасындағы гендерлік рөлдердің дәстүрлі қабылдануымен байланыстырады — жапон ер адамдары балалар тәрбиесіне анағұрлым аз уақыт бөледі. Жапонияның отбасы саясаты негізінен егде жастағы халықты қолдауға бағытталған әлеуметтік ретінде жүзеге асырылады, бұл жас және егде жастағы ұрпақ арасындағы әлеуметтік төлемдерде теңгерімсіздік туғызады. «Абэномика» деп аталған контекстте әлеуметтік секторда, онымен қоса отбасының әлеуметтік саясатында реформалау Жапонияда қалаған «ауқаттылық қоғамын» жүзеге асыруды әлі күнге қамтамасыз ете алмай отыр⁶².

Ислам елдеріндегі отбасы саясатының тәжірибесі. Ислам әлемі елдеріндегі отбасы саясаты отбасылық ислам құқығына негізделген, оның көзі Құран мен Сүннет болып табылады. Мұндағы негізгі трендтер отбасының ақылақтық қағидалары, отбасыны материалдық қамтамасыз ету және отбасы қарым-қатынасындағы гендерлік саралау болып табылады. XIX ғасырдан исламдағы отбасы құқығының отарлық жүйесі құлауына байланысты екі үрдіс байқалады: отбасының қатал шариғат жолына қайтуы және көп некелілікке, ажырасуға және мұралануға (әйелдер жағы бойынша) қатысты еуропалық құндылықтардың әсерімен отбасы қарым-қатынасын жартылай реформалау (ырықтандыру). Ислам отбасы саясатында неке ер адам мен әйел адам арасындағы қатынастарды байланыстырудың іргетасы болып табылады. Некеден

тыс қатынастарға тыйым салынған және жазаланады.

Біріккен Араб Әмірліктерінде елдің стратегиялық дамуы контекстінде «Ұлттық отбасы саясаты бағдарламасы»⁶³ қабылданған, әйелдер құқығы Конституциямен қорғалған. БАӘ саясаты әйелдерді әлеуметтендіруге, гендерлік теңсіздікті жоюға, отбасы институтын нығайтуға бағытталған, бұл халықаралық міндеттемелерге сәйкес келеді. Әйелдердің мүмкіндіктері мен құқықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін ұйымдар бар: Әлеуметтік мәселелер жөніндегі Министрлік; Аналық пен балалықты қорғау жөніндегі Жоғарғы кеңес; Отбасын дамыту қоры; Дубай әйелдерінің ұйымы; Отбасы істері жөніндегі Жоғарғы кеңес; Әйелдер мен балаларға арналған Дубай қоры; Әйелдердің біріккен одағы және т.б.⁶⁴. Осыдан басқа, отбасы қорғау арнайы орган — Отбасы құқығы жөніндегі Прокуратурамен қамтамасыз етіледі. Отбасы қарым-қатынастарын үлгілеу Шариғат заңы аясында жүргізіледі: азаматтық некеге тыйым салынған.

Отбасына қатысты мемлекеттің әлеуметтік саясаты өте бай болып табылады және жайлы өмірді қамтамасыз етеді: тұрғын үйге, тойға пайызсыз несие. Ер жынысты бала туғаны үшін — 50 мың доллар сыйлық; үш баласы бар отбасының барлық несиелік қарыздары есептен шығарылды⁶⁵.

Ирандағы отбасылық мемлекеттік саясат бірінші кезекте демографиялық сипатқа ие — үкімет тууды 1,8 деңгейінен 2,0 деңгейіне дейін өсіруге ниетті⁶⁶. Кедей, аз қамтылған отбасыларға әлеуметтік төлемдерді, тұрғын үйге несиелерді жеңілдікпен алуды, балаларға демеуқаржыны ұлғайтуды қамтамасыз ететін бағдарламалар бар. Отбасыларды әлеуметтік қамтамасыз етуге мемлекеттен бөлек түрлі қайырымдылық ұйымдары, діни қорлар қатысады. Иранның әлеуметтік саясатын кешенді жүзеге асыруға халықаралық ықпалшаралар кері әсер етіп отыр, осыған қарамастан отбасыларға тұрақты қолдау көрсетілуде. Иран отбасының үлгісі Шариғаттың отбасылық-некелік кодексіне негізделеді, түрлі үлгідегі некелер бар, мысалы уақытша неке немесе көп некелілік.

Тунисте отбасы саясаты тұрақты реформаланып отырады және Араб әлеміндегі елдерде алдыңғы қатарлы болып табылады. XX жүзжылдықтан бастап мұнда гендерлік теңдік саясаты сәтті жүргізілуде, бұл өз кезегінде отбасы қарым-қатынастарына оң әсерін беруде. Феминистік қозғалыстар әйелдердің жеке еркіндігі

⁶¹ Сэнда Юки Жапон отбасы: сана өзгереді, тәртіп қалады// www.nippon.com

⁶² Миямото Таро XXI ғасырдағы отбасы саясаты мен еңбекпен қамту// www.nippon.com

⁶³ <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/united-arab-emirates>

⁶⁴ БАӘ Ұлттық статистика бюросы. <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsgcjdM0xgERNalXh22nhTUkEj4pKMiRGSre%2Fze2S%2BPf8%2Bh%2FOFQ51f3ljslejsIOUKM1X6wmt2qXvL37OmVN0RcfiD7ts1mV49f7pYak%2Bhgh>

⁶⁵ <https://news.rambler.ru/other/39408780-v-kakoy-strane-rozhdenie-detey-prinosit-pribyl/>

⁶⁶ Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P, Hosseini-Chavoshi M. The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction. Dordrecht: Springer Netherlands; 2009.

мен құқықтарына қатысты реформаларды өткізуге ықпал етеді. Отбасы қарым-қатынастары саласындағы әлеуметтік жобалар негізінен аз қамтылған отбасыларға көмек көрсетумен

байланысты: білім беру, денсаулық. Әлеуметтік даму рейтингінде Тунис 48-ші орында, бұл отбасы қарым-қатынасындағы реформалардың оң үрдісі туралы айтады⁶⁷.

Қорытындылар:

- Еуропа, Таяу Шығыс және Азия елдеріндегі әлеуметтік саясат тәжірибесін салыстырмалы талдау олардың әрбіреуінде дәстүр, мәдениет, дін, экономика, қоғам, саясат және білім беру әсер ететін отбасы саясатының ұлттық үлгісі бар екенін көрсетеді.
- Түрлі елдердің отбасы саясатының тәжірибесі өздерінің «елдік» ерекшеліктері, мәдени, діни ландшафтын, экономикасының ерекшелігін, әлеуметтік және саяси өмірін, отбасы саласының егемендендіруі мен жекешеленуін, құндылықтарын есепке алатын алуан түрлі болып табылады.
- Түрлі елдердегі отбасы саясаты бағытталған негізгі мәселелер отбасы институтын жан-жақты қолдаумен, жас буынның тиісті әлеуметтенуі шарттарын қамтамасыз етумен және лайықты қарттықтың мүмкіндіктерімен байланысты.
- Отбасы саясатының халықаралық тәжірибесін зерттеу мінсіз жүйенің жоқтығын көрсетеді: әр елде дәстүрлер, мәдени және діни ерекшеліктер, экономиканың ахуалы, құндылықтарға сүйенетін отбасын құру мен институцияландырудың өз ерекшелігі бар.
- Шетелдегі отбасы мәселелерін шешудегі мемлекеттік отбасы саясатының тиімділігі отбасы институтын нығайтумен, отбасы құндылықтарын қалыптастыру және сақтаумен, ұлттық сәйкестікті құрылымдаумен байланысты.
- Отбасыларды әлеуметтік қамтамасыз етудің халықаралық тәжірибесі жалпы мәселені көрсетеді — ұзақ мерзімді болуы қажет отбасылардың кедейлік индексімен күресу. Сондай-ақ әлеуметтік саясатты жүзеге асыруда масылдық фактордан арылу тәжірибесі де өзекті.
- Қазақстанда отбасы саясатын жүзеге асыру кезінде отбасы саясаты «масылдық» тұтынушылық форматқа құрылмаған, елдің орнықты дамуын қамтамасыз ететін жалғыз ресурс болып табылатын отбасы капиталына инвестициялық шетелдердің оң тәжірибесін есепке алу қажет.

Ұсыныстар:

- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі ҚР Президенті жанындағы әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссиямен бірігіп дәстүрлер, мәдениет, экономика, қоғам, саясат және білім беруді есепке алынатын отбасы саясатының ұлттық үлгісін әзірлесін.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі балалары бар отбасылардың барлық типтеріне, қосымша жеңілдіктер ұсынылатын мигранттардың отбасын қоса алғанда таралатын әмбебаптылық қағидасын енгізісін.
- Отбасы саясатының негізгі мақсаттары: Бала құқығы туралы Конвенцияға, Тұрақты даму мақсаттарына және басқа да халықаралық міндеттемелерге сәйкес балалар арасындағы кедейлік пен теңсіздікті жою болуы қажет..

⁶⁷ Әлеуметтік прогресс деңгейі бойынша әлем елдерінің рейтингі. Зерттеу туралы ақпарат.// <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>

3. Отбасы – демографиялық саясат элементі ретінде

Мемлекеттің демографиялық саясаты әлеуметтік саясаттың негізі болып табылады және халықтың ұдайы өсуі мен халықтың қозғалуының стратегиялық міндеттерімен, отбасы институтын дамытумен, ата-аналық — аналық және әкелік функцияларды жүзеге асырумен, балалар мен егде адамдардың құқығын қорғаумен тығыз байланысты.

Туу көрсеткішін реттеуге, отбасылардың тұрмыс сапасын арттыру үшін жағдайлар туғызуға, балаларды әлеуметтендіруге, аға буынға көмек пен қолдау көрсетуге, әлеуметтік теңсіздікті еңсеруге және т.б. бағытталған стратегиялар мен тәсілдемелер халықтың әлеуметтік-демографиялық құрылымын білуге, оның жағдайы мен үрдістерін зерттеуге негізделген.

Отбасы демографиялық зерттеудің маңызды нысаны болып табылады, өйткені негізгі демографиялық оқиғалар отбасының құрамы мен шамасымен байланысты.

Индустриалды дамыған әлемде «Екінші демографиялық ауысудың» аяқталуы байқалады, оған Қазақстанды қосқанда, тез дамушы елдер қосылуда. XX ғасырдың екінші жартысындағы бірінші демографиялық ауысу туу көрсеткішінің күрт төмендеуімен және күтілген өмір сүру ұзақтығының ұлғаюымен белгілі болды⁶⁸.

Екінші демографиялық ауысу туу көрсеткішінің өте төмендеуі және одақтар мен отбасылар типінің алуан түрлілігі бағытындағы біржелілі өзгерістерді болжайды. Бұл өзгерістердің негізгі қозғалыс күші қарым-қатынастар мен нормаларда жеке еркіндік пен өзін-өзі іске асыру жағына көбірек қуатты, сөзсіз және қайтымсыз алға басу болып табылады⁶⁹.

Екінші демографиялық ауысу некелік серіктесті таңдаудағы және бірлескен өмір үлгілеріндегі

еркіндіктің кеңеюімен, жыныстық қатынастардың салдарына анағұрлым жауапты қараумен, ұрпақты дүниеге әкелу мерзімін бұрынғыдан да анағұрлым жоғары тиімді жоспарлаумен — бір сөзбен айтқанда, әрбір адамның өзінің жеке демографиялық тағдырын басқару мүмкіндігінің өсуімен қазіргі адамның тіршілік кезеңіндегі және жеке некелік-отбасылық жоспарлау жүйесіндегі іргелі алға басуымен байланысты. Екінші демографиялық ауысудың негізгі салдары — ажырасудың жоғары деңгейімен және бірге тұрушылықтың өсуімен шартталған отбасы құрылымының жалғыз типі ретінде некенің нашарлауы болып табылады; отбасылардың сан түрлі үлгілерінің пайда болуы және «дәстүрлі отбасы» түсінігінен ауытқу, некеге отыру жасының және аналықтың басталуының ұлғаюы — модал жас 20–24 жас жастық тобынан 25–29 жас жастық тобына (ал кейбір елдерде тіпті 30–34 жас жастық тобына) ауысады⁷⁰.

Қазіргі демографиялық зерттеулерде отбасы факторын сипаттауға және халықтың ұдайы өсуінің бөлек компоненттерін талдауға енгізу арқылы демографиялық даму мен отбасы жағдайы арасындағы байланысты ашуға деген анық талпыныс байқалады. Осы ретте отбасының тіршілік кезеңін және отбасының ұдайы толықтырылуын барлық жеке демографиялық үдерістерді синтез жасайтын жалпы үдеріс ретінде қарау беталысы байқалады.

Демографиялық талдаудың соңғы бағыты өзекті болып отыр, өйткені бір жағынан демографиялық ауысу отбасының құрылымы мен міндетінің өзгеруімен байланысты, екінші жағынан отбасының өзгеруі жоспарлау мен болжау үшін аса маңызды болып барады⁷¹.

3.1 Отбасылар типтері

Қазақстанда отбасылардың сандық жағынан да, сапалық жағынан да сипаттамасы бойынша әр алуан типтері ұсынылған. Отбасылар отбасы мүшелерінің саны бойынша, отбасындағы балалар саны бойынша, некеге отыру жасы бойынша, некелік мәртебесі бойынша жіктеледі.

2009 жылғы ҚР халық санағының мәліметтеріне сәйкес Қазақстанда 4 022 388 отбасы болып есептелген (олардың ішінде: 2 233 496 — қалалық, 1 788 892 — ауылдық)⁷². Отбасы мүшелерінің саны бойынша:

⁶⁸ Bongaarts J, Watkins SC. Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. Population and Development Review. 1996

⁶⁹ van de Kaa DJ. The idea of a second demographic transition in industrialized countries. Birth. 2002

⁷⁰ С. В. Захаров. Екінші демографиялық ауысу және туудың жас үлгісінің өзгеруі. Demoscope.ru № 495–496, 2012.

⁷¹ Волков А. Г., Сороко Е. Л. Отбасының демографиялық дамуының еліктеме үлгісі. // Демографиялық үдерістер және олардың заңдылығы. Ред. А. Г. Волкова. М.: Мысль. 1986

⁷² ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Статмәліметтерге сұраныс 04.08.2019.

1 Кесте. Отбасы мүшелерінің саны бойынша отбасылардың типтер

	Барлығы		Қала		Ауыл	
	отбасылар саны	%	отбасылар саны	%	отбасылар саны	%
2 адам	1 212 311	30,14%	773 985	19,24%	438 326	10,90%
3 адам	1 073 250	26,68%	653 646	16,25%	419 604	10,43%
4 адам	922 060	22,92%	499 535	12,42%	422 525	10,50%
5 адам	471 724	11,73%	203 073	5,05%	268 651	6,68%
6 адам	225 389	5,60%	73 750	1,83%	151 639	3,77%
7 адам	77 186	1,92%	19 679	0,49%	57 507	1,43%
8 адам	25 387	0,63%	6 123	0,15%	19 264	0,48%
9 адам	8 986	0,22%	2 208	0,05%	6 778	0,17%
10 және одан көп адам	6 095	0,15%	1 497	0,04%	4 598	0,11%
Жиыны	4 022 389	100%	2 233 496	55,52%	1 788 892	44,48%

Қазақстандағы отбасылардың 80% жуығы 2–4 адамнан тұрады. Олардың ішінде қалада 47,91% тұрады, ал ауылдық жерде — 31,83% тұрады. Көріп отырғандай, Қазақстанда отбасы көлемінің қысқаруымен байланысты қалалану тренді анық бақыланады.

2018 жылы Қазақстан Республикасының аумағында барлығы — 137 797 неке тіркелген, соның ішінде қалалық жерде — 95 964 неке, ал ауылдық жерде — 41 833 неке. Некеліктің жалпы коэффициенті 7,54 құраған. 2018 жылғы ажырасулар саны (отбасылардың ажырауы) — 54 797 құраған, соның ішінде: қалада 41 122, ауылда — 13 675. Ажырасушылықтың жалпы коэффициенті 3,0 құраған. Қаладағы ажырасулар саны жасалған некелерге қатысты 42,9% құрады, ал ауылда 32,7% құрады. The Economist сарапшыларының пікіріне сәйкес Қазақстан ажырасулар деңгейі бойынша әлем елдерінің ондығына кірген ⁷³.

Отбасы статистикасына ауылдан қалаға айтарлықтай легімен байланысты елдің ішіндегі көші-қон үдерісі әсер етеді. 2014 жыл мен 2017 жылдың аралығында барлығы ауылдан қалаға 1 020 535 адам келді ⁷⁴. Аталған сандар Қазақстандағы қалаланудың жоғары жылдамдығын көрсетеді.

Әлеуметтік зерттеудің нәтижелерін зерделеу отбасы мен некеге, балалар мен олардың тәрбиесіне қатысты қазақстандықтардың уәждерін, қажеттіліктерін, мүдделерін зерделеуге мүмкіндік береді.

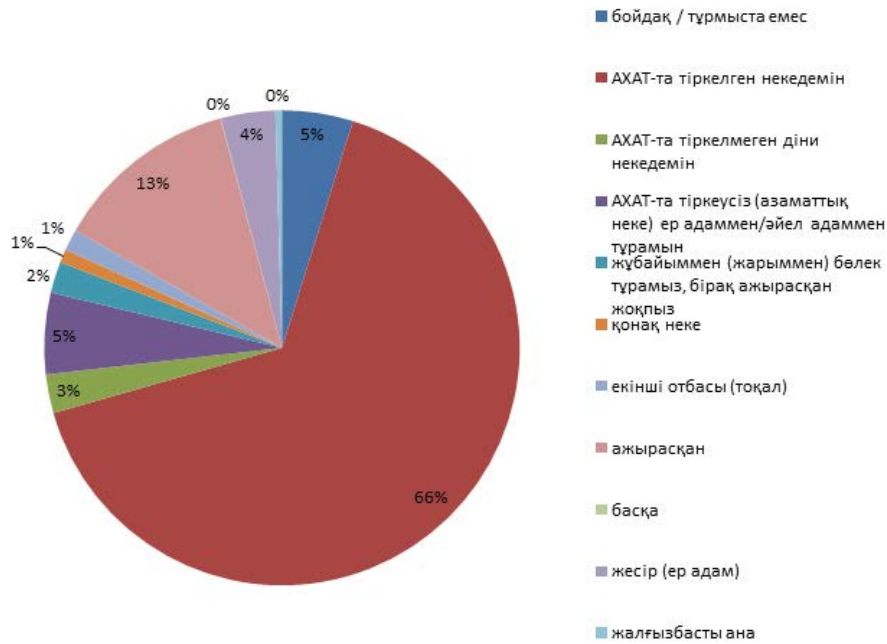
Респонденттердің көпшілігі сауалнама жүргізілген сәтте АХАТ-та тіркелген некеге отырған — 65,7%; 5,5% — тіркелмеген, «азаматтық некеде» тұрады, 2,6% тіркелмеген діни некеде тұрады, 1,4% — екінші әйелі (тоқалы) бар; 0,9% — «қонақ неке» тәжірибесі бар. Пікірі сұралғандардың 12,6% — ажырасқан; 4,8% — бойдақ; 3,7% — жесірлер; 2,1% — бірге тұрмайды, бірақ ажыраспаған. Некеліктің жалпы коэффициенті 1000 тұрғынға 3–4 некеге дейін төмендеген кейбір дамыған елдердегі (мысалы: Бельгия, Италия, Нидерланд) 7,54-пен салыстырғанда сауалнама мәліметтері отбасылық-некелік қарым-қатынастарына сұраныстың жоғары болып қала беретінін көрсетеді.

Қазақстан үшін жаңа феномен болып тіркелмеген діни неке, екінші әйелдің «тоқалдың» болуы және «қонақ неке» болып табылады. Аталған отбасылық қарым-қатынастардың әрі қарайғы дамуын серпінінде зерттеу қажет.

⁷³ The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>

⁷⁴ ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Статмәліметтерге сұраныс 04.08.2019.

7 сурет. Респонденттердің некелік мәртебесі

Респонденттердің 72,9% некені міндетті түрде АХАТ-та тіркеу қажет деп есептейді, міндетті емес деп есептейтіндер — 13,2%, ал 13,7% үшін айырмашылығы жоқ. Респонденттердің тіркемеген некеге қатынасында бейтараптық басым (40,1%), әрбір үшінші (34,9%) — теріс қарайды, тек әрбір алтыншы (15,2%) ғана некелік-отбасылық одақтың осы үлгісін мақұлдайды. Некені тіркегенге дейін бірге өмір сүру тәжірибесіне қатысты 41,3% — жақтырмауға, 31,4% — қолдауға, 27,2% — қиындыққа кезігеді.

Кейбір әйелдердің некеге тұру міндетті емес деп есептейтініне және некесіз, саналы түрде «өздері үшін» бала тууына оң қарым-қатынаста 20,3%, бейтарап — 35,2%, кері — 32,9%, жауап беруге қиналғаны — 11,6%.

Қазақстанның барлық өңірлеріндегі табыс деңгейі жоғары ақпарат берушілердің неке келісім-шартын мақұлдауын мойындауға тұрарлық.

Әйелдің некеден тыс тууы туралы шешіміне орталық, солтүстік, шығыс өңірлерде анағұрлым жылы көзқараста. Батыс және оңтүстік өңірлерде — қолдауға ие емес. Қазақстанның барлық зерттелген өңірлерінде қонақ некеге қатынас қолдау таппады.

Ұлтаралық некелер Қазақстанның оңтүстік және батыс өңірлерінде қолдауға ие емес. Орталық, шығыс және солтүстік өңірлерде — ұлтаралық некеге қарым-қатынас — жылы шырайлы. Оңтүстік және батыс өңірлерде информанттар некеге отыру үшін әйелдердің анағұрлым ерте жасын атайды. Қазақстанның орталық, шығыс және солтүстік өңірлерінде некеге тұру жасын білім алу, мамандық алу қажеттілігімен негіздейді.

Қазақстанның оңтүстік және батыс өңірлерінде отбасы негізінен ұрпақ жалғастыру міндеті ретінде қарастырылса, орталық, шығыс және солтүстік өңірлерде отбасын құру уәждеріне экзистенциалдық уәждер (өмірдің мәні, жалғыздықты еңсеру және т.б.) қосылады. Осылайша,

қазақстандық қоғамда тіркелген некенің құндылығы жоғары болып қала береді, бұл ретте көптеген дамыған елдердегідей тәжірибеде ресми тіркеусіз алуан түрлі отбасылық-некелік қатынастардың салмақты трендтері пайда болған. Бұл болжамды түрде жоғары заңдық жауапкершілік және некеге отыратындар арасындағы өзара экономикалық міндеттемелермен байланысты. Серіктес таңдау мен отбасын құру туралы шешімді қабылдау кезінде некелік-отбасылық қарым-қатынастар институты дәстүрлі құндылықтар ұстанымынан ұстанады. Махаббат, қолдау, өзара түсіністік, балалы болу тілегі басымдыққа ие. Отбасын құру туралы шешімді қабылдау кезінде туғандардың мақұлдауы мен құндылықтардың сәйкес келуі маңызды. Неке мен оның уәждемесін бағалаудағы пікірлерді талдау оның дәстүрлі түсініктегі басымдылығын көрсетеді. Неке өзара сыйластық, жауапкершілік, сенім, махаббат пен балаларды туу және оны тәрбиелеуге талпыныс негізінде құрылған ер адам мен әйел адамның одағы ретінде қаралады.

Некені бұзу үшін себептер мен уәждердің тізімі кеңейеді, айта кететіні екпін материалдықтан (қаржының жетіспеуі, тұрғын үйдің болмауы) — психологиялыққа (туыстардың араласуы, неке адалдығын бұзу, құндылықтарды қабылдау (өзімшілдік, индивидуализм) жылжиды, адамгершілікке жат қылық, отбасы зорлығы және қатігездік. Жаңа тренд — отбасылық-не-

келік қарым-қатынастар дағдарысына әлеуметтік желілер мен Ғаламтордың әсері.

8 сурет. Некеге тұру жасы

Отбасының маңызды демографиялық сипаттарының бірі некеге отыру жасы болып табылады. Әлеуметтік сауалнаманың мәліметтері бойынша некеге отыру үшін шың жас 22–25 жас болып табылады — 38,9%, әрі қарай 18–21 жас — 30,0% және 26–29 жас — 16,3% болып табылады.

Алайда, өңірлік айырмашылықтар да бар, неғұрлым ерте жастан некеге Маңғыстау облысының тұрғындары жиі отырады (пікірі сұралғандардың 9,5% некеге 16–17 жаста отырған). Зерттеудің 35 жастан кейін некеге тұрған қатысушыларының көпшілік саны Алматы қ. тұрады.

Балиғаттық жастың басында және ортасында некеге отыру жеткілікті деңгейдегі жоғары демографиялық әлеуетті көрсетеді — неғұрлым жас жұбайлар дүниеге көп бала әкелуі мүмкін.

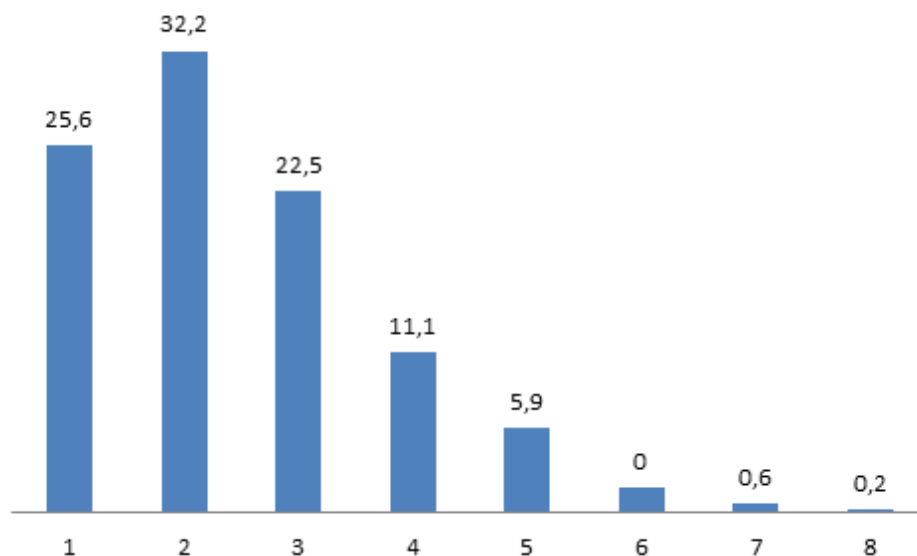
Демографиялық статистика балалар санына қарай балалары жоқ, бір балалы, аз балалы (2 бала), орташа балалы (3 балалы), көп балалы (4 және одан да көп) отбасыларды бөледі.

92% пікірін білдірушілер отбасында баланың болуын міндетті фактор деп есептейді, 3,5% балалардың болуы «міндетті емес сияқты» деп есептейді және тек 4,4% ғана олардың қажеттілігін терістейді.

83,6% респонденттің балалары бар, 1,9% — бірінші баласын күтуде, 0,8% — бірінші емес баланы күтуде, 13,8% балалары жоқ. 52,9% респонденттер баланы дүниеге әкелуге алдын ала дайындалған және 47,1% дайындалмаған.

Егер өңірлік ерекшелікті қарасақ, зерттеу барысында тек 1 баласы бар респонденттердің көпшілігі Нұр-Сұлтан қаласында, Шығыс Қазақстан, Қостанай облыстарында тұратыны анықталды. 4 және одан да көп балалары бар отбасылардың көпшілігі Қазақстанның Түркістан, Атырау және Маңғыстау өңірлерінде тұрады.

9 сурет. Отбасындағы балалар саны

Балалардың санындағы мақсат орташа балалы отбасы үдерісін бейнелейді. 2 баласы бар отбасылар – 32,3%, содан кейін бір баласы бар – 25,6%, үш баласы бар отбасылар басым – 22,5%.

10 сурет. Жоспарланған балалар саны

Респонденттер жоспарлаған балалар саны орташа балалы отбасыға сұраныстың жоғарылығын көрсетеді: 24,8% — үш баланы жоспарлауда, 22,6% — екі баланы, 19,9% — төрт баланы, 13% — бес баланы, 7,1 — бір баланы, 3,8% — алты баланы, 3,2% — жеті және одан да көп баланы жоспарлауда. Тек 0,1% — жоспарланған балалар саны туралы сұраққа жауап беруге қиналған, 39,4% — жоспарламайды.

11 сурет. Балалардың оңтайлы саны

Отбасындағы балалардың оңтайлы саны қазақстандықтардың пікірі бойынша жоғарыдағының еркімен беріледі: «Құдай қанша береді» — 32,7%. 22,7% үш баланы оңтайлы деп есептейді, 16,3% — төрт баланы, 16,2% — екі баланы, 4,8% — бір баланы оңтайлы деп есептейді. 7,5% — отбасы әрдайым балалардың туылуын білдіре бермейді деп есептейді.

Балалар санының мақсаттарына қатысты (бары және жоспарланғаны) аз балалыдан — орташа балалы отбасына 2–4 бала аралық / көшу туралы көзқарас үстем болып тұр..

12 сурет. Бала дүниеге келген соң туындаған қиындықтар

Барлық зерттелген өңірлерде баланы туумен байланысты пайда болатын қиыншылықтардың үдерісі бойынша ұқсастары аталған. Нұр-Сұлтан қ. (38,5%), Қостанай облысындағы (37,9%), Жамбыл облысындағы (33,3%) отбасыларда тұрғын үй қиындықтары ерекше жиі пайда болған. Қостанай облысы (59,5%), Нұр-Сұлтан қ. (51,6%), Ақмола облысы (46,9%) сияқты өңірлерде пікірін білдірушілер қаржылай қиындықтарды жиі көрсеткен. Түркістан облысы (41,8%), Шымкент қ. (36,4%), Жамбыл облысында (35,2%) респонденттер денсаулықпен байланысты мәселелерді жиі көрсеткен.

Бала туғаннан кейін отбасылардың 2/3 материалдық-қаржылық (ақшаның жетіспеуі, тұрғын үйдің жоқтығы), физиологиялық (денсаулықтың нашарлауы) қиындықтар кешенімен кездеседі. Барлығы 34,3% респонденттерде бала туумен байланысты қиыншылықтар туындамаған. Ба-

лалардың өсуіне қарай оларды мектепке дейінгі және білім беру ұйымдарына орналастырумен байланысты, жұмыспен қиыншылықтар туындайды, балалармен психологиялық қарым-қатынаста қиыншылықтар өседі.

Қорытындылар

- Бала санының мақсатында сан түрлі пікірлер айтылды, бірақ респонденттердің көпшілігі орташа балалы отбасыға бағытталған. Респонденттердің азғана бөлігі балалы болуға ынталы емес, олар балалардың болуын отбасының негізгі стратегиясы деп қарамайды.
- Ажырасулардың өсуі қазіргі әйелдердің некедегі тең емес қарым-қатынастарға, зорлыққа, жұбайының жауапсыздығына жиі жағдайда шыдауға ниетті емес. Көбіне олардың экономикалық мәртебесі ер адамдардан кем емес. Әйелдер жағдайды драмаға айналдырмай, ажырасуға шешім қабылдайды.
- Тіркелмеген некеге деген қарым-қатынас — жылы шырайлы, бірақ осындай одақ бұзылған жағдайда балалардың меншіктік құқығы кемсітілуінің тәуекелі туралы қауіп қалыптасқан.
- Әйелдің некеден тыс — «өзі үшін» туу туралы шешіміне деген қарым-қатынас информанттардың ұстанымдарын қарама-қайшы бөлді. Әйелдің шешімі неке одағын құра алмау, жас кедергісі, жалғыздықты еңсеру, қарттықтағы қамқорлыққа дайындалу сияқты уәждермен қолдау табады және негізделеді. Мақұлдамау әйелдің дәстүрлі отбасылық-некелік қарым-қатынастар жүйесіндегі мәртебесі туралы түсінікпен, осы шешімге қатысты стереотип пен мақұлдамаумен, туыстар тарапынан айыптау мен мақұлдауға байланысты.
- Неке келісімшарты әзірге ажырасу жағдайында тең мүліктік құқықтарды қамтамасыз ету кепілдігі ретінде қабылданбайды, жалпы елеусіз. Себептердің бірі ретінде мүліктің жоқтығы аталады.
- Азаматтық некеге деген қарым-қатынас негізінен қыздардың пәктігі туралы дәстүрлі құндылық уәждерімен байланысты мүлдем теріс. Неғұрлым жас респонденттер некеге дейінгі қарым-қатынастар мүмкіндігін тәжірибені кеңейту және сезімдерді сынау ретінде өте сақ қалыптастырады.
- Орта жастағы және жасы үлкен респонденттер жастарға батыс құндылықтарының әсерін, еркін қарым-қатынастарды, некенің

дәстүрлі емес үлгілерін насихаттауды, неке серіктестерін таңдау мен ауыстырудағы жауапсыздық пен тәуелсіздік қарым-қатынастарын, жастардың виртуалдық қа-

рым-қатынасқа еніп кетуін, әдемі және жеңіл өмірге қызығушылықты мақұлдамайды.

Ұсыныстар

- Жергілікті атқарушы органдар отбасылардың жағдайына стратификациялық, этностық және гендерлік құраушысын есепке ала отырып жүйелі мониторинг өткізсін. Мониторинг қорытындысы бойынша талдамалы есеп шығарсын;
- Жергілікті атқарушы органдар өңірлік, стратификациялық, этностық және гендерлік құраушысын есепке алып «қазақстандық отбасылар типтерінің картасын» әзірлесін;
- Отбасылық саясатты жүзеге асыру үшін жауапты мемлекеттік құрылымдар отбасы типін, тұратын орнын, мәртебесін, гендері мен этностығын есепке алып әлеуметтік саясаттың жіктелген материалдық емес шараларын әзірлесін;
- ҚР денсаулық сақтау министрлігі балалары жоқ отбасыларға, соның ішінде мүгедектігі бар отбасыларға жаңа репродуктивті технологияларға (ЭКО) тегін мүмкіндік ұсынсын;
- ҚР денсаулық сақтау министрлігі Қазақстанның оңтүстік және батыс өңірлерінде аналар мен балаларға консультативтік және медициналық қолдау көрсету бойынша жұмысты күшейтсін;
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі 18 жастан жоғары мүгедек баласы бар отбасыларға әлеуметтік және медициналық жеңілдіктерді сақтасын.

4. Отбасы — әлеуметтік қамтамасыз ету нысаны ретінде

Отбасының үнемдеуі, оның мүшелерінің материалдық және материалдық емес игіліктерін жүзеге асыру: тұрғын үй, тамақтандыру, киім, тұрмысты ұйымдастыру, қозғалыс құралдары, білім алу, денсаулығын қолдау және т.б. отбасының үй шаруашылығы ретінде қызмет етуімен байланысты ⁷⁵.

Әлеуметтік саясат шараларын әзірлеу және қабылдау үшін, қазақстандық отбасылардың дамуына қолайлы жағдайларды қолдау және туғызу үшін мемлекет үй шаруашылықтарының құрамы мен құрылымының есебін жүргізеді.

Үй шаруашылықтары құрылымдарының халықаралық трендтері келесідей: балалары бар жұптар (кәмелет жасқа толғандарын қосқанда

кез-келген жастағы) 38% құрайды, кеңейтілген отбасылар (үш буынды) — 27% құрайды, балалары жоқ жұбайлық жұптар — 13%, бір адамнан тұратын үй шаруашылықтары — 13%, бір ата-анамен тұратын отбасылар — 8%, туыстық қатынаста тұрмайтын адамдар тұратын отбасылар — 2% ⁷⁶.

Қазақстанда үй шаруашылығының есебі өзгеше жүргізіледі, бұл қазақстандық отбасылардың шынайы жағдайы, олардың типтері мен үлгілерінің барлық алуан түрлілігіне қарай талдауды айтарлықтай күрделендіреді.

⁷⁵ Қазақстандағы балалар мен балалары бар отбасылар үшін әлеуметтік жәрдемақы жүйесін талдау. Отчет UNICEF 2015u/ <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/656/file/Публикация%20.pdf>

⁷⁶ 2019–2020 жылдардағы әлемдегі әйелдер прогресі. Өзгеретін әлемдегі Отбасы Баяндамасы: БҰҰ -әйелдер.— 2019. <https://www2.unwomen.org/-media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-executive-summary-ru.pdf?la=ru&vs=5028>

Үй шаруашылықтарының типтер бойынша статистикасы⁷⁷

Кеңейтілген отбасылар немесе үй шаруашылықтары, мұнда аға буын өзінің балалар және немерелерімен бірге тұрады, олар 1 311 265 (соның ішінде: 714 763 қалада және 596 502 ауылда)

Нуклеар үй шаруашылықтары жалпы: 2 321 978 отбасы (олардың ішінде: 1 402 169 — қалада, 919 809 — ауылда). Балалары бар және балалары жоқ жұбайлық жұптардан тұратын барлық үй шаруашылықтары — 1 800 992 (соның ішінде: 1 045 440 — қалада және 755 552 — ауылда). Анасы мен балаларынан тұратын жалқы ата-аналық отбасы үй шаруашылықтары — 452 730 (соның ішінде: қалада — 313 639, ауылда — 139 091). Әкесі мен балаларынан тұратын жалқы ата-аналық отбасылар — 68 256 (соның ішінде: қалада — 43 090, ауылда — 25 166).

Көп балалы отбасылар (4 және одан да көп балалары бар үй шаруашылықтары) барлығы 234 190 (соның ішінде: қалада — 66 238, ауылда — 167 952).

18 жасқа дейінгі жастағы мүгедек балалары бар отбасылар 86 956, ал ересек мүгедектермен (18 жастан жоғары) — 593 069.

Қазақстан бойынша барлығы 49,3% үй шаруашылықтарын әйел басқарады, 50,7% — ер адамдар басқарады. **Отбасында әжелері мен аталары бар және үй шаруашылықтарының басшысы 55 жастан жоғары жастағы тұлғалар болып табылатын отбасылар 19,7% құрайды, соның ішінде: отбасылардың жалпы құрылымында қалада — 15,3%, ауылда — 26%.**

Бір ұлттың адамынан тұратын үй шаруашылықтары, барлығы — 3 192 601. Соның ішінде: қазақтар — 2 075 434, орыстар — 860 436, өзбектер — 71 850, ұйғырлар — 37 329, украиндар — 28 215, татарлар — 22 772, кәрістер — 7 312, түріктер — 14 426, басқа этностар — 12 501, әзірбайжандар — 12 211, немістер — 9 180, дүнгендер — 7 198, күрдтер — 5 651, тәжіктер — 4 911, шешендер — 4 516, белорустар — 2 942, поляктар — 2901, қырғыздар — 2 816⁷⁸.

Ресми статистика мәліметтеріне сәйкес ересек мүгедектері бар (18 жастан жоғары) отбасылардың жағдайы өте күрделі, Қазақстанда

олардың саны 593 069 адам, анасы мен балаларынан тұратын жалқы ата-аналық отбасы үй шаруашылықтарында 452 730 және ауылдық жерде тұратын көп балалы отбасыларда — 167 952 адам. Аталған санаттар әлеуметтік саясат шараларында іс жүзінде ескеерілмеген, бізде олардың қаншалықты материалдық тұрғыдан қамтамасыз етілгені туралы ақпарат жоқ, олар үшін әлеуметтік, медициналық, білім беру қызметтері қолжетімді ме; балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету мақсатында олар қандай стратегияларды қолданады. Кеңейтілген, нуклеар, жалқы ата-аналық отбасылар мен мүгедек балалары бар отбасылар немесе мүгедек туысқандары бар отбасылардың қажеттіліктері, шығыстар құрылымы және мүмкіндіктері әртүрлі, бұл отбасыларды қолдаудың мемлекеттік әлеуметтік саясаты жіктелуі керек, олардың басымдықтарын анықтау қажет екенін білдіреді. Нарық жағдайында отбасының құрылымы мен экономикасын үй шаруашылығы ретінде түсіну маңызды: ата-аналық және ата-бабалық отбасылар білім алу, тұрғын үй алу, бастапқы капиталдың болуы және басқа да материалдық және материалдық емес активтер сияқты бастапқы қаржылай-экономикалық мүмкіндік береді.

Мүгедектік бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алушылардың саны (520 146) және асыраушысынан айрылу бойынша (259 441) екі санаттағы алушылардың сомасында көрсетіледі — азаматтық тұрғындар және әлеуетті құрылымдар қызметкерлері⁷⁹.

2020 жылдан бастап алушылардың барлық санаттары үшін жүйеге қатысу тәжірибесіне, денсаулығын жоғалту деңгейіне, асырауындағы адамдар санының және басқа да параметрлер бойынша коэффициенттердің өзгеруіне қарай мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақыларды төлеу тәсілдемелерін қайта қарау болжанған.

Жиынтықталған отбасы табысы көбінесе: тамақтану, коммуналдық қызметтер, несиелерді төлеу, тұрғын үй жалдау, көлік және байланыс сияқты базалық қажеттіліктерді қамтамасыз етуге ғана жетеді. Балаларды тәрбиелеу мен білім беруге шығындар, мектепке дейінгі жастан бастап халықтың аз және орташа қамтылған (қазақстандық өлшемдер бойынша) қабаты үшін ауыртпалық болып табылады. Қазақстандықтардың үшінші бөлігі несиелері мен қарыздарының болуынан қаржылай жетіспеушілікті бастан кешуде; әрбір бесіншіде аздаған жинақтары бар; әрбір он екінші тұтыну деңгейін төмендетпей бір жыл ішінде өмір сүруге мүмкіндік беретін қаржылай жастық жинаған⁸⁰.

⁷⁷ 2009 жылдың ұлттық халық санағы қорытындысы бойынш (<http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>)

⁷⁸ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері бойынша //<http://stat.gov.kz/> Рұқсат күні 27.09.2019

⁷⁹ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің сайтында жарияланған ҚР ЕХӘҚМ мәліметтер (<http://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/7>)

⁸⁰ Қазақстандағы халықтың тұрмыс деңгейі және әлеуметтік теңсіздік мәселелері = Уровень жизни казахстанцев и проблемы социального неравенства.— Алматы: Исследовательский институт международного и регионального сотрудничества при

Шағын тұрғын үйі бола тұра (үй немес пәтер) қазақстандықтардың басым көпшілігінің жеке бизнесі жоқ, ал табыс көзі әртараптандырылмаған және жалдамалы еңбектің төмен базалық төлем ставкаларына тәуелді.

Қазақстандықтардың тұрмыс деңгейі әлеуметтік теңсіздік мәселелерін жалаңаштандырады, кедейлік деңгейі түрлі бағалаулар бойынша 40%-55%⁸¹⁸² жеткен, күнкөріс жақын айналадағы әлеуметтік капитал ресурстарын қайта бөлу есебінен жүргізіліп отыр және қаржы, азық-түлік, киім түріндегі ресурстық көмек ретінде бейнеленеді; кәсіби, көлік және т.б. қызметтерді ұсыну түрінде материалдық емес көмек; әлеуметтік капиталды белсенді пайдалану түрінде ақпараттық көмек — жұмысқа орналасуға, қажетті байланыстар мен таныстарға ықпал ету, психологиялық жәрдем және эмоционалдық уайымдау.

2019 жылдың басынан ҚР Үкіметі халықтың осал топтарының әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз

ету және қолдау бойынша, соның ішінде — аз қамтылған және көп балалы отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек беру, халықтың тұрмысы төмен жіктерінің несие міндеттемелерін жабу арқылы шаралар қабылдайды, оған республикалық бюджеттен 4,8 трлн. теңге бөлінеді деп күтілуде⁸³.

ҚР ұлттық экономика министрлігінің статистика комитетінің мәліметтері бойынша табыстар мен шығыстардың орташа жылдық құрылымы білім беруге (2,1%), денсаулық сақтауға (1,8%), бос уақыт пен мәдениетті ұйымдастыру қызметтеріне (1,1%) шығатын шығындармен салыстырғанда шығындардың үлкен меншікті салмағы ТҮКШ (6,8%), несиелер мен қарыздарды жабуға (4,1%) келетінін анықтады. Қала мен ауылдың арасындағы табыстар мен шығыстар құрылымы аралығында айқын тепе-теңсіздік байқалады, бұл қалалық және ауылдық тұрғындардың тұрмыс сапасындағы едәуір қашықтықты көрсетеді.

2 Кесте. Отбасының кірістері мен шығыстарының құрылымы

Көрсеткіштер	барлығы	%	қала	ауыл
Отбасының әрбір мүшесінің табысы (жылына жан басына шаққандағы тұрғындардың ақшалай табысы, теңге)	629 033	-	726 475	495 882
Отбасының әрбір мүшесіне отбасының шығындары (жылына жан басына шаққандағы тұрғындардың ақшалай табысы, теңге)	614 373	-	711 552	481 582
Отбасының (тұрғындардың) білім беруге шығындары, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	11 977	2,1	15 782	6 777
Тұрғындардың несие мен қарыздарды жабуға шығындары, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	24 989	4,1	30 998	16 779
Тұрғындардың коммуналдық қызметтерге, тұрғын үйді ұстауға және жөндеуге шығындары, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	38 587	6,8	51 592	20 821
Тұрғындардың денсаулық сақтауға шығындары, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	10 542	1,8	13 792	6 101
Отбасының ойын-сауық, бос уақытқа шығындары				
Бос уақыт пен мәдениетті ұйымдастыру бойынша қызметтер, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	6 103	1,1	9 476	1 493
Мейрамханалар, кафе және ұқсас орындар, жылына жан басына шаққандағы орташа, теңге	6 268	1,1	8 264	3 542

Информанттар барлық өңірлерде де отбасының тиісті табысын түрлі диапазонда атайды. Келесі үрдіс анықталды: үй шаруашылығының табысы неғұрлым аз болған сайын қалаулы табысқа деген талап деңгейі де соғұрлым аз (отбасы мүшесіне 50 000 теңге сомадан аталады). Ор-

таша табыс табатын отбасылар отбасының бір мүшесіне 80 000–100 000 теңгеден қажеттілікті атайды. Оған қарама-қарсы жоғары табысты отбасылардың өкілдері оны шектеусіз ұлғайту қажеттілігін белгілейді.

Казахстанско-Немецком университете, 2015.— 236 б. = 236 с. ISBN 978-601-7561-04-847

⁸¹ <https://24.kz/ru/news/policy/item/296505-predlozheniya-po-obespecheniyu-sotsialnogo-blagopoluchiya-obsudili-v-pravitelstve>

⁸² <https://inbusiness.kz/ru/news/chislo-bednyh-v-kazahstane-zanizheno>

⁸³ ҚР Президентінің Жарлығы 26.06.2019 http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-merah-po-snizheniyu-dolgovoi-nagruzki-grazhdan-respubliki-kazahstan

Үй шаруашылықтарының тұрмыстық техникамен қамтамасыз етілуі: тоңазытқыш — 100%; дербес компьютер — 100%, теледидар — 55,4%. 6 жас және одан жоғары жастағы тұрғындардың жалпы санынан Ғаламтор желісін пайдаланушылардың үлесі, қосылу орнына қарамастан (мобильдік Ғаламторды есепке алғанда) — 78,9%. Жеке меншігінде жер телімі бар 3 474 200 пайдаланушы бар, жеке меншіктегі жер ауданы — 4 627 мың гектар. Автокөлік үй шаруашылықтарының небәрі 36,2% ғана бар.

ҚР ҰЭМ сәйкес тұрғындардың тұрғын үймен қамтылуы пәтерлік сектордың артықшылығын көрсетеді. Отбасының 1 мүшесіне шаршы метр саны — аса үлкен емес: қазақстандықтардың жартысында 9 ш.м.— ден 20ш.м.— ге дейін, қалған жартысында 20 ш.м. және одан жоғары⁸⁴.

Тұрғын үйдің жайлыландырылу түрі бойынша қамтамасыз етілу тек электрмен қамту бойынша ғана 100% белгіленген. Халықтың 1/5 бөлігі су құбырымен қамтылмаған, 40% астамында орталықтандырылған кәріз жүйесі жоқ, 45% ванна

жоқ. Қазақстандықтардың тұрғын үйлерін газбен қамту өзекті мәселе болып қала береді.

Отбасылардың материалдық-қаржылық мәртебесі мәселесін респонденттер сауалнамада және фокус-топтағы зерттеуде көрсетті. Айына отбасының табысы — еңбекақы, шәкіртақылар, жәрдемақылар, зейнетақылар және т.б. (отбасының әрбір мүшесінің табысын есепке алып) аса төмен мәндерді анықтайды: 65,5% пікірін білдіргендер — айына 42,5 мың теңгеден 170 мың теңгеге дейін.

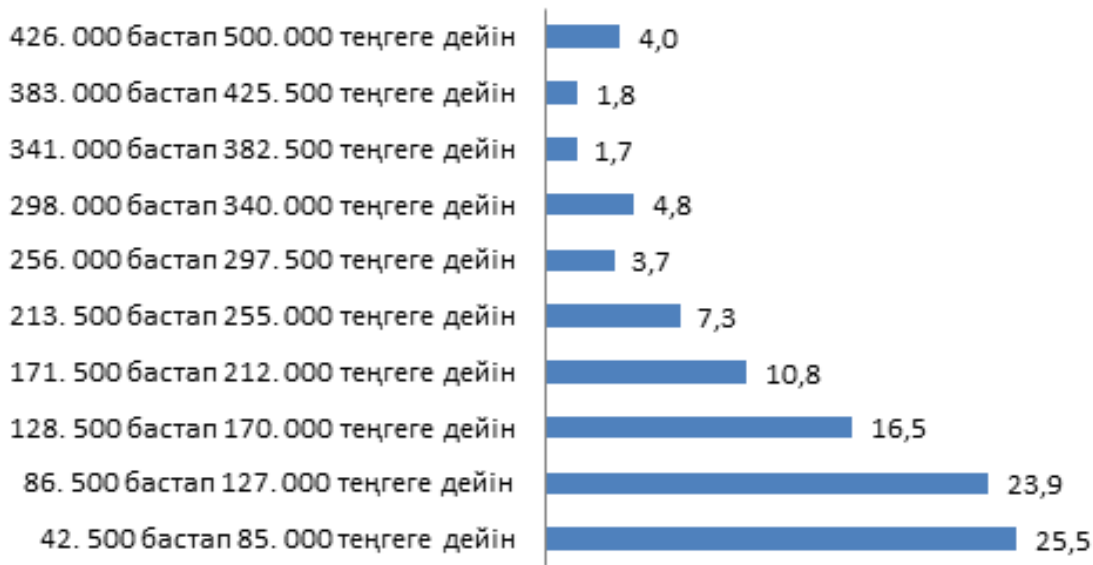
Фокус-топтарды келесі пікірлер білдірілді:

«... жастар үшін — бұл қаржылық тұрақсыздық, өз тұрғын үйінің жоқтығы, табыс бөлігінің жоқтығы: мамандығы немесе жұмысы»;

«Жұбайлардың екеуі де жұмыс жасайды, бірақ бала дүниеге келген соң басталады, ақша жетпейді, пәтер жалдау қажет. Көптеген жағдайларда — бұл қаржылық мәселе...»;

«Білім беру өте қымбаттап кетті, репетиторлар да, киім үлгісі де, кітаптар да қажет. Орташа бір баланы сабаққа жинау үшін 100 мың теңге қажет...».

13 сурет. Отбасылардың табыс деңгейі

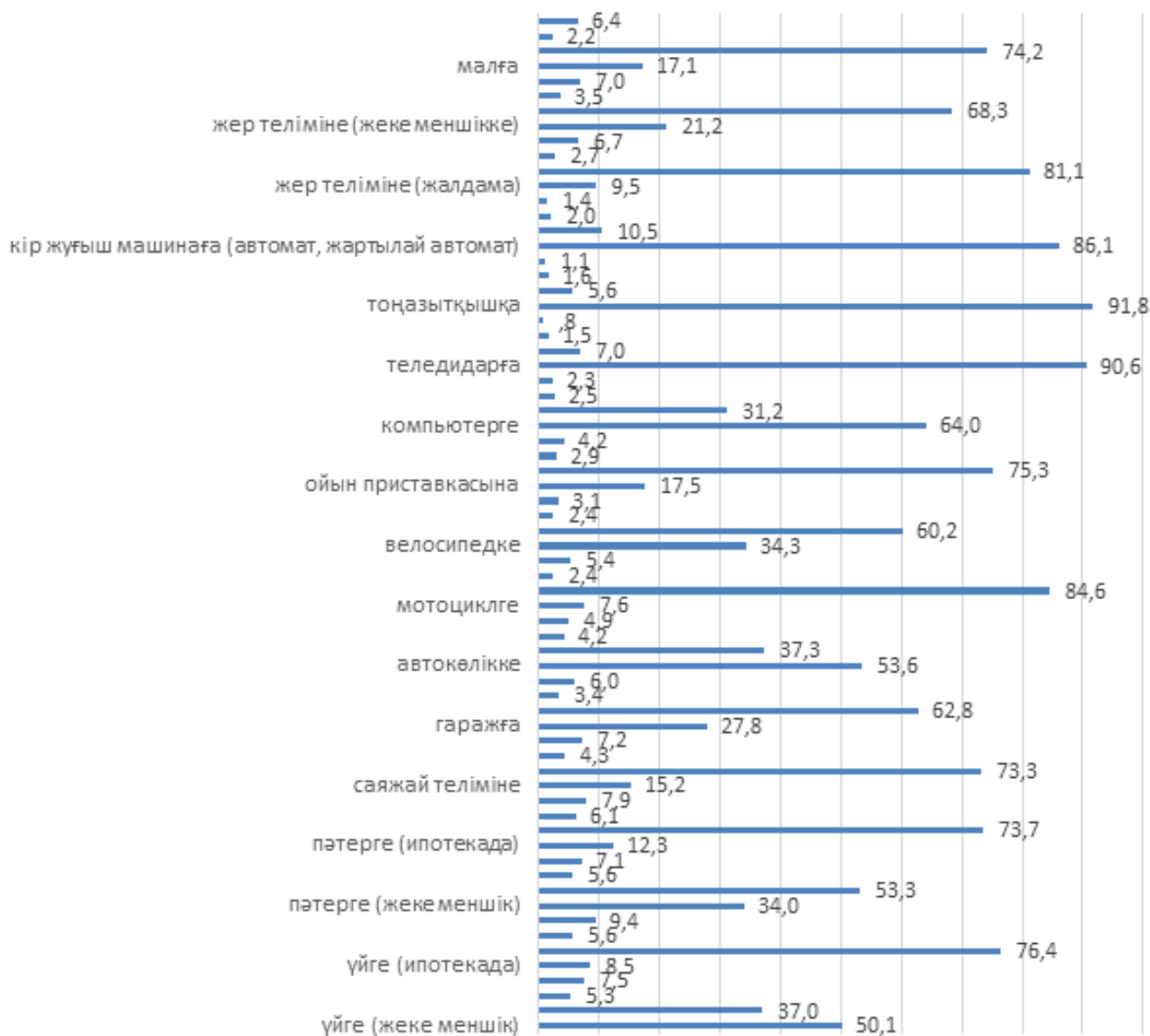
Р Әлеуметтік өлшеудің нәтижелері талап етілетін табыс туралы респонденттердің пікірлерінің шашырауын анықтады: біреуі 150 000 – 200 000 теңге мұқтаж, ал өзге біреуі бағалардың тұрақты өсуі, табыстардың құнсыздануы кезінде өмірге қажетті тауарлар, тұрғын үй, денсаулық, балаларды тәрбиелеу мен білім беру сияқты алуан түрлі қажеттіліктерді есепке алсақ, 1 млн теңге де аз болады дейді. Қазақстандық отбасылардың жұпыны экономикалық активтері, оларды кеңейтуге ниет пен мүмкіндіктердің білдірілуі ие болмау ауқымының иеленуден анағұрлым көлемді екенін көрсетеді⁸⁵.

⁸⁴ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері бойынша//<http://stat.gov.kz/> Рұқсат күні 27.09.2019

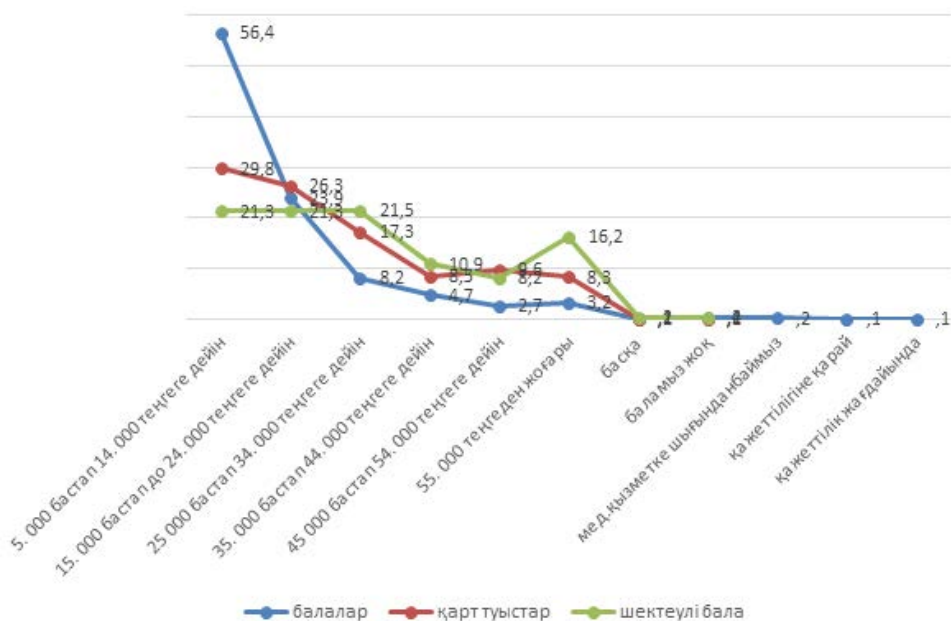
⁸⁵ Отбасының мөлшері кедейлік факторы ретінде. <https://ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/651-razmer-semi-kak-faktor-bednosti>

14 сурет. Сіздің отбасыңыздың иелігінде не ба?

15 сурет. Медициналық қызметтерге ай сайынғы шығындар

Отбасылардың 38% медициналық қызметтерге мұқтаж қарт туыстары бар, 22,2% қазақстандық отбасылар кәмелет жасына толмаған балаларға жәрдемақы алады, респонденттердің ішінде 9%

отбасының кәмелет жасына толмаған мүгедек балалары бар, 7,9% қарт туыстарына қамқорлық көрсетеді және 4,5% мүгедек қарт туыстарына жәрдемақы алады. Ауыратын балалар, қарт туыстар және мүгедек балалар үшін медициналық қызметтерге шығындар құрылымы олардың жоғары шығыстық деңгейін көрсетеді.

Фокус-топтарда келесі пікірлер білдірілді:

«...арқашан әртүрлі 20 000 – 30 000 кетеді айына (мүгедек бала үшін медициналық қызметтерге). Кейде одан да көп...»;

«Мен өз ата-анамды қараймын. Олар бізбен бірге тұрмайды, бірақ оларға өте жиі баруға тура келеді. Күн сайын телефон шалу қажет...»;

«Бүгін мен дәрілер алуға бардым. Айына 10 000 теңге дәрілерге».

Мұндай мәліметтер отбасы саясаты контекстінде қосымша қолдауға мұқтаж бөлек отбасы топтарын бөлу қажеттілігін туғызады. Қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылар сияқты анықтамада бар. Қазақстан Республикасының «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» Заңына сәйкес 6 тармақ «Тұлға (адам) қиын өмірлік жағдайларға тап болған деп танылуы мүмкін негіздемелерді» анықтайды. Қиын өмірлік жағдай – адамның (отбасының) өз бетімен еңсере алуы мүмкін емес өмір сүру қабілетін бұзады деп негіздемелер бойынша танылған жағдай⁸⁶.

Респонденттер мемлекет бөлетін зейнетақы мен жәрдемақылар аса мұқтаж отбасы мүшелерінің денсаулығын толыққанды емдеу мен қолдау үшін жетіспейтінін атап өтті, дәрілер,

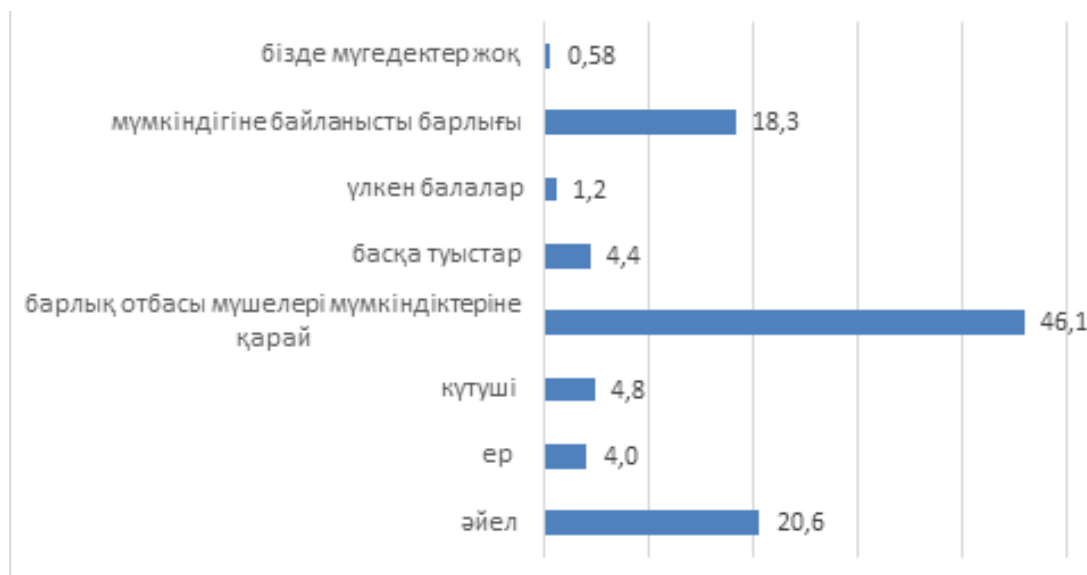
медициналық қызметтер бағасының қымбаттылығын көрсетті. Отбасында мүгедек балалары бар, қарт туыстары бар болуы отбасылардың әрбір мүшелерінің жұмысшы ретіндегі әлеуетін анағұрлым төмендетеді.

16 сурет. Мүгедектігі бар балаға кім күтім жасайды?

У Мүгедек бала мен қарт туыстарға күтім тәулік бойғы тәртіпте жүзеге асырылады, сондықтан оған іс жүзінде отбасының барлық мүшелері қатысады (31,2%), мүгедек баланың күтіміндегі негізгі жауапкершілік – анасында, әйелінде (32,9%).

Рисунок 17. Кто ухаживает за пожилыми родственниками?

Қарт туыстарға күтім ерлер мен әйелдер арасындағы егде адамдарға күтім көрсету бойынша жауапкершілікті тең бөлудің айтарлықтай меншікті салмағын анықтайды, бірақ бәрібір бұл ауыртпалықты әйелдер ерлерге қарағанда жиі көтереді.

86 «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30369331

Мәліметтерді талдау отбасылардың материалдық қажеттіліктерінің жағдайы мен оған қанағаттануға байланысты мәселелерді анықтайды. Ол қазақстандық отбасылардың басым көпшілігінің жоғары емес табыс деңгейімен, қалалықтар мен ауылдықтардың табыстарының тепе-теңсіздігімен, жалпы дамудың өңірлік әркелкілігімен шартталады.

Нарықтық құрылысты бекіту уақытында әлеуметтік қамтамасыз етудің теңгермелі жүйесінен бас тартумен және жіктелген жүйеге көшумен байланысты үрдістер пайда болды. Әлеуметтік саладағы тегін қызметтер коммерцияландырылған: медицина секторы жартылай жекешелендірілген, ондағы қызметтер ақылы. Медициналық қызметтердің мемлекеттік секторы тегін күйінде қалған, бірақ олардың тізілімі мен сапасы халықты әрқашан қанағаттандыра бермейді. Сондықтан халық емделу, диагностика және сақтандыру үшін қосымша шығындар төлеуге мәжбүр.

Фокус-топтарда келесі пікірлер айтылды:

«... мен барлық бағдарламалардың көп балалыларға бағытталғанын түсінемін. Алайда, басқа отбасылар далада қалды. Қазір барлығы көп балалы отбасылар үшін, ал қалғандары көп балалыларға қалай көмектесіп жатқанын қарап отырады. Бұл дұрыс емес. Бұлай болмауы керек...»;

«қазір қанша айтқанмен отбасылар үшін өте көп нәрсе жасалуда, тек отбасылардың бір санаты қозғалған, ал басқа санаттарға көңіл бөлінбейді».

Тәрбие мен білім беру жүйесі де жартылай жекешелендірілген. Мектепке дейінгі тәрбие, мектеп және жоғары оқу орнындағы білім беру қызметтері экономиканың мемлекеттік, сонымен қатар жеке секторында да ұсынылады. Халықта таңдау бар, бірақ оны жүзеге асыратын мүмкіндіктері жоқ. Балаларды мектепке дайындау үшін дамыту орталықтары, баланы тұлғалық дамыту үшін оқыту пәндері мен бағыттары бойынша қосымша сабақтар (көркем шығармашылық, спорт, музыка, би, шетел тілі) мемлекеттік мектептерде — ақылы. Мектепке тиімді дайындау мен мектеп жылдарындағы әлеуметтендіру табыстары орташадан төмен барлық отбасылар үшін қолжетімсіз болуда. Мемлекеттік емес ұйымдарда оқу, емделу табыстары орташадан айтарлықтай жоғары отбасыларға ғана қолжетімді.

Фокус-топқа қатысушылардың пікірлері келесі үрдістерді анықтады:

- отбасылардың жиынтық табысы тұтыну үшін жеткіліксіз;
- табыстың төмендігінен тұрғын үйді несиелеудің мемлекеттік бағдарламалары қолжетімсіз;

- отбасылардың табысы шектеулілігінен мектепке дейінгі балалар ұйымдарының (мемлекеттік те, жеке де) қолжетімсіздігі;
- баланы мектепке дайындау кезінде киім, аяқ киім, кеңсе тауарларының қымбатшылығынан қамтамасыз ету қиындықтары.

Мемлекеттік органдарға азаматтарда мемлекет олардың отбасына қамқорлық жасауы, олардың қамтамасыз етілуі, оларға жұмыс ұсынуы, әлеуметтік қамтамасыз етуі, тұрғын үймен, білім берумен, медицинамен қамтамасыз етуі қажет деген күту қалыптасатын қамқоршыл отбасы саясатының үлгісінен кету қажет. Ырықтандырылған экономика жағдайында мемлекет отбасының экономикалық жағдайына жауапкершілікті өзіне алмауы керек. Мемлекет отбасы өмір сүрудің жеткілікті жоғары деңгейіне ие бола алатын, отбасы мен жұмысты қоса атқара алатын, бала тууды жоспарлай ала алатын, еңбек нарығына қайта орала алатын әлеуметтік қызметтердің жіктелген және қолжетімді спектрін ұсынуы қажет. Қазіргі отбасы саясатының құралдарына көмектің келесідей жанама сервистік түрлері жатады:

- бала күтімі бойынша демалыстағы әйелдердің мамандығын өзгерту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар;
- ата-аналарға тегін психологиялық консультация ұсыну;
- қиын өмір жағдайына тап болған отбасыларға біржолғы материалдық жәрдем;
- жәрдемақыларды рәсімдеуге жәрдем;
- салық жеңілдіктері;
- балаларға логопед, дефектолог және басқа да тар шеңберлі мамандардың қызметін тегін ұсыну;
- әйелдер мен балаларға үй/тұрмыстық зорлық жағдайында жәрдем көрсету;
- балалардың бос уақытын ұйымдастыру.

Әдеттегідей, ата-аналарға жәрдемнің жанама түрлері өте аз белгілі. Көмектің сервистік түрлері туралы аз білудің негізгі себебі негізінен ата-аналар мемлекеттен материалдық көмек күтетіні болып табылады, ал барлық қалған мәселелерді әлеуметтік байланыстар мен желілердің көмегі арқылы шешуді қалайды. Көптеген әйелдердің бала туғаннан кейін тап болатын жаңа ата-ана рөліне бейімделуі мәселелерін, сонымен қатар бала тууына және оның күтіміне байланысты еңбек нарығында ұзақ уақыт болмауымен байланысты жұмыс орнындағы бәсекеге қабілеттілігін жоюын есепке алғанда психологиялық консультация ұсыну мен бала күтімі бойынша демалыстағы әйелдердің мамандығын өзгерту сияқты шаралардың маңыздылығы елеулі түрде жоғары. Егер ата-аналар, әсіресе әйелдер бала күтіміне байланысты мәселелерді өз бетімен шешуге бағытталса олар мемлекеттен балаларға қамқорлықты ұйымдастыратын, ана кәсіби және

ата-аналық міндеттерін оңтайлы қоса атқару және бала туғаннан кейін еңбек нарығынан кетпеу мүмкіндігіне ие болуы үшін жағдайлар туғызатын инфрақұрылымдардың дамуын күткен болар еді. Бұл жағдайларда ата-аналарға психологиялық қолдау және мамандығын өзгерту

мүмкіндігі отбасылық міндеттері бар азаматтардың сұранысына ие болар еді. Алайда балалары бар отбасыларға қолдаудың аталған түрі қазіргі уақытта отбасылық міндеттері бар азаматтардың қажеттіліктеріне релеванттық емес⁸⁷.

Қорытындылар

- экономиканың құрылымдық қайта құрылуы, толық емес еңбекпен қамтылу, көші-қонның күшеюі жағдайында отбасылардың тұрмыс сапасын төмендететін және базалық қажеттіліктерге (қолжетімді баспана, білім беру, медицина) қолжетімділікті шектейтін кедейлік деңгейінің өсуі байқалады.
- Көп балалы, жалқы ата-аналық және мүгедектері бар, қарт туыстарына қамқорлық көрсететін отбасылар дағдарыстық жағдайда қалады — жүргізілетін төлемдер мөлшері қажетті шығындарды жаппайды.
- Әлеуметтік төлемдерді арттыру бойынша қабылданған шаралар ахуалды жүйелі түрде өзгертпейді, өйткені құнсыздану

соңынан үлгермейді. Табысы төмен отбасылардың күнкөрісі туыстары мен жақындарының ресурстық қолдауы есебінен жүзеге асырылуда.

- Мемлекеттік әлеуметтік саясат реактивті болып табылады және жаңа тәсілдемелер мен шешімдерді талап етеді.
- Мемлекет отбасы саясатының қамқоршылық үлгісінен кету ниетін сақтықпен мәлімдейді, азаматтарды отбасын ресурстық дамыту үшін жауапкершілік алуға шақырады, бірақ халықтың барлық кешенді қалыптасқан мәселелерді шешуі үшін мүмкіндігі жоқ және мемлекеттік қолдауға үлкен үміт артады.

Ұсыныстар

- Қазақстандық заңнамалар мен стратегиялық даму бағдарламаларына (жекелеп алғанда «Неке және отбасы туралы Кодекс», «ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы», «Тұрғын үй Кодексі», «Еңбек Кодесі», «Нұрлы жер», «Қазақстан — 2050», «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодекс», «Білім туралы» Заң) қазақстандық отбасылардың барлық типтері, оларға жіктелген әлеуметтік қызметтер түрін (материалдық және жанама) ұсыну арқылы енгізілсін.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі егде туыстарына қамқорлық көрсететін отбасыларға әлеуметтік қолдаудың жіктелген жүйесін, шетел тәжірибесін пайдалана отырып әзірлесін.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жоғары әлеуметтік қорғауға мұқтаж отбасылар қатарына жалқы ата-аналық отбасын (өйткені мұндай отбасының пайда болу себебі некеден тыс туумен, ажырасумен, отбасынан бір ата-ананың кетуімен қатар жесір қалу, әженің/атаның тәрбиелеуі болып табылады); екі ата-ана өндірістен қол үзу арқылы жоғарғы, арнайы-орта, кәсіби-техникалық оқу орындарының студенттері болып табылатын отбасын; 18 жастан жоғары жастағы мүгедек балалары бар отбасыларды; егде туыстары-

на қамқорлықты жүзеге асыратын отбасыларды қоссын.

- ҚР ішкі істер министрлігі алимент төлеуден жалтаратын ата-аналарды іздестіру тетігінің күрделі әрі қолайсыздығын және бұл ретте баланың құқықтары мен мүдделері кемсітілетінін есепке алып алимент төлеуден жалтаратын ата-аналардың балалары бар отбасыларды әлеуметтік қорғауға қатысты құқықтық реттеуде жалқы ата-аналық отбасына теңестіру қажет.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі атаулы әлеуметтік көмектің негізіне отбасының күнкөрісі төмендігі сияқты белгіні салсын.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі қиын өмір жағдайында қалған отбасыларға біржолғы материалдық көмек енгізісін.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі отбасылардың барлық типі үшін балаларды мектепке дайындау бойынша біржолғы жәрдемақы енгізісін..

⁸⁷ Чернова Ж. В. Отбасы саяси сұрақ ретінде: мемлекеттік жоба және жекелік тәжірибесі / Жанна Чернова.— СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013.— 288 с.— (Гендерная серия; вып. 4). С. 259.

5. Отбасындағы әлеуметтік-психологиялық ахуал қоғам тұрақтылығының негізі ретінде

Отбасы дүниетанымдық құндылықтарды қалыптастырады, әрекеттер алгоритмдеріне жөн сілтейді, мінез-құлық қырын анықтайды (гендерлік, отбасылық, азаматтық, саяси). Отбасындағы жайлы эмоционалдық орта адамға қорғалу, сенімділік, өзін-өзі жоғары бағалау сезімін береді. Жеке және қоғамдық денсаулық отбасылық қарым-қатынастар сипатына тәуелді⁸⁸.

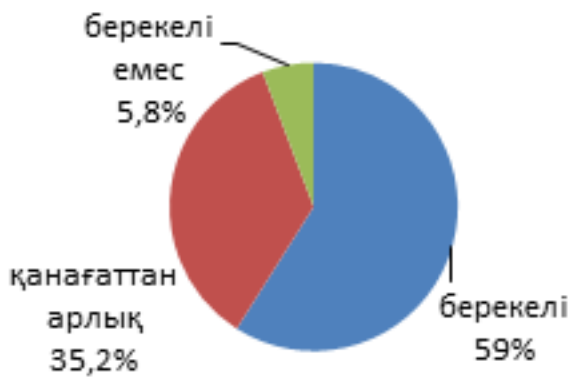
Отбасындағы психологиялық ахуал мінездің жеке ерекшеліктері, психологиялық үйлесімділік, өзара әрекеттесуге қабілеттілік, құндылықтар ұқсастығы, мақсаттар мен мүдделердің ортақтығы, жауапкершілік пен парыз сезімі, келісімге келу қабілеті, сыни ойлау тәсілі, отбасының игілігі үшін өз мүдделеріңді құрбан етуге дайындық сияқты факторлармен анықталады.

Фокус-топтарда келесі пікірлер айтылды:

«... Мен барлығы отбасынан шығады деп есептеймін. Ата-аналардың қолы тимесе немесе жұмыста болса, балаға 15-20 минут бөлу, онымен тек шәй ішу ғана емес, ал 15-20 минут қарым-қатынас пен сүйіспеншілік баланың барлығын біліп, сезінуі үшін жеткілікті...».

88 Шаукенова З. К., Соловьева Г. Г., Бутова Е. Е. Отбасы институты қазақстандық қоғамның тұрақтылығы факторы ретінде/ Жалпы ред. З.К. Шаукенова – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2014. – 222 с.

18 сурет. Отбасындағы эмоционалды ахуалды бағалау

Зерттеу қазақстандық отбасылардағы жалпы жайлы эмоционалды ахуалды анықтады. От-

басындағы эмоционалды ахуал басымдықпен берекелі (59%) деп, қанағаттанарлық деп 35,2% бағаланады. Берекелі емес деп 5,8% респондент хабарлады.

Некеге отыру үшін себептер мен уәждемелер көптеген жағдайларда

Басқа уәждерге қарағанда (ата-анадан тәуелсіздік, жүктілік, жұмыс пен табыстың және басқаның болуы) махаббат сезімі мен балалы болу тілегіне негізделген отбасын құру ниетімен байланысты. Бұл қазақстандықтардың отбасылық өмір реалияларын нашар сезінетін, артикуляциялайтыны жағдайында отбасы институты мен оны құру уәждерін дәріптейтіні туралы қорытынды жасау үшін негіз болып отыр.

19 сурет. Некені түсіну

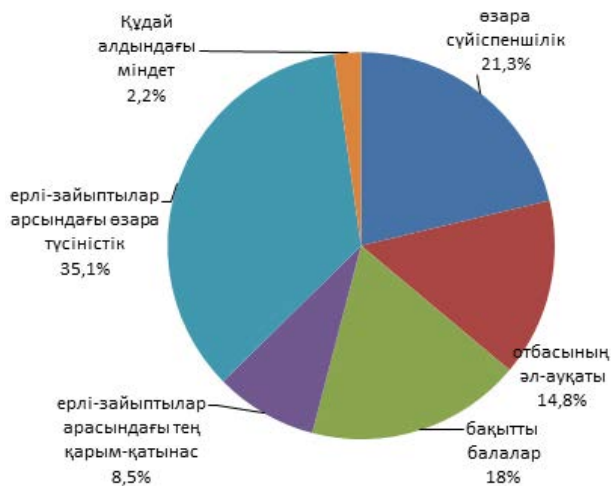
20 сурет. Жұбайлардың ұқсастығы факторының иерархиясы

Отбасындағы берекелі ахуалдың шарты болып жұбайлардың белгілі ұқсастығы табылады. Маңыздылық деңгейіне қарай материалдық емес факторлардың артықшылығы анықталған (қызығушылықтар, менталитет, білім, достардың болуы және мәртебесі, этностық, туған жері, білімі, ата-аналардың мәртебесі). Маңызды ортақ белгі ретінде табыс деңгейі тек 11,7% респонденттерде аталады.

21 сурет. Неке сәттілігінің факторы

Некенің сәттілігі материалдыққа қарағанда әлеуметтік-психологиялық факторлармен жиі анықталады.

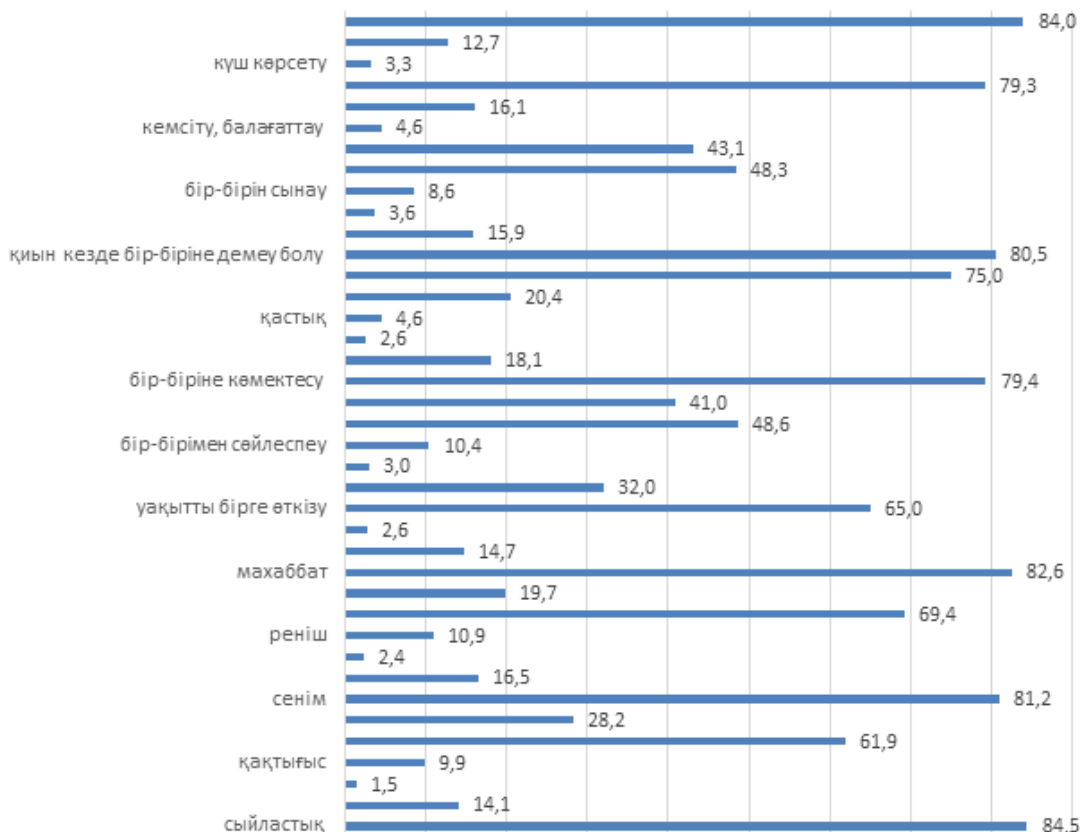
Отбасындағы эмоционалдық ахуал оң, теріс сезімдермен, сыйластық, махаббат, сенім, қолдау, жәрдем және т.б. басымдық алған мақсаттармен белгіленген. Алайда, пікір біл-

дірушілердің пікірі және олардың ойлары нағыз орын алған емес қандай да бір отбасының қызмет етуінің «мінсіз» шарттарына бағытталған.

Отбасылық психотерапевттер Карл Витакер мен Вильям Бамберри атап өткендей «сау отбасы — бұл қозғалыстағы жүйе ... оның ішінде отбасы мүшелері белгілі бір ережелер бойынша «билейтін», саяси ойындар жүргізетін «отбасыишілік билер» болады ... Осындай ережелердің бірі ұрпақтар арасындағы қашықтық болып табылады ... ата-аналар мен балалар билік пен жауапкершілік көзқарасынан тең емес. Ата-аналар — отбасының омыртқасы. Ата-аналар тарапынан жетекшілік, олардың тілектестігі балаларда қауіпсіздік сезімін қамтамасыз етеді. Бірақ сау қашықтықты отбасы ішіндегі тиімсіз иерархиялық құрылыммен шатастыруға болмайды... Сау отбасы ата-аналардың балаларға үстемдік етуіне негізделмейді, біріншілерінің күші екіншілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негізделеді»⁸⁹.

Теріс қарым-қатынастар саласы түрлі модалдықта да бар: реніш, қарым-қатынастан бас тарту, даулылық, өзара сын. Респонденттер келесі аса теріс әрекеттерді және қарым-қатынастарды белгілейді: жәбірлеу, қастық, зорлық..

22 сурет. Отбасыларға тән мақсаттар

Зорлық пен агрессия дерегі бөлек алған отбасы үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін де маңызды мәселе болып табылады. Қазақстанда отбасылық зорлық құрбандарының саны туралы нақты мәліметтер жоқ. Бұл бірнеше себептер қатарымен байланысты: жұбайынан материалдық қолдауды жоғалту қорқынышы, менталитет пен дәстүрлер, отбасын сақтау үміті. Осыдан басқа, зорлықтан сақтандыру және зорлық деректері туралы ақпараттандыру тетіктері жеткілікті түрде дамымаған⁹⁰.

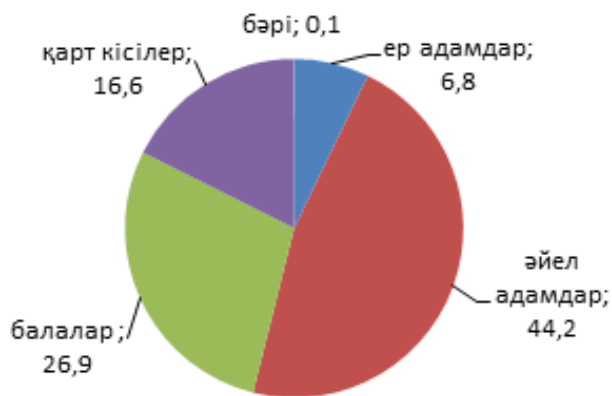
⁸⁹ Витакер К., Бамберри В. Отбасымен би. Жеке тәжірибеге негізделген тәсілдеме.— СПб.: Питер, 2019. С. 191.

⁹⁰ Қазақстанда әйелдерге қатысты зорлық бойынша іріктеп тексеру 2016. www.stat.gov.kz

Сондай-ақ қоғамда тұрмыстық зорлықтың жиі жағдайлары алаңдаушылық тудырады. Орташа есеппен әрбір үшінші әйел өмір бойы соққыға, жыныстық мәжбүрлеуге немесе қатыгез қарым-қатынастың басқа түрлеріне ұшырайды. 2 жас пен 14 жас аралығындағы әрбір екінші бала отбасында жазалаудың қатаң түрлерін көреді. Мектеп оқушыларының үштен екісі оқушылардың немесе мұғалімдердің тарапынан зорлық көрген немесе зорлық көрсетудің куәсі болған. Жалпы ел бойынша 1% балалар физикалық жазалаудың қатал түрлерін бастан кешкен.

Жиілеп кеткен балаларды зорлау деректері де ерекше алаңдаушылық туғызады. ЮНИСЕФ зерттеуі көрсеткендей үштен бірге жуық бір жастағы балалар қатал тәрбиелеудің бір түріне ұшырайды, 2–4 жас аралығындағы балалар арасында бұл сан 50% жетеді, ал 5–9 жастағы балалар тіпті 58%. Осыдан өзге, үш пікірі сұралған ересектің ішіндегі әрбір екеуі, немесе 67% ересек психологиялық немесе физикалық жазалауды қолдандық деп есептейді. 62%-дан 79%-ға дейін балалар отбасындағы зорлықтан зардап шегеді, негізінен ата-аналарының, қамқоршыларының тарабынан. Бұл ретте зорлықтың ұрпақтан ұрпаққа берілу үрдісі бар. Бала кезінде психологиялық қысымға немесе физикалық зорлыққа ұшыраған ересектер өз балаларын тәрбиелеуде осыған ұқсас әдістерді қолдануға бейім⁹¹.

23 сурет. Отбасында зорлыққа ұшырайды

Көптеген жағдайларда отбасындағы зорлыққа әйел адамдар (44,2%) және балалар (26,9%) ұшырайды, тәуекел аймағына сонымен қатар егде адамдар да кіреді (16,6%) және аз деңгейде — ер адамдар (6,5%) кіреді.

Балаларға қатысты зорлықтың өсуі айтарлықтай алаңдатушылық туғызады.

Көрсету жиілігі бойынша отбасы зорлығының түрлері келесідей құрылған: физикалық (74,8%), психологиялық (66,9%), экономикалық (30,2%), жыныстық (27,3%). Соңғы жылдары жаңа түрі белгіленуде — белгілі бір дінді ұстануға мәжбүрлеу немесе діни ұйымға кіру ретіндегі діни зорлық.

Фокус-топтарда келесі пікірлер айтылды:

«... әйелдер балалары үшін көбіне шыдайды ... психологиялық кең таралған, қаржылық та солай, ал физикалық ... ұратын отбасыларды білемін ... ондай отбасылар өте көп, өте көп...»;

«... бізде физикалық зорлық, моральдық зорлық бар. Бізде бұлар жетерлік, мен сондай отбасылармен араласамын. Біреулері үндемейді, біреулері шыдайды».

24 сурет. Тұрмыстық зорлықпен күрес бойынша шаралар

⁹¹ Қазақстандық отбасылардың көпшілігі балаларды тәрбиелеуде күш қолданады.— ЮНИСЕФ. <https://www.zakon.kz/4956527-bolshinstvo-kazahstanskih-roditeley.html>

Респонденттер тұрмыстық зорлықпен күрес үшін анағұрлым тиімді шараларды таңдаған: жартысынан көбі (60,6%) қылмыстық жаза қолдануды ұсынады. Басқа шаралар анағұрлым аяғыш тетіктермен байланысты (айыппұлдар, ақпараттық-түсіндіру жұмыстары және т.б.). Респонденттердің небәрі 5,9% ғана тұрмыстық зорлықты еңсеру шарасы ретінде гендерлік теңдік нормаларын қабылдауды көрсеткен.

Респонденттер тұрмыстық зорлық мәселесін шешудің тәсілін қоғамда зорлықты мақұлдамау ахуалын жасаудан және балаларды мектеп жасынан зорлықты мақұлдамау иедологиясында тәрбиелеуден көреді. Алдын алу шараларынан басқа, зорлық құрбандарына жан-жақты жәрдемді жүзеге асыру, оларды оңалту және бейімдеу маңызды. Бұл міндетті мемлекет жартылай азаматтық қоғамға жүктеген, осы ретте құқық қорғау органдары сақтандыру, зорлықтың алдын алу және тұрмыстық және жыныстық зорлық жағдайларында жазалау үшін жауапты болып қала береді. Зорлықшы үшін шынайы

жазаның жоқтығын информанттар сыни бағалаған.

Фокус-топтарда келесі пікірлер айтылды:

«... егер физикалық немесе психологиялық зорлық орын алса, сол ер адам жауап берсін. Оны полицияға жібергеннен пайда жоқ. Үлкен айыппұл жазып береді, оны мен қайдан төлеймін?»;

«... бұл қылмыстық жазалануы қажет, бұны жою қажет»; «жай ғана қылмыстық жазалау қажет».

25 сурет. Ажырасулардың себебі

Отбасылық қарым-қатынастар дағдарысының индикаторы ажырасулар болып табылады. Себептер арасында отбасы өміріне туыстардың араласуы (61%) көрсетіледі, бұл жанамалы түрде отбасыишілік қарым-қатынастар мәдениетінің жоқтығын көрсетеді. Респонденттердің 41% пікірі бойынша адамгершілік құндылықтар мен жауапкершілік туралы түсініктердің айтарлықтай түр өзгертуі. 35,9% ажырасулардың себебі ретінде отбасы дағдарысын көрсеткен.

26 сурет. Ажырасу үшін негіз

Ажырасу үшін жеткілікті негіздерді талдау физиологиялық, материалдық және дүниетанымдықпен салыстырғанда психологиялық факторлардың басымдығын көрсетеді. Бұл психологиялық қызметтер мен отбасы психологы, медиаторы қызметін белсендіру сияқты ұсыныстар үшін негіз береді.

Пікірі сұралған қазақстандықтар үшін жасына, жынысына, этностығына, әлеуметтік жағдайына қарамастан өзара сыйластық, сенім, махаббат және өзара түсіністік үстем болатын неке сәтті деп есептеледі. Жұбайлардың өзара жауапкершілік сезімі, шешімдерді бірігіп қабылдау маңызды болып табылады, бұл отбасындағы гендерлік теңдіктің белгісі. Азғана келіспеушіліктер мен даулардың болуы өзара түсіністікті іздеу мен жол беру, келісімге келуге ұмтылыс негізіндегі еңсеруді талап ететін табиғи жағдай ретінде қабылданады. Алайда отбасылық өмірді мұндай мінсіздендірудің ажырасулардың, тұрмыстық зорлықтың және балалар мен егде туыстарға қатысты зорлықтың кең таралуымен өзара байланысуы нашар. Бұл отбасындағы зорлық деректерін жасырумен байланысты дәстүрлі нұсқаулардың әлі күнге дейін аталған мәселені бағалауға әсер етеді деп болжауға негіз береді. Түсініспеушілік пен жауапсыздық әлеуметтік-психологиялық ахуалға, отбасының күйреуі себептеріне кері әсер ететін басты факторлар ретінде аталған. Отбасы өміріне араласатын туыстардың рөлі зор. Бұл — Қазақстандағы ажырасулар статистикасына айтарлықтай әсер ететін ерекше мәдени-этникалық фактор. Енелердің жас отбасы өміріне араласуы көп жағдайларда ажырасулардың себебі болып жатады. Ажырасуларға қатысты біз информанттар тарапынан жаппай құптау көрмей отырғанын көреміз, бірақ дегенмен деректер Қазақстанда ажырасулар санының күрт ұлғаюы туралы айтады және түсініктер ретінде бірнеше себептерді келтіруге болады: гендерлік рөлдерге қатысты дәстүрлі түсініктердің жаңғыруы мен ырықтандырылуы, қазақстандық әйелдердің белсенді экономикалық ұстанымдары, білімділіктің жоғары деңгейі, контрацептивтерге қолжетімділік, қалалану, ауылдық тұрғындардың қалаға жаппай көшуі.

Қазақстандық жастардың отбасындағы рөлге көзқарастарының өзгеруін және қоғамдық айыптау қорқынышының төмендеуін ерекше атап өту қажет. Ажырасу осыдан бірнеше онжылдықтар бұрын байқалғандай енді әйелдерді кемсіту не айыптау үшін себеп болып табылмайды және саяси басшылыққа қарағанда қоғамда жұбайлардың ажырасуы бүгінгі күннің шындығы ретінде қабылданады. Ажырасқан әйелдер қоғамда енді стигматизацияланбайды.

Қазақстандық отбасыларды отбасында зорлық мен қатыгездіктің өсуімен байланысты оқиғалар өткір күйіндіреді, бірақ бұл ретте мәселені шешудің құқықтық аспектіне аз көңіл бөлінеді, зорлық жағдайларының басым көпшілігі келесі уәждермен жасырылады: «үй сыртына шығармау», «өзі кінәлі», «балаларды аяу», «туыстар не ойлайды», «әріптестерімнен ұят».

Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық жағдайын өзгерту үшін қазақстандықтардың мінез үлгісін өзгертуге ерекше көңіл бөлу қажет. Зорламау мінезін қалыптастырудың ақырғы мақсаты мінездің өзгеруіне әкелетін зорламау идеясына негізделген адамгершілік білім алу болу қажет. Алайда, мінездің өзгеруін болжайтын адамгершілік білім теория негізінде қалыптасуы мүмкін емес. Зорламау мінезіне оқытудың интерактивті әдістері түріндегі тәжірибе қажет, мұнда білім мен дағдылар ойындар, жаттығулар және талқылаулар барысында алынып, талданған жеке тәжірибе негізінде қалыптасады. Тек зорламау тәжірибесіне жүйелі оқыту арқылы, қатардағы қазақстандықтардың құндылық мақсаттары жүйесі ретінде зорламау идеологиясын қалыптастыру арқылы біз қазақстандық балалар, әйелдер және егде адамдарға қатысты зорлық деректерімен болатын жағдайларды өзгерте аламыз⁹².

Фокус-топтар мен көпшілікпен өткізілген сауалнамаға қатысушылар келесі қажеттіліктер туралы ұсыныстар қалыптастырып, көңіл бөлінген: а) мектепке дейінгі жастан неке жасына дейін отбасылық өмірдің әдебі мен психологиясына ұзартылған оқыту, ә) қыздарды физикалық зорлық кезінде қатаң тойтарыс беру дағдыларын білуі үшін өзін-өзі қорғауға дайындау, б) тұрмыстық зорлыққа ақшалай айыппұлдар, в) ішімдік пен есірткіге тыйым салу; г) тұрмыстық зорлық үшін қылмыстық жауапкершілік ғ) психологпен консультация.

⁹² ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ: САРАПТАМАЛЫҚ ДИСКУРС /М.А. Ускембаева, Т. А. Резвушкина, А. А. Булатбаева.— Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты, 2018.— с.82

Қорытындылар

- Тұрмыстық зорлық қоғамның амандығына елеулі залал келтіреді, отбасының бұзылуына әкеледі, кәмелет жасқа толмағандарға, олардың отбасы құндылығына қатысты көзқарастарына кері әсерін тигізеді, бұл олардың болашақтағы оң дамуына кері әсерін тигізеді.
- Отбасылық-некелік қарым-қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтар отбасы аясынан шығады және өзге әлеуметтік са-

лалардағы өзара қарым-қатынасқа кері әсер етеді: көршілік, жолдастық, өндірістік және т.б.

- Отбасындағы зорлық құрбандары жан-жақты жәрдемге жүгіну үшін қайда баруға болатыны туралы аз ақпараттандырылған.
- Отбасылық зорлық құрбандарымен ақпараттық, консультациялық және оңалту жұмыстарын кеңейтуді талап етеді.

Ұсыныстар

- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі балалар үшін, сонымен бірге жалпы отбасы үшін әлеуметтік-қорғау ұйымдарының жаңа түрлерін: отбасы орталықтары, әлеуметтік жәрдем орталықтары, әлеуметтік қонақ үйі, психологиялық-педагогикалық көмек орталықтарын және т.б. жасауға бастамашылық етсін.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі қазақстандық әкелердің балаларды тәрбиелеу және оларға қамқорлық көрсету үдерісіне белсенді қосылуы бойынша бағдарламалар әзірлесін.
- Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі әйелдер, балалар және егде туыстарға қатысты тұрмыстық зорлықты қылмыс деп танымау туралы бапты қайта қарасын.
- ҚР денсаулық сақтау министрлігі қиын өмір жағдайларына тап болған ата-аналар, балалар және жасөспірімдерге тегін психологиялық консультация беруге бастамашылық етсін.
- ҚР білім және ғылым министрлігі қазақстандықтардың құндылық мақсаттарының жүйесі ретінде зорламау идеологиясын қалыптастыру мақсатында «Зорлыққа жол

жоқ!» міндетті ай сайынғы сабақтар өткізуге бастамашылық етсін.

- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, ҚР ішкі істер министрлігі: тұрмыстық зорлықтан сақтандыру туралы Заңға және басқа да қиын өмір жағдайларына тап болған адамдарға әлеуметтік көмек көрсету мәселелері жөніндегі НҚА-ға «тұрмыстық зорлықтан зардап шеккен тұлға» түсінігін енгізу қажет. Тұрмыстық зорлықтың құрбаны мәртебесі әлеуметтік ұйымдарда күндізгі болу форматы бойынша ұзартылған әлеуметтік қызметтер кешеніне қолжетімділік көзқарасы тұрғысынан азаматтардың мүмкіндіктерін кеңейтуді қамтамасыз етеді. Осыған байланысты тұрмыстық зорлық құрбандарына Арнайы әлеуметтік қызметтер көрсету стандартына өзгерістер мен қосымшалар енгізу қажет: тұрмыстық зорлық құрбандары мәртебесіне сәйкес әлеуметтік қызметтердің көлемін, тізілімін, ұзақтығын және мазмұнын регламенттеу қажет. Құнсыздандуды есепке алып және тұрмыстық зорлық құрбандары үшін қажетті құрал-саймандар мен дәрі-дәрмектер тізімін кеңейту мақсатында тұрмыстық зорлық құрбандары үшін қызметтердің құнын есептеу бойынша тарифтік саясатқа өзгерістер енгізу қажет.

Мамырхановтар отбасы. Софияның туған күні. 2017 жыл

6. Отбасы – тұлғаның мәдени және рухани даму институты ретінде

Қазіргі қазақстандық қоғамда жалпы адамдық мақсаттарды жүзеге асыруда отбасы рөлі, жекелеп алғанда құндылықтар бағдарлауды және гуманистік идеалдарды қалыптастыру саласында айтарлықтай өсіп барады. Отбасының рөлі, соның ішінде қоғамның жаңаруы мен реформалануы үдерісінде тұлғаның жаңа типін қалыптастыру болып табылады. Мәдени және рухани әлеуметтенуі ерекше мәнге ие болады. Оны отбасы тұрмысы, отбасының құрамы және құрылымы, отбасындағы тұлғааралық қарым-қатынастар мен психологиялық ахуал, әлеуметтік мәртебесі мен отбасының ересек мүшелерінің мәдениет деңгейі сияқты факторларға тәуелді бос уақытты өткізу сапасы, бос уақыт сапасы арқылы бағалауға болады.

Бос уақытты бірге өткізу тиімді психологиялық ахуал, балалар мен жасөспірімдерге отбасылықтан өзге, ерекше ортада отбасыишілік қарым-қатынас пен мінездің білім мен дағдыларын беру үшін маңызды. Бос уақытты өткізу құрылымы отбасының ұйымшылдыққа, біріккен қарым-қатынасқа деген ынтасының ғана куәсі емес, сонымен қатар отбасының материалдық мүмкіндіктерін көрсетеді.

Мұражайлар, театрлар, кинотеатрлар, спортзалдарға барғандардың ресми санының статистикасы отбасылық баруларды есепке алмайды, бірақ бос уақытты өткізу танымалдылығы туралы түсінік береді. Бірінші орында кинотеатрларға барғандар саны — (17 840 690), содан кейін спортпен айналысатындар саны — (5 204 417), театрлар — (2 833 632), соңғы айқындамада — мұражайлар (6 716)⁹³.

Зерттеу нәтижелерін өңірлік бөліністе қарап, біздің көретініміз:

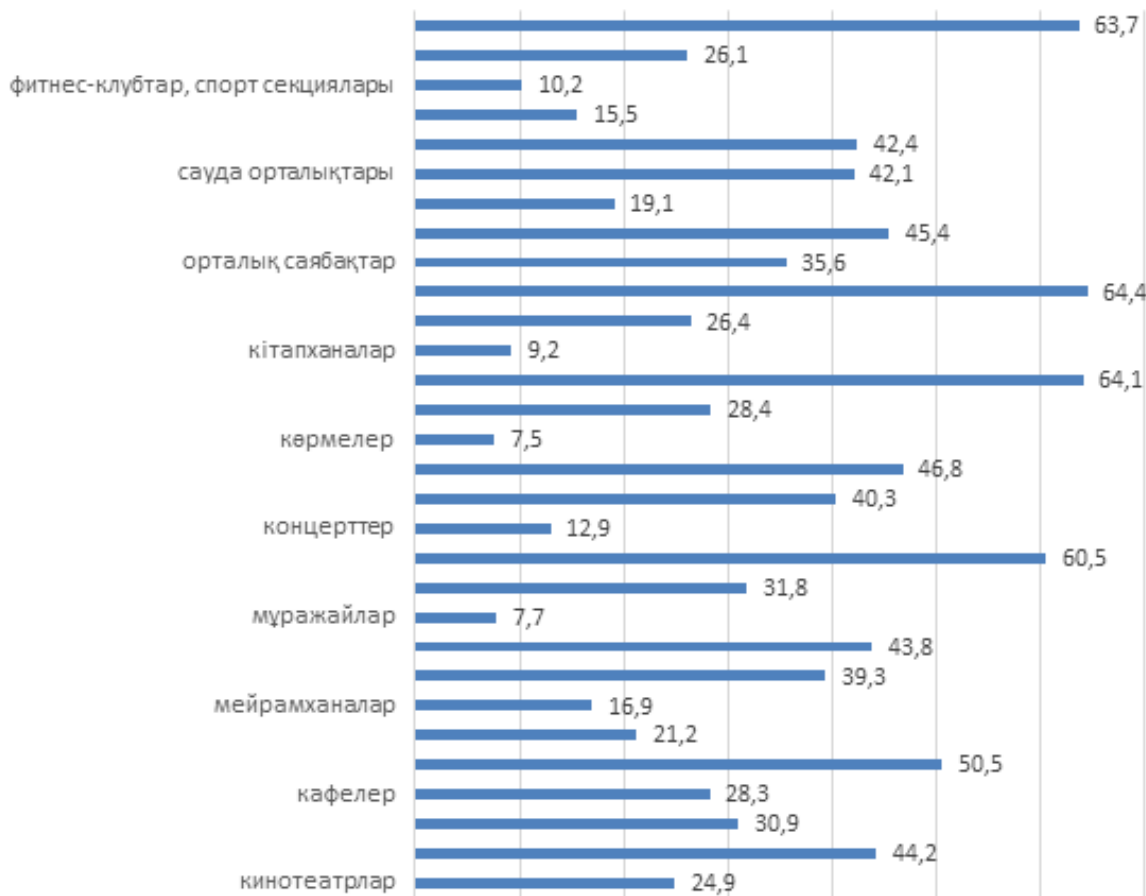
- Кинотеатрларға Павлодар облысы — 49,1%, Алматы қ.— 40,9%, Ақтөбе облысы — 38,3% сияқты өңірлердің тұрғындары жиі барады. Нұр-Сұлтан қ.— 61,4%, Қызылорда облысының — 58,9%, Қарағанды облысының — 57,9% тұрғындары кинотеатрларға кейде барады. Түркістан облысы — 82,3%, Қостанай облысы — 58,5% және Ақмола облысы — 42,9% сияқты өңірлердің тұрғындары кинотеатрларға бармайды.
- Ақтөбе облысы — 18,7%, Павлодар облысы — 14,1%, Алматы облысы — 12,9% тұрғындары мұражайларға жиі барады.

⁹³ <http://stat.gov.kz/official/dynamic> Қазақстан Республикасындағы негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер.

- Маңғыстау облысының — 50,9%, Ақтөбе облысының — 40,3%, Солтүстік Қазақстан облысының — 32,4% тұрғындары мұражайларға кейде барады. Түркістан облысының — 89,7%, Шымкент қ.— 80%, Қостанай облысының — 66,9% тұрғындары мұражайға бармайды.
- Көрмелерге Павлодар облысының — 15,9%, Ақтөбе облысының — 15,2%, Солтүстік Қазақстан облысының 12,9% тұрғындары жиі барады, Маңғыстау облысының — 45%, Алматы қ.— 41,5%, Ақтөбе облысының — 37,1% тұрғындары көрмелерге кейде барады. Түркістан облысының — 94,3%, Шымкент қ.— 80,6%, Батыс Қазақстан облысының 74,7% тұрғындары көрмелерге бармайды.
  - Ақтөбе облысының — 21,2%, Ақмола облысының — 19,3%, Қарағанды облысының — 14,5%, тұрғындары кітапханаға жиі барады. Маңғыстау облысының — 46,9%, Қызылорда облысының — 40,3%, Ақтөбе облысының — 33,3% тұрғындары кітапханаға кейде барады. Түркістан облысының — 93,1%, Шымкент қ.— 84,6%, Павлодар облысының — 67,8% тұрғындары кітапханаларға бармайды.
  - Ақтөбе облысының — 59,1%, Алматы қ.— 58,1%, Нұр-Сұлтан қ.— 50,3% тұрғындары сауда орталықтарына жиі барады. Қостанай облысының — 52,6%, Шымкент қ.— 49,7%, Батыс Қазақстан облысының — 46,2% тұрғындары сауда орталықтарына кейде барады. Түркістан облысының — 69,7%, Шығыс Қазақстан облысының — 25%, Қостанай облысының 23,1% тұрғындары сауда орталықтарына бармайды.
  - Маңғыстау облысының — 17%, Қарағанды облысының — 15,9%, Атырау облысының — 13,2% тұрғындары фитнес-клубтар мен спорт секцияларына жиі барады. Маңғыстау облысының — 39,3%, Ақтөбе облысының — 36,8%, Нұр-Сұлтан қ.— 35,1% тұрғындары фитнес-клубтар мен спорт секцияларына кейде барады. Түркістан облысының — 92%, Батыс Қазақстан облысының — 77,5%, Шымкент қ.— 77,1% тұрғындары фитнес-клубтар мен спорт секцияларына бармайды.
- Осылайша, біз Қазақстанның оңтүстік және батыс өңірлері мәдени-ойын-сауық дамуға аз тартылғанын көреміз. Жағдай Түркістан облысы мен Шымкент қаласында айтарлықтай өзекті.

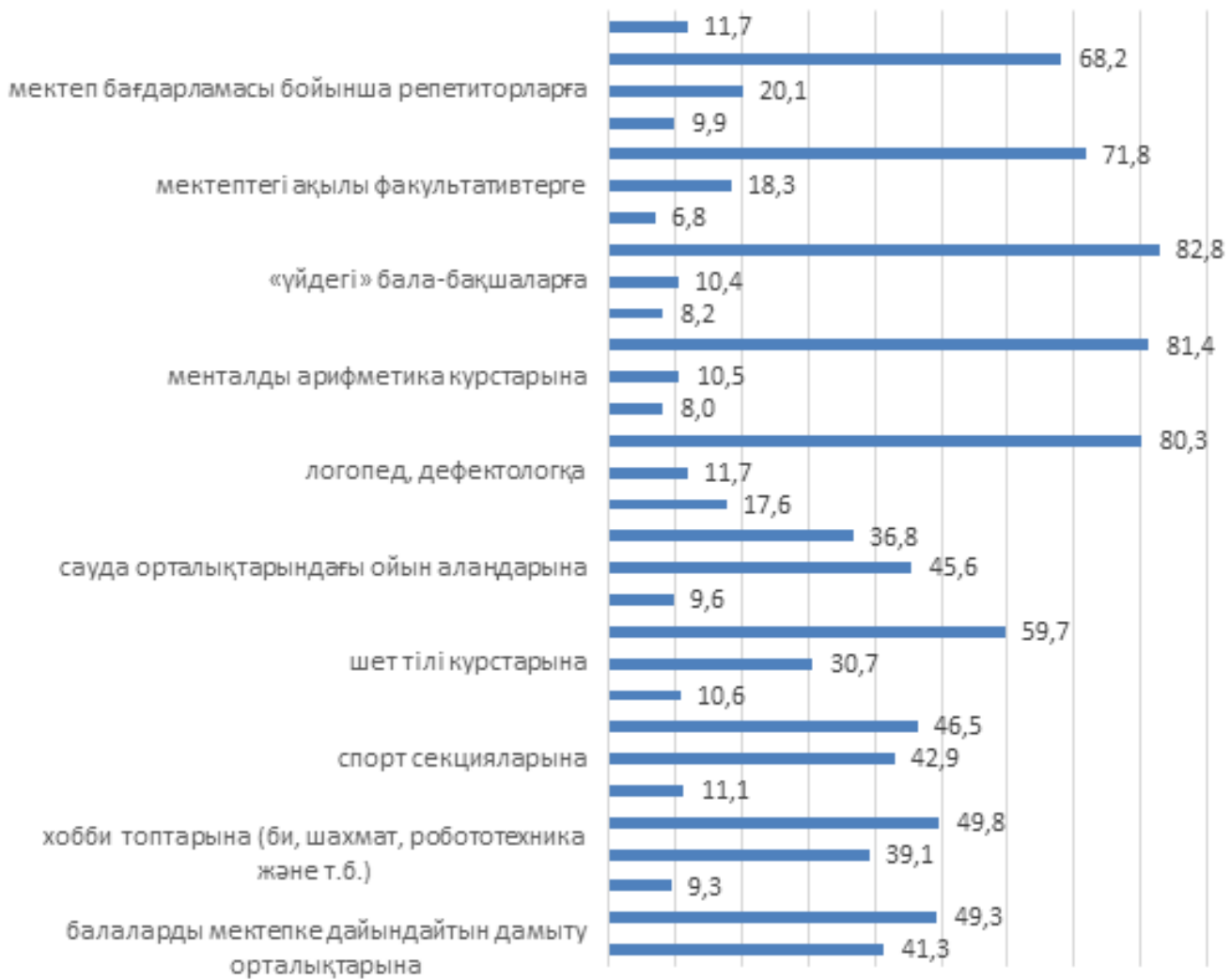
27 сурет. Отбасымен бос уақытты өткізетін орын

Зерттеу сауда орталықтарына (42,1%), орталық саябақтарға (35,6%), кафелерге (28,3%), кинотеатрларға (24,9%) бару сияқты ойын-сауықтың қолжетімділігі мен танымалдығын анықтады. Пікірі

сұралғандардың ішінде кітапханаларға (64,4%), көрмелерге (64,1%), фитнес-клубтарға, спорт секцияларына (63,7%), мұражайларға (60,5%), концерттерге (40,3%) бармайды.

28 сурет. Сіздің балаңыз/балаларыңыз барады ма

Біздің респонденттердің балалары қайда баратынын қарастырсақ, онда олар сауда орталықтарындағы балалар алаңына (45,6%), спорт секцияларына (42,9%), балалар орталықтарындағы дамыту үшін қосымша сабақтарға (41,3%), қызығушылықтар бойынша үйірмелерге – шахмат, би (39,1%), шетел тілдерін оқыту курстарына – (30,7%), мектептегі ақылы факультативтерге – (18,3%) және т.б. жиі барады.

Бірақ, отбасылардың мәдени-ойын-сауық қызметтері тек пассивті демалыс немесе сауда жасаумен байланысты болмауы керек, ол балалардың ой-өрісін кеңейтуге, әлеуметтік және табиғи әлемді тануына, олардың қажетті өмірлік дағдылары мен біліктіліктерінің, қоғамдағы өзін-өзі ұстауда талап етілетін үлгілердің (тәрбиелілік, сыпайылық, мінез-құлық), басқа адамдармен тіл табыса білудің қалыптасуына бағытталуы қажет⁹⁴.

3 Кесте. Бос уақыт орындарына бару саны

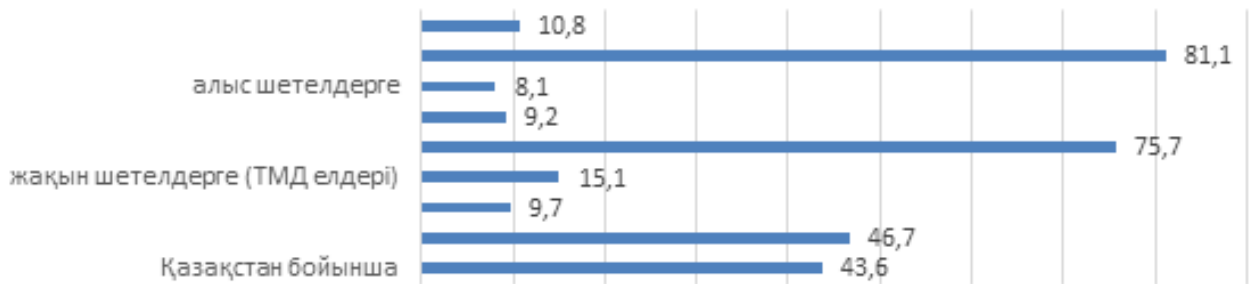
Киносеанстарға бару саны, бірлік	17 840 690
Спортпен айналысатын тұрғындар саны, адам	5 204 417
Театрларға барушылар саны, адам	2 833 632
Мұражайларға барушылар саны, мың адам	6 716

Демалыстарға шығу статистикасы әйелдерге қарағанда, ерлердің, ауылдықтарға қарағанда, қалалықтардың демалысқа үлкен қолжетімділігін анықтады. Ел ішіндегі демалыс шетелдегі демалысқа қарағанда 2-3 есе жиі қолжетімді.

⁹⁴ Зацепина М. Б. Мәдени ойын-сауық қызмет құралдары арқылы баланың мәдени негізін қалыптастыру. Пед. ғыл. докторы дәрежесіне ізденіске диссертация (13.00.05). Москва:2005.— 363 с.

29 сурет. Соңғы 3 жылда сіз отбасыңызбен бірге демалысқа бардыңыздар ма?

Соңғы 3 жылда демалысқа отбасымен бірге шыққандар тек 43,6% Қазақстан бойынша, 15,1% жақын шетелге және 8,1% алыс шетелге шыққан.

Зерттеу отбасылардың бірге уақыт өткізу үшін жеткілікті уақытының жоқтығын көрсетті. Қазақстандықтар азаймалы бойынша: туған күндерді, мейрамдарды, біріккен кешкі астарды бірге өткізеді, сауда-ойын-сауық орталықтарына барады, табиғат аясына бірге шығуды жүзеге асырады, туысқандарына бірге барады. Қарым-қатынастың жетіспеушілігі отбасының ересек мүшелерінің жоғары жұмысба-стылығымен түсіндіріледі.

Фокус-топтарда келесі пікірлер айтылды:

«.. биылғы жылы біз жұмыстың кесірінен Ыстықкөлге бара алмадық. Зейнеткерміз, бірақ біздер жұмыс жасаймыз»;

«... алаңшалар қоюын қойды ғой, олар тұр ... футбол ойнауға болатын көптеген спорттық алаңшалар ашылды. Мен балаларға келгенде, олар бізде жаттықтырушы жоқ, бізге қызық емес деп айтты, Сіз білесіз бе олар бос тұр... тіпті балаларға арналған қалыпты құм да жоқ»;

«Бізден әрқашан ауылға барамыз. Онда өзенге барамыз, демаламыз. Ата-аналарымызға бақшада көмектесеміз»;

«Шынын айтсам, тек демалыстарда. Өйткені, күндіз — ол жұмыста, ал кеште — мен жұмыстамын. Біздер тек демалыста кездесеміз. Бірақ бізде демалыстар өте жылдам өтеді, негізінен біз ата-аналарымызбен бірге уақыт өткіземіз: менің немесе күйеуімнің».

Байланыстың жаңа құралдарына екіжақты қарым-қатынас айтылды, олар — отбасын жұмылдыруы мүмкін, алшақтатуы да мүмкін. Ғаламтор

технологияларын, ұялы байланысты, ақпаратты берудің қазіргі тәсілдерін пайдалану отбасы мүшелеріне алыс қашықтықтан бір-бірін көруге және естуге мүмкіндік береді, бұл — жақындастырады және шабыттандырады.

Кері тренд — отбасы мүшелері бірге отырған уақытта тірілей араласуды виртуалды қарым-қатынасқа ауыстырудан отбасыны ажыратады және әрбіреуі өзі құрастырған виртуалды әлемге түсіп кеткен. Бұл — көпшілік жағдайларда алшақтауға және дауларға алып келеді.

Респонденттердің пікірлері бірлескен отбасылық ойын-сауықты өткізуді ұйымдастыру мен өткізудің келесідей мәселелеріне екпін береді:

- секциялар, қосымша білім беру, жолақысын төлеу үшін қаржының болуы / жоқтығы, әсіресе бірнеше бала болған жағдайда;
- ойын-сауық инфрақұрылымының (ауылдық жерлерде) жоқтығы, балалар мен жасөспірімдер үшін қадам жетерлік жерде инфрақұрылымның жоқтығы;
- балалар мен ересектердің бос уақытының сәйкес келмеуі (қосымша жұмыс жасауға мәжбүр);
- қаржылық қамтамасыздандырылумен байланысты демалысқа шектеу сияқты отбасының ойын-сауықты бірге ұйымдастыру және өткізудегі өзекті мәселелеріне бөлінген.

Респонденттердің пікіріне сәйкес жасөспірімдердің бос уақыты тұратын жеріне жақын жерде ұйымдастырылуы қажет; оларды «өмірге сүруге үйрету үшін» тегін негіздегі аула клубтарында, ағаштарды қалай отырғызу, күту, өсімдіктерге су құю керек, қалай сырлау, әктеу, тұсқағаз жапсыру, еден жуу, тамақ пісіру қажет, фотосуретке түсіру және т.б., сонымен қатар спорттық шаралар, еріктілер акцияларын және т.б. шаралар өткізу қажет.

Қорытындылар

- Қазақстандық отбасылардың мәдени-ойын-сауық қызметі отбасылардың қаржылық мүмкіндіктерімен инфрақұрылымның жағдайымен, тұратын орынмен, тұтыну мәдениетімен және тұрмыс салтымен алдын ала анықталған.
- Қалалық қазақстандықтардың бос уақытын өткізу үлгісінің елеулі қолжетімді түрі

қаржылық жағынан аз шығынды болып табылады. Ауыл тұрғындарының бос уақытын өткізу құрылымы мен форматы сапасы мен түрлілігі бойынша қалалықтармен салыстырғанда бос уақытты қалада өткізуге инфрақұрылымның және қажетті қаржының жоқтығынан айтарлықтай ерекшеленеді.

Ұсыныстар

- ҚР білім және ғылым министрлігі жалқы ата-аналық, көп балалы отбасыларға, мүгедек балалары бар отбасыларға, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасыларға ерекше көңіл бөлу арқылы демалыс мезгілінде балалардың бос уақытын ұйымдастыру бойынша бағдарлама әзірлесін.
- ҚР білім және ғылым министрлігі жалқы ата-аналық, ауылдық, көп балалы отбасылардан, мүгедек балалары бар отбасылардан, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылардан шыққан балалар үшін жыл сайынғы лагерьлер ұйымдастыру мүмкіндігін қарастырсын.
- Мәдениет және спорт министрлігі мен жергілікті атқару органдары мәдени-ойын-сауық шараларына, жалқы ата-аналық, ауылдық, көп балалы отбасылардан, мүгедек балалары бар отбасылардан, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылардан шыққан ата-аналар мен балалар үшін спорттық секциялар мен жарыстарға жеңілдікпен қолжетімді бағдарламалар әзірлесін.
- Жергілікті атқару органдары әлеуметтік қолдауға мұқтаж отбасылардың демалысы үшін отбасылық жолдамалар ұсыну мүмкіндігін қарастырсын.

7. Отбасы – тұлғаның физиологиялық даму институты ретінде

Тұлғаның физиологиялық дамуы тікелей ерлер мен әйелдердің ұрпақ жалғастыру денсаулығымен, дені сау ұрпақ туумен, өмір сүру ұзақтығымен байланысты.

ҚР ҰЭМ статистика комитетінің мәліметтері бойынша 2018 жылға туылу кезіндегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы 73 жасты құрайды (73,15): ерлер арасында — 69 жасқа жуық (68,84), әйелдер арасында — 77 жас (77,19). Гендерлік алшақтық 8 жасты құрайды (8,35)⁹⁵. Ерлердің өз денсаулығына бейқұрылымды қарым-қатынасы, зиянды әдеттерді теріс пайдалану, өндірістегі қатерлі қылыққа бейімділік экономикалық белсенді жастағы созылмалы ауруларға және өлімге әкеледі. Осыдан басқа, ерліктің дәстүрлі нормаларының басымдығы — физикалық, эмоционалдық, зияткерлік тұрақтылығының нормалары да қазақстандық ерлердің сапалы және ұзақ өмір сүруіне ықпал етпейді.

Қалаусыз жүктілікті тоқтату жағдайлары жоғарылауда: әрбір бесінші жүктілік түсік тастаумен аяқталады. Әйелдердің контрацепциямен қамтылуы 50% шегінде. Бұл ретте контрацепцияның қазіргі әдістемесінде қанағаттандырылмаған қажеттіліктерінің көрсеткіші 9,8% құрайды.

Елде жасөспірімдердің жүктілігі және ерте жаста түсік тастауы мәселелері бар, бұл әсіресе ауылдық жерлерде де кеңінен таралған. Соңғы 5 жылда 33 051 жасөспірімдердің жүктілігі жағдайы тіркелген, соның ішінде 9 906 түсік тастау 15 жас пен 18 жас аралығындағы қыздар арасында тіркелген. 15 жас пен 18 жас аралығындағы жастық топтағы түсік тастау саны жеткілікті түрде жоғары болып отыр және жылына 2 мыңға жуық түсік тастауды немесе жасөспірім қыздар мен 18 жасқа дейін қыздардың барлық санынан 0,1% құрайды. Некелердің 16% жуығы тең деңгейде ерлердің де, әйелдердің де денсаулық жағдайына тәуелді тұқымсыз болып табылады. Ерлердің тұқымсыздығы көбінесе зиянды өмір салтымен байланысты, ал әйелдерде — қоршаған орта, жыныстан тыс аурулар, түсік тастау сияқты көптеген факторларға тәуелді ұрпақ жалғастыру денсаулығының төмен деңгейімен байланысты⁹⁶.

ҰЭМ СК мәліметтері бойынша Қазақстан бойынша жалпы балаларды туу кезіндегі аналардың орташа жасы 28,5 жасты құрайды. Соның ішінде: 20 жасқа дейін — 3,3% туу, 20–24 жас — 25,4%, 25–29 жас — 32,5%, 30–34 жас — 24,1%, 35–39 жас — 11,7%, 40–44 жас — 2,79%, 45 — және одан да жоғары — 0,12%⁹⁷.

4 Кесте. Туылғандар саны (анасының жасы бойынша).

Аналар жасы	Туылғандар саны	%	қала	ауыл
	397 799	100	235 014	162 785
20 жасқа дейін	13 141	3,30343	6 028	7 113
20-24 жас	101 075	25,4086	55 090	45 985
25-29 жас	129 241	32,489	78 979	50 262
30-34 жас	96 002	24,1333	59 583	36 419
35-39 жас	46 719	11,7444	28 344	18 375
40-44 жас	11 106	2,79186	6 615	4 491
45 және одан да жоғары	509	0,12795	371	138
көрсетілмеген	6	0,00151	4	2

Қазақстандық әйелдердің бала туудағы ең белсенді жас аралығы 20-34 жас диапазонында, бұл кезеңде 82% бала туылады. 11,7% туылу 35-39 жас аралығында, 3,3% туылу 20 жасқа дейінгі жасқа жатады, 2,79% туылулар аналардың 40-44 жасында болған. Статистика балаларды тууда жеткілікті үлкен жас аралығын және қазақстандық әйелдердің ана болу мүмкіндігін көрсетеді⁹⁸.

Әлеуметтік зерттеуде ата-ана болуға дайындық және оны жүзеге асырумен байланысты мәселелер де зерттелді. Ослайша, ата-ана болуға дай-

ындық сезімінің екі шыңы бар - 20 жас (18,7%), 25 жас (15,8%). 26 жастан кейін мәндер баяу төмендейді.

⁹⁵ «Қазақстанның демографиялық жылдығы 2014–2018жж.» статистикалық жинағының мәліметтері бойынша» <http://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

⁹⁶ <https://www.zakon.kz/4944494-bezdetnyh-par-v-kazahstane-stanovitsya.html>

⁹⁷ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord?chosenMeasureId=-1>

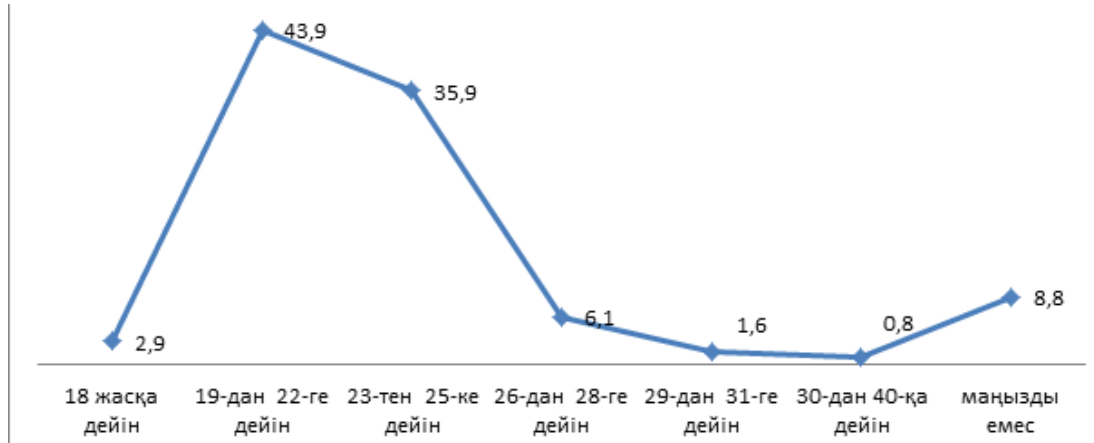
⁹⁸ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/703841?keyword=>

5 Кесте. Жасына қарай ата-ана болуға дайындығы

Жасы	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
%	1,0	5,4	4,9	18,7	7,6	10,8	10,7	6,2	15,8	4,1	3,0	1,9	1,1	5,2

Баланы туу туралы шешімді ана мен әкенің бірлескен шешімімен (71%) қабылданады, Құдайдың бергені (34,4%), тағдыр (13,1%). Тек қана ана шешім қабылдайды 6,3% пікір, тек қана әке – 2,2%, туыстар – 1,2%.

30 сурет. Бала туу үшін ең қолайлы жас

79,8% бірінші баланы ананың жас диапазоны 19 жастан 25 жас аралығында туу қажет деп есептейді. Бұл жанама түрде қазақстандықтардың неке мен отбасына алдымен бала туу үшін некеге тұратын дәстүрлік қарым-қатынасын дәлелдейді және әйелдердің жасына дені сау балалар туу шарты ретінде қарайды.

Егер өңірлік аспектке қарасақ, біз келесіні көреміз:

- Нұр-Сұлтан қ. – 0,7% тұрғындары өзінің бірінші баласын 15 жасында туған;
- 16 жасында – Маңғыстау облысында - 0,9% -, Қарағанды облысында – 0,8%, Ақмола облысында – 0,7%;
- 17 жасында – Қостанай облысында – 3,6%, Түркістан облысында – 3,3%, Шымкент қ. – 2,5%;
- 40 жасында – Алматы қ. – 2,9%, Шығыс Қазақстан, Атырау және Алматы облыстарында – 0,7%.

Балалар арасындағы оңтайлы жас алшақтығы туралы жауаптың шыңы – үш жыл (37,6%), 30,9% 2 жылдық алшақтықты оңтайлы деп есептейді, 11,9% - төрт жыл, 9,9% - бір жыл, 9,7% - бес жыл және одан да көп.

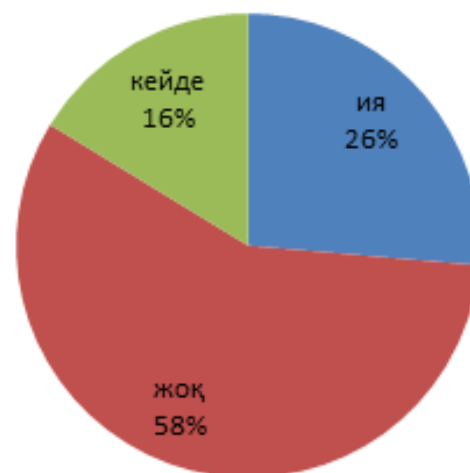
Әйелдің тууына болатын жас шектеуі туралы пікірлердің шашырауының диапазоны – кең. 49,7% - 45 жасқа дейін деп жауап берген, 14,9% - 50 жасқа дейін деген, 25,9% - 35 жасқа дейін, 6,5% - 25 жасқа дейін деген.

31 сурет. Балаларды туу аралығында үзіліс жасау қажет пе?

Респонденттердің 65,8% балаларды туу арасында үзіліске «ия» дейді, 14,6% балаларды туу арасындағы аралықтың мүмкіндігіне жол береді, 12,8% бұны жоспарлау мүмкін емес деп есептейді, 6,8% туу арасындағы үзіліске қарсы.

32 сурет. Контрацептивтерді пайдаланасыз ба?

57,3% контрацептивтер пайдаланбайды, 26,3% жүйелі түрде қолданады, 16,3% - кейде ғана пайдаланады. Контрацептивтердің нашар таралуы қылмыстық түсік тастаудың, жасөспірімдердің

түсік тастауына өсуіне әсер етеді және әйелге контрацептивтердің көмегімен жүйелі түрде сақтанудан түсік тастау «жеңіл» болатын «түсік тастау мәдениетін» қалыптастырады.

Контрацептивтерді барлығынан сирек пайдаланатын Түркістан облысы – 85,8%, Шымкент

қ. – 79,5%, Атырау облысы – 74,8% сияқты өңірлердің тұрғындары. Контрацептивтерді жиі пайдаланатын Ақмола облысы – 48,2%, Нұр-Сұлтан қ. – 40,8%, Қарағанды облысы – 37,9% сияқты өңірлердің тұрғындары.

33 сурет. Сіз белгілі жыныстағы баланың туылуын жоспарладыңыз ба?

59,6% баланың жынысын жоспарламаған, белгілі жыныстағы баланы жоспарлағаны — 19,3%, түрлі нәтижемен (қалағанымыздай болды — 3,4%, ештеңе шықпады — 4,6%). Баланың жынысын жоспарлауды маңызды деп есептемейді, бастысы оның денсаулығы — 13,5%.

Өңірлік бөліністе баланың жынысын көпшілік жағдайда Солтүстік Қазақстан облысының 19,6%, Павлодар облысының — 19,4%, Ақмола облысының — 18,1% тұрғындары жоспарлаған. Баланың жынысын жоспарламағандардың көпшілігі Түркістан облысында — 73%, Алматы облысында — 72,4%, Атырау облысында — 67,7%.

Қыздар үшін некеге тұрудың шыңдық жасы — 20 жас (24,6%), ер балалар үшін — 25 жас (40,2%). Қыздар үшін қолайлы жас диапазоны — 18 жас пен 25 жас аралығында (91%), ер балалар үшін — 23 жастан 30 жас аралығында (86,1%).

Сарапшылар атап өткендей қазіргі ата-ана болудың негізгі ерекшеліктерінің бірі ата-ана болудың анағұрлым рефлексивті болуында, саналы немесе жауапты ата-ана болу пайда болуда, ата-ана болу ерлер мен әйелдердің өмір жобасына жазылған жеке таңдауының нәтижесі болуда. Некеге тұру уақыты мен бірінші балану туу уақыты аралығында уақыт алшақтығы ұлғаюда. Балалары жоқ некелер мен серіктестердің саны артуда. Бұл кейінге қалдырылған ата-ана болудың пайда болуымен байланысты, жұбайлар немесе серіктестер өздерінің өмірлік жоспарларына қарай бала тууды олардың көзқарасымен ең оңтайлы уақытты таңдап жоспарлайды, бұл жеке тұлғалардың өмірдегі осы не басқа да кезеңдерімен байланысты, мысалы: оқуды аяқтау,

белгілі бір кәсіби мәртебеге, материалдық әл-ауқатқа және т.б. қол жеткізу болуы мүмкін. Кейінге қалдырылған ата-ана болу оларға сонымен қатар өзін-өзі жеке және кәсіби жүзеге асыруға, әлеуметтік және психологиялық жетілуге және балаға қамқорлық жасауды жүзеге асыруға дайындық, оның әл-ауқатын қамтамасыз ету мүмкіндігін береді. Ата-аналық жеке тұлғалардың өмірлік жобасының маңызды бөлігі бола отырып, баланың эмоционалдық қажеттіліктеріне, эмоционалдық жұмысты орындауға және қос ата-ананың да балаға қамқорлықты жүзеге асыруға үлкен бағдарлауды болжайды. Ата-аналық жазылған рөл болуын қойып келеді, жеке тұлғаның жеке таңдауының нәтижесі болып отыр⁹⁹.

Жалпы некеге физиологиялық дайындықтың бейнесі бала тууға, ата-ана болуға мақсаттарды бейнелейді, бірақ отбасын жоспарлау және контрацепцияны қолдану түсінігі қанағаттанарлықсыз. 10% балаларды туу арасында үзіліс аралығын түсінуде бұрыс көзқарас көрсетеді. Ерте жүктілік, туу және түсік тастау мәселелері бар.

Зерттеуде респонденттердің ата-аналардың келісімінсіз жасөспірім балаларды тексеру жағдайына қарым-қатынасы зерттелді. 71,6% мұндай тексерулер 16 жастан бастап рұқсат етіледі деп есептейді. 28,4% ата-ананың

⁹⁹ Жанна, Чернова Жас отбасы отбасы саясатының объектісі / субъектісі ретінде// <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0469/analit05.php>

келісімінсіз 12 жастан 16 жасқа дейінгі аралықтағы жасөспірімдерді медициналық тексеруден өткізуге болады дейді.

34 сурет. 16 жасынан бастап жасөспірім қыз аборт жасау туралы шешімді өз бетімен қабылдай алады дегенмен келісесіз бе?

Респонденттердің 58,9% 16 жастағы қыз бала емханалық жағдайда түсік тастау туралы шешімді өз бетімен қабылдай алмайды, өйткені ол бала дейді. 22,1% жауап беруге қиналады. 18,9% егер бұл қылмыстық түсік тастауға жол беруден көмектесе осындай шешім қабылдауды құптайды. Мұндай пікірлер қыздардың ұрпақ жалғастыру құқығына бақылау бар екені туралы және олардың ұрпақ жалғастыру құқықтарын қабылдау туралы айтады.

Өңірлік бөліністе 16 жастағы қыз бала емханалық жағдайда ата-анасының рұқсатынсыз түсік тастау туралы шешімді өз бетімен қабылдай алады деген сөзбен келіскендердің көпшілігі Нұр-Сұлтан қ. – 33,1% , Шығыс Қазақстан облысында – 32,8%, Павлодар облысында – 31,8% екенін көреміз. Бұл сөзбен келіспейтіндердің көпшілігі Қостанай облысында – 74,4%, Қызылорда облысында – 73,3%, Алматы облысында – 72,1%.

Денсаулық сапасы бала дүниеге келгенге дейін қалыптасады. Қоғамда екпе туралы сұрақтар бойынша пікірлер мен ұстанымдар көбіне шашыраңқы. Мемлекет екпе алмаған балалар мектепке дейінгі балалар ұйымдарына, мектептерге қабылданбайтын нормалар енгізуде.

Балалардың екпесіне оң қарым-қатынас білдіргендер 79,4%, оны жасау керек болғасын келісетіндер – 11,4% және қарсылар – 9,2%.

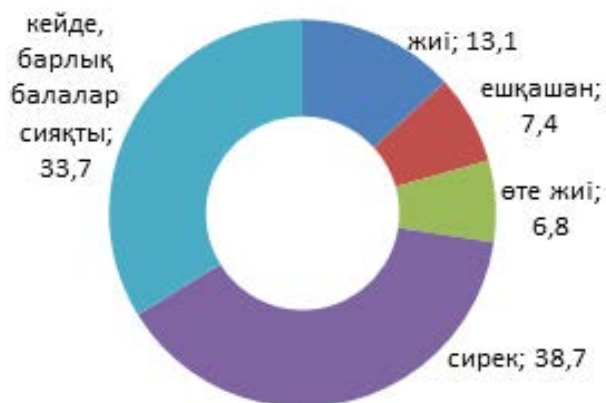
Өңірлер бөлісінде балаларға екпе жасауға оң қарым-қатынасты Қызылорда облысының – 87,5%, Павлодар облысының – 87,2%, Қостанай облысының - 87% тұрғындары көрсетеді. Балаларға екпе жасауға теріс қарайтындардың көпшілігі Маңғыстау облысының - 21%, Батыс Қазақстан облысының - 15%, Қарағанды облысының – 13,7% тұрғындары.

35 сурет. Екпеге қатысты уәждері

Екпеге қатысты уәждерінің пайымдары келесідей бөлінген: бұл қажет және маңызды, өйткені балаларды қауіпті аурулардан сақтайды – 44,3%, бұл бала үшін қауіпті – 28,2%, мен екпе жасатуға мәжбүрмін, өйткені баланы екпесіз балабақшаға немесе мектепке алмайды – 22,2%, бұған менің дінімде тыйым салынған – 5,3%. Бірінші баланы туу жасының ең көп мәні 23 жаста (13,5%) белгіленген, туу жасының екпіндеуі 20 жастан 27 жасқа дейінгі диапазонда белгіленген, осы уақыт кезеңінде 74,5% рес.

36 сурет. Сіздің балаңыз қаншалықты жиі ауырады?

38,7% баласының сирек ауыратыны туралы атап өткен, респонденттердің 33,7% - кейде, барлық балалар сияқты, жиі - 31%, ешқашан ауырмайды – 7,4%, өте жиі – 6,8% деп жауап берген. Көп жағдайда Павлодар облысы - 16%, Маңғыстау облысы - 12%, Түркістан облысы – 11% сияқты өңірлердің информанттарының балалары жиі ауырады. Атырау облысы – 55,9%, Қостанай облысы – 47,9%, Шығыс Қазақстан облысы – 44,4% сияқты өңірлердің балалары сирек ауырады.

Зерттеу респонденттердің некенің физиологиялық жағы және ата-ана болу, балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы жағына қатысты белгілі артықшылықтарын анықтады. Респонденттердің 88% пікірі бойынша ата-ана болуға дайындау қажет және ең алдымен жастар үшін қажет. Осылайша, Қызылорда облысы – 95,7%, Атырау облысы – 95,3%, Алматы облы-

сы – 95,2% сияқты өңірлердің тұрғындарының көпшілігі ата-ана болуға дайындау қажет деп есептейді. Бұл маңызды емес деп есептейтіндердің көпшілігі Солтүстік Қазақстан облысында - 23,5%, Маңғыстау облысында – 23,2%, Шығыс Қазақстан облысында тұрады.

Балаларға екпе жасауға қатысты қарым-қатынас біржақты ұстанымдарды анықтамады – мәселе әлі пікірталас үстінде. Екпеден бас тарту уәждері келесідей реттілікте орналасты: сапасыз екпелер бала денсаулығы үшін кепілді қауіпсіздікті бере алмайды, діни наным рұқсат етпейді.

Қорытындылар

- Халықты әйелдердің, ерлердің және жасөспірімдердің ұрпақ жалғастыру денсаулығына, отбасын жоспарлау үшін контрацепцияны қолдану маңыздылығына қатысты тұрақты медициналық ағарту қажеттілігі бар.
- Жасөспірімдер ортасында тиісті жыныстық ағарту және консультация беру қажеттілігі туралы мәселе күн тәртібінде өткір болып тұр.
- Денсаулықты сақтауға қатысты халықтың жалпы мәдениеті төмендеуде, бұл балаларға екпе жасаудан негізсіз бас тартудан көрінеді.
- Қазақстандық отбасылардың бірінші баланы туу жасы, түсік тастау, контрацепция, балаларға екпе жасауға қатысты, ата-ана болуға дайындау сияқты мәселелерге қарым-қатынасының өңірлік ерекшелігі бар, мұны өңірлерде отбасы және гендерлік саясатты жүзеге асыру кезінде ескеру маңызды.

Ұсыныстар

- ҚР денсаулық сақтау министрлігі ҚР білім және ғылым министрлігімен бірге ұрпақ жалғастыру денсаулығын сақтау, отбасын жоспарлау әдістері бойынша қыздар мен әйелдер үшін оқыту семинарларына бастамашылық етсін.
- ҚР білім және ғылым министрлігі аз қамтылған отбасылар, көп балалы отбасылар, жалқы ата-аналық отбасылар, мүгедек балалары бар отбасылар, қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасылар үшін орын беру арқылы ясли топтары мен ұзартылған күн мектебін ұйымдастыру мүмкіндігін қарастырсын.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, ҚР денсаулық сақтау министрлігі баланың анасы мен әкесінің қатысуымен ата-ана болуға дайындау курстарын енгізсін.
- ҚР денсаулық сақтау министрлігі аз қамтылған отбасылар, көп балалы отбасылар, жалқы ата-аналық отбасылар, мүгедек балалары бар отбасылар, қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасылардың балаларына логопед, дефектолог және басқа да тар шеңберлі медицина мамандарының қызметін тегін ұсыну бойынша бағдарламалар әзірлесін.

8. Қазақстандық қоғамдағы отбасылық құндылықтар мен дәстүрлерге талдау

Отбасылық құндылықтар дәстүрлер мен қазіргі реалиялар торабында қалыптасады. Отбасы институты екі трендтің әсеріне шалдығады: дәстүрлену және жаһандану. Бірінші – патриархалды – тарихи қалыптасқан рухани-мадени, этностық, діни құндылықтар негізінде отбасылық қарым-қатынастарды сақтау, ұрпақ жалғастырумен байланысты. Екінші тренд – жаһандану – отбасының эгалитарлық типін қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі отбасы құндылықтарын жаңасына ауыстыруға әкеледі.

Отбасының ауысуына әсер етіп отырған жаһандану үрдістері ақпараттық дәуірдің қазіргі жағдайларында дәстүрлі құндылықтарды сақтаудың күрделілігін көрсетеді. Бірақ осы жағдайларда да дәстүрлі отбасыларды абсолюттеу және олардың отбасылық қарым-қатынастарға ерекше құқығының үрдісі байқалады. Алдыңғы тарихи кезеңдерде ерлер мен әйелдердің рөлдері стереотиптермен алдын ала анықталып қойған гендерлік теңсіздік жүйесі қалыптасты. Ер адам – отбасының басшысы, материалдық игіліктер табыскері, жұбай, оның басты белсенділігі отбасыдан тыс жүзеге асады, ал отбасындағы рөлі – анықтаушы. Әйел – ошағын сақтаушы, ана, балалардың тәрбиесі үшін, отбасы мүшелеріне қызмет көрсету үшін, үй шаруашылығын жүргізу үшін жауапты. Оның өмірі жекешеленген, жария болмауы қажет. Ер тәртібі отбасы рөлдері жазылған, дәстүрлер, нормалар мен ережелер қатаң сақталатын отбасының патриархалдық үлгісін алдын ала анықтаған. Бұл үлгі әйел еңбек нарығынан тыс қалған уақытқа дейін, ол еріне әзірге экономикалық тәуелді болғанға дейін жұмыс жасап тұрды.

Қазіргі Қазақстанда әйелдер барлық салада белсенді, өздерінің кәсіби міндеттерін отбасылық міндеттерімен қоса атқарып жүр, саясатқа, барлық деңгейде шешімдер қабылдауға қатысу мүмкіндігі бар. Бұл үрдістер отбасының патриархалдық үлгісіне әсер етеді, оны жаңа эгалитарлық үлгіге ауыстырады.

Эгалитарлық үлгі ерлер мен әйелдердің түрлі отбасы рөлдерін орындауда: экономикалық қаржыны табушы болу, үй шаруашылығының басшысы болу, тең құқықтар мен мүмкіндіктерді жүзеге асыруда тең құқықтары мен мүмкіндіктерін мойындайды. Эгалитарлық отбасында шешімдер бірге қабылданады (тек жұбайлармен, ата-аналармен емес, қажет болған жағдайда - балалармен), отбасы демократиясының өзіндік үлгісі қызмет етеді.

Қазақстанда отбасылардың алуан түрлі типтері бар, олар патриархалдық, эгалитарлық үлгіні жаңғыртады, сонымен қатар аралық үлгілерді қалыптастыра отырып, олардың элементтерін біріктіреді. Қазір Қазақстанда түрлі ұрпақтар өкілдерінің арасында жақтырмау мен дауларға әкелетін отбасының қазіргі үлгісінің қалыптасуының өте күрделі және қарама-қайшы үдерісі жүріп жатқанын ескеру өте маңызды.

37 сурет. Отбасында үйдің басшысы кім болуы керек?

Зерттеу отбасы рөлдері мен қызметтерінің өзгеруі үрдісін бейнелейді. Отбасының басшысы туралы сұрақ бойынша патриархалдық түсініктен ер адамның рөлі отбасы басшысы ретіндегі жаңа түсінікке ауысуы белгіленеді (57,3%) – «жұбайлардың теңдігі болу қажет» (41,4%), «маңызды емес» (7,0%). Пікірлердің осылай бөлінуі гендерлік рөлдер мен отбасылық құндылықтарға қатысты дәстүрлі және эгалитарлық мақсаттардың күресінің жанама дәлелі болып табылады.

Респонденттердің пікірлерінің бөлінісін тұратын өңірлерін есепке алып қарағанда, біз күйеуі отбасының басшысы болу қажет деп есептейтіндердің көбінің саны Жамбыл облысында – 73,1%, Қызылорда облысында 71,8%, Ақтөбе облысында – 67,3% екенін көреміз. Отбасының басшысы әйел болуы қажет деп есептейтіндер санының көбі Солтүстік Қазақстан облысында – 10,5%, Павлодар облысында – 9,8%, Нұр-Сұлтан қ. – 6,9%. Жұбайлардың теңдігі болуы қажет деп есептейтін респонденттер көбіне – Павлодар облысында – 55,5%, Алматы облысында – 55%, Ақмола облысында – 52,3%..

6 Кесте. Отбасында кім үйдің басшысы болу керек? (әр өңір бойынша)

	Облыс																
	Ақмола	Ақтөбе	Алматы	Атырау	ШҚО	Жамбыл	БҚО	Қарағанды	Қостанай	Қызылорда	Маңғыстау	Павлодар	СҚО	Түркістан	Алматы	Шымкент	Нұр-Сұлтан
ер	38,7	67,3	52,1	63,4	53,7	73,1	62,3	57,0	45,7	71,8	61,7	33,5	43,9	64,2	57,8	65,9	61,3
әйел	5,2	4,2	2,4	0,6	2,3	4,0	3,4	6,4	0,6	3,5	6,7	9,8	10,5	3,4	1,2	1,7	6,9
Сіз қалай ойлайсыз, отбасында кім үйдің басшысы болуы керек?	52,3	34,5	55,0	41,1	40,0	34,3	38,9	38,4	50,9	32,4	38,9	55,5	49,7	38,1	40,5	33,0	32,4
үлкен туыстар	5,2	2,4	1,8	5,7	1,7	6,9	4,6	2,3	4,0	4,7	4,7	4,6	1,8	3,4	2,3	11,4	2,3
маңызды емес	13,5	7,7	4,7	5,7	9,7	8,0	8,0	5,8	9,8	5,3	5,4	7,5	7,6	4,0	7,5	5,7	3,5
басқа	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Отбасы өмірінің келесі маңызды мәселелері бойынша: баланы қалай тәрбиелеу – 64%, балалар қайда оқу керек – 63,7%, бос уақытты қалай өткізу, басқа адамдармен қарым-қатынас жасау – 58,8%, балалардың күтімі мен тәрбиесі қалай ұйымдастырылуы қажет – 57,7%, отбасының табысы қалай шығындалуы қажет – 55,3%, үй шаруашылығы үшін қымбат заттарды сатып алу туралы – 54,7%, ақшалай қаржыларды қайда сақтау қажет – 50,5% шешімдерді жұбайлардың/ серіктестердің екеуі бірге қабылдайтыны анықталды.

Тек үй шаруашылығы үшін күнделікті сатып алулар туралы сұраққа басымдылық жарына/серіктесіне берілген — 45,7%, бірақ осы сұрақта да 32,0% шешімдер бірге қабылданады.

Ұстанымдар тең болған, жинақтарды сақтау туралы мәселелерден басқа тізімделген барлық мәселелер бойынша шешімдерді қабылдау үдерісіне әйелдің күйеуіне әсер етуі үрдісі байқалады. Әйел-ананың рөлі ер-әкемен қатар отбасы капиталына салатын оның экономикалық үлесімен де байланысты. Жалпы, «әйелдер» олардың еркектері қорыққандай «бағынуды қоймаған», бірақ екі тарап та әйелдердің қаржылай үлесінің құндылығын мойындайды және отбасындағы күштің бөлінуінде «қозғалыс болғаны анық»¹⁰⁰. Біз ерлердің басшылығына, олардың шешімдерді қабылдауға қатысуына қатысты, үй шаруашылығын жүргізумен байланысты дәстүршілдік бос сөздің барын белгілей аламыз, бірақ әйелдердің де қазақстандық отбасылардың күнделікті, шынайы өміріндегі белсенді азаттығын да белгілей аламыз.

38 сурет. Сіз үшін – бала...?

Ата-ана болу құндылығын қазақстандықтар басымдық ретінде таниды, ал балалар ата-ана рөлінде өзін-өзі таныту тәсілі ретінде таниды (69,2%).

Балаларды тәрбиелеуде қос ата-ананың рөлі анағұрлым маңызды (83,1%), ересек туыстардың (21,7%), әкенің (11,7%), ананың (11,4).

39 сурет. Жақсы ата-ана болу үшін қажет:

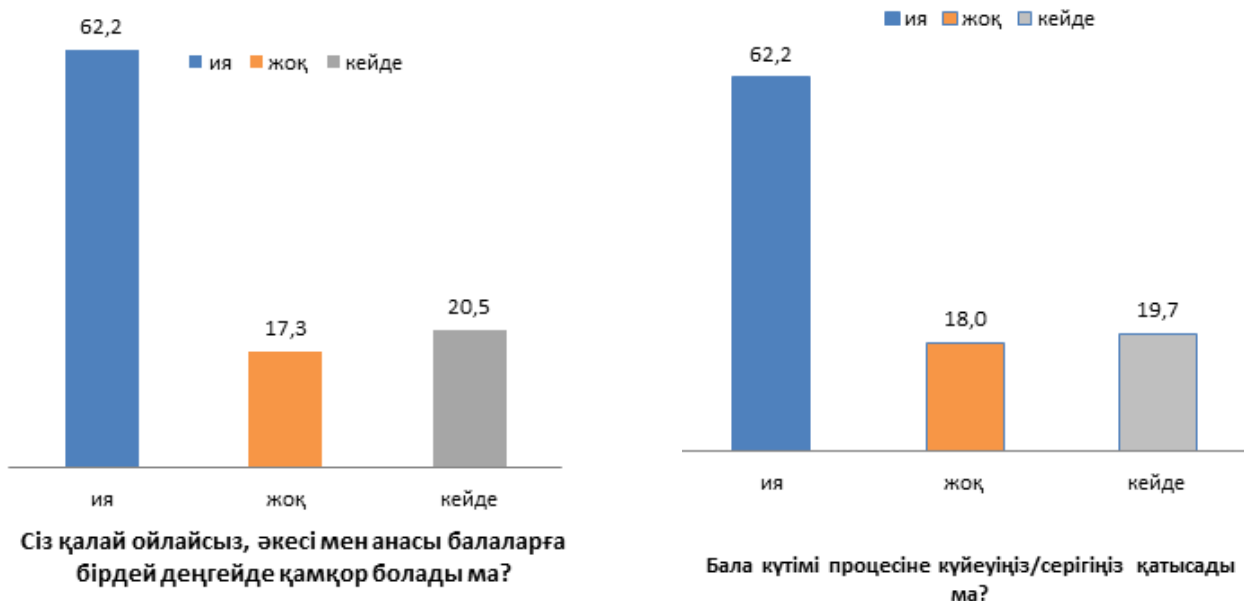

Пікірі сұралғандардың көзқарасы бойынша жақсы ата-ана болу үшін қуат пен уақыт талап етіледі (49,9%) және бала үшін жағдайлар туғызумен байланысты (48%). Бұл ретте «өз балаңды тыңдау» (45,2%), балаларды «олардан жақсы адам шығару» ниетімен тәрбиелеу (26,8%), өзіңнің жақсы үлгімен тәрбиелеу (24,3%), тиісті әдебиетті оқуға жүгіну (16,1%), мамандардың кеңесіне жүгіну (11,8%), балаларды сырттан көмексіз, өздігінен тәрбиелеу (10,8%), олардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін есепке алып тәрбиелеу (9,3%), бала өзін-өзі дамытып, табу үшін тәрбиелеуге араласпау (1,9%) қажет.

¹⁰⁰ Әлеуметтік зерттеу «Қазақстандық отбасылар — 2019» АБҚО КЕАҚ жобасы бойынша «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» ҚҚ орындалды

40 Сурет. Баланы тәрбиелеуге ана мен әкенің қатысу деңгейі

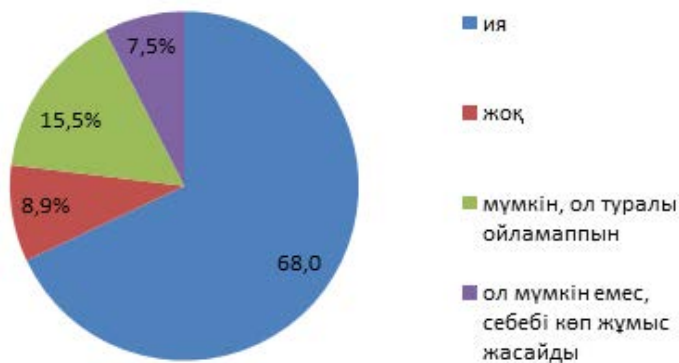

Респонденттер балаларды тәрбиелеу мен оларға қамқор болуда ана мен әкенің қатысуын басымдықпен тең үлес ретінде бағалайды (62,2%).

Өңірлік бөліністе әкелердің бала тәрбиесіне Шымкент қ. – 74,2%, Қызылорда облысында – 72,8%, Жамбыл облысында – 70,2% көбірек қатысатынын көреміз. Бірақ, осы ретте әкелердің балалардың күтімі мен тәрбиесі үдерісіне көбірек қатысқанын қалайтын әйелдердің көбі де Шымкент қ. – 84,3%, Жамбыл облысында – 84,2%, Қызылорда облысында – 70,9%.

Күн сайын балалардың күтіміне қатысып және оларға қамқорлық көрсететін әкелер – 42,2%, 20% жуығы бала күтіміне тек бос уақыттарында ғана қатысады, 13,4% - демалыс күндері ғана, тек әйелінің өтінішімен – 8,9%, 8% - әкелер бала күтіміне ешқашан қатыспайды, 7,2% - екі-үш күнде бір рет қатысады. .

41 сурет. Сіз жұбайыңыздың балаға қамқорлық танытып және баланы тәрбиелеу процесіне араласқанын қалайсыз ба?

Әйелдердің бала күтімі мен тәрбиесі үдерісіне қатысуын қалауына жауаптарының бөлінуі бізге қазақстандық әйелдердің әкелердің тарапынан балаларға қатысты қамқорлық қызметін жүзеге асыруда едәуір қанағаттанбаушылығын көрсетеді.

Зерттеуден көрінгендей қазақстандық отбасыларда ерлер мен әйелдер, әкелер мен аналардың дәстүрлі жазылған қызметтік рөлдері туралы стереотиптердің қозғалуы мен сынуы жүріп жатыр. Әкелер бала тәрбиесімен белсенді айналысуда және олардың үштен бірі (33,5%) көп уақытын балаларымен бірге өткізе алмайтынына өкінеді. Болжам ретінде әкелік институтының алдағы ауысуы туралы айтуға болады.

Үйде қызмет көрсету еңбегі саласында еңбекпен қамтудың құрылымын талдау осы қызметтің барлық түрлері бойынша әйелдердің көбірек тартылуын анықтайды. Баяу, бірақ отбасыларда әйелдер мен ерлердің еңбегі арасындағы шектер жойылуы жүруде. Отбасының барлық мүшелері, балаларды қосып алғанда отбасы белсенділігіне тартылуда. Әйелдер, бұрынғыдай

үй жұмысын орындау үшін жауапкершіліктің негізгі үлесін алып жүр.

Үш ұрпақ өкілімен кеңейтілген отбасылар қазақстандықтар үшін дәстүрлі болып табылады. Кеңейтілген отбасылардың қызмет ету уәждері келесідей: ұлттық дәстүрлерді сақтаймыз — 35,5%, ата-аналарымызға күтім қажет — 31,4%, ата-аналар балаларды тәрбиелеуге көмектеседі — 16,3%. Отбасының жасы үлкен мүшелерімен тұрмайтындар өз таңдауларын келесідей түсіндіреді: тәуелсіз өмір сүргіміз келеді — 49,2%, басқа қалада жұмыс жасаймыз — 16,5%, тұрғын үй жағдайымыз мүмкіндік бермейді — 13,6%, ата-анамен арадағы дұрдараз қарым-қатынас — 10,9%. Пікірлердің осылай бөлінуі екі жан-жаққа таралған үдеріс барын растайды — дәстүрлі тұрмысты сақтау және эгалитаризмге ұмтылыс. Сонымен қатар, егде адамдарға қатысты әлеуметтік және медициналық қызметтер сапасының төмендігін және оларға жас буынның тарапынан қамқорлық пен күтім көрсетуге мәжбүрленген қажеттілікті есепке алу қажет.

Отбасылық құндылықтар туралы түсініктер отбасы институтын дәстүрлі қабылдау әсерімен, көпшілік мақұлдаған нормалардан ауытқу жағдайларында ата-аналар мен үлкендердің беделінің қысымымен, олардың адамгершілік айыптауларымен қалыптасқан. Респонденттердің пікірі бойынша қыздарды жаңа туылған нәрестелерді қауіпсіз орындарға қалдыруға/тастауға мәжбүрлейтін әдеттен тыс қылықтың себептері ата-ана алдындағы қорқынышпен — 57,4%, қоғамның айыптауынан қорқумен — 41,1%, қыздардың төмен моральдық деңгейімен — 40,6%, экономикалық мәселелермен — 20,5% байланысты. Қорқыныш, құндылықтардың ығысуы, әлеуметтік қорғалмағандық — жас аналардың балаларды қалдырудың негізгі себептері.

БАҚ-та дәстүрлі отбасылық құндылықтар тақырыбы жеткілікті түрде белгілі, талқыға салынатын болып табылады, әсіресе әлеуметтік желілерде. Отбасылық құндылықтарды сақтаудың негізгі мәселесі бір не басқа этностың мәдени дәстүрлерін сақтау, сонымен қатар мемлекет деңгейінде отбасы дәстүрінің әлеуметтік маңыздылығы идеясының сабақтастығы.

Қазақстандық қоғамның ең дәстүрлі институттарының бірі «келін» және «тоқал» болып табылады. Макс Планк атындағы Институт антропология (Германия, Мюнхен қ.) Рано Тураева келін институтына арналған өз мақаласында «келін туысқандар арасында төмен, кейде тіпті өте төмен мәртебеге ие. Келінге көп жағдайда атын атап қаратпайды, «мына кісінің келіні...» деп атайды...» ... келін туыстарынан бөлек тұрған кезде, оны көбіне «... мынаның әйелі» деп атайды. сонымен қатар, келіннен әркез үй шаруасына жақсы болу және тамақты жақсы пісіре білу, үй шаруасын жақсы жүргізе білу ... күтіледі, келін дәрігерге, достарына, отбасы мүшелеріне немесе қандай да бір шараларға бару үшін үйден шықпас бұрын әдетте енесінің тарапынан ресми рұқсат алуы қажет. Егер енесі бұл шараларға баруды қажетсіз деп тапса, оған рұқсат берілмейді¹⁰¹ деп атап өтеді.

Бұл ретте біз БАҚ-та, Ғаламторда келін институтын белсенді таратуды, қоғам қайраткерлері мен медиа тұлғалардың тарапынан қолдауды көреміз.

Тоқал институты қазақстандықтар арасында бір мағыналы пайымдауға ие емес. Осылайша, қоғамның жартысы көп әйел алуды қолдайды және осыған қатысты Мәжілісте, БАҚ-та, Ғаламторда белгілі тұлғалардың екінші, үшінші әйел мәртебесін заңдастыруды ұсынған кезде бірнеше қайтара талқылаулар болды.

Аталған айқындама өкілдері ғасырлық қағидаларға, көшпенді қоғамның дәстүрлеріне сілтеме жасайды. Бірақ, бұл идеямен барлығы бірдей келісе бермейді. Бұл тақырып Қазақстанда әсіресе айқын бейнеленетін және қарама-қайшы пікірлер тудыратын қоғамды дәстүрлендіру мәселесін қайтадан ушықтырды. Қалалық әйелдер мен еркектердің көпшілігі көп некелілікке қолдау көрсететіндер туралы теріс пікір білдіреді. Көпшілігі елде талқылау үшін анағұрлым маңызды мәселелер бар деп есептейді, біреулері екінші әйел болуға келіскен және көп әйел алуды заңдастыруды қолдайтын әйелдерге таң қалады.

¹⁰¹ Rano, Turaeva *Kelin in Central Asia. The Social Status of Young Brides as a Liminal Phase*//https://www.researchgate.net/publication/319153305_Kelin_in_Central_Asia

Қорытындылар

- Қазақстандық қоғамда отбасы, неке, некеден тыс қарым-қатынастар, түсік түсіру, контрацепция, балаларды тәрбиелеу үдерісін құндылық жағынан қабылдауда алшақтық бар, ол ұрпақтар арасында өсетін болады.
- Алшақтық факторының себебінің бірі орыс тілді және қазақ тілді аудитория үшін өндірілетін отбасы және отбасылық құндылықтарға қатысты түрлі контент болып табылады.
- Дәстүрлі түсініктер мен эгалитарлық құндылықтар арасындағы дау салмақты шиеленіс қалыптастырады және қазақстандық қоғамда талқылаудың қызуына ықпал етеді.
- Қазақстандық отбасыларда әйелдердің шынайы белсенді қатысуы кезінде ерлердің басшылық рөлін дәстүрлі, формалды мойындау бар.
- Қазақстандық отбасылар балалардың күтімі мен оларға қамқорлық көрсету үдерісіне нашар тартылуын көрсетеді.

Ұсыныстар

- ҚР білім және ғылым министрлігі Қазақстан Республикасының оқу орындарының бағдарламасына «Қазақстан Республикасындағы отбасылық және гендерлік саясат», «Отбасы және неке психологиясы» міндетті пәндерін енгізісін.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ғаламтордағы және телевизиядағы қазақ тілді секторға ерекше көңіл бөле отырып қазақстандық отбасылардың (түрлі типтер мен үлгілер) сәтті тәжірибесін белсендірек жарияласын.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі сәттілік тарихымен бірге қазақстандық отбасылардың алуан түрлі үлгілері мен типтері туралы плакаттар, билбордтар, флайерлер жинақтарын әзірлеп, көпшілік жерлерде орналастырсын.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі отбасылық және гендерлік теңдік құндылықтарын ілгерілету мақсатында қазақстандық отбасылардың мәселесін жариялауға медиа тұлғаларды тартсын.
- ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі үй шаруашылығын жүргізу және балаларды тәрбиелеу мен оларға қамқорлық көрсетуге қатысу үдерісіне әкелердің қатысуы мәселесін зерттеуді белсендірсін..

9. Отбасын қолдау бойынша бағдарламалардың жүзеге асырылуының тиімділігіне талдау

Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат Тұжырымдамасы¹⁰² сәтті жүзеге асырылуы үшін отбасы институтын нығайту тетіктерін проактивті енгізу және пайдалану қажет. Мұндай тетіктерге отбасы саясатының маңызды міндеттерін жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар жатады. Олар БҰҰ Бас Ассамблеясының «Біздің әлемді өзгерту: 2030 жылға дейінгі кезеңде тұрақты даму саласындағы күн тәртібі»¹⁰³ қарарының ұлттық және жаһандық басымдықтары аясында жүзеге асырылады. Отбасы және гендерлік саясатты жүзеге асыру міндеттері қоғамның берік институты ретінде отбасын сақтаумен байланысты ұлттық мәдени мүдделердің артықшылығына шоғырланған.

«Еңбек», «Нұрлы жер», «Бақытты отбасы» және басқа бағдарламаларды жүзеге асыру барысын

жариялау БАҚ, әлеуметтік желілер және диалогтық алаңдар арқылы жүргізіледі.

«Цифрландыру» тәртібіне көшумен Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен «Отбасының әлеуметтік картасы» жобасы жүзеге асырылуда. Бұл жоба проблемалық отбасылардың санын анықтауға және атаулы көмектің¹⁰⁴ тиімділік индикаторын анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстанның отбасының әлеуметтік картасын енгізуі дәстүрлер, мәдени және діни ерекшеліктер, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық және заңды-құқықтық базаға сүйенуі қажет.

Отбасы саясаты бағытталған негізгі проблемалар: ажырасу деңгейін төмендету; отбасының дәстүрлі институтын сақтау; көп балалы отбасыларды ұлғайту; отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақтандыру; отбасының білім беру-зияткерлік дамуын арттыру; балалық

102 ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы. Астана, 2016 жыл <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

103 «Біздің әлемді өзгерту: 2030 жылға дейінгі кезеңде тұрақты даму саласындағы күн тәртібі». БҰҰ БА Қарары (A/70/L.1). 2015. https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ares70d1_ru.pdf

104 <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/362654>

сапасын қамтамасыз ету; ұлттық, мәдени сәйкестікті сақтау институты ретінде отбасы түсінігінің құндылық дүниетанымдық мақсаттарын қалыптастыру.

Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жанындағы жұмыс тобы ана мен баланы қолдау бойынша «Бақытты бала – бақытты ана – бақытты отбасы – бақытты ел» Жол картасын әзірледі¹⁰⁵.

Қазақстанда мемлекеттің қолдауымен келесі жобалар жүзеге асырылуда:

1. «Бақытты отбасы» бағдарламасы 2019 жылдың 1 шілдесінен іске қосылды. 2% жылдық ставкамен несиеге тұрғын үй алуға мүмкіндік береді. Тұрғын үй сатып алуға несие 20 жыл мерзімге және бастапқы жарнасы пәтер құнының 10% мөлшерінде беріледі. Қарыздың ең жоғарғы сомасы 15 млн. теңгені құрайды. Бұл бағдарлама отбасы институтын әлеуметтендіру, балаларды қоғамға біріктіру (балаларды шағын балабақшалармен қамту), білім алу, әйелдердің жұмысқа орналасуы мәселесін шешуге бағытталған. Алматыда «Бақытты отбасы» аз қамтылған және көп балалы отбасыларды қолдау бағдарламасы бойынша 140-тан астам адамды еңбекпен қамтыған¹⁰⁶.
2. «Отбасы соты» жобасы пилоттық тәртіпте іске қосылған және отбасы дауларын шешуге бағытталған: жұбайларды татуластыру, ажырасулардың алдын-алу, отбасы дағдарысын еңсеру, отбасындағы психологиялық ахуалды жақсарту. Болашақта Қазақстанда үш сатыны: ювеналді, азаматтық сот және Мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотын (МАӘС) біріктіретін бірыңғай сот пайда болуы мүмкін. «Отбасы соты» пилоттық жобасының мақсаты халықаралық тәжірибені зерттеу және отбасыларды сақтау саласында қолайлы жағдай жасау мен кәмілет жасына толмағандар үшін қолайлы жағдай жасау¹⁰⁷.
3. Отбасын ресурстық қолдау бойынша отбасы соттары жанындағы 12 орталықтар Қазақстанның сегіз қаласында - Нұр-Сұлтан, Алматы, Өскемен, Тараз, Қарағанды, Атырау, Қостанай және Көкшетау қалаларында пилоттық тәртіптегі жұмысын бастады. Жоба жүзеге асырылатын қалаларда қазақстандықтар отбасы сотына некені тіркеу немесе некені бұзу туралы арызды ұсыну үшін жүгінген жағдайда оларға психолог, заңгер, әлеуметтік қызметкердің консультациясын

тегін алуға болатын отбасын ресурстық қолдау орталықтарына жүгінуді ұсынады. Әрбір орталықта 7 маманға дейін жұмыс жасайды, олардың міндеті – отбасын құруды немесе ажырасуды жоспарлаған қазақстандықтарға психологиялық, медициналық, әлеуметтік, заңдық жәрдем көрсету. Жобаның серіктесі болып «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ және бастамашысы болып Жоғарғы сот шығады¹⁰⁸.

4. Жас отбасылар мен көп балалы отбасыларды қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ететін «Нұрлы жер», «7-20-25» тұрғын үй құрылысы бағдарламалары (2017 жылы іске қосылған, 2019 жылы өзгерістер енгізілген). Тұрғын үйді тек жергілікті атқару органдарының кезегінде тұрғандар және ҚТҮҚЖБ салымшылары ғана емес, сонымен қатар «7-20-25» әлеуметтік бағдарламасының қатысушылары да сатып ала алады. Тұрғын үйді сатып алу құқығынсыз жалға алу бағдарламасы да жүзеге асырылуда, ол халықтың әлеуметтік осал топтарына, жергілікті атқару органдарының кезегінде тұрғандарға: мүгедектер мен ҰОС қатысушыларына; жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға; жиынтықталған орташа айлық табысы соңғы 12 айға отбасының әрбір мүшесіне күнкөріс минимумының 3,1 еселік мөлшерінен төмен болатын халықтың әлеуметтік осал топтарына (2019 жылға КМ = 29 698 теңге); мемлекеттік қызметшілерге, бюджеттік ұйымдардың қызметкерлеріне, әскери қызметкерлерге; ғарышкерге үміткерлерге, ғарышкерлерге, арнайы мемлекеттік ұйымдардың қызметкерлеріне және мемлекеттік сайлаулы лауазымды тұлғаларға; жалғыз тұрғын үйі апаттық деп танылған Қазақстан азаматтарына; аз қамтылған, көп балалы отбасыларға; әкімдікте кезекте тұрған жұмыс жасайтын жастарға беріледі. Тұрғын үйді сатуға, жалға беруге және мұраға қалдыруға болмайды¹⁰⁹.

Бағдарламаларды жүзеге асыру отбасылық және гендерлік саясаттың негізгі міндеттері: Отбасыны мемлекеттің базалық әлеуметтік құндылығы ретінде бекіту; қоғамда отбасы құндылықтарын ілгерілету; отбасы зорлығына және отбасылық кемсітушіліктің кез-келген үлгісіне нөлдік төзімділікті қалыптастыру; отбасы капиталын көбейту; сауықтыру және білім беру; қоғамда тұрақты отбасы мәдениетін арттыру; отбасыны

105 <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/361767>

106 Көпбалалы отбасылардан 140 адам жұмысқа орналасты // <http://almaty-akshamy.kz/k-pbalaly-otbasy-lardan-140-adam-zh-my-s-a-ornalasty/>

107 <https://www.zakon.kz/4968805-proekt-semeynyy-sud-vse-bolshe-udaetsya.html>

108 http://qogam.gov.kz/en/kategorii/semeynaya-politika?theme_version=special

109 <https://egov.kz/cms/ru/articles/nurlyzher>

элеуметтік қолдауды ұлғайту контекстінде жүзеге асырылады¹¹⁰.

Қазақстанда балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін институционалды негіз жасалған. 15 халықаралық құжат ратификацияланған, Бала құқықтары бойынша уәкілетті өкіл институты, ҚРАҚДМ құрылымында жастар және отбасы істері бойынша комитет, қиын өмірлік жағдайларға тап болған балаларды қолдау орталықтары жұмыс жасайды¹¹¹. [60].

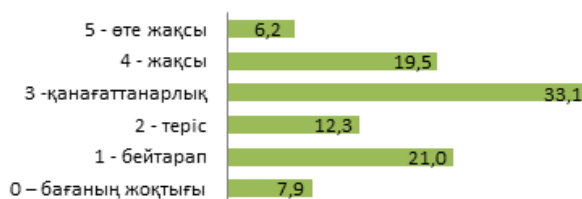
Жыл сайын Халықаралық әкелер күні атап өтіледі. Шараның негізгі мақсаты – әкелердің беделін көтеру және әкелерді бала тәрбиелеуге, үй ішіндегі міндеттерді орындауға тарту. Бұл мәселеде әлем бойынша баяу прогресс байқалады. Мұны БҰҰ статистикалық мәліметтері растайды. Прогресс баяу, бірақ айқын екенін мойындау қажет. 1997 және 2012 жылдар аралығындағы кезеңде әйелдер мен еркектердің үй жұмысына жұмсайтын уақыт алшақтығы күніне небәрі жеті минутқа ғана қысқарды. Өкінішке орай, тіпті әйелдер үйден тыс еркектермен бірдей тең жұмыс жасаған кезде де бұл теңсіздік сақталуда. Қазақстанда әйелдер орташа есеппен еркектерге қарағанда үй жұмысын 2 есе көп орындайды. Бұл ретте 66% қазақстандық әйелдер сонымен бірге үйден тыс жұмыс жасайды. Салыстыру үшін еңбек нарығындағы еркектердің үлесі небәрі 11%-ға артық және 77% құрайды¹¹². Бұл қазақстандық еркектердің үй жұмысын орындау үдерісіне және балаларға қамқорлық көрсету үдерісіне нашар тартылғаны туралы және қазақстандық әйелдердің кәсіби міндеттерімен және үй еңбегін қоса атқарумен байланысты «екі есе жүктемемен» орындап жүргені туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Отбасын қолдау бойынша мемлекеттік шаралардың жүзеге асырылуын талдау элеуметтік қамтамасыз ету саласында шешуді талап ететін мәселелердің барын көрсетеді. Мемлекеттік міндеттерді жүзеге асыру үшін отбасы қарым-қатынастары саласында бақылау қажет, отбасыны инвестициялық қорғауды қамтамасыз ету, қаржылық табысы аз отбасыларды қамтамасыз етудің бөлек бағдарламасын жасау, мемлекеттік отбасы саясаты мәселелерінде құқықтық сауаттылықты арттыру, халықты мемлекеттік элеуметтік саясат туралы хабарландыруды кеңейту қажет, азаматтар мен мемлекет арасындағы кері байланыстың қолжетімді тетіктерін жасау қажет. Зерттеу нәтижелері бойынша Гендерлік және отбасы саясаты Тұжырымдамасын жүзеге асыру контекстінде мемлекет қызметінің тиімділігіне қанағаттанарлық деп 33,1%, бейтарап - 21%, жақсы – 19,5%, теріс – 12,3%

бағалаған. Жалпы мемлекеттің отбасы саясаты саласындағы қызметі жақсы (58,8%), қарсы (33,3%), теріс және бейтарап бағаланған.

Өңірлік бөліністе Гендерлік және отбасы саясаты Тұжырымдамасын жүзеге асыру контекстінде мемлекет қызметінің тиімділігіне қанағаттанарлық бағалау көрсеткен жиі жағдайда Батыс Қазақстан облысы – 42,8%, Ақтөбе облысы – 42,3%, Түркістан облысы – 39,2% сияқты өңірлердің тұрғындары. Бейтарап бағаны Ақмола облысы – 36,7%, Нұр-Сұлтан қ. – 32,7%, Шымкент қ. – 30,5% тұрғындарынан жиі кездестіреміз. Мемлекеттің қызметін жақсы деп бағалаған Түркістан облысының – 47,7%, Қызылорда облысының – 26,2%, Жамбыл облысының - 23% тұрғындары. Теріс бағаны көбіне жиі қойған Қарағанды облысының – 23,3%, Солтүстік Қазақстан облысының – 20,5%, Павлодар облысының – 19,9% тұрғындары. Мемлекеттік отбасылық саясатты өте жақсы деп жиі бағалаған Маңғыстау облысының – 14,3%, Шығыс Қазақстан облысының – 14,2%, Атырау облысының – 11,5% тұрғындары.

42 сурет. Отбасы саясатындағы мемлекеттің қызметін бағалау

Фокус-топтардағы пікірлер: мемлекеттік отбасылық саясаттың артықшылықтары

«Соңғы жарты жылда билік белсенді жұмыс жасай бастады. Көп балалы отбасылар үшін жәрдемақылар мөлшерін ұлғайтты, тіпті тікелей мұқтаж адамдарға тұрғын үй бере бастады»;

«Оң ештеңе көріп тұрған жоқпын. Сөздері әрекеттерімен үйлеспейді»;

«Мен негізі YEҰ секторының өкілімін және мемлекет пен қоғамның байланысы қалай жұмыс жасайтынын білемін, біз мемлекетпен жеткілікті түрде серіктестікте жұмыс жасаймыз... Қайда қарасаң да «Мемлекет қайда қарап отыр?», мемлекет сізге көмектесуге міндетті емес. Оның барлық жасайтыны — бұл ТЖ аймағынан шығару, осы үшін сіздер ақша төлеп отырсыздыр, ал сіздің заттарыңыз — ол сіздің мәселеңіз, сіз (ТЖ басталғанға дейін) қауіпсіздендіріліп, сатып алып, жасап,

110 ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы. Астана, 2016 жыл <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

111 Қазақстанда отбасын жоспарлау бойынша 112 элеуметтік жоба жүзеге асырылған // <https://www.zakon.kz/4934167-v-kazahstane-realizovano-112.html>

112 <https://www.unicef.org/kazakhstan/>

7 кесте. Гендерлік және отбасы саясаты Тұжырымдамасын жүзеге асыру контекстінде мемлекет қызметінің тиімділігін бағалау

		Облыс																
		Ақмола	Ақтөбе	Алматы	Атырау	ШҚО	Жамбыл	БҚО	Қарағанды	Қостанай	Қызылорда	Маңғыстау	Павлодар	СҚО	Түркістан	Алматы	Шымкент	Нұр-Сұлтан
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Отбасылық саясат саласындағы мемлекеттің қызметін қалай бағалайсыз?	0 – это отсутствие оценки	10,9	3,5	2,6	8,0	5,8	5,5	5,8	13,8	11,8	13,8	11,6	14,6	4,7	0,0	8,2	4,0	11,3
	1 - нейтрально	36,7	13,4	24,0	19,0	16,8	12,7	24,3	22,6	24,2	9,2	17,7	21,6	21,6	4,0	25,3	30,5	32,7
	0 – бұл бағаның жоқтығы	10,9	3,5	2,6	8,0	5,8	5,5	5,8	13,8	11,8	13,8	11,6	14,6	4,7	0,0	8,2	4,0	11,3
	1 - бейтарап	36,7	13,4	24,0	19,0	16,8	12,7	24,3	22,6	24,2	9,2	17,7	21,6	21,6	4,0	25,3	30,5	32,7
	2 - теріс	10,9	8,5	12,3	10,9	14,8	17,0	7,5	23,3	16,1	5,4	3,4	19,9	20,5	5,1	12,7	11,5	6,9
	3 - қанағаттанарлық	22,4	42,3	37,7	36,2	30,3	33,3	42,8	26,4	31,1	34,6	37,4	27,5	28,1	39,2	35,4	31,0	27,0
	4 - жақсы	13,6	24,6	18,8	14,4	18,1	23,0	16,8	10,1	13,7	26,2	15,6	12,3	20,5	47,7	15,2	20,1	19,5
	5 - өте жақсы	5,4	7,7	4,5	11,5	14,2	8,5	2,9	3,8	3,1	10,8	14,3	4,1	4,7	4,0	3,2	2,9	2,5

білім алып қоюыңыз қажет және ақырында өзеннің үстіне үй салмау керек еді»;

Фокус-топтардағы пікірлер: мемлекеттік отбасылық саясаттың кемшіліктері:

«Мемлекет бізге қамқорлық жасайды. Бірақ жергілікті жерлерде оны дұрыс бөлмейді! Мында бізде коттеджде тұратындар жәрдемақы алып отыр...»;

«Жаңа заңдар шығарады, бірақ жергілікті орындарда олар жұмыс жасамайды»;

«Мүмкін жас отбасылар үшін бағдарламалар жасалып жатқан шығар, бірақ бәрі аяғына дейін реттелмеген. Әсіресе, тұрғын үй мәселесінде... »;

«Түрлі бағдарламалар көп, бірақ барлығы үшін қолжетімді емес. Бюрократтар өте көп...»;

«Жалпы мемлекеттің нақты не жасап отырғанын біздер білмейміз. Маған жәрдемақы беруден бас тартты. Жәрдемақылар бойынша бейберекетсіздік»;

«Оңнан көрі теріс. Өйткені, тұрғын үй мәселесі шешілмей отыр, әлеуметтік пакет атымен жоқ...»;

«Әлсіз. Тұрғын үй мәселесінде бәрі қиын, үй жетіспейді. Кезекке жету үшін еңбекақы жетіспейді. Тұрғын үй қолжетімсіз, жұмыс жоқ, төмен еңбекақы»;

«Ол жақта осы заңдарды ойлап тапқандар не жасап отыр — министрлер, депутаттар. Мен соларды қайдан алатынын мүлдем түсінбеймін... Біресе мүлдем тумаған немесе мүлдем күйеуге тимеген әйелдер отырады және олар бір дамытуды, балаларды қолдауды қалайды. Шындығында олар ешқашан бұны сезінбеген, өздері бастан кешпеген. Ол жақтағыларды мәселені білетін адамдарға ауыстыру қажет»;

«Отбасылық құндылықтар ынталандырылмайды. Теледидардан не болса соны көрсетеді, ешқандай өз құндылықтарымызды енгізбейміз, сондықтан адамдарға азғындық өмір сүру — бақыт сияқты болып көрінеді. Идеологияға отбасының құнды екенін енгізу қажет»;

«Біздің балаларымзға спорттық ойын-сауық алаңдары қажет. Кезінде осының барлығы болды, қазір олардың барлығы ескірді немесе мүлдем жоқ. Ауыл аумағында барлығы

жоғалып кетті... Мемлекет дегеніміз адамдар екенін тсүінуіміз қажет»;

«Бізді әркез ести бермейді. Мегалолистер, үлкен қалалар өте жақсы дамуда. Ауылдар, елді мекендерге де көңіл бөлу қажет...»;

«Өте көп талантты жастар жәй ғана Қазақстаннан кетуде, кетіп қалып жатыр. Олар ЖОО аяқтаған соң жақсы жұмыс таба алмайды, олар еңбекақыға қанағаттанбайды, оларға бір мәселелер ұнамайды. Шетелде ақылды бала, жұмыс жасайды, осыны көріп оған жармасады. Біздің қаншама жастар шетелге кетіп қалды? Өйткені, оларға сол дамыған елдерде жақсы жағдайлар жасады. Біз өзіміздің зияткерлік әлеуетімізді жоғалтудамыз»;

«Бүгін қала әкімі өзінің Лондонда серуендеп жүргенін түсірді. Ол жерде қандай жақсы. Ол біздің бәрімізді осыған шақырады. Бұны барлығының қалтасы көтере бермейді. Адамдар Лондон емес, Астанаға да баратын мүмкіндігі жоқ»;

«Біз тағы 30 дамыған елдердің қатарына кіргіміз келеді... Міне менің қызым бала туды, ал бізге дәрі қобдишасын да бермеді. Перзентханада емханадағылар береді деді, ал емханадағылар перзентханада беру керек деді»;

«... медицина біздің балаларымыз бен ересектер үшін тегін болуы қажет. Қазір ол бір қолжетімсіз салаға қарай кетіп бара жатыр. Білім беру де сол. Адамдардың өмірін жақсартыңдар. Жастар үшін жұмыс, лайықты еңбекақы болсын. Сол кезде адамның өзі өзін жарату жолын табады. Оның қайда барып жұмыс жасауға таңдауы болады. Қанша алу керек, қандай мекемеге білім алуға бару керек, ол кім болғысы келеді. Бізге әлеуметтік саланың, білім беру мен медицинаның сенімді іргетасын қалап беріңдерші. Бәрі жақсы болады.»;

«... біздің мемлекет бір жақта, ал біз өзімізбен өзіміз басқа жақтамыз, билік халықтан алшақтаған, яғни олар заңдардың атқарылуын жүзеге асырып жүргенде, жағдай өзгеріп кетеді және мәселелерді жаңадан шешу қажет»;

«... Қазіргі әлеуметтік қолдаудың түрі — бұл қарапайым — адамдарды қорлау. Біріншіден, Сенат жанында отбасы бойынша дұрыс комитет болу керек, ол келісіммен барлық заңнамалық актілерді қарауы қажет. Қазір ювеналді әділетте, медицинада сәтсіздіктер көп. Мысалы, емханаларда

Таблица 8. Уровень осведомленности о нормативных документах, регулирующие семейную сферу в РК

	Облыс																
	Ақмола	Ақтөбе	Алматы	Атырау	ШҚО	Жамбыл	БҚО	Қарағанды	Қостанай	Қызылорда	Маңғыстау	Павлодар	СҚО	Түркістан	Алматы	Шымкент	Нұр-Сұлтан
ҚР «Мәдениет туралы» Заңы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	2,8	0,0
ҚР «Балалар құқығы туралы» заңы	28,7	23,9	7,0	5,6	5,1	25,6	18,9	18,9	18,8	4,2	12,5	8,2	10,6	6,6	6,3	9,4	5,8
ҚР «Еңбекпен қамту туралы» Заңы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	1,1	0,0	4,7	0,0
ҚР Конституциясы	54,5	21,7	7,0	20,8	44,9	41,0	8,1	32,4	39,1	35,2	0,0	45,9	24,2	73,6	6,3	36,8	74,0
ҚР «Отбасы және неке туралы» Заңы	49,5	84,8	93,0	76,4	70,5	69,2	70,3	81,1	79,7	56,3	82,5	65,6	77,3	56,0	92,2	34,0	16,3
ҚР Бюджеттік Кодексі	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	1,9	0,0
ҚР «Әлеуметтік төлемдер туралы» Заңы	2,0	2,2	1,4	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	1,1	1,6	3,8	1,9
ҚР «Білім туралы» Заңы	0,0	8,7	0,0	8,3	2,6	10,3	2,7	4,1	0,0	1,4	0,0	3,3	1,5	28,6	0,0	5,7	0,0
ҚР Қылмыстық Кодексі	2,0	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	5,4	1,4	0,0	2,5	0,0	0,0	1,1	4,7	2,8	35,6
ҚР «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	0,0	0,9	0,0
ҚР «Дене шынықтыру және спорт туралы» Заңы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0
ҚР «Денсаулық сақтау туралы» Заңы	0,0	2,2	0,0	2,8	0,0	5,1	0,0	0,0	0,0	2,8	0,0	0,0	0,0	7,7	1,6	1,9	0,0
ҚР Еңбек Кодексі	0,0	2,2	1,4	6,9	1,3	16,7	0,0	1,4	0,0	9,9	0,0	1,6	0,0	3,3	0,0	7,5	8,7
ҚР «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы» Заңы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,0
Білмеймін/ Жауап беруге қиналамын	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,0
Неке туралы куәлік	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	0,0
ҚР Азаматтық Кодексі	5,0	10,9	5,6	11,1	5,1	3,8	5,4	2,7	10,1	15,5	0,0	9,8	1,5	0,0	7,8	0,0	10,6
ҚР «Тұрмыстық зорлықтың алдын алу туралы» Заңы	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
ҚР «Әлеуметтік қорғау туралы» Заңы	2,0	2,2	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,0	1,4	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Әкімшілік Кодекс	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,1	0,0	0,0	0,0	1,6	1,5	0,0	4,7	0,0	8,7
«Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарына мемлекеттік кепілдік туралы» Заң	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0

Қазақстан Республикасының отбасылық саланы реттейтін қандай нормативтік құжаттарды білесіз? Құжаттың атауын жазыңыз.

балалар және ересектер бөлімін қосып жіберді...»;

«... Халықты ақпараттандыру және сақтандыру, сау отбасы мен отбасылық құндылықтарды идеологиялық насихаттау»;

«Отбасын қолдау бойынша қабылданатын бағдарламалар тиімсіз және онша таралмаған. Мемлекет — бөлек, адамдар — бөлек. Тұрғын үй мәселесін шешу бойынша бағдарламалар өте аз, олар тағы үйлеспейді, өйткені адамдардың табыстары, жастары оларға қатысуға мүмкіндік бермейді»;

«Мемлекет халық туралы мүлдем ойламайды. Өз міндеттерін орындамайды. Халықты өздерінен итеріп тастады. «Қалай болса солай өмір сүріңдер» — міне олардың ойы. Аздап қана көмектескен сыңай білдіреді. Шындығында мүлдем керек нәрсемен айналысып отырған жоқ. Сондықтан адамдардың патриоттық сезімі жоқ...»..

Біз көріп отырғандай, фокус-топқа қатысушылар Гендерлік және отбасы саясаты Тұжырымдамасын жүзеге асыру контекстінде мемлекет қызметінің тиімділігін бағалауға қатысты бір мәндегі пікірде емес. Респонденттердің жартысы мемлекет қазақстандық отбасыларға ешқандай да қолдау мен көмек көрсетпеуі керек деп ойлайды, әрбір отбасы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға өзі бейімделуі қажет. Сонымен қатар респонденттер мемлекеттің отбасыларды қолдау бойынша белсенділігінің ұлғайғанын атап өтті. Бірақ, зерттеуге қатысушылардың мемлекеттің бюрократтанғандығы, тиімсіздігі, азаматтық қоғаммен байланыстың жоқтығы, қабылданған шешімдердің орындалуы мен бақылауына мониторингтің жоқтығы туралы айтқандардың үлесі де болды.

Отбасыны дамыту және қолдау бойынша міндеттерді жүзеге асыру үшін отбасы саласын реттейтін нормативтік құжаттар туралы қоғамды ақпараттандыру қажет. Зерттеу халықтың отбасы саласын реттейтін нормативтік құжаттар туралы ақпараттандырылуы айқын жеткіліксіз екендігін — барлығы 0,1%- 0,6% анықтады. Осылайша, өңірлер бөлінісінде Алматы облысының тұрғындары (93%), Алматы қ. (92,2%), Ақтөбе облысы (84,8%) тұрғындары ҚР «Отбасы және неке туралы» Заңы туралы көбірек ақпараттандырылған. Конституцияны жиі жағдайларда Нұр-Сұлтан қ.— 74%, Түркістан облысы — 73,6%, Ақмола облысы — 54,5% біледі. ҚР «Бала құқығы туралы» Заңын Ақмола облысының — 28,7%, Жамбыл облысының — 25,6%, Ақтөбе облысының — 23,9% тұрғындары жиі біледі. Пікірі сұралғандар ҚР «Еңбекпен қамту туралы» Заңы, ҚР Бюджеттік кодексі, ҚР «Әлеуметтік төлемдер туралы» Заңы сияқты нормативтік актілердің салаларында анағұрлым аз ақпараттандырылған.:

Фокус-топтардағы пікірлер:

«Коммуналдық қызметтерді төмендету керек»;

«Оқулықтар өте қымбат және ауыр. Зейнетақыны көтеру қажет»;

«Қазақстанда мүгедек балалар тәрбиелен отырған отбасыларға қатысты мәселе бар: жәрдемақылар өте аз және қоғамның да осындай балаларға қарым-қатынасы»;

«Өмір сүру жағдайын жоғарылатсын. Жұмыс тапсын. ЖОО ашу керек. Жоғары білім қолжетімді болу үшін... Мамандық бойынша жұмыс беру қажет».

«Өзгерістер мен жаңалықтар тек біздің шенеуніктер, басшылық жалғыз құндылық мұнай емес, газ емес және басқа да далбаса емес, адам екенін, оның құқықтары мен еркіндігі екенін түсінген кезде ғана болады. Бұның барлығы келеді, кетеді, адам мемлекет саясатының басында тұруы қажет»;

«Тұрғындардың ақпараттандырылуы қажет шығар»;

«Жұмысшылар үшін жатақханалар жасау қажет, кеңес кезіндегідей»;

«Тегін үйірмелерді көбірек ашу қажет»;

«Зейнетақы жасын төмендетсін. Көпшілігі ол жасқа дейін өмір сүрмейді. 60 жаста олар қалай жұмыс жасайды? Әсіресе ауыл адамдары. 5–6 бала туған әйелдер 60 жаста — олардан қандай жұмысшы шығады?»;

«Баланың болашағы тұрақты болуы үшін әрбір балаға капитал болуы қажет...»;

«Жастарға қандай да бір жеңілдік шарттарымен тұрғын үй берсе, жұмыспен қамтамасыз етсе. Үй беріледі, бірақ тым көп ақша төлеу қажет, ондай ақшаны жинау мүмкін емес»;

«Мен ештеңе күтпеймін. Өзім қалай қолымнан келеді, солай өмір сүрудемін»;

«Отбасы саясатындағы жаңалықтарды тұрғындарға жеткізсін»..

Фокус-топтарда өте сыни пайымдау спектрі пайда болды. Осылайша, «Мемлекеттік отбасылық саясатты күшейтуде қандай да бір жаңалықтар күтесіз бе?» деген сұраққа келесі пайымдаулар алынды:

Соңғы уақытта БАҚ мемлекет жүзеге асырып отырған отбасылық саясатпен байланысты мәселелерді жиі жариялай бастады, соның ішінде өңірлік назар аудару кеңейді. Қапшағай шипажай аймағындағы арман болған шаршы

метрлерді «7–20–25» мемлекеттік тұрғын үй бағдарламасы бойынша салып жатырғаны туралы хабарланды. Жалпы мұнда тұрғын үйге кезекте 2 283 адам тұр¹¹³. Қарағанды облысында 2018 жылмен салыстырғанда әлеуметтік жәрдем алатын отбасылар саны төрт есе өсті. Бюджеттің шығыны алты есе өсті. Соңғы үш айда әлеуметтік жәрдем төлеуге екі миллиард доллардан астам шығын шықты¹¹⁴. Тек соңғы айларда Қызылорда облысының Жаңақорған ауданында 2987 отбасына ақшалай баламада мемлекеттік әлеуметтік жәрдем көрсетілді, сонымен бірге 268-ге жуық отбасы азық-түлік көмегін алды¹¹⁵.

Атаулы әлеуметтік көмекпен қамту үшін 2019 жылдың шілде айынан АӘК алатындар саны 571,6 мың адамнан 830 мың адамға дейін ұлғайды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен көп балалы отбасылардың (ана

және 4 баласы) табысын жоғарылату қарастырылған¹¹⁶.

Қазақстан Республикасының қаржы министрлігі мемлекеттік табыстар Комитетінің ақпараты бойынша 2020 жылдан бастап көп балалы отбасылар үшін жаңа салықтық жеңілдіктер енгізетін болады¹¹⁷.

Отбасына қатысты мемлекеттік саясат өзгеріп отыратын әлеуметтік әлемдік трендтер контекстінде қалыптасуы қажет және осыған сәйкес «отбасының өзгеріп отыратын реалияларын есепке алып мемлекеттік саясатты әзірлеу және бейімдеу маңызды»¹¹⁸. Халық мемлекеттен атаулы көмек көрсету бойынша, бұған қоса жалқы ата-аналық, аз балалы, балалары жоқ және т.б. отбасыларды қосқанда отбасылардың барлық типтеріне бағытталған анағұрлым әдісқой және бірізді, уақтылы әрекеттер күтеді.

Қорытындылар

- Мемлекеттік әлеуметтік саясатты қабылдау және бағалау трендтерінің бірі халықтың бағдарламалар мен оларды жүзеге асыру туралы жеткіліксіз ақпараттандырылуы, соның ішінде — өңірлерде.
- Қазақстандық қоғамда аз қамтылған және көп балалы отбасыларға төлемдерді ұлғай-

туға, жас отбасыларға тұрғын үй ипотекасын жеңілдікпен несиелеуге әлеуметтік сұраныс күшейген.

- Респонденттер осындай жобалар туралы ақпараттандыруды, соның ішінде — әлеуметтік мессенджерлер арқылы кеңінен ақпараттандыруды күтеді.

Ұсыныстар

- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі отбасы психологы, әлеуметтік қызметкерлер, медициналық қызметкерлер, заңгерлер және т.б. осы сияқты сарапшыларға қолжетімділікпен отбасылық консультациялық орталықтардың қызмет ету тұжырымдамасын әзірлесін.
- ҚР білім және ғылым министрлігі отбасын зерттеудің жалпы гуманитарлық бағдарламаларын, қорларын, әлеуметтік орталықтарын құруға бастамашылық етсін.
- ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі бала күтімі бойынша демалыстағы әйелдердің мамандығын өзгерту бағдарламасын әзірлесін.
- Жергілікті атқарушы органдар қазақстандық отбасылардың (әсіресе ауылдық жерлерде) бос уақытын өткізу инфрақұрылымдарын жасау бойынша бағдарламаларды жасақтасын.
- ҚР білім және ғылым министрлігі тегін негізде ағаш отырғызу, оған күтім жасау, өсімдіктерді суару, сырлау, әктеу, тұсқағаздар жапсыру, еден жуу, тамақ пісіру, фотосуретке түсіру және т.б. үйретуге мүмкін болатын «мектептегі еңбек лагерьлері» форматында тұратын жерлеріне жақын жерден демалыс уақытында балалар және жасөспірімдердің бос уақытын өткізуді ұйымдастырсын

¹¹³ Қапшағайда мемлекеттік бағдарлама бойынша үй құрылысы қарқынды жүріп жатыр // <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/332165-apscha-ajda-memlekettik-ba-darlama-bojynsha-j-rylysy-ar-yndy-zh-rip-zhatyr>

¹¹⁴ Қарағандыда екі жүзге жуық отбасы әлеуметтік көмекті заңсыз алған // <https://zhasalash.kz/article/3107-qaraghandyda-eki-dguzge-dguyyq-otbasy-aleumettik-komekti-zanhsyz-alghan>

¹¹⁵ Қызылорда облысы Жаңақорған ауданында көпбалалы отбасылар баспаналы болды // <https://egemen.kz/article/205978-qyzylorda-oblysy-zhanhaqorghan-audanynda-kopbalaly-otbasylar-baspanaly-boldy>

¹¹⁶ Қазақстанда көп балалы отбасыларға төлемді қашан ұлғайтады // <https://www.zakon.kz/4959976-kogda-podnimut-vyplaty-mnogodetnym.html>

¹¹⁷ Ата-аналар үшін әрбір айға 12 АЕК тең салық жеңілдіктері қарастырылуда <https://ru.sputniknews.kz/society/20190506/10073996/nalogovye-igoty-mnogodetnaya-semya-2020-kazakhstan.html>

¹¹⁸ 2030 ж. дейінгі БҰҰ Тұрақты даму саласындағы мақсаттары. <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандық отбасыларды зерттеудің қорытындысында біз қазақстандық отбасылардың бірнеше жаһандық үдерістер әсерінде қалғанын көрдік: нарықтық қарым-қатынасқа көшу, отбасы саясатының ырықтандырылуы, қоғамның ақпараттандырылуы, дараландыру, әйелдердің қоғамдық өмірдегі әсерінің өсуі, халықтың қартаюы. Бұл үрдістердің нәтижесінде оң да, теріс те құбылыстар болған:

- Қазақстандағы отбасы институты күрделі ауысудан өтуде, оған экономикалық, саяси, психологиялық, тарихи, мәдени факторлар, ішкі жағдайлар және сыртқы жағдайлар әсер етуде. Жаһандану жағдайында отбасылар өзге мәдени және тіпті қарама-қайшы мәдени әсерлерге ұшырайды, олар өзіндіктерді ығыстырып, ауыстырады. Жаһандану дәстүрлі институттарға: отбасы, білім беру жүйесі, дінге қарағанда сәйкестікті тезірек пішімдейді.
- Қазіргі уақытта Қазақстанға отбасының құрылымы мен қызметінің өзгеруіне байланысты екінші демографиялық ауысу кезеңі келді деп болжауға болады.
- Отбасының құрылымы мен қызметінің, оның құрылу мәнінің және тіршілік етуінің өзгеруі мемлекеттік жоспарлау және болжау үшін айтарлықтай маңызды болып барады, өйткені екінші демографиялық ауысудың негізгі салдары — ажырасулардың жоғары деңгейімен және бірге өмір сүрудің өсуімен; отбасылардың сан түрлі үлгісінің пайда болуымен және «дәстүрлі отбасы» түсінігінен кетумен, некеге отыру және аналықтың басталуы жасының ұлғаюымен шартталған некенің отбасы құрылымының жалғыз типі ретінде әлсізденуі болып табылады.
- Қазақстанда отбасы мөлшерінің қысқаруымен, ауылдан қалаға жаппай көшумен байланысты қалалану тренді айқын байқалады.
- Бұл ретте қазақстандық қоғамда тіркелген некенің құндылығы жоғары болатын дәстүрлі түсініктер сақталған. Серіктес таңдау мен отбасын құру туралы шешімді қабылдау кезінде некелік-отбасылық қарым-қатынастар институты дәстүрлі құндылықтар ұстанымынан шығады. Махаббат, қолдау, балалы болу тілегі уәждемелері басым. Отбасын құру туралы шешімді қабылдау кезінде туғандардың мақұлдауы, құндылықтардың сәйкес келуі маңызды. Неке мен некеге отыру уәждемесін бағалаудағы пікірлерді талдауда оның дәстүрлі түсініктегі басымдылығын көрсетеді.
- Некені бұзу үшін себептер мен уәждердің тізімі кеңейеді, айта кететіні екпін материалдықтан (қаржының жетіспеуі, тұрғын үйдің болмауы) — психологиялыққа (туыстардың араласуы, неке адалдығын бұзу, құндылықтарды қабылдамау (өзімшілдік, индивидуализм) жылжиды, адамгершілікке жат қылық, отбасы зорлығы және қатігездік. Жаңа тренд — отбасылық-некелік қарым-қатынастар дағдарысына әлеуметтік желілер мен Фаламтордың әсері.
- Бала туғаннан кейін отбасылардың 2/3 материалдық-қаржылық (ақшаның жетіспеуі, тұрғын үйдің жоқтығы), физиологиялық (денсаулықтың нашарлауы) қиындықтар кешенімен кездеседі.
- Балалардың өсуіне қарай оларды мектепке дейінгі және білім беру ұйымдарына орналастырумен байланысты, жұмыспен қиындықтар сияқты қиыншылықтар туындайды, балалармен психологиялық қарым-қатынаста қиыншылықтар өседі.
- Түрлі елдердің отбасы саясаты кез-келген экономикалық және саяси ауысуларда отбасы институтының және әсіресе балалардың өміршеңдігін қамтамасыз етудің кешенді стратегиясына, отбасылық қарым-қатынастар саласындағы міндеттерді кешенді-жүйелі шешуге, отбасы институтын сақтау және нығайту жөнінде шаралар қабылдауға және оның қоғамдағы әлеуметтік мәртебесін арттыруға, балалар құқығын қорғауға бағытталған.
- Кез-келген мемлекеттің отбасы саясаты ұлттық болып табылады, өйткені онда ұлттық дәстүрлер, мәдени-тарихи шындық, этникалық ерекшелік, отбасы дәстүрінің тәжірибесі есепке алынады.
- Отбасын қолдау саясаты азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатын қолдау мақсатында жүзеге асырылады, бірақ әдеттегідей, астарында демографиялық мәселе бар: туу деңгейінің төмендеуі халықтың ұдайы өсуінің тарылуына және оның қартаюуына әкеледі, бұл болашақта нарық сыйымдылығының төмендеуі мен экономикалық белсенділіктің баяулауы, сонымен бірге зейнетақы жүктемесінің ұлғаюы қатеріне әкеледі.
- Отбасын қолдау бойынша шараларға түрлі үлгідегі және мөлшердегі жәрдемақылар кіреді және олар әжептәуір шағын мөлшерден жеткілікті түрдегі елеулі мөлшерге дейін түрленіп отырады. Сан түрлі жәрдемақылар немесе отбасыларға салық ауыртпалығын бәсеңдету қалай болғанда да

дамыған елдердің көпшілігінде жүзеге асырылады, бірақ мұндай бағдарламалардың ұрықтылық қылықтың өзгеруіне тікелей әсерін іс жүзінде бағалау мүмкін емес. Осы бағдарламаларға шығарылған шығындармен салыстырғанда туудың ұлғаюына жәрдемақылардың болмашы ғана әсері белгіленеді.

- Жалпы отбасы саясатының көптеген үлгілері бірінші кезекте балалардың құқығы мен мүдделерін қорғауға: зорлықтан қорғау, теңсіздік пен кедейлікті жою, мемлекеттік әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті арттыруға бағытталған. Балаларды дамытуға бөлінген мемлекеттік инвестициялар ұзақ мерзімді жоспарда тұрақты даму үшін ең пайдалысы болып есептеледі және елдің ЖІӨ едәуір көлеміне жетуі мүмкін.

Оң үрдістер:

- Қазақстандықтардың көпшілігі үшін неке, отбасы, балалар құндылығы өте жоғары болып отыр, бұл — ауысу жағдайында отбасылардың тұрақтылығын қамтамасыз етуде. Туудың жиынтық коэффициенті бір қазақстандық әйел үшін оның барлық өміріне 2,73 баланы құрады. Аталған көрсеткіш туудың жеткілікті жоғары деңгейін көрсетеді және елімізде кеңейтілген халықтың ұдайы өсуі орын алып отыр.
- Некелілік коэффициенті де жеткілікті деңгейде жоғары — 7,54, бұл — қазақстандықтардың отбасы құруға ұмтылысы туралы баяндайды: сауалнамадан көргендей негізгі уәждемелер отбасын құруды қалау, балалар болуын қалау, махаббат болып табылады.
- Әйелдердің некеге отыруының орташа жасы біртіндеп ұлғаюда, 2018 жылы — 26,4 жасты құраса, ерлерде — 29,0 жасты құрады, бұл жастардың білім алу, жұмыс табу және экономикалық тәуелсіз болу тілегімен, сонымен қатар алдыңғы ұрпақпен салыстырғанда өзін-өзі танытуы үшін үлкен мүмкіндіктермен байланысты.
- Орын алып отырған құндылықтардың өзгеруі ерлерге де, әйелдерге де қатысы бар. Қай қайсысы да өздерінің өмірлік сценарийлерін түрлі құрастыра отырып, өзінің отбасылық өмірінде тым талғамды болып барады. Аталған үрдістер жастардың некеге отыру, бала туу туралы шешімдерді қабылдауды кейінге қалдырып, өздерінің ата-ана болған өмірлік жайлары мен жағдайларына анағұрлым мұқият қарауынан байқалады. Пост-отбасы деп аталатын түсінік — серіктестер арасындағы келісімшарт негізінде неке-өсімпаздық қылықтың жаңа ұйымы қалыптасуда. Ерлі-зайыптылар арасындағы еңбек анық гендерлік бөлінген дәстүрлі отбасыдан айырмашылығы бұл тип отбасында да, мамандықта да тең деңгейде өзін-өзі танытуға бағытталған және мәртебелік ұйғарымдармен салыстырғанда көп деңгейде шарттық қарым-қатынастармен бірлескен серіктестерді біріктіреді¹¹⁹. Әдеттегідей отбасының мұндай типі Қазақстанның этно-

стық аралас халық тұратын ірі және/немесе индустриалды қалаларының тұрғындарына тән.

- Патриархал отбасыдан (отбасы құрылымында ер адамның бастылығына негізделген) жыныстар теңдігіне, әке мен ананың тең мүмкіндіктерін тануға негізделген эгалитарлық отбасына ауысу стратегиялық тұрғыдан алғанда Қазақстан отбасы мәселесінде дамыған елдердің бағытында қозғалып келе жатқанын көрсетеді. Ауысу сонымен қатар қоғамдағы ахуалды, еңбекпен қамту құрылымындағы әйелдердің орнын, олардың ел экономикасына салған үлесін бейнелейді.
- Қазақстанда жүкті әйел адамдар 126 күн ішінде декреттік демалыс алу құқығына ие және декреттік жәрдемақы, бір жолғы әлеуметтік төлем және бала 1 жасқа толғанға дейін ай сайынғы төлем алу құқығына ие. Ай сайынғы төлемдерді декреттік демалысты рәсімдеген жағдайда әкесі де алуына болады. Ата-ана декретте жұмыс орнын жоймастан бала 3 жасқа толғанға дейін баламен болуына болады. Табысы төмен көп балалы отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек төленеді.
- Үкімет ерлер мен әйелдердің ұрпақ жалғастыру денсаулығын сақтау, ерте жүктіліктің алдын алу, отбасындағы қарым-қатынас дағдарыстарынан сақтандыру мәселелері мен басқа да мәселелерге саналы және жауапты қарайды. Осы мақсатта әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру жөніндегі мемлекеттік және қоғамдық институттардың біріккен тәжірибелері әрекет етеді. Олардың жүзеге асыру ауқымы үлкен: тұрғындарды сауаттандыру мен ақпараттандырудан — отбасы өмірінде теріс тәжірибе алған тұлғаларды оңалту мен бейімдеуге дейін. Әлеуметтік қызметтер мен кризистік орталықтардың, тәулік бойғы сенім телефоны қызметінің және т.б. тәжірибесі мен қызметі қолдауға ие..

¹¹⁹ Резвушкина Т. А. Қазақстан Республикасындағы отбасы саясаты: институционалдық дизайн және күнделікті тәжірибе. Вестник КарГУ. — № 4-2015 ж.

Теріс үрдістер:

- Қазақстандағы отбасы және гендерлік саясаттың әлсіз жақтарына Қазақстандық қоғамдағы жұмыссыздық феноменін түсінуде жүйелік тәсілдеменің жоқтығы, экономикалық тұрмыс-салт және үй шаруашылығы түрінің типіне проекциялауда қоғамның әлеуметтік құрылымының зерттелмегені, жалпы әлеуметтік ахуалды дамытуда әлсіз болжамды күтулер, түрлі бастапқы мүмкіндіктері бар жастарды әлеуметтендіру мүмкіндігінің жолдары, құралдары туралы айқын түсініктің жоқтығы, шындыққа жататын статистиканың болмауы, ұлттық статистикалық мәліметтердің төмен өлшемдестігі, мемлекеттік әлеуметтік бағдарламаларды нақты жүзеге асыру үшін жауапкершіліктің жоқтығын жатқызуға болады.
- Мәселенің проблемалылығы мемлекеттің қажеттіліктерді әлеуметтік жобалар ауқымында жеткіліксіз зерттеуінде болып отыр, тұрғындар отбасындағы проблемалық жағдайларды игеруде қандай мүмкіндіктер бар екені туралы үнемі ақпараттандырыла бермейді, білмейді және түсінбейді. Арнайы талдау әлеуметтік отбасы және гендерлік саясатқа қанағаттанбаушылық уәждері бойынша наразы белсенділіктің өсу үрдісін зерттеуде қажет.
- Отбасылардың материалдық жағдайы барған сайын жіктелуде, байлар мен кедейлердің арасы алшақтап барады, олардың талап етілетін тұрғын үйге қолжетімділікпен, білім мен мәдениетке, медициналық қызметтерге қолжетімділіктегі шектеумен, мемлекет тарапынан жеткілікті және қажетті қолдауға шектеумен байланысты мәселелерінің жеткілікті үлкен саны анықталды.
- Отбасылар типтерінің арасында тұрмыс дәстүрі бойынша, тұратын орны (қала/ауыл) бойынша, ресурстарға қолжетімділік (қаржылай, білім беру, ақпараттық, саяси) бойынша қашықтық өсуде. Ауылдық аудандардан қалаға ішкі көші-қон өсуде, қаланың шеткі аудандарының маргиналануы орын алып отыр.
- Ажырасулар саны мен неке тоқтатылғаннан кейін жалқы ата-аналық отбасында қалатын балалар саны өсуде, бұл олардың экономикалық жағдайлары мен әлеуметтенуін нашарлатады. Көбінесе балаларға төленетін алименттер не аз немесе мүлдем төленбейді. Мектепке дейінгі ұйымдар құны аз қамтылған отбасылар үшін қолжетімсіз.
- Жыныстық дебют жасы төмендеуде. Өмірлік мәселелер және отбасының патриархалдық үлгісіне қатысты стереотиптер ашық талқыланбайтын отбасы тәрбиесінің деформациясы, отбасыны жоспарлау туралы білім мен әдістердің қолжетімсіздігі, әсіресе ауылдық аудандарда ерте қалаусыз жүктіліктің өсуімен, жасөспірім уақыттағы түсік түсірудің жоғары деңгейімен, балаларын туғаннан кейін бірден тастап кететін жас аналардың жауапсыз құлқымен бейнеленген. Келісу жасын 15 жасқа дейін төмендету қажет.
- Мемлекеттік сектордағы жемқорлықтың жоғары деңгейі әлеуметтік бағдарламаларды нашар жүзеге асыруға әкеледі, сонымен қатар халықтың масылдық көңіл-күйі халықтың осал топтары арасында наразылық танытудың өсуіне ықпал етеді.
- Мемлекет жұбайлар арасындағы заңды ресімделген қарым-қатынастар бар отбасының «нормативті үлгісіне», әкеден, анадан және балалардан тұратын «толық отбасыға» бағытталған болса да, тәжірибеде отбасылардың аса көп түрлі үлгілері мен типтері бар: қалалық және ауылдық, діни, кеңейтілген, балалары жоқ, жалқы ата-аналық, ұлтаралық, 18 жастан жоғары мүгедек балалары бар отбасылар, егде туыстарына қамқорлық көрсететін отбасылар, бала асырап алған отбасылар және т.б. Мемлекеттік отбасы саясаты қазіргі нұсқада айқын ырықтандырылған және пронаталистік сипатқа ие, мұнда дәстүршілдік белгілері бар: екпін тіркелген некелерге, тууды ынталандыруға, нормативті «берекелі» ретінде отбасының толық үлгісін қарауға жасалған, «ұрпақ жалғастыру нормасы» ретінде үш және одан да көп сандағы балалар аталады, отбасы үлгілерінің қалған барлық форматтары ескерілмейді немесе әумесерлік, берекелі емес ретінде қаралады және олардың қажеттіліктері есепке алынбайды.
- Респонденттердің некелік-отбасылық қарым-қатынастары көп деңгейде махаббат сезімімен, өзара сыйластықпен, құштарлықпен, ерлі-зайыптылардың мүдделерінің ортақтығымен, қуанышты және қиын сәттерде бірге болуға деген ынтамен уәжделеді;
- Балалар санына қатысты мақсаттар жөнінде алуан түрлі пікірлер айтылды және үрдіс келесідей: респонденттердің көпшілігі орташа балалы отбасыға бейімделеді. Информанттардың азғантай бөлігі ғана балалы болуға мүлдем ынталы емес, олар баланың болуын отбасылық өмірдің негізгі стратегиясы ретінде қарастырмайды. Дәстүрлі отбасылық құндылықтарды ұстанатын және патриархалдық отбасы үлгісі басым барлық өңірлерде (артықшылықпен — оңтүстік және батыс) көп балалы отбасы үрдісі сақталған.
- Отбасы институты көптеген факторлардың әсерін бастан кешуде және өзгерулер мен ауысуларға ұшырауда. Отбасылардың типтері мен үлгілерінің алуан түрлілігі ұлғаюда:

- олардың құрылымы, құрамы, экономикалық мәртебесі, тұрмысына, отбасы мүшелерінің еңбекпен қамтуға тартылуына қарай жіктелуі орын алуда. Қазақстандық отбасылар қоғамның алуан түрлілік қиығын білдіреді: олар құрамы, құрылымы, табысы, өмір салты, мүмкіндіктері бойынша әртүрлі. Қоғамда ата-анасы мен балаларымен тұратын нуклеар отбасылар үстем болып отыр, үш буынның бірге тұруы сирегірек кездеседі. Осыған қатысты респонденттердің пікірі ұстанымдардың әр алуандығын білдіреді: 1) жас отбасылардың ата-анасынан бөлек тұруды қалауы (егер жағдайлары мен мүмкіндіктері ерік берсе), жас отбасының тұрғын үй мәселелері шешілгенге дейін мәжбүрлі түрде уақытша бірге тұруы, 3) өзара қамқорлық, қолдау, күтім көрсетуді, дәстүрлерді беруді қамтамасыз ету үшін үш буынды отбасы құрамында бірыңғай үй шаруашылығын жүргізуге саналы ұмтылыс.
- Жас отбасылар үшін ата-ананың отбасынан өз бетімен тұруға мүмкіндік беретін жұмыспен тұрғын үйдің болуымен байланысты бастапқы мүмкіндіктер мәселесі өзекті. Сондықтан респонденттер еңбекпен қамтылған жастарға жалға үй немесе жатақхана беруді ұсынады.
  - Мәселенің өзектілігі ауыл балаларының мектепке дейінгі балалар ұйымдарында мектепалды әлеметтену мүмкіндігі шектеулі немесе жоқ, ауылдарда дамыту орталықтары жоқ, ал ауыл мектептерінде — қосымша білім берудің түрлілігі жоқ. Қалалық отбасылар үшін инфрақұрылым болса, оған қолжетімділік мәселесі қиын, әсіресе егер отбасында бірнеше бала болса (қызметтердің, мұқаммалдың, құралдардың, киім үлгісінің құнына байланысты).
  - Статистикаға сәйкес Қазақстандағы көп балалы отбасылардың жартысының көбі — ауылдықтар. Респонденттер мемлекеттік отбасы саясаты ауылдық және қалалық балалардың әлеуметтендіру жағдайларын теңестіруді тек материалдық төлемдер жүйесі арқылы ғана емес, сонымен бірге ауылдардағы әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту, мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға тегін қызметтер көрсететін орталықтар желісін ашу арқылы бағыттады деген үміт артады.
  - Жалқы ата-аналық отбасылар санының өсуі үрдісі барлық респонденттер үшін алаңдатушылық ретінде қабылданады. Баланы немесе бірнеше баланы жалғыз тәрбиелейтін ата-ана өзі еңсеруі қажет көптеген қиындықтарды бастан кешетіні айқын. Респонденттер тек материалдық қамтамасыз ету немесе қосымша білім берудің қолжетімділігі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар балаларда қолайлы психологиялық жағдайдың қалыптасуымен байланысты отбасы саясатының мемлекеттік бағдарламаларында отбасылардың осы санатын ескеру қажет деп есептейді.
  - Зерттеу отбасында мүгедектер (бала жасындағы да, ересек жастағы да) бар жағдайларға аса көңіл бөлді. Жалпы көкейтесті мәселелер — дәрі-дәрмекке, күтім құралдарына жоғары шығындары, осындай отбасылардың бір-бірімен және мамандармен коммуникацияны кеңейту қажеттілігі, оларды бейәлеуметтендіру, дағдыларға оқыту бағдарламаларына тарту.
  - Кейбір қалаларда әлеуметтік бағытталған ҰЕҰ мүгедектері бар отбасылар үшін бағдарламаларды жүзеге асырады, бірақ олар әзірге барлық қалағандар үшін қолжетімсіз, олар ауылдық жерлерде жоқ, ол үшін мемлекеттік тәсілдемелер мен шешімдер, тиісті қаржыландыру талап етіледі.
  - Зерттеу түрлі типтегі отбасылардағы психологиялық ахуалмен байланысты проблемалық салалар кешенін анықтады. Респонденттер отбасылық өмірге дайындалып жүрген, отбасылық өмірде тәжірибесі аз тұлғалар, сонымен қатар ажырасу алдындағы кезеңдегі ерлі-зайыптылар үшін отбасы психологының тренингтері, конфликтологтың консультациялары, отбасылық өмірде тәжірибесі бар адамдардың кеңестері өзекті екенін атап өтті. Жасөспірім балалары бар ата-аналар үшін шиеленіскен жанжалдық жағдайларды жеңу бойынша қолжетімді экспресс-консультациялар, сонымен қатар сенімді қарым-қатынастар орнату бойынша тренингтер маңызды.
  - Респонденттер ауылдық жерлердегі отбасыларда зорлық көрсету жағдайынан өз бетімен шығудың әдістері мен тетіктерінің жоқтығына ерекше назар аударды. Олардың жанжал туралы хабарлайтын мүмкіндігі жоқ (ешкім жоқ, ешқайда бара алмайды), қолдау алу үшін әйелдің өзінің ниетін жариялауда үлкен қауіп бар.
  - Ерте жүктілік тәжірибесі көрсеткендей тұрмысқа шықпаған әйелдердің жоспарсыз және қалаусыз бала тууы, олардың әумерлік мінез-құлық көрсетуі, өмірде қиын жағдайға тап болған әйелдердің осы тобы үшін бір жағынан — арнайы қолдау орталықтары, екінші жағынан — медиациялық құрылымдар (туғандарымен байланыс орнату үшін) қажет.
  - Зерттеу қазақстандықтардың қазіргі әйелдердің жиі жағдайларда некедегі тең емес қарым-қатынасқа, зорлыққа, ерінің жуапсыздығына шыдай алмауымен түсіндірілетін ажырасулардың өсуіне қарым-қатынасын анықтады. Осыдан басқа, олардың экономикалық мәртебесі кейде ерлерден төмен емес. Әйелдер жағдайды драмаламай-ақ ажырасуға шешім қабылдайды.

- Тіркелмеген некеге қарым-қатынас — эгалитарлық отбасы үлгісіне көшуді жүзеге асырған өңірлерде (мегаполистер, облыс орталықтары, орталық, солтүстік, шығыс өңірлердегі қала халқы) жылы шырайлы көзқараста. Отбасының ыдырауы кезінде балалардың меншіктік құқығына нұқсан келтіру тәуекелі жайында қауіп бар.
- Әйелдердің некеден тыс «өзі үшін» туу туралы шешіміне қарым-қатынас информанттардың ұстанымын қарама-қайшыға бөлді. Әйелдің шешімін қолдау неке одағын құру мүмкін болмау, жас ерекшелігіндегі кедергі, жалғыздықты жеңу, қарттықта қамқорлыққа дайындық сияқты уәждермен қолдау және негіз тауып отыр және орталық, шығыс, солтүстік өңірлерде қолдауға ие. Қабылдамау дәстүрлі некелік-отбасылық қарым-қатынастар жүйесіндегі әйелдің мәртебесі туралы түсініктермен, отбасы үлгісі туралы патриархалдық стереотиптермен, туысқандар тарапынан айыптау мен мақұлдаумен байланысты.
- Неке келісімшарты әзірге ажырасу жағдайында тең меншіктік құқықтарды қамтамасыз ететін кепілдік ретінде қабылданбайды және жалпы аз маңызға ие. Себептердің бірі болып меншіктің жоқтығы, қазақстандық отбасылардың мүліктік мәртебесінің жоғары еместігі аталады. Қыздардың пәктігі туралы дәстүрлі құндылық уәждеріне байланысты бірге өмір сүруге деген қарым-қатынас негізінен күрт теріс. Ақпарат берушілердің неғұрлым жасы некеге дейінгі қарым-қатынастар мүмкіндігін өте сақ тұжырымдайды, мұндай тәжірибені олар тәжірибені кеңейту және сезімдерді сынаумен түсіндіреді.
- Ақпарат берушілердің жасы бойынша орташа және үлкендерінің барлық өңірлерде жастарға батыс құндылықтарының әсері, еркін қарым-қатынастарды, некенің дәстүрлі емес үлгілерін, неке серіктестерін таңдау мен ауыстыруда жауапсыздық пен тәуелсіздік қарым-қатынасын насихаттау, жастардың виртуалды қарым-қатынасқа батуы, әдемі және жеңіл өмірге ұмтылу жақтырмауы мен сынауын тудырады.
- Қоғам отбасы және балалар психологиясы бағытындағы қызметтер кешінінің қолжетімді жүйелі ұсынылуы, әлеуметтендіру және бейәлеуметтендіру үдерісінде ықпал етуі қажеттілігін сезінді.
- Отбасы саясатын жүзеге асыру бағдарламаларына мемлекеттік-жеке серіктестікті тарту, әлеуметтік-жауапты бизнесті белсендіру маңызды.
- Түрлі елді мекендер үшін (ауылдар, аудандық орталықтар, облыстық қалалар) жалпы отбасын дамыту орталықтарының (ішінде балалар орталықтары, мүгедектер үшін бейәлеуметтендіру орталықтары, отбасылық консультациялар, (психологиялық және медициналық), медиация қызметі, ойын-сауық орталықтары бар) типтік құрылымын әзірлеу қажет. Мұндай орталықтардың құрылысы мен пайдаланылуы халықты еңбекпен қамтумен, әлеуметтік инфрақұрылымды дамытумен, қоғамды біріктіруге бағытталған әлеуметтік-белсенді жобаларға азаматтарды тартумен байланысты кешенді мәселелерді шешеді.
- Қазақстандық отбасылардың даму перспективасы ұрпақ жалғастыру қажеттіліктерін жүзеге асыру кезінде отбасында да, мемлекетте де мүдделер дауы бар объективті қарама-қайшылықтың болуы дерегінің алдына әкеледі. Мемлекет тұрақты түрде адамдарға: жұмыс күшіне, әлеуметтік рөлдерді орындаушылар және т.б. әлеуметтік-экономикалық және саяси қажеттілікке ұшырайды. Отбасы керісінше балалар жұмысшылар ретінде қаралған кезде отбасының экономикалық қызметінің құруына қарай мұндай қажеттіліктерге ұшырамайды. Балаларға қажеттілік отбасылар үшін қазір моральдық және психологиялық сипатқа ие. Осы ұрпақ жалғастыру қажеттіліктеріндегі келіспеушілікте отбасы мен мемлекеттің арасындағы мүдделер дауының объективті мүмкіндігі жатыр. Қоғамда отбасының ұрпақ жалғастыру қызметін орындауды ынталандыру мемлекет тарапынан балалары бар отбасыларды әлеуметтік қорғау жүйесінің тиімді қызмет етуі кезінде ғана мүмкін болады.
- Отбасы туралы түсініктер ауысады, оның міндеті, мәртебесі, рөлдері, және оның мүшелерінің міндеттері туралы стереотиптер өзгереді. Қазақстандық отбасылардағы әкелер мен аналардың рөлі бұрынғыдай мәні бірдей емес. Әкелердің балалар, егде туыстардың күтімі үдерісіне симметриялық қатысуы жоқ. Бұл қазақстандық отбасылардағы әкелердің рөлін жояды, балалардың сәтті әлеуметтену үдерісін бұзады. Қазақстандық ер адамдар бұрынғыдай «отбасы басшысы» және оның «табыс табушысы» дәстүрлі рөліне сәйкес болуы қажет. Бұл ажырасулардың жоғары деңгейі, ерлердің артық өлімі, балалардан алшақтау сияқты зардаптарға әкеледі.
- Отбасының жағдайы, қызмет етуі және дамуы мемлекет тарапынан басқарулы болуы қажет, тұрақты ғылыми зерттеулер, мониторинг, проблемалық жағдайларды анықтау, стратегиялық тәсілдемелерді әзірлеу, тактикалық міндеттерді жүзеге асырудың тақырыбына айналуы қажет. Мемлекет тарапынан қолданыстағысын жүзеге асыруды жалғастырып және жаңа тәсілдемелерді әзірлеп, отбасы институтын дамытудың кешенді стратегиясын жүзеге асыру талап етіледі.

Ұсыныстар

- Отбасы саясатының негізгі мақсаттары: Бала құқығы туралы Конвенцияға, Тұрақты даму мақсаттарына және басқа да халықаралық міндеттемелерге сәйкес балалар арасындағы кедейлік пен теңсіздікті жою болуы қажет.
- Отбасылық және гендерлік саясатты жүзеге асыру үшін жауапты мемлекеттік институттарға отбасы саясатын жүзеге асырудың үлгісін (либералдық, консервативтік, немесе социал-демократиялық) анықтау және аталған саясат өлшемшарттарына сәйкес жұмыстарды жүргізуі қажет. Отбасылық және гендерлік саясатты жүзеге асыру үшін жауапты мемлекеттік құрылымдар отбасы типін, тұратын орнын, мәртебесін, класын, гендері мен этностығын есепке алып әлеуметтік саясаттың жіктелген материалдық емес шараларын әзірлесін;
- Қазақстандық отбасылардың өмірінің сапасына тікелей немесе жанама әсер ететін заңнамалық және нормативтік базаға талдау жүргізісін.
- Қазақстандық заңнамалар мен стратегиялық даму бағдарламаларына (жекелеп алғанда «Неке және отбасы туралы Кодекс», «ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы», «Тұрғын үй Кодексі», «Еңбек Кодесі», «Нұрлы жер», «Қазақстан - 2050», «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодекс», «Білім туралы Заң) қазақстандық отбасылардың барлық типтері, оларға жіктелген әлеуметтік қызметтер түрін (материалдық және жанама) ұсыну арқылы енгізілсін.
- Отбасылардың типтері мен түрлерін, өңірлік, стратификациялық, гендерлік және этностық құраушыларын есепке алып отбасы саясатын жүзеге асыруға жыл сайын мониторинг жүргізісін.
- Отбасына бағытталған мемлекеттік жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырудағы қол жеткізген жетістіктеріне мониторинг жүргізісін, қолданыстағы бағдарламалардың кемшіліктерін зерттесін.
- Ұлттық мазмұнды және халықаралық тәжірибелер мен тәсілдемелермен ерекшеліктерін салыстырып көріп, олардың теңірімін анықтасын.
- Халық санағы стандарттарына өңірлік, стратификациялық, этностық және гендерлік құраушыларын есепке алып отбасылардың (үй шаруашылықтарының) түрлі типтері мен үлгілерін енгізісін.
- Халықты мемлекет жүргізіп отырған отбасы саясаты туралы БАҚ, әлеуметтік желілерде белсенді ақпараттандырсын.

ҚР ПАРЛАМЕНТИ МӘЖІЛІСІ

- Әйелдер, балалар және егде туыстарға қатысты тұрмыстық зорлықты қылмыс деп танымау туралы бапты қайта қарасын.

ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУ ОРГАНДАРЫ

- Отбасылардың жағдайына стратификациялық, этностық және гендерлік құраушысын есепке ала отырып жүйелі мониторинг өткізісін. Мониторинг қорытындысы бойынша талдамалы есеп шығарсын.
- Өңірлік, стратификациялық, этностық және гендерлік құраушысын есепке алып «қазақстандық отбасылар типтерінің картасын» әзірлесін.
- Қазақстандық отбасылардың (әсіресе ауылдық жерлерде) бос уақытын өткізу инфрақұрылымдарын жасау бойынша бағдарламаларды жасақтасын.
- Психологтар, әлеуметтік қызметкерлер, заңгерлерді тарту арқылы отбасыларды қолдау орталықтарының желісін кеңейтсін.

ҚР ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРЛІГІ

- Аз қамтылған отбасылар, көп балалы отбасылар, жалқы ата-аналық отбасылар, мүгедек балалары бар отбасылар, қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасылардың балаларына логопед, дефектолог және басқа да тар шеңберлі медицина мамандарының қызметін тегін ұсыну бойынша бағдарламалар әзірлесін.
- Ұрпақ жалғастыру денсаулығын сақтау, отбасын жоспарлау әдістері бойынша қыздар мен әйелдер үшін оқыту семинарларына бастамашылық етсін.
- Жас қазақстандық балалары жоқ отбасыларға жаңа репродуктивті технологияларға (ЭКО) тегін мүмкіндік ұсынсын.
- Баланың анасы мен әкесінің қатысуымен ата-ана болуға дайындау курстарын енгізісін.
- Қиын өмір жағдайларына тап болған ата-аналар, балалар және жасөспірімдерге тегін психологиялық консультация беруге бастамашылық етсін.

ҚР ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА МИНИСТРЛІГІ ЖӘНЕ ҚР ИНДУСТРИЯ ЖӘНЕ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІМЕН БІРІГІП

- Түрлі елді мекендерге (ауылдар, аудандық орталықтар, облыстық қалалар) жалпы отбасын дамыту орталықтарының (ішінде балалар орталықтары, мүгедектер үшін бейәлеуметтендіру орталықтары, отбасылық консультациялар, (психологиялық және медициналық), медиация қызметі, ойын-сауық орталықтары бар) типтік құрылымын әзірлесін. Мұндай орталықтардың құрылысы мен оларды пайдалану халықты еңбекпен қамтумен, әлеуметтік инфрақұрылымды дамытумен, қоғамды біріктіруге бағытталған әлеуметтік-белсенді жобаларға азаматтарды тартумен байланысты кешенді мәселелерді шешеді.

ҚР ИНДУСТРИЯ ЖӘНЕ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

- Қазақстандық отбасыларға қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін әл-ауқатының деңгейіне қарамастан жалға алу және әлеуметтік тұрғын үйлеріне тұрғын үй сертификаттарын енгізісін;
- Демалыс мейрам алдындағы және мейрам уақыттарында Қазақстан бойынша қосымша пойыздармен, автобус бағыттарымен қозғалыс мүмкіндігін ұсынсын, аз қамтылған, көп балалы, жалқы ата-аналық отбасылар, мүгедек балалары бар отбасылар, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылар үшін жолақы құнын төмендетсін.

ҚР ЕҢБЕК ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МИНИСТРЛІГІ

- Балалары бар отбасылардың барлық типтеріне, қосымша жеңілдіктер ұсынылатын мигранттардың отбасын қоса алғанда таралатын әмбебаптылық қағидасын енгізісін.
- Егде туыстарына қамқорлық көрсететін отбасыларға әлеуметтік қолдаудың жіктелген жүйесін, шетел тәжірибесін пайдалана отырып әзірлесін.
- Жоғары әлеуметтік қорғауға мұқтаж отбасылар қатарына жалқы ата-аналық отбасын (өйткені мұндай отбасының пайда болу себебі некеден тыс туумен, ажырасумен, отбасынан бір ата-ананың кетуімен қатар жесір қалу, әженің/атаның тәрбиелеуі болып табылады); екі ата-анада өндірістен қол үзу арқылы жоғарғы, арнайы-орта, кәсіби-техникалық оқу орындарының студенттері болып табылатын отбасын; 18 жастан

жоғары жастағы мүгедек балалары бар отбасыларды; егде туыстарына қамқорлықты жүзеге асыратын отбасыларды қоссын.

- Атаулы әлеуметтік көмектің негізіне отбасының күнкөрісі төмендігі сияқты белгіні салсын.
- Қиын өмір жағдайына тап болған отбасыларға біржолғы материалдық жәрдем енгізісін;
- Отбасылардың барлық типтері үшін балаларды мектепке дайындау бойынша біржолғы жәрдемақы енгізісін.
- 18 жастан жоғары мүгедек баласы бар отбасыларға әлеуметтік және медициналық жеңілдіктерді сақтасын.
- Бала күтімі бойынша демалыстағы әйелдердің мамандығын өзгерту бағдарламасын әзірлесін және жүзеге асырсын.
- Балалар үшін, сонымен бірге жалпы отбасы үшін әлеуметтік-қорғау ұйымдарының жаңа түрлерін: отбасы орталықтары, әлеуметтік жәрдем орталықтары, әлеуметтік қонақ үй, психологиялық-педагогикалық көмек орталықтарын және т.б. жасауға бастамашылық етсін.

ҚР АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

- Дәстүрлер, мәдениет, экономика, қоғам, саясат және білім беруді есепке алынатын отбасы саясатының ұлттық үлгісін әзірлесін.
- Отбасы психологы, әлеуметтік қызметкерлер, медициналық қызметкерлер, заңгерлер және т.б. осы сияқты сарапшыларға қолжетімділікпен отбасылық консультациялық орталықтардың қызмет ету тұжырымдамасын әзірлесін.
- Ғаламтордағы және телевизиядағы қазақ тілді секторға ерекше көңіл бөле отырып қазақстандық отбасылардың (түрлі типтер мен үлгілер) сәтті тәжірибесін белсендірек жарияласын.
- Отбасылық және гендерлік саясат бойынша заңнамалық базамен, мемлекеттік бағдарламалармен, қабылданған шешімдер туралы экспресс-ақпаратпен және т.б. байланысты барлық қажетті және пайдалы ақпаратты орналастыруға болатын бірыңғай Ғаламтор-ресурсын ұйымдастырсын. Мамандармен, сарапшылармен кеңес айдарында кері байланыс тетігі арқылы халықпен құрылымды сұхбат құру мүмкіндігін қарастырсын. Ғаламторда дауыс беру арқылы қоғамда неғұрлым жоғары қозғалатын мәселелерді талқыласын.
- Түрлі санаттағы отбасыларға тұрғын үй бағдарламалары мен әлеуметтік төлемдер бойынша «Бақытта отбасы», «Құтты мекен» бағдарламаларына бақылауды жүзеге

асыру үшін жұртшылықтың және «Халыққа көмек» бағдарламасының өкілдерінің кері байланысын орнатсын.

ОТБАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ЖАЛПЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН, ҚОРЛАРЫН, ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАЛЫҚТАРЫН ҚҰРУҒА БАСТАМАШЫЛЫҚ ЕТСІН.

- ҚР БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
- Аз қамтылған отбасылар, көп балалы отбасылар, жалқы ата-аналық отбасылар, мүгедек балалары бар отбасылар, қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасылар үшін орын беру арқылы ясли топтары мен ұзартылған күн мектебін ұйымдастыру мүмкіндігін қарастырсын.
- Қазақстан Республикасының оқу орындарының бағдарламасына «Қазақстан Республикасындағы отбасылық және гендерлік саясат» міндетті пәнін енгізісін.
- Қазақстандықтардың құндылық мақсаттарының жүйесі ретінде зорламау идеологиясын қалыптастыру мақсатында «Зорлыққа жол жоқ!» міндетті ай сайынғы сабақтар өткізуге бастамашылық етсін.
- Қазақстандық әкелердің балаларды тәрбиелеу және оларға қамқорлық көрсету үдерісіне белсенді қосылу бойынша бағдарламалар әзірлесін.

ҚР МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ

- жалқы ата-аналық, ауылдық, көп балалы отбасылардан, мүгедек балалары бар отбасылардан, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылардан шыққан ата-аналар мен балалар үшін мәдени-ойын-сауық шараларына жеңілдікпен қолжетімді бағдарламалар әзірлесін
- жалқы ата-аналық, ауылдық, көп балалы отбасылардан, мүгедек балалары бар отбасылардан, қиын өмірлік жағдайларға тап болған отбасылардан шыққан ата-аналар мен балалар үшін спорттық секциялар мен жарыстарға жеңілдікпен қолжетімді бағдарламалар әзірлесін.

ҚР ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ

- Алимент төлеуден жалтаратын ата-аналарды іздестіру тетігінің күрделі әрі қолайсыздығын және бұл ретте баланың құқықтары мен мүдделері кемсітілетінін есепке алып алимент төлеуден жалтаратын ата-аналардың балалары бар отбасыларды әлеуметтік қорғауға қатысты құқықтық реттеуде жалқы ата-аналық отбасына теңестіру қажет.

Глоссарий

Автономды отбасы – өз міндеттері бар және алуан түрлі қызметті жүзеге асыратын толыққанды және дербес бірлік болып саналатын отбасы.

Дараланған отбасы – әдетте жұбайлардан және олардың үйленбеген балаларынан тұратын, отбасылық бақылаудан едәуір еркіндікке ие отбасы. Мұндай отбасында әрбіреуінің жеке мүдделері тұтас отбасы ретіндегі мүдделерден үлкен құндылыққа ие.

Балалары жоқ отбасы – ұзақ бірге тұру өтілі бар (5 жылдан кем емес) және түрлі себептер бойынша балалары жоқ (балалардан саналы түрде бас тарту немесе жұптардың ұрықсыздығы) отбасы.

Билокальдық – жұбайлар не күйеуінің ата-анасымен, не әйелінің ата-анасымен бірге тұра алатын отбасы тұрмысының типі.

Биологиялық отбасы – жұбайлық жұп және оның ұрпақтары. Мұндай отбасына әдетте тек екі ұрпақ енеді – тек қандас туыстық қарым-қатынастармен байланысқан ата-аналары және олардың балалары.

Неке – отбасын құру үшін жасалған және жұбайлардың өзара құқықтары мен міндеттерін тудыратын әйел мен еркектің ерікті, тең құқықты одағы. Қазақстанда бір жынысты адамдардың арасындағы немесе мемлекеттік тіркеу органдарында тіркелмеген неке танылмайды.

Гетерогамды отбасы – жұбайлардың түрлі әлеуметтік маңызды белгілері: әлеуметтік тегі, ұлты, нәсілі, діні және т.б. бар отбасы.

Гетерономдық отбасы – экономикалық толыққанды емес және өмір сүру үшін қаржыны әлеуметтік-экономикалық жүйе аясында отбасының бір немесе одан да көп мүшелері қамтамасыз ететін отбасы.

Азаматтық неке – негізінде азаматтық (мемлекеттік органдарда тіркелмеген) неке жатқан отбасы.

Детоцентрлік отбасы – балалардың берекелілігіне өте зор мән берілетін және некені балалардың мүдделері үшін сақтайтын отбасы.

Үй шаруашылығы – отбасының экономикалық қызметінің негізгі субъектісі; адам тұрақты тұратын жерде болатын экономикалық нысандар мен үрдістерді қамтиды. Үй шаруашылығы – үй шаруашылығының басшысымен басқарылады. Үй шаруашылығы – тұтыну, тұрғын үй саясаты және т.б. мәселелерінің экономикалық аспектілерін талдау кезінде пайдаланылатын статистикалық көрсеткіш.

Келісімшарттық отбасы – жұбайлар некеге отыру келісімшартын жасасатын отбасы.

Қандас туыстық отбасы – негізгі байланыс қандас туыстыққа: балалар мен ата-аналардың балалардың өздері арасындағы қарым-қатынасына негізделген отбасы ұйымының типі.

Шағын топ – біріккен қызметтің ортақ мақсаттары мен міндеттерімен бірлескен тікелей байланысатын жеке тұлғалардың біршама азғантай саны (ең көп саны – 30 адамға дейін).

Күнкөрісі төмен отбасы (Аз қамтылған отбасы) – өзінің базалық (бастапқы) қажеттіліктерін қанағаттандырудағы қиындықтармен байланысты салмақты экономикалық шектеулері бар, әлеуметтік жәрдемақыға өмір сүретін, жұмыс жасаймайтын ата-анасы бар отбасы.

Күнкөрісі төмен отбасы (Аз қамтылған отбасы) – он сегіз жасқа дейін балаларға тағайындалатын және төленетін АӘК (атаулы әлеуметтік көмек) төлемін және (немесе) ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы алуға құқығы бар отбасы. Күнкөрісі төмен тұлғалар (отбасылар) тұлғаның (отбасының) жиынтық табысының мөлшеріне және алатын мемлекеттік әлеуметтік төлемнің түріне қарай келесі топтарға бөлінеді: жиынтық табысы күнкөріс минимумынан төмен (әрі қарай – КМ) жұмысқа қабілетті тұлғалар; жиынтық табысы азық-түлік себетінің мөлшерінен төмен (КМ мөлшерінен 60%) жұмысқа қабілетті тұлғалар; жиынтық табысы кедейлік шегінен төмен (КМ мөлшерінен 40%) жұмысқа қабілетті тұлғалар.

Матрилокальді отбасы – әйелінің ата-анасымен тұратын жас отбасы.

Матрицентрикалық отбасы – отбасы өміріне әкесінің шектеулі қосылуына қарай анасы орталық орынды алатын отбасы.

Этносаралық отбасы – күйеуі мен әйелі түрлі этностық топқа, сәйкесінше түрлі мәдени, тілдік және діни дәстүрлерге жататын отбасы.

Көп балалы отбасы – күйеуі, әйелі және олардың төрт және одан да көп балаларынан тұратын отбасы.

Балалары жоқ жас отбасы – бірлесіп өмір сүру өтілі бес жылдан аспайтын және жақын болашақта балалардың туылуын жоспарлайтын отбасы.

Балалары бар жас отбасы – бірлесіп өмір сүру өтілі бес жылдан аспайтын және бір немесе одан да көп балалары бар отбасы.

Бір некелі отбасы – екі серіктестен тұратын отбасы.

Жалқы ата-аналық отбасы, отбасы басшысы әйел – бір немесе одан көп баланы өз бетімен

тәрбиелейтін, отбасы басшысы әйел болып табылатын отбасы.

Жалқы ата-аналық отбасы, отбасы басшысы ер адам – бір немесе одан көп баланы өз бетімен тәрбиелейтін, отбасы басшысы ер адам болып табылатын отбасы.

Неолокальды отбасы – отбасы ата-анасының тұратын орнынан алыс жердегі тұрғын үйге көшіп кеткен.

Нуклеар отбасы – ата-анасы мен олардың қарауында тұратын және некеге тұрмаған балаларынан тұратын отбасы. Нуклеар отбасында бірінші кезекке қандас туыстық байланыстар емес, күйеуі мен әйелінің қарым-қатынасы шығады. Нуклеар отбасы бір немесе екі буыннан тұрады, ата-аналары мен (ата-анамен) балаларымен немесе балалары жоқ жұбайлық жұппен ұсынылған. Нуклеар отбасы қарапайым (үш мүшеден: күйеуі, әйелі және баласы) болуы мүмкін, толық – оның құрамында екі ата-ана бар және ең болмаса бір бала бар немесе толық емес (немесе жалқы ата-аналық) – бір баласы немесе балалары бар тек бір ата-анадан тұрады.

Патриархал отбасы – оған бағынатын отбасының қалған мүшелеріне қатысы бойынша ер адам басым рөлге ие отбасы.

Патрилокальды отбасы – күйеуінің ата-анасымен бірге тұратын отбасы.

Көп некелілік отбасы – екі не одан да көп серіктестерден тұратын: көп әйел алушылық (көп некелілік) – ер адамның некедегі бірнеше әйелдермен бір уақыттағы жағдайы; полиандрия – әйел адамның некедегі бірнеше ер адаммен бір уақыттағы жағдайы.

Ата-бабалылық – бірінші немеренің туылу кезеңінен бір ата-бабаның өліміне дейінгі кезең.

Ажырасқан отбасы – ресми некеде тұратын және бірлесіп өмір сүру кезеңінен кейін ажырасқан отбасы.

Кеңейтілген отбасы – бұл бірнеше ұрпақтан тұратын және ата-аналары мен балалары және басқа да туыстар енген (әжелер мен аталар немесе ағалар мен апалар, немесе жиендері мен іні-қарындастары және т.б.), бір шатырдың астында бірге өмір сүретін күрделі құрамды отбасы.

Репродуктивті отбасы – адамның өзі құратын отбасы.

Ата-ананың отбасы – бұл адам дүниеге келген отбасы.

Отбасылық құрылым – халық санағы немесе арнайы тексерулер уақытында белгіленген көрсеткіш. Сондықтан халықтың отбасылық құрылымы туралы түсінікті тек санақ немесе тексеру мәліметтері бойынша ғана беруге болады.

Отбасылық кезең ата-ана болудың келесі кезеңдерімен анықталады: ата-ана болу алдындағы –

некеге тұрған сәттен бастап бірінші бала дүниеге келгенге дейінгі кезең, репродуктивтік ата-ана болу – бірінші және соңғы балалардың туылуы арасындағы кезең, әлеуметтендірілген ата-ана болу – бірінші баланы туғаннан соңғы бала (отбасында бір бала болған жағдайда алдыңғы баппен сәйкес келеді) отбасынан бөлініп шыққанға дейінгі (жиі жағдайда неке құру арқылы) кезең.

Отбасы – негізгі әлеуметтік институт және қоғамдық және тұлғалық өлшемдегі маңызды құндылық. «Отбасы» түсінігінің мазмұны және отбасы институтының өзі көп қырлы және қоғамның тарихи және әлеуметтік-мәдени өзгерістерінің соңынан ауысып отырады. Әрбір адам жынысына, жасына, этностық тиістілігіне, әлеуметтік мәртебесіне, мүліктік және материалдық жағдайына қарамастан туылған сәттен бастап және өмірінің соңына дейін отбасының мүшесі болып табылады және отбасылық-некелік (матримониалдық) жағдай сияқты сипатқа ие.

Отбасы – некеге, қандас туыстыққа немесе ұлды/қызды асырап алуға негізделген, отбасылық экономика бірлігімен, өзара көмек және өзара жауапкершілік қарым-қатынастармен байланысқан, ортақ құндылықтар мен мүдделермен біріккен алғашқы әлеуметтік топ.

Отбасы – бұл базалық әлеуметтік институт, қоғамның базалық (іргелі) ұяшығын ұсынады және некеге ерікті тұру, отбасы мүшелері үшін тұрмыстың ортақтығы, балаларды туу мен тәрбиелеуге (әлеуметтену) талпыныс, белгілі тұрмыс, дәстүр, құндылықтар нормалары мен жүйесі сияқты сипатты белгілерге ие.

Демография мен статистикада отбасы белгілі сандық белгілерге (отбасы мөлшері, құрамы, балалар саны, типі – нуклеар, күрделі, толық, толық емес) ие топ ретінде қаралады. Балалардың санына қарай демографиялық статистикада балалары жоқ немесе инфертильді отбасылар, бір балалы отбасылар, аз балалы отбасылар (халықтың табиғи өсуі үшін жеткіліксіз 1-2 бала), орташа балалы отбасылар (аз кеңейтілген ұдайы өндіріс үшін жеткілікті 3-4 бала), көп балалы отбасылар (ұрпақтарды алмастыру үшін талап етілгеннен едәуір көп 5 және одан көп бала).

Құқықтық контексте отбасы мемлекеттің қорғауындағы заңнамалық актілермен реттелетін әлеуметтік институтты білдіреді. Құқықтық алаңда отбасы мүшелері неке, туыстық, асырап алу, қамқорлыққа алу және т.б. шығатын жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтар мен міндеттермен байланысқан.

Әлеуметтануда отбасы айрықша мақсатты қызметтері бар, адамдардың ұрпақ жалғастыруға қажеттілігімен, маңызды нормалар мен құндылықтар негізінде ұрпақтардың әртүрлі әлеуметтенуімен байланысты маңызды институт ретінде түсіндіріледі.

Психологияда отбасы оның мүшелерінің психикалық, рухани және эмоционалдық жақындақпен біріккен, кеңістіктік-мезгілдік шектеуде тіршілік ететін және тұлғааралық қолайлылықты, сырластықты, жариялылықтан жасырындықты білдіретін, қарым-қатынастардың ұзақтығы, тұрақтылығы, беріктігін қолдайтын, жауапкершілікті тәрбиелейтін және отбасы мүшелерінің рөлдік қызметтерін реттейтін топ ретінде түсіндіріледі.

Егде туыстары бар отбасы – жасы үлкен туыстарымен, әдетте күйеуінің не әйелінің ата-анасымен бірге тұратын отбасы.

Мүгедек баласы бар отбасы – мүгедектіктің түрлі деңгейіндегі баланы күту мен оған қамқорлық жасауды қамтамасыз ететін отбасы.

Қамқорлыққа бала алған отбасы – балалардың біреуі және одан көбі биологиялық туылмаған, күтім мен тәрбиелеуге алынған болып табылатын отбасы.

Бір немесе қос ата-ана екінші рет некеге тұрған отбасы – ата-ананың біреуінің ажырасқан мәртебесі болған және бірнеше уақыт өткеннен кейін екінші рет некеге тұрған отбасы.

Күрделі отбасы (немесе патриархал отбасы) – бірнеше ұрпақ бар отбасы тобы. Оған әжелер мен аталар, аға, інілер және олардың әйелдері, апа, сіңлілер және олардың күйеулері, жиен іні, қарындастар кіруі мүмкін.

Әлеуметтік қолайсыз отбасы – ата-ананың біреуі әлеуметтік-қолайсыздық мәртебесіне ие отбасы, бұл кіріптарлықтың түрлі үлгілерімен – маскүнемдік, дәрі-дәрмекті, ойынмен байланысты болуы мүмкін, мұнда балаларды ұстау үшін өмір сапасы төмен және жағдайы нашар.

Жұбайлық отбасы – тең құқықты қарым-қатынастар, тұрақтылық басымдыққа ие, неке жұбайлардың арасындағы қарым-қатынастың қалауы мен сапасына тәуелді.

Отбасының типологиясы мен құрылымы отбасы тобының құрамына, оның мүшелерінің туыстығына, олардың орындайтын рөлдеріне тәуелді. Отбасы түрлі сапалық белгілер бойынша жіктелуі мүмкін шағын топқа жатады. Отбасының шағын топ ретіндегі қасиеттері: жүйелілік; бірлескен кеңістіктік-мезгілдік тұрмыстың тұрақтылығы; өзін-өзі сәйкестендіру; сәйкестендіру.

Отбасының қызметі; отбасы бала үшін – бұл оның физикалық, психологиялық, эмоционалдық және зияткерлік дамуының жағдайы қалыптасатын табиғи орта. Жасөспірім үшін отбасы – бұл ересек өмірге әлеуметтендіру және дайындау үшін жағдай ұсынатын базалық маңызды әлеуметтік топ; ересек адам үшін отбасы қажеттіліктер қатарын қанағаттандыру көзі және алуан түрлі және жеткілікті күрделі талаптар қоятын шағын топ болып табылады.

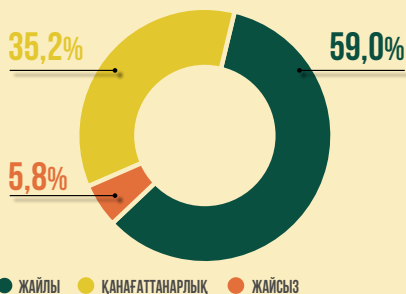
Отбасының қызметі: репродуктивтік жұбайлық және ата-аналық сүйіспеншілікпен, бала туумен байланысты; регенерациялық – мәртебені, тегін, мүлікті, әлеуметтік жағдайды мұралыққа алумен шартталады; шаруашылық-экономикалық – отбасы экономикасын жүргізумен жүзеге асырылады, оның мүшелерінің материалдық (тұрғын үй, киім, тамақтану, тұрмысты ұйымдастыру, қозғалыс құралдары және т.б.) және материалдық емес (демалыс, салауатты өмір салты) игіліктерге қажеттіліктерін жүзеге асырады; білім беру – тәрбиелік – балаларға әлеуметтік тәжірибені берумен, әкелік және аналық, балалармен байланыс, оларды тәрбиелеу, балалар мен немерелер арқылы өзін-өзі жүзеге асыру қажеттіліктерін қанағаттандырумен түсіндіріледі; дүниетанымдық – әлем туралы, қарым-қатынас нормалары туралы, адамның мәні мен міндеті туралы бастапқы түсініктерді қалыптастырады; бастапқы әлеуметтік бақылау – жеке тұлғалардың тіршілік етудің түрлі салаларындағы, отбасы саласын қоса алғанда (балалар мен ата-аналарға, отбасы ішілік қарым-қатынастарға адамгершілік қарым-қатынастың түсініктері мен дағдыларын қалыптастыру) құлқын реттеумен моральдық нормалар мен ұйғарымдарды игеру және қолданумен байланысты; рекреациялық – отбасы мүшелерінің денсаулығы мен әл-ауқатына қамқорлықпен бос уақытты ұйымдастыру арқылы демалыспен, физикалық, зияткерлік және эмоционалдық қуатын қалпына келтірумен байланысты; эмоционалдық-психологиялық және психотерапевтік – ұнату, сыйлау, тану, эмоционалдық қолдау, психологиялық қорғау, махаббатта отбасы мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандырады; сексуалды – жұбайлардың махаббаттағы физиологиялық қажеттіліктерін жүзеге асырады; әлеуметтік-мәртебелік – отбасы мүшелерінің белгілі әлеуметтік мәртебесіне жетуі үшін жағдайлар ұсынады, бұл әлеуметтік құрылымның ұдайы өсуі үшін маңызды; рухани қарым-қатынас – маңызды құндылықтар негізінде отбасы мүшелерінің тұлғалық дамуын білдіреді.

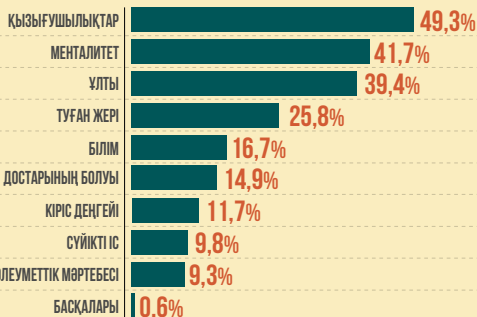
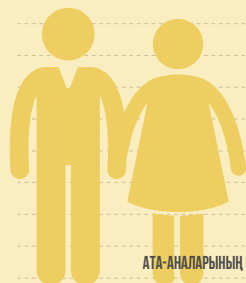
Қосымша

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЛИМАТ

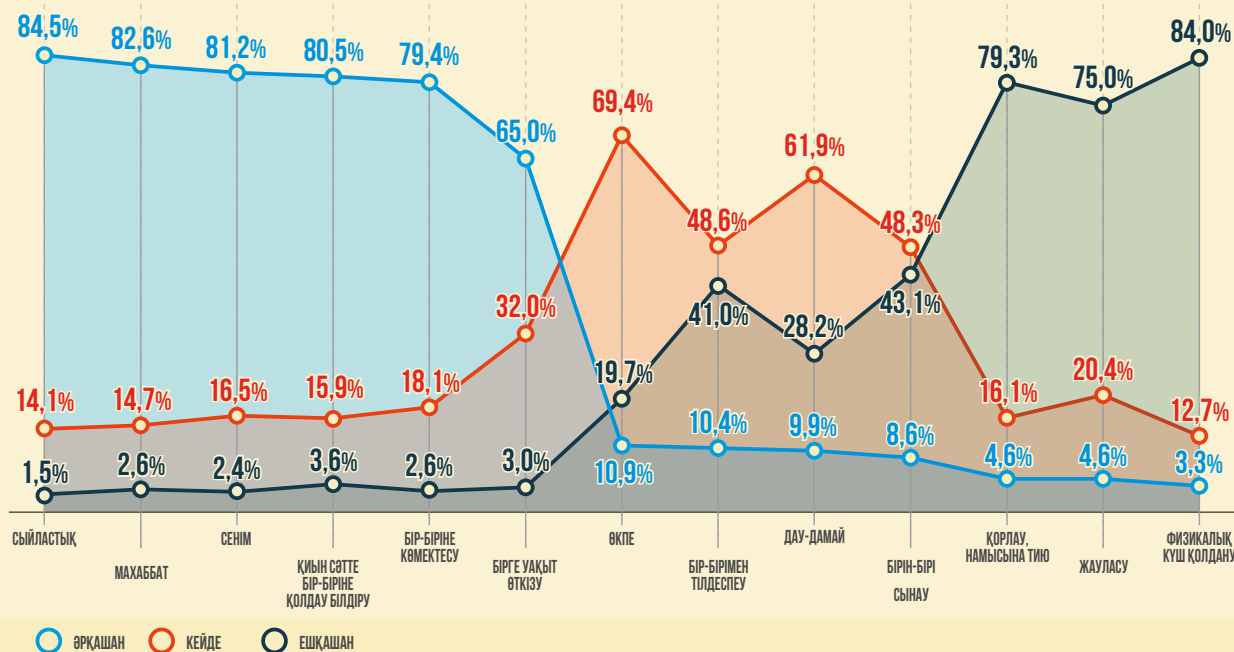
ӨЗ ОТБАСЫҢИЗДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ АТМОСФЕРАНЫ ҚАЛАЙ БАҒАЛАР ЕДІҢІЗ?

ЖҰБАЙЫҢИЗ/ЖҰБЫҢИЗ ЕКЕУІҢИЗДІҢ ҚАНДАЙ ҰҚСАСТЫҚТАРЫҢИЗ БАР?

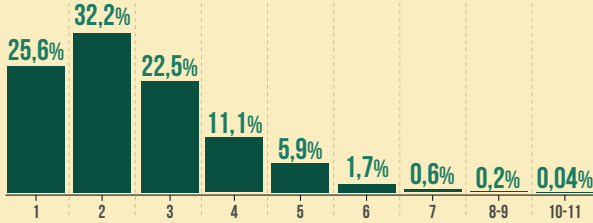
КЕЛЕСІ ЖАҒДАЙ СІЗДІҢ ОТБАСЫҢИЗҒА ҚАНШАЛЫҚТЫ ТӘН?

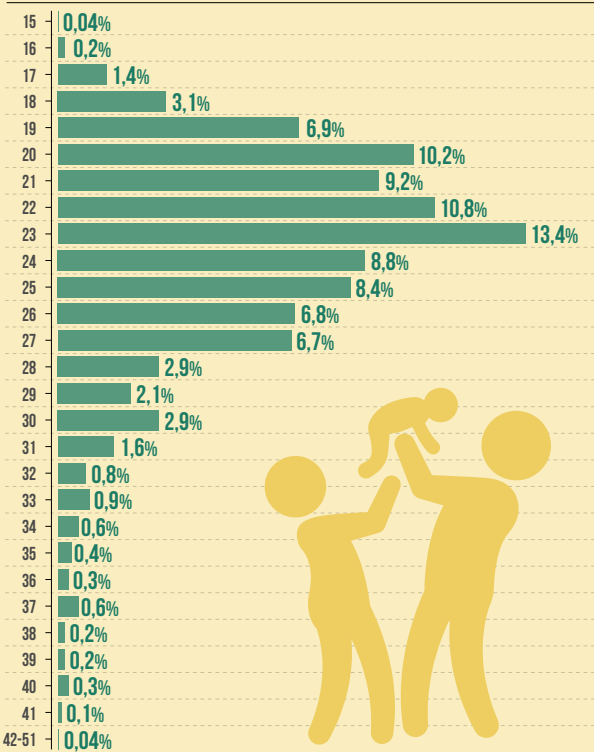
АҚПАРКЕСТЕНІ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» ҚҚ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР ИНСТИТУТЫ» ҚҚ-МЕН БІРЛЕСІП ДАЙЫНДАДЫ

ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР

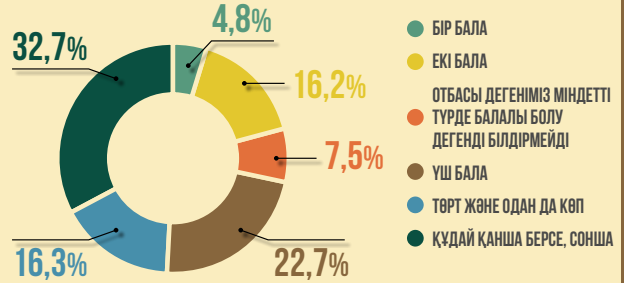
СІЗДІҢ БАЛАЛАРЫҢЫЗ БАР МА? ОЛАРДЫҢ САНЫН КӨРСЕТСЕҢІЗ...

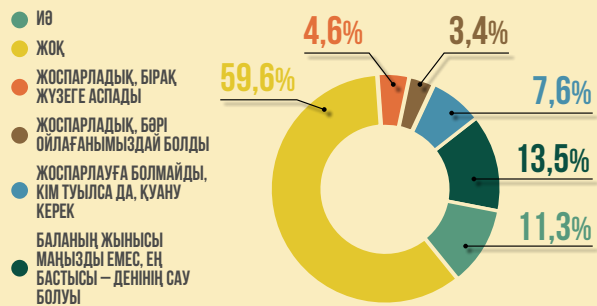
ТҰҒЫШЫҢЫЗДЫ НЕШЕ ЖАСЫҢЫЗДА ДҮНИЕГЕ ӘКЕЛДІҢІЗ? АШЫҚ СУРАҚ

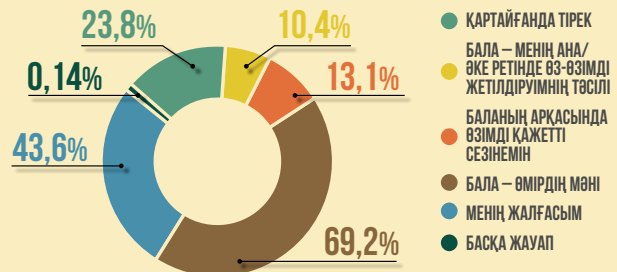
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫ ҮШІН ЕҢ ТИІМДІ БАЛА САНЫ?

СІЗ БЕЛГІЛІ БІР ЖЫНЫСТАҒЫ БАЛАНЫ ДҮНИЕГЕ ӘКЕЛДІ ЖОСПАРЛАДЫҢЫЗ БА?

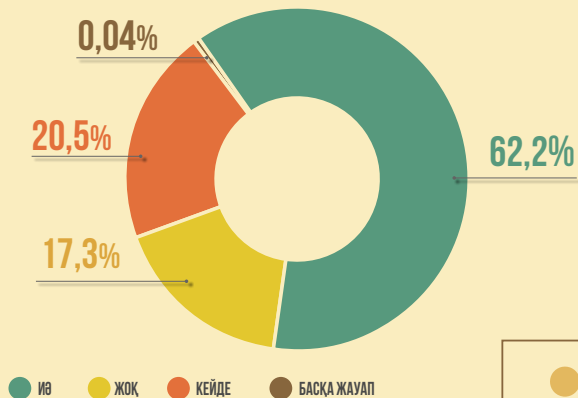
СІЗ ҮШІН БАЛА ДЕГЕНІМІЗ?

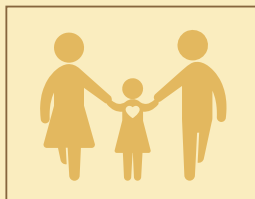
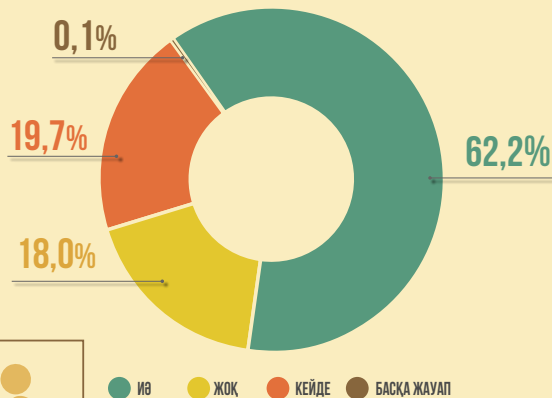
АҚПАРКЕСТЕНІ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» ҚҚ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР ИНСТИТУТЫ» ҚҚ-МЕН БІРЛЕСІП ДАЙЫНДАДЫ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӘКЕЛЕРДІҢ БАЛА ТӘРБИЕСІ ПРОЦЕСІНЕ ҚАТЫСУЫ

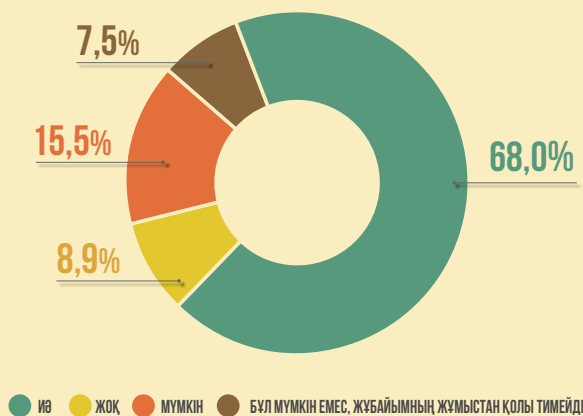
ӘКЕСІ МЕН АНАСЫ БАЛАҒА БІРДЕЙ ДЕҢГЕЙДЕ ҚАМҚОРЛЫҚ КӨРСЕТЕДІ ДЕП ОЙЛАЙСЫЗ БА?

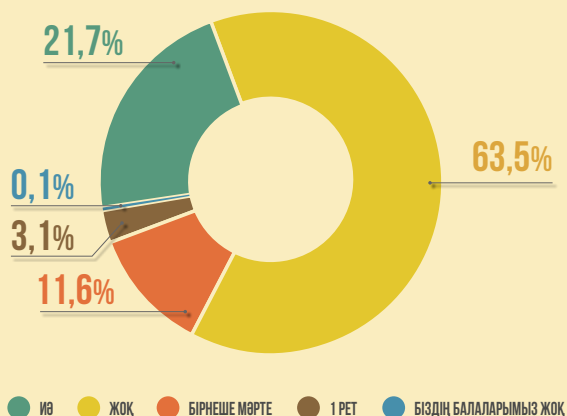
СІЗДІҢ КҮЙЕУІҢІЗ/ЖҰБЫҢЫЗ БАЛАНЫҢ КҮТІМІ МЕН ТӘРБИЕСІ БАРЫСЫНА ҚАТЫСАДЫ МА?

ЖҰБАЙЫҢЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ КӨБІРЕК ҮЛЕС ҚОСҚАНЫН ҚАЛАР МА ЕДІҢІЗ?

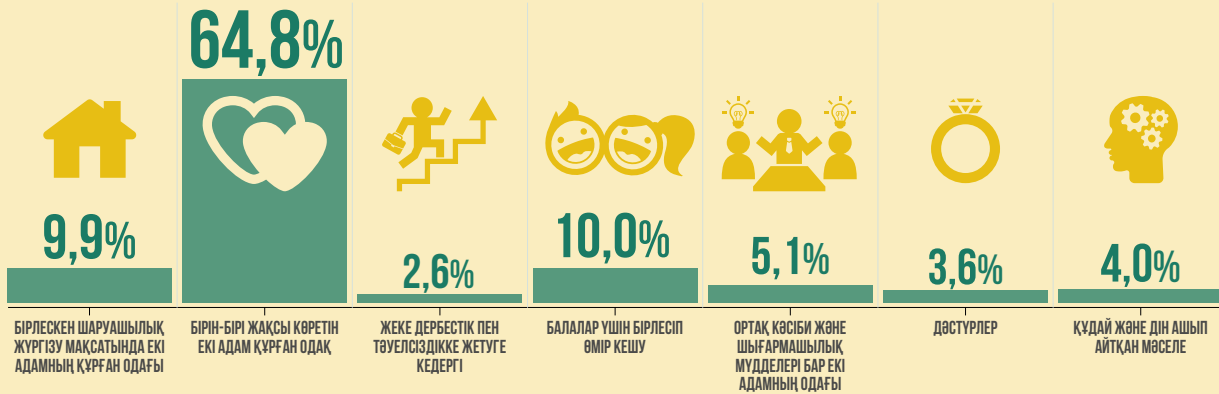
КҮЙЕУІҢІЗДІҢ БАЛАЛАРҒА АЗ УАҚЫТ БӨЛЕТІНДІГІН АЙТЫП, ӨКІНГЕН СӘТІНЕ КҮӘ БОЛДЫҢЫЗ БА?

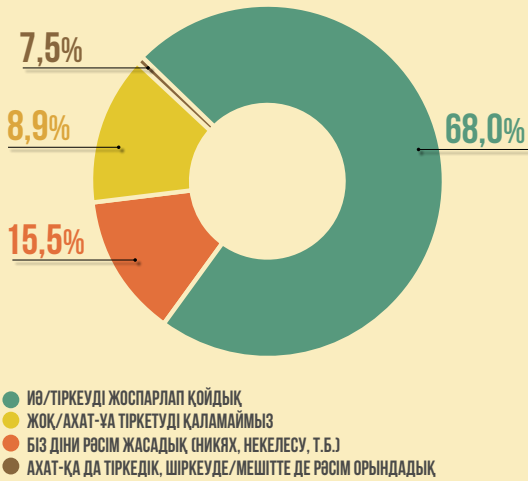
АҚПАРКЕСТЕНІ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» ҚҚ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР ИНСТИТУТЫ» ҚҚ-МЕН БІРЛЕСІП ДАЙЫНДАДЫ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ НЕКЕГЕ ҚАТЫСТЫ ОЙ-ПІКІРІ

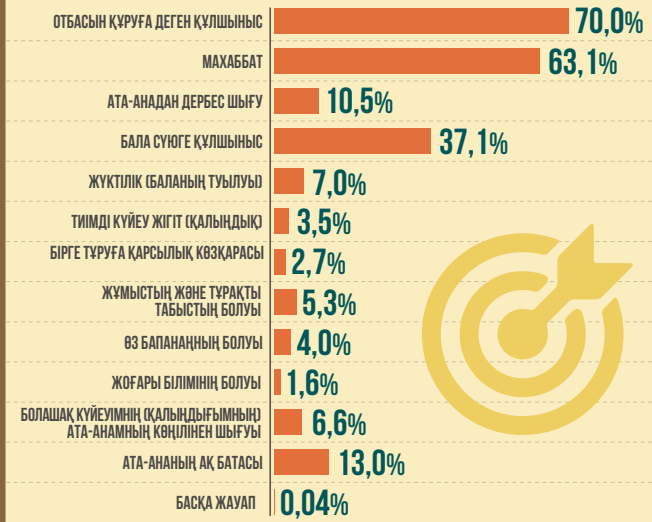
СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, НЕКЕ ДЕГЕНІМІЗ – ...

СІЗ НЕКЕНІ ЗАҢДЫ ТҮРДЕ АХАТ-ҚА ТІРКЕУ ҚАЖЕТ ДЕП ЕСЕПТЕЙСІЗ БЕ?

НЕКЕЛЕСУ/БІРГЕ ТҰРУ ҮШІН СІЗ ҚАНДАЙ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРГЕ СҮЙЕНДІҢІЗ?

АҚПАРКЕСТЕНІ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» ҚҚ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР ИНСТИТУТЫ» ҚҚ-МЕН БІРЛЕСІП ДАЙЫНДАДЫ

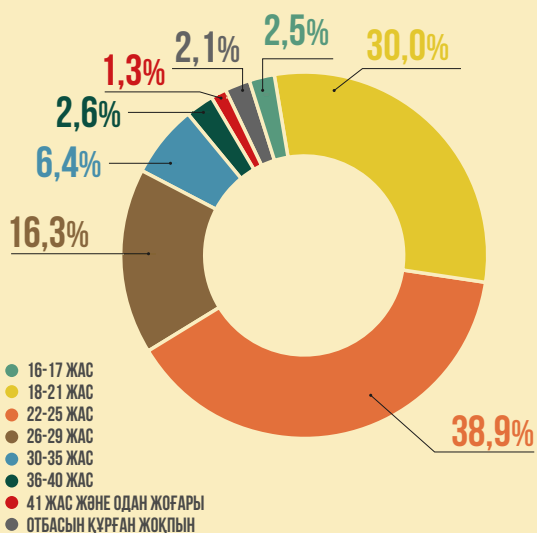

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОТБАСЫЛАР | 2019

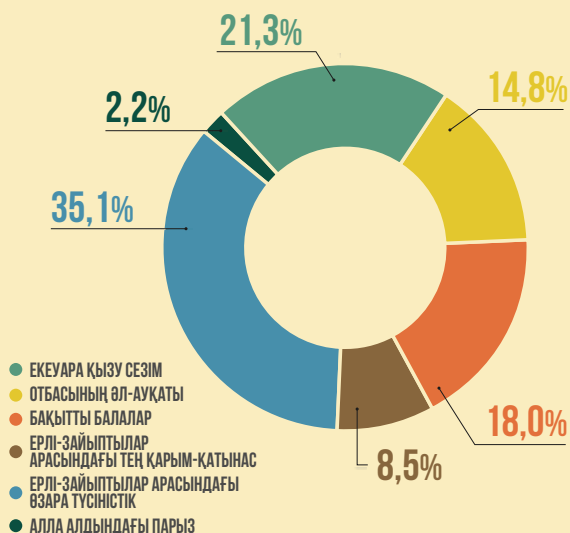
ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ СІЗДІҢ ОТБАСЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫҢЫЗ?

СІЗ ҚАНША ЖАСЫҢЫЗДА ОТБАСЫ ҚҰРДЫҢЫЗ?

СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, СӘТТІ НЕКЕ – БҰЛ...

АҚПАРКЕСТЕНІ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» ҚҚ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕР ИНСТИТУТЫ» ҚҚ-МЕН БІРЛЕСІП ДАЙЫНДАДЫ

CISC

Civil Initiatives Support Center

Министерство информации
и общественного Развития РК

КАЗАХСТАННЫҢ ТЕҢ ҚҰҚЫҚ ПЕН
ТЕҢ МҮМКІНДІК ИНСТИТУТЫ
ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ
И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА
INSTITUTE OF EQUAL RIGHTS
AND EQUAL OPPORTUNITIES OF KAZAKHSTAN

«КАЗАХСТАНСКИЕ СЕМЬИ - 2019» НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОКЛАД

Проект реализован в рамках государственного гранта
НАО «Центр поддержки гражданских инициатив»
Министерства информации и общественного развития РК

ОФ «Институт равных прав и равных возможностей Казахстана»
несет ответственность за содержание публикации, которое не обязательно отражает
позицию НАО «Центр поддержки гражданских инициатив».
Точка зрения авторов, отраженная в настоящем докладе, может не совпадать
с точкой зрения НАО «Центр поддержки гражданских инициатив»

АЛМАТЫ, 2019

УДК 32
ББК 67.404.4
К18

Авторы:

Ускембаева М.А., Бурова Е.Е., Резвушкина Т.А., Альжанова А.К., Соловьева Г.Г., Салимбаев Е.Х.

Участники проекта:

Аубакирова С., Алтынбаева К., Ашимова А., Болганбаева Ш., Боранбаева М., Бекманова Р., Волкова-Михальская О., Жарменова А., Жандосова Ш.М., Игенова Б., Калиева Г., Коянбаева Г.Н., Котельникова Л., Сейтахметова Н.Л., Салпакаева Р., Цыганкова М., Шаимова Д., Шамаева А.

Рецензенты: Кылышбаева Б.Н., Меербург Хезелле И., Масалимова А.Р.

Перевод: Шамаева А.Б.; Бюро переводов «Khan Translate»

Фотограф: Изтурган Алдауев

Инфографика: «Eurasian Expert Council», ОФ «Институт равных прав и равных возможностей Казахстана»

ISBN 978-601-332-482-1

Национальный доклад «Казахстанские семьи-2019» подготовлен по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. В тексте доклада содержатся социально-демографические характеристики казахстанских семей, проанализирован международный опыт реализации семейной политики, система ценностей казахстанских семей, тренды трансформации казахстанских семей.

В докладе представлены результаты социологических исследований (массового социологического опроса и фокус-групп), проведенных с июня по ноябрь 2019 г. в гг. Нур-Султан, Алматы, Шымкент и 14 регионах Казахстана.

Издание предназначено для журналистов, социологов, политологов, социальных работников, сотрудников НКО, государственных служащих, интересующихся вопросами социальной политики, семьи, семейной и гендерной политики, материнством и детством, правами человека.

Алматы: ТОО «Арт Депо студио», 2019 г.— 84 с.

ISBN 978-601-332-482-1

УДК 32
ББК 67.404.4

ISBN 978-601-332-482-1

© ОФ Институт равных прав и равных возможностей Казахстана

Оглавление

Список сокращений.....	93
ВВЕДЕНИЕ.....	94
Методология исследования.....	96
1. Положение семей в Казахстане.....	99
1.1. Позитивные тенденции.....	101
1.2. Негативные тенденции положения семей.....	102
1.3. Положение семей «глазами респондентов».....	102
1.4. Семья и семейные отношения в фокусе известных блогеров Казахстана.....	104
2. Международный опыт в области семейной политики.....	108
3. Семья как элемент демографической политики.....	114
4. Семья как объект социального обеспечения.....	120
5. Социально-психологический климат в семье как основа стабильности общества.....	128
6. Семья как институт культурного и духовного развития личности.....	134
7. Семья как институт физиологического развития личности.....	138
8. Анализ семейных ценностей и традиций в казахстанском обществе.....	143
9. Анализ эффективности реализации программ по поддержке семьи.....	148
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	156
Рекомендации.....	162
Глоссарий.....	165
Приложение.....	168

Рисунок 1. Пол.....	97	Рисунок 24. Меры по борьбе с домашним насилием.....	131
Рисунок 2. Возраст.....	97	Рисунок 25. Причины разводов.....	131
Рисунок 3. Этничность.....	97	Рисунок 26. Основания для развода.....	132
Рисунок 4. Образование.....	97	Рисунок 27. Места проведения семейного досуга.....	135
Рисунок 5.....	98	Рисунок 28. Посещает ли Ваш ребенок/дети.....	136
Рисунок 6. Место проживания.....	98	Рисунок 29. Выезжали ли Вы в отпуск с семьей за последние 3 года?.....	136
Рисунок 7. Брачный статус респондентов.....	116	Рисунок 30. Возраст наиболее благоприятный для рождения ребенка.....	139
Рисунок 8. Возраст вступления в брак.....	117	Рисунок 31. Нужно ли делать перерыв между рождениями детей?.....	139
Рисунок 9. Количество детей в семье.....	117	Рисунок 32. Используете ли Вы контрацептивы?.....	139
Рисунок 10. Планируемое количество детей.....	118	Рисунок 33. Планировали ли Вы ребенка определённого пола?.....	140
Рисунок 11. Оптимальное количество детей.....	118	Рисунок 34. Согласны ли Вы с тем, что девушка с 16 лет самостоятельно может принять решение об аборте?.....	141
Рисунок 12. Трудности, возникшие после рождения ребенка.....	118	Рисунок 35. Мотивы в отношении к прививкам?.....	141
Рисунок 13. Уровень доходов семей.....	123	Рисунок 36. Как часто болеет Ваш ребенок?.....	141
Рисунок 14. Чем владеет Ваша семья?.....	124	Рисунок 37. Кто должен быть главой семьи?.....	143
Рисунок 15. Ежемесячные затраты на медицинские услуги.....	124	Рисунок 39. Что для Вас значат дети?.....	145
Рисунок 16. Кто ухаживает за ребенком с инвалидностью?.....	125	Рисунок 40. Для того, чтобы быть хорошим родителем необходимо:.....	145
Рисунок 17. Кто ухаживает за пожилыми родственниками?.....	125	Рисунок 41. Степень участия матери и отца в воспитании детей.....	146
Рисунок 18. Оценка эмоциональной атмосферы семьи.....	129	Рисунок 42. Хотели бы Вы, чтобы Ваш муж больше участвовал в процессе ухода и воспитания за ребенком?.....	146
Рисунок 19. Понимание брака.....	129	Рисунок 43. Оценка деятельности государства в семейной политике.....	150
Рисунок 20. Иерархия факторов сходства супругов.....	129		
Рисунок 21. Факторы успешности брака.....	129		
Рисунок 22. Характерные для семьи установки.....	130		
Рисунок 23. Подвергаются насилию в семьях.....	130		

Таблица 1. Типы семей по количеству членов семьи.....	115	Таблица 7. Оценка эффективности деятельности государства в контексте реализации Концепции гендерной и семейной политики (в разрезе регионов).....	151
Таблица 2. Структура доходов и расходов семьи.....	122	Таблица 8. Уровень осведомленности о нормативных документах, регулирующие семейную сферу в РК.....	153
Таблица 3. Число посещений мест досуга.....	136		
Таблица 4. Количество родившихся (по возрасту матери).....	138		
Таблица 5. Таблица 5. Готовность стать родителем по возрасту.....	139		
Таблица 6. Кто должен быть главой семьи (в разрезе регионов).....	144		

Список сокращений

АСП	Адресная социальная помощь
ВОВ	Великая отечественная война
ЖКХ	Жилищно-коммунальное хозяйство
ЖССБК	Жилищный строительный сберегательный банк Казахстана
КС МНЭ	Комитет по статистике Министерство национальной экономики Республики Казахстан
МИОР	Министерство информации и общественного развития
МКНР	Международная конференция по народонаселению и развитию
МНЭ РК	Министерство национальной экономики Республики Казахстан
МОН РК	Министерство образования и науки Республики Казахстан
НАО	Некоммерческое акционерное общество
НЛП	Нейролингвистическое программирование
НПО	Неправительственная организация
ОАЭ	Объединенные Арабские Эмираты
ООН	Организация Объединенных Наций
ОЭСР	Организация экономического сотрудничества и развития
ОЮЛ	Объединение юридических лиц
ПМ	Прожиточный минимум
РАГС	Регистрации актов гражданского состояния
РК	Республика Казахстан
СКР	Суммарный коэффициент рождаемости
СМАС	Специализированный межрайонный административный суд
СМИ	Средства массовой информации
США	Соединенные Штаты Америки
ЦУР	Цели устойчивого развития
CEDAW	Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин
CNAF	Национальный союз семейных ассоциаций, Национальная касса семейных пособий Франция
UNCRC	Конвенция ООН о правах ребенка
UNFPA	Фонд ООН по народонаселению
UNICEF	Детский Фонд ООН

ВВЕДЕНИЕ

Семья — это ключевой социальный институт, без которого сообщества и экономика не могли бы функционировать. В рамках семьи люди делят ресурсы, ухаживают за больными и слабыми, воспроизводят, воспитывают и заботятся о следующих поколениях. Семьи могут быть источниками любви и привязанности и иметь первостепенное значение для ощущения идентичности и принадлежности к определенной группе¹.

Семья — это естественная группа, к которой индивид принадлежит по факту рождения. В семье человек получает базовые навыки жизни в обществе, формируется как личность. Семья готовит детей к тому, чтобы они стали компетентными, активными членами общества, а формируемая привязанность детей к родителям служит моделью для общения с более широким социальным окружением. Выполняя посредническую роль в согласовании интересов личности и общества, семья определяет устойчивость государства и осуществляет функцию социализации подрастающего поколения².

В современных обществах семья и внутрисемейные отношения подвержены трансформации, что обусловлено, в первую очередь, такими глобальными факторами, как миграция и урбанизация, которые повлияли на снижение уровня рождаемости, изменение структуры и размера семьи, перераспределение внутрисемейных гендерных ролей, изменение традиционных ценностей³. Последнее зачастую связывают с так называемым «кризисом семьи», который вызывает озабоченность на всех уровнях общества и требует серьезного изучения⁴.

² Берк Л. Развитие ребенка. изд. СПб.: Питер. 2006.

³ Doing Better for Families. OECD Report. 2011

⁴ Social Problems of the Contemporary Families. 2014. ISBN 978-83-919865-6-1.

Как показывает международная практика, существенное влияние на уровень функциональной устойчивости современной семьи оказывают модели гендерных отношений. Чем выше уровень гендерного равенства, тем больше ответственности, паритетности и результативности в выполнении членами семей своих бытовых, экономических, нравственно-воспитательных, защитных и других важных функций⁵.

В Казахстане актуализирована задача формирования собственных подходов в разработке и реализации семейной и гендерной политики в соответствии с национальными стратегическими приоритетами и принципами, которые коррелируют с международными трендами устойчивого развития⁶.

Необходимость изучения проблемных вопросов с фокусом на казахстанские семьи вызвана тем, что государством сделаны лишь первые шаги в реализации задач социальной семейной и гендерной политики.

Несмотря на прилагаемые усилия государства, законодательных и исследовательских институтов и гражданского общества по укреплению института семьи, существуют следующие проблемы: высокий уровень разводов, рождение детей вне брака, рост количества семей с одним родителем, насилие в семье, стереотипы относительно гендерных ролей мужчин и женщин, вопросы гражданских, однополых, межродственных, религиозных браков. Требуют внимания вопросы репродуктивного здоровья мужчин и женщин, здоровья детей и подростков, проблемы ранних браков, подростковой беременности, аборт в раннем возрасте.

Не полностью реализован потенциал предупреждения и профилактики семейных конфликтов, насилия и жестокого обращения в семье по отношению к женщинам, детям, старшему поколению, инвалидам, суицидов среди детей и подростков и др. Трансформация модели казахстанской семьи в современных условиях, ее состояния и векторов изменений, влияние таких глобальных процессов, как миграция, урбанизация, информатизация, изменение гендерных ролей и др. требуют тщательного изучения⁷.

Национальный доклад «Казахстанские семьи-2019» подготовлен по заказу Министерства информации и общественного развития РК. Целью доклада является широкое распространение результатов комплексного исследования о состоянии и развитии казахстанских семей, анализ трансформационных процессов, влияющих на семью и рекомендации для совершенствования семейной политики в Казахстане. Доклад состоит из 9 глав. Каждая глава посвящена анализу конкретной области функционирования семьи. Доклад подготовлен на основе данных проведенного социологического исследования, анализа официальных статистических данных государственных органов, нормативных правовых актов, программных документов международных и казахстанских организаций.

Актуальность доклада заключается в том, что в Казахстане еще никогда не проводился подобный комплексный опрос по данной тематике. На основе анализа данных социальной статистики и результатов комплексного социологического исследования (60 фокус-групп и анкетный опрос 3000 респондентов), проведенного в июле-августе 2019 года во всех регионах РК в рамках проекта «Казахстанские семьи — 2019», показаны различные аспекты функционирования и тренды развития современных казахстанских семей. Национальный доклад «Казахстанские семьи-2019» адресован государственным органам республиканского и местного уровней, ответственных за семейную и гендерную политику, исследовательским институтами, неправительственным организациям, международным и национальным экспертам, СМИ и гражданам Казахстана.

Методология исследования

В предлагаемом докладе представлены различные проекции исследования казахстанских семей. Актуальность данного исследования продиктована тем, что обычно представления о семейной структуре и динамике (которые необходимы для разработки и принятия решений в государственной социальной и семейной политике) основаны на данных переписей или обследований населения. Данные переписи 2009 г. устарели, регулярные статистические обследования в основном относятся к демографическим показателям (браки, разводы, рождаемость), очередная перепись населения в Казахстане планируется в 2020 году: все это затрудняет разработку и принятие своевременных эффективных решений, в основе которых — обратная связь общества и государства, учет мнений граждан.

На основе анализа данных социальной статистики и результатов комплексного социологического исследования (60 фокус-групп и анкетный опрос 3000 респондентов, всего 3650 участников исследования), проведенного в июле-августе 2019 года во всех регионах РК в рамках проекта «Казахстанские семьи — 2019», показаны различные аспекты функционирования и тренды развития современных казахстанских семей.

Цель исследования — на базе конкретного социального измерения реконструировать ситуацию с состоянием и трендами развития казахстанских семей.

Задачи исследования — обобщить массив социологических измерений и проанализировать тенденции развития казахстанских семей; обнаружить проблемные области функционирования казахстанских семей; проявить восприятие респондентами подходов государства к реализации семейной и гендерной политики; сфокусировать внимание на возможностях и рисках в связи с реализацией государственных программ в отношении семьи; разработать научно-практические рекомендации для субъектов социального управления.

В опросе приняли участие 3000 человек из всех регионов Казахстана, в 62,5% выражающих мнения горожан и в 37,5% — сельчан.

Представлены жизненные позиции всех типов семей, в том числе: 9,5% — нуклеарных, 7,4% — обеспеченных, 6,9% — молодых с детьми, 6% — разведенных, 6% — взявших детей под опеку, 5,9% — многодетных, 5,6% — расширенных, 5,6% — малообеспеченных, 5,6% — социально-неблагополучных, 5,5% — бездетных, 5,4% — с ребенком/детьми инвалидами, 5,3% — молодых без детей, 5,3% — семья, где один из родителей вступил в повторный брак, 5,3% — монородительских с главой семьи мужчиной, 5,2% — семья с пожилыми родственниками, 4,7% — монородительских с главой семьи женщиной, 4,6% — межэтнических семей.

В опросе участвовали 22,4% мужчин и 77,6% женщин. По возрасту респонденты представили мнения казахстанцев 18–24 лет (7,9%), 25–29 лет (16,8%), 30–34 лет (17,3%), 35–39 лет (16,7%), 40–44 лет (14,8%), 45–49 лет (11,5%), 50–54 лет (7,2%), 55–59 лет (4,7%), 60–64 лет (2%), 65+ лет (1,1%).

Этнический состав респондентов включает 73,3% казахов, 16,8% — русских, 4,2% — украинцев, немцев, белорусов, поляков, 3,3% — таджиков, узбеков, уйгур, татар, 0,6% — корейцев, 0,5% — чеченцев, ингушей, лезгин, 0,4% — дунган, 0,2% — азербайджанцев, по 0,1% каракалпаков, турок, латышей, армян, метисов.

По уровню образования респондентов: 1,2% имеют ученую степень доктора наук, кандидата наук, 13% — высшее (магистратура), 39% высшее (бакалавриат), 33,3% — средне-специальное (колледж, техникум, ПТУ), 9,5% — полное среднее (10–11 летнее), 2,8% — неполное среднее (9 классов), 1,15 — без образования.

По сферам занятости респонденты распределились так: образование — 22,2%, торговля, сфера услуг — 18%, здравоохранение — 7,5%, домохозяйка — 7,1%, промышленность — 6,9%, строительство — 6,7%, транспорт, связь — 5,4%, сельское хозяйство — 5,1%, экономика и финансовая сфера — 4,6%, государственное управление — 3,6%, сфера искусства, культуры — 2,6%, безработный — 2%, юриспруденция — 1,9%, пенсионер — 1,7%, правоохранительная сфера — 1,1%, представитель НПО — 0,8%, социальная сфера — 0,8%, меньше, чем по 0,2% респондентов работают в СМИ, охранных структурах, спорте, обслуживающем труде.

Социально-демографический портрет респондентов:

Рисунок 1. Пол

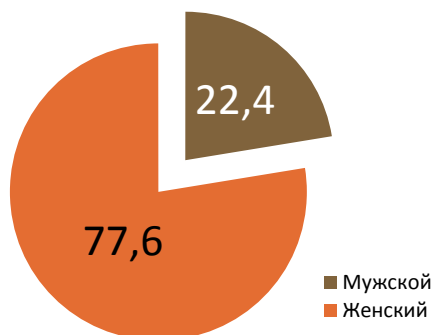

Рисунок 2. Возраст

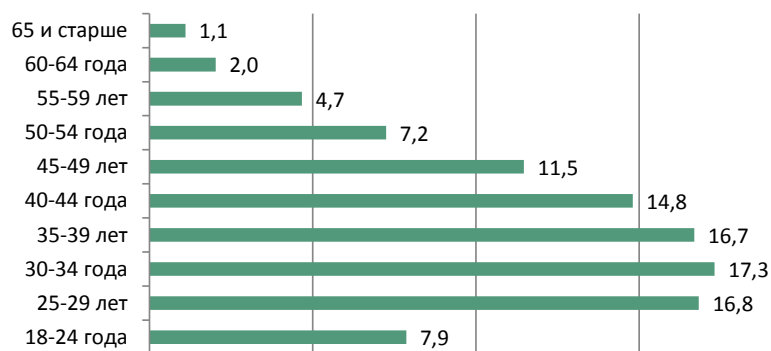

Рисунок 3. Этничность

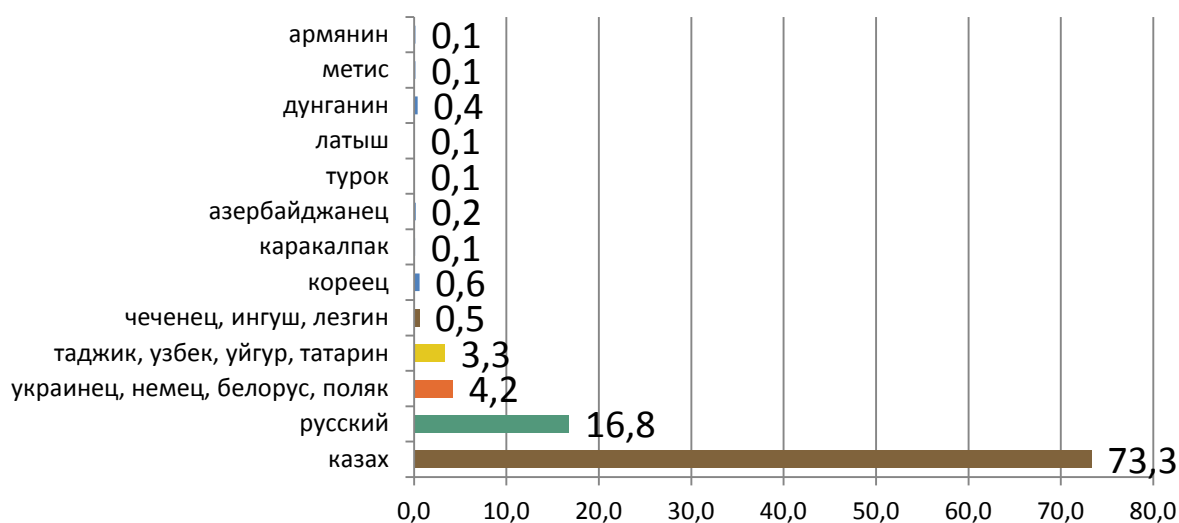

Рисунок 4. Образование

Рисунок 5.

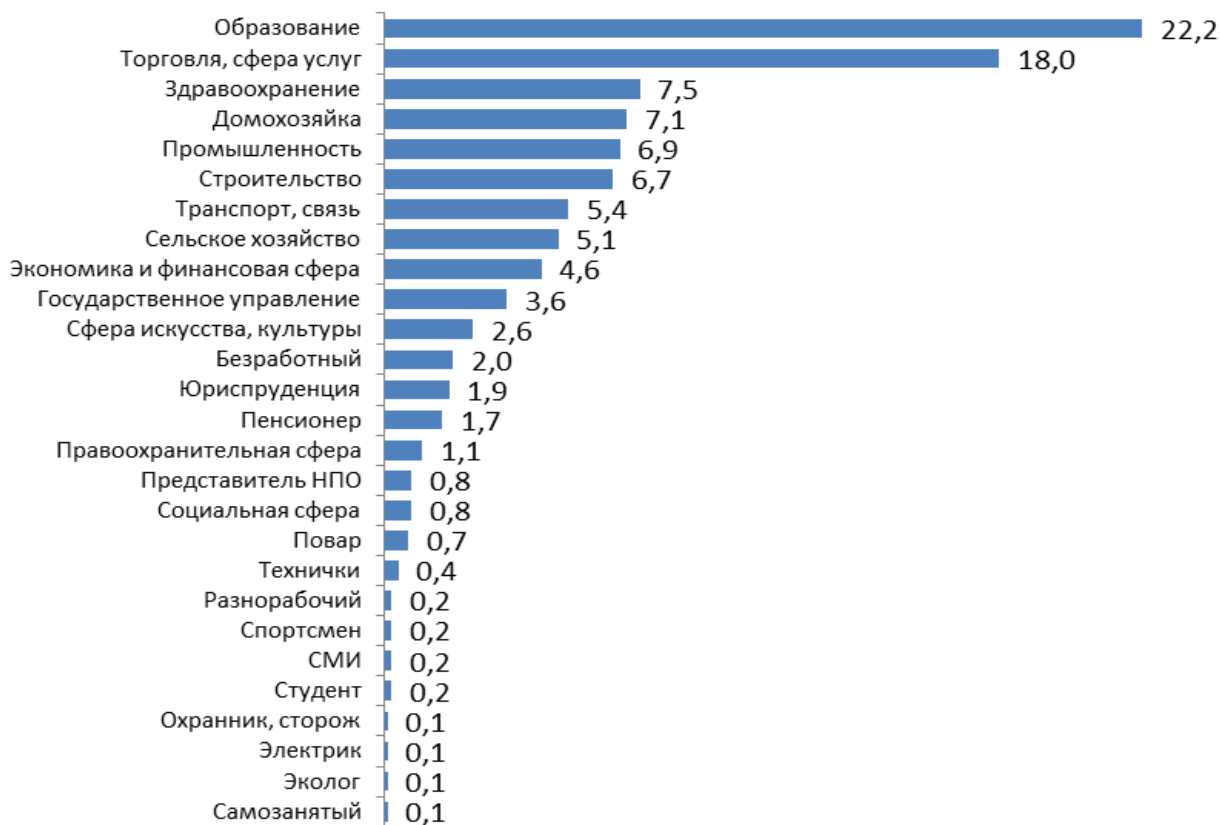
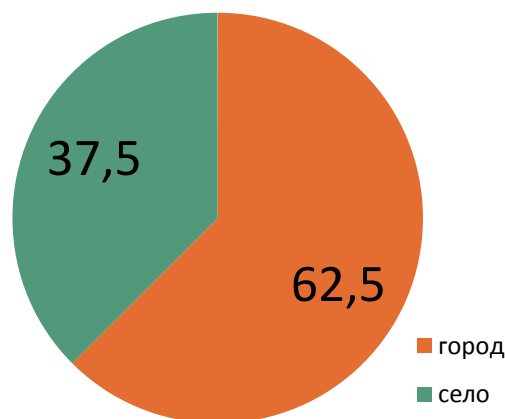

Рисунок 6. Место проживания

В проекте было проведено 60 фокус-групп. По 3 фокус группы (2 — в городе, 1 — в селе) были проведены в Акмолинской, Актюбинской, ВКО, Карагандинской, Костанайской, Павлодарской, СКО, Туркестанской областях. По 4 фокус-группы (2 — в городе, 2 — в селе) проведены в гг. Алматы, Нур-Султане, Шымкенте, Алматинской, Атырауской, Жамбылской, ЗКО, Кызылординской, Мангистауской областях. В каждой фокус-группе участвовало 10–12 человек. В каждой фокус-группе представлено 10–12 типов семей. Фокус — группа проводилась в течение 1,5–2 часов.

Таким образом, репрезентативный состав участников комплексного социологического исследования и фокус-групп отобразил многообразие суждений по актуальным проблемам казахстанских семей и может рассматриваться как надежный источник для обобщений.

1. Положение семей в Казахстане

С момента обретения независимости Казахстан присоединился к основным международным договорам и соглашениям, осуществляющим защиту института семьи; прав детей, женщин и пожилых людей, включая права беженцев и мигрантов, а также реализацию гендерного равенства⁸.

Анализ действующего казахстанского законодательства в области семейно-брачных отношений позволяет сделать вывод о его соответствии международно-правовым нормам, в том числе тем конвенциям, к которым Казахстан присоединился. Кодекс РК «О браке и семье» закрепляет добровольность брачного союза мужчины и женщины, равенство прав супругов в семье, разрешение внутрисемейных вопросов по

взаимному согласию, обеспечение беспрепятственного осуществления членами семьи своих прав, возможности судебной защиты этих прав. Как самостоятельное направление, гендерная политика в Казахстане формируется с момента присоединения к Пекинской декларации Всемирной конференции в интересах женщин (1995 г.)⁹. В 1998 г. создана Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политики — консультативно-совещательный орган при Президенте РК. В течение 10 лет осуществлялась «Стратегия развития гендерного равенства РК на период 2006–2016». При этом основные аспекты гендерного равенства всегда рассматривались в тесной связи с семейно-демографической по-

⁸ Программа действий Международной конференции по народонаселению и развитию (МКНР), Конвенция ООН о правах ребенка (UNCRC), Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW), Пекинская платформа Всемирной конференции по положению женщин.

⁹ Пекинская декларация Всемирной конференцией по положению женщин, Пекин, 4–15 сентября 1995 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

литикой, что отражено в Концепции гендерной и семейной политики РК до 2030 года¹⁰.

При этом необходимо учитывать, что гендерная политика связана с расширением прав и возможностей мужчин и женщин и гарантий их осуществления, вне зависимости от их семейного статуса. Согласно индексу гендерного разрыва (Gender Gap Index) Всемирного экономического форума, Казахстан по итогам 2018 года занимает 60 место из 149 стран¹¹, что является шагом назад по сравнению с 32 местом в 2012 г. Возможно, это связано с тем, что «вопросы гендерной политики остаются на периферии государственной деятельности», как было указано в обзоре ОЭСР¹². Там же была дана критическая оценка Концепции и рекомендация о важности обеспечения четкого разграничения задач семейной политики и задач гендерной политики в Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года, чтобы не допустить ограничения роли женщин семейной сферой.

Казахстан разделяет повестку дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 г., которая реализуется через Цели устойчивого развития (ЦУР) принятые в 2015 г.¹³. Из 17 целей устойчивого развития цель 3 — хорошее здоровье и благополучие; цель 4 — качественное образование; цель 5 — гендерное равенство; цель 8 — достойная работа и экономический рост; цель 10 — уменьшение неравенства внутри стран; цель 11 — устойчивые города и населенные пункты; цель 16 — мир, правосудие и эффективные институты связаны с семейной и гендерной политикой.

В Казахстане актуализирована задача формирования собственных подходов в разработке и реализации семейной и гендерной политики в соответствии с национальными стратегическими приоритетами и принципами, которые коррелируют с международными трендами устойчивого развития.

Необходимость изучения проблемных вопросов с фокусом на казахстанские семьи вызвана тем, что государством сделаны лишь первые шаги в реализации задач социальной семейной и гендерной политики. Несмотря на прилагаемые усилия государства, институтов гражданского общества, самих граждан, существуют следующие проблемы: высокий уровень разводов, рождение детей вне брака, рост количества семей с одним родителем, насилие в семье, стойкие стереотипы на гендерные роли мужчин и женщин (в частности, в отношении отцов — глав монородительских семей); вопро-

сы гражданских, междоусобных, религиозных браков. Требуют внимания вопросы репродуктивного здоровья мужчин и женщин, здоровья детей и подростков, снижения случаев прерывания беременности, проблемы ранних браков, подростковой беременности, детских суицидов и аборт в раннем возрасте.

Институт семьи в Казахстане переживает сложные трансформации, на него оказывают влияние экономические, политические, психологические, исторические, культурные факторы, внутренние условия и внешние обстоятельства. В условиях глобализации семьи оказываются под действием инокультурных и даже контркультурных влияний, которые трансформируют самобытные, вытесняя их. Глобализация формирует идентичность быстрее, чем традиционные институты: семья, система образования, религия.

В условиях утверждения рыночного уклада семья зависит от состояния макроэкономики, которая подвержена циклическому развитию, включая кризисы. Экономический статус государства не вполне определен, а он задает структуру и динамику другим институтам, в том числе — семье. Семья оказалась в эпицентре системных сбоев, связанных с проблемами функционирования социальной сферы (занятость, медицина, образование).

Потребовались специальные концептуальные подходы и программы, направленные на социальную поддержку семей. Государство осуществляет социальную семейную и гендерную политику с целью сохранения устойчивости и стабильности. Сильными сторонами государственной социальной семейной и гендерной политики стали разработка государственных программ вовлечения в занятость и временное трудоустройство, реализация политики поддержки нуждающихся семей через доступ к адресной социальной помощи, изменение условий кредитования доступного жилья и др.

К слабым сторонам следует отнести: отсутствие системного подхода к пониманию феномена безработицы в казахстанском обществе; не изученность социальной структуры общества в проекции на тип экономического уклада и виды домохозяйства; слабые прогнозные ожидания в развитии социальной ситуации в целом; отсутствие четких представлений о путях, средствах, возможностях социализации молодежи с разными стартовыми возможностями; отсутствие правдоподобной статистики, низкая соизмеримость национальных статистических данных; отсутствие ответственности за

¹⁰ Концепция гендерной и семейной политики РК до 2030 года. Указ Президента РК № 384 от 06.12.2016

¹¹ The Global Gender Gap Report 2018 http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

¹² Реализация гендерной политики в Казахстане. Обзор ОЭСР. 2017

¹³ Цели в области устойчивого развития ООН до 2030 г. <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

конкретную реализацию государственных социальных программ.

Проблемность ситуации заключается в том, что государством недостаточно изучены потребности в масштабах социальных проектов, население не всегда информировано, знает

и понимает, какие возможности имеются в преодолении проблемной семейной ситуации. Специальный анализ необходим в изучении тенденций роста протестной активности по мотивам неудовлетворенности социальной семейной и гендерной политикой.

1.1. Позитивные тенденции

Ценность брака, семьи, детей остается достаточно высокой у большинства казахстанцев, что обеспечивает стабильность семьи в условиях трансформаций. Суммарный коэффициент рождаемости составил 2.73 ребенка на одну казахстанскую женщину за всю ее жизнь. Данный показатель указывает на достаточно высокий уровень рождаемости и поэтому в стране происходит расширенное воспроизводство населения.

Достаточно высоким остается коэффициент брачности 7.34, что говорит о стремлении казахстанцев к созданию семьи: основными мотивами, как видно из опроса, являются желание иметь семью, детей, испытывать чувство любви и проявлять заботу.

Постепенно увеличивается средний возраст вступления в брак у женщин — в 2018 г. составил –25,0 лет, а у мужчин –27,6 лет, что связано с желанием молодежи получить образование, найти работу и стать экономически независимыми, а также с большими возможностями для самореализации по сравнению с предыдущим поколением.

Происходящее изменение ценностей затрагивает как мужчин, так и женщин. И те, и другие становятся все более избирательными в своей семейной жизни, по-разному выстраивая свои жизненные сценарии. Эти тенденции выражаются в том, что молодые люди откладывают принятие решения о вступлении в брак, рождении ребенка, более внимательно относятся к жизненным обстоятельствам и условиям, в которых они становятся родителями. Происходит формирование так называемой пост-семьи — новой организации брачно-репродуктивного поведения на основе договора между партнерами¹⁴. В отличие от традиционной семьи с четким гендерным разделением труда между супругами этот тип объединяет партнеров, в равной степени ориентированных на самореализацию, как в семье, так и в профессии и объединенных в большей степени условными отношениями по сравнению со статусными предписаниями¹⁵. Как правило, такой тип семьи характерен для жителей крупных

и/или индустриальных городов Казахстана с этнически смешанным населением.

Переход от патриархальной семьи (основана на главенстве мужчины в семейной структуре) — к эгалитарной, основанной на равенстве полов, признании равных возможностей отца и матери указывает на то, что стратегически в вопросах семьи Казахстан движется в том же векторе, что и развитые страны. Переход также отражает ситуацию в обществе, место женщин в структуре занятости, их вклад в экономику страны.

В Казахстане беременные женщины имеют право на декретный отпуск в течение 126 дней и декретное пособие, единовременную социальную выплату и ежемесячные выплаты до достижения ребенком 1 года. Ежемесячные выплаты могут быть получены отцом, если он оформит декретный отпуск. Родитель в декрете может оставаться с ребенком до достижения им 3-х лет без потери места работы. Многодетным семьям с низкими доходами выплачивается адресная социальная помощь.

Правительство осознанно и ответственно подходит к проблемам сохранения репродуктивного здоровья мужчин и женщин, профилактике ранней беременности, к предупреждению кризисов в семейных отношениях и др. вопросам. С этой целью действуют совместные практики государственных и общественных институтов по реализации социальных проектов. Диапазон их осуществления большой: от просветительства и информирования населения — до реабилитации и адаптации тех, кто получил негативный опыт семейной жизни. Поддерживаются практики и деятельность социальных служб и кризисных центров, круглосуточных телефонов доверия и др.

¹⁴ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Фёдоровой. — М.: Прогресс — Традиция, 2000.

¹⁵ Резвушкина Т. А. Семейная политика в Республике Казахстан: институциональный дизайн и повседневные практики. Вестник КарГУ. — № 4–2015 г.

1.2. Негативные тенденции положения семей

Материальное положение семей становится все более дифференцированным, дистанцируются богатые и бедные, в которых выявлено достаточно большое количество проблем, связанных с недоступностью требуемого жилья, ограничением доступа к образованию и культуре, к медицинским услугам, к достаточной и необходимой поддержке со стороны государства.

Растет дистанция между типами семей по образу жизни, по месту проживания (город/село), по доступу к ресурсам (финансовым, образовательным, информационным, политическим). Растет внутренняя миграция из сельских районов в города, происходит маргинализация окраинных городских районов.

Растет число разводов и детей, остающихся после прекращения брака в монородительских семьях, что ухудшает их экономические условия и социализацию. Зачастую, алименты на детей или малы, или не выплачиваются совсем.

Стоимость дошкольных учреждений не доступна малоимущим семьям.

Снижается возраст сексуального дебюта. Деформации семейного воспитания, когда открыто не обсуждаются жизненные проблемы и стереотипы относительно патриархальной модели семьи, имеется недоступность образования и методов планирования семьи, особенно в сельских районах, находят отражение в росте ранней нежелательной беременности, высоком уровне подростковых аборт, в безответственном поведении молодых матерей, оставляющих детей сразу после рождения.

Высокий уровень коррупции в государственном секторе ведет к малоэффективной реализации социальных программ, а иждивенческие настроения населения способствуют росту протестных проявлений среди уязвимых групп населения.

1.3. Положение семей «глазами респондентов»

Проведенное социологическое исследование выявило следующие тенденции:

- приверженность семье, как приоритетной ценности в своей жизни и воспитанию детей – как ее смыслу;
- брачно-семейные отношения мотивированы чувствами любви, взаимного уважения, привязанности, единством интересов супругов, стремлением быть вместе в радостные и в трудные моменты;
- в установках на число детей в семье прослеживается тенденция к среднететности;
- незначительная часть опрошенных не стремится обзаводиться детьми вообще: они не рассматривают их наличие как базовую стратегию семейной жизни;
- тенденция к многодетной семье сохраняется во всех регионах с традиционными семейными ценностями и с преобладанием модели патриархальной семьи.

Казахстанские семьи представляют срез многообразия общества: они разные по составу, структуре, доходам, образу жизни, возможностям. В обществе доминируют нуклеарные семьи с родителями и детьми, все реже вместе проживают три поколения. По этому поводу мнения респондентов выразили палитру позиций: 1) желание молодых семей жить отдельно от родителей (если позволяют условия и возможности), 2) вынужденное временное совместное проживание, пока не решены жилищные проблемы молодой семьи, 3) осознанное стремление вести единое домохозяйство в составе трехпоколенной семьи, чтобы обеспечивать взаимную заботу, поддержку, уход, передавать традиции.

Для молодых семей актуальна проблема стартовых возможностей, которые связаны с наличием работы и жилья, позволяющих жить самостоятельно от родительской семьи. Поэтому респонденты предлагают предоставлять занятой молодежи арендное жилье или общежития.

Все семьи респондентов объединяет общее стремление — обеспечить детям достойную социализацию. Для этого важно, чтобы каждый ребенок вне зависимости от типа семьи и места проживания мог посещать детские дошкольные учреждения, развивающие центры, центры ресоциализации, а во время учебы в школе — выбирать в соответствии со способностями и склонностями дополнительные занятия, направленные на его интеллектуальное, физическое, творческое раскрытие, формирование нравственности и гражданственности.

Согласно данным переписи населения 2009 г. и Комитета по статистике МНЭ РК, большая часть многодетных семей в Казахстане — сельские. Так, многодетных семей, проживающих в сельской местности Казахстана 167 952, а городских многодетных семей — 66 238. Респонденты выражают надежду на то, что государственная семейная политика будет направлена на выравнивание условий социализации для сельских и городских детей не только через систему материальных выплат, но и через развитие социальной инфраструктуры в селах, создание сети центров с оказанием бесплатных услуг детям дошкольного и школьного возраста.

Тенденция к росту численности монородительских семей воспринимается всеми респондентами с озабоченностью. Они предполагают, что родитель, в одиночку воспитывающий детей,

встречается с большими трудностями, чем семьи с двумя родителями. Респонденты считают необходимым учитывать в государственных программах семейной политики эту категорию семей: не только с позиций материальной обеспеченности или доступности дополнительного образования, но и в связи с формированием у детей комфортного психологического состояния.

К незарегистрированному браку отрицательно чаще относятся в Жамбылской области (47,4%), Атырауской области (46%) и Западно-Казахстанской области (45,7%). Положительно к такой форме брака чаще настроены жители г. Нур-Султан (42,1%), Восточно-Казахстанской области (20,6%) и Костанайской области (19,7%).

Исследование акцентировало ситуацию в семьях, где имеются инвалиды (как детского, так и взрослого возраста). Общие злободневные темы — высокие затраты на лекарства, средства ухода, необходимость расширения коммуникаций этих семей между собой и со специалистами, вовлечение в программы ресоциализации, обучения различным жизненно важным навыкам. Так, семей с детьми-инвалидами в нашем исследовании было зафиксировано в Западно-Казахстанской области (9,1%), Актюбинской и Алматинской областях (по 5,9%), а также в Костанайской и Атырауской областях (по 5,8%).

Исследование выявило комплекс проблемных областей, связанных с психологическим климатом в семьях разного типа. Респонденты отметили, что для тех, кто готовится к семейной жизни, имеет непродолжительный ее стаж, а также для супругов, находящихся в предразводной стадии, актуальны тренинги семейных психологов, консультации конфликтологов, советы людей с опытом семейной жизни. Для родителей с детьми — подростками важны доступные экспресс-консультации по преодолению острых конфликтных ситуаций, а также тренинги по установлению доверительных отношений.

Респонденты обратили особое внимание на отсутствие методов и механизмов самостоятельного выхода из ситуации с насилием в семье сельскими женщинами. У них нет возможности сообщить о конфликте (некому, некуда), имеются большие опасения огласки самого намерения женщины получить поддержку.

Как показывает практика ранних беременностей, рождения не планируемых и не желаемых детей незамужними расценивается как проявление ими девиантного поведения; для этой группы женщин, находящихся в трудной жизненной ситуации, необходимы специальные центры поддержки, где можно получить услуги психологов, юристов и медиаторов для установления контактов с родными.

Исследование выявило отношение казахстанцев к росту разводов, связанное с тем, что современные женщины все чаще не намерены терпеть неравные отношения в браке, насилие, безответственность супруга. Кроме того, их экономический статус порой не уступает мужскому. Женщины решаются на развод, не драматизируя ситуацию.

Так, в региональном разрезе, причинами разводов чаще всего выступают:

1. Вмешательство родственников в жизнь семьи — Алматинская область (83,3%), Туркестанская область (71,4%), г. Нур-Султан (69,8%), Костанайская область (68,6%), Мангистауская область (67,3%), г. Алматы (65,5%).
2. Отсутствие моральных ограничений, вседозволенность — Акмолинская область (53,9%), Атырауская область (48,3%), Костанайская область (47,7%).
3. Влияние социальных сетей, Интернета — г. Нур-Султан (44,2%), г. Шымкент (39,8%), Туркестанская и Западно-Казахстанская области (по 33,7%).

Отношение к незарегистрированному браку — лояльное в регионах, где осуществляется переход к эгалитарной модели семьи (мегаполисы, областные центры, городское население в центральном, северном, восточном регионах). При этом существуют опасения о рисках ущемления имущественных прав детей при распаде семьи.

Отношение к решению женщин рожать вне брака, «для себя» разделило позиции респондентов на противоположные. Одобрение решения женщины поддерживается и обосновывается такими мотивами, как невозможность создать брачный союз, возрастной барьер, преодоление одиночества, подготовка к заботе в старости. Неприятие связано с представлениями о статусе женщины в системе традиционных семейно-брачных отношений, патриархальными стереотипами о модели семьи, осуждением и санкциями со стороны родственников.

В региональном разрезе тех, кто поддерживает женщин, решивших родить ребенка вне брака, больше проживает в таких регионах как в Костанайской области (30,8%), в Карагандинской области (29,8%), в Западно-Казахстанской области (20,6%). Тех, кто не согласен с такой ситуацией больше проживает в таких регионах как Туркестанская область (62,6%), Жамбылская область (53,3%), Кызылординская область (45,1%).

Брачный контракт пока не воспринимается как гарантия обеспечения равных имущественных прав в случае развода, и, в целом, малозначим. Одной из причин называется невысокий имущественный статус казахстанских семей — отсутствие собственности.

Отношение к гражданскому браку в основном отрицательное, в связи с традиционными цен-

ностными мотивами о целомудрии девушки. Более молодые информанты очень осторожно формулируют возможность добрачных отношений, объясняя эту практику расширением опыта и пробой чувств. Отношение к совместному проживанию до брака практически не принимается в южных регионах Казахстана, в западном регионе рассматривается как вариант умыкания невесты с ее согласия и одобрения родственниками, допускается в центральном, восточном и в северных регионах Казахстана. Интерпретируется как форма пробного брака для молодых и формат гражданского брака для зрелых партнеров. Так, данные исследования

показывают, что больше всего негативно к сожительству относятся в Туркестанской области (56,8%), Кызылординской области (52,7%), в г. Шымкенте (49,1%).

По итогам фокус-групповых исследований у 57% средних и старших по возрасту информантов во всех регионах вызывает неодобрение и критику влияние на молодежь западных ценностей, пропаганда свободных отношений, нетрадиционных форм брака, отношений безответственности и независимости в выборе и смене брачных партнеров, погружение молодежи в виртуальное общение, стремление к красивой и легкой жизни.

1.4. Семья и семейные отношения в фокусе известных блогеров Казахстана

Освещение известными блогерами Казахстана тем, связанных с семьей и семейными отношениями, происходит в основном по трем направлениям:

- выводы, представленные через призму собственного семейного опыта;
- реакция на знаковые события в стране;
- попытка социального анализа.

Блогеры, особенно мужского пола (Нуртас Адамбай¹⁶, Мурат Абенев, Мейржан Туребаев¹⁷), транслируют традиционное представление о семье, об авторитетной роли отца и матери — хранительницы очага. Нарушение подобного семейного уклада, обеспечивающего преемственность традиций и психологически-эмоциональный комфорт для детей, оценивается как негативное.

«Серьезной ошибкой является то, что мы девальвировали роль традиционной семьи. Всю налаженную столетиями жесткую конструкцию взаимоотношений: с дедушками и бабушками, главами семей с авторитетной ролью отца и хранительницы традиций матери, с внуками и правнуками, растущими в этом иерархическом, строго взаимоувязанном семейном сообществе». Мурат Абенев¹⁸.

Некоторые блогеры (Амир Жантасов¹⁹, Владимир Павленко) сравнивают традиционно-устоявшиеся модели семьи с трансформировавшимися

западными моделями и ценностями семейной жизни.

«Для Запада характерен индивидуализм, для нас – коллективизм, восточная организация общества. .... Традиционные семейные ценности – это то, что для нас органично. Что же касается семейной политики, то, по моему мнению, она начинается с поддержки семьи, контроля информационного пространства и полезных микропроектов»²⁰.

Мужчин-блогеров поддерживают известные женщины. Так, например, депутат маслихата г. Нур-Султан, член партии «Нур Отан», Каракат Абден создала первый институт культурно-нравственного воспитания девочек — школу «Қазақ қызы», где три раза в неделю школьницы изучают принципы и нормы национального этикета — казахской нравственности и морали, традиции и обычаи, домоводство, шитьё, психологию и навыки светского поведения²¹.

«Казахские девушки никогда не рвались вперед или наперекор мужчине, как это принято на западе, и не увлекались феминизмом. Нам это не нужно. В то же время и за мужчинами они слепо не шли. В казахской степи женщина всегда была наравне с мужчиной: никогда не закрывала лицо, садилась на коня, бок о бок сражалась за родную землю и принимала участие в важных решениях». Каракат Абден.

¹⁶ Нуртас Адамбай: мне не нужна женщина-тряпка. <https://pandaland.kz/articles/zvezdy-kazahstana/nurtas-adambaj-mne-ne-nuzhna-zhenshhina-tryapka>

¹⁷ Мейржан Туребаев: почему Дана отправила всех в «тюрьму» <https://www.youtube.com/watch?v=cWTAzLciRPI>

¹⁸ Мурат Абенев. О семье, альчике и риске. <http://pricom.kz/obshhestvo/murat-abenov-o-seme-alchikah-i-riske.html>

¹⁹ Уехавший в Америку парень сравнил семейные ценности в Казахстане и США <https://www.nur.kz/1282308-uekhavshiy-v-ameriku-paren-sravnil-sem.html>

²⁰ Владимир Павленко, PR-консультант, Казахстанская коммуникативная ассоциация <http://www.dialog.kz/comment/84001>

²¹ Девушка великой степи, или Почему казахкам не нужен феминизм <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html>

Существуют отличные от вышеперчисленных блогеров мнения. В основном это молодые, семейные женщины – Алия Бай известная как SuperMamasita, Жанель Бектемисова. Они транслируют отношения с супругами как союз равноправных и свободных личностей.

Не претендуя на глубокий анализ, авторы блогов, тем не менее, создают и пропагандируют образ семьи, оказывающий влияние на подписчиков и общественность, выступают рупором общественного мнения.

Анализ контента с позиций гендерной политики проявляет две тенденции:

- Сохранение семейных ценностей посредством изучения казахских семейных традиций как основы института семьи и благополучных семейных отношений.
- Гендерное равенство в семье является условием успешной семейной жизни, позволяющее сохранять такие семейные ценности: любовь, дружба, забота, уважение, доверие.

Тема семьи является в социальных сетях: ВКонтакте, Facebook, Instagram очень обсуждаемой, что говорит о беспокойстве общества по поводу семейных проблем и отношений. Анализ контента показывает актуальность запросов общества на поддержку семейной политики; ее совершенствование, эффективное исполнение, адресность, особенно это касается жилищного вопроса, социальных выплат, равноправных отношений в семье. Депутат Мажилиса РК Ирина Смирнова в социальных сетях пишет:

«О приобретении жилья для многодетных в регионах. Опять приобретение через 3-и руки. Не сами нуждающиеся выбирают, а кто-то. Гражданам не доверяют, а чиновнику верят. Это нонсенс. ... Пора верить людям, обеспечивая услуги прямыми выплатами в виде сертификатов и ваучеров. Тогда семьи смогут приобретать жилье то, какое сами выберут. И чиновник будет заниматься своим делом, не отвлекаясь на выполнение не свойственных функций. И люди почувствуют внимание государства, а не чиновника».

Блогер Жанара Байжулдинова обеспокоена проблемой социальных выплат многодетным и малоимущим семьям:

«Дети из многодетных малоимущих семей чаще всего попадают в Детские дома. Попадают чаще из-за того, что у родителей не хватило денег их прокормить. В итоге исполнительная власть страны, как буржуй, наблюдает за

этими семьями и, как стервятник, ждёт, когда же загнётся семья, чтобы потом отобрать детей... Проверено мною лично: лучше, чем родная мама и папы ни опекуны, ни воспитатели детских домов не будут. Нам не нужно Национальное агентство по усыновлению, нам нужно Национальное агентство по делам семьи и главной его целью должна быть помощь и развитие Семьи».

Темы многодетной семьи и сиротства являются наболевшими, назрела необходимость разработки государственных программ, обеспечивающих социальное качество жизни многодетных семей, а также решений по урегулированию вопросов об опекунов детей в соответствии с современными реалиями (дети без статуса).

Блогер Мурат Кабылбаев пишет, что

«Желающим взять на воспитание детей из детских домов, так и говорят: «Дети есть, но они без статуса». Законодательно значения «дети без статуса» нет, одним словом, это — неофициальное, скрытое сиротство. Просто необходимо принимать конкретные меры, чтобы все дети получили право жить в семьях, дети просто лишены шанса обрести семью»²².

Тема поддержки многодетных семей в интернете всегда вызывает неоднозначную реакцию и споры. Списание кредитов малоимущим и многодетным семьям летом 2019 года разделило Фэйсбук на два «враждующих» лагеря: одни горячо поддержали эту инициативу, а другие обвинили правительство в трате бюджетных денег на людей, которые не могут взять на себя ответственность за жизнь своей семьи. Также большой отклик получают посты по домашнему и сексуальному насилию, особенно детей. В целом, данные темы затрагиваются разными блогерами и общественными деятелями и имеют большой резонанс.

Усиливающаяся тенденция активизации отцовства в международной семейной политике характерна и для казахстанских семейных отношений.

Серик Тлеулесов прославился в Казахстане как суперпапа. На своей странице в Instagram он делится не только смешными постами, но и поднимает вопросы отношений с женой, детьми, родителями. Серик позиционирует себя как семейный блогер. Вместе с супругой мужчина воспитывает 3 детей. Он не стесняется, что помогает жене: ему не слабо приготовить манты и заплести косы дочери²³. Серик рано остался без отца и ему пришлось с раннего детства по-

²² https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1921964321376529&id=100006889392804

²³ https://www.instagram.com/superpapa_serik/

могать матери и сестре. По словам блогера, он столкнулся с недопониманием мужской аудитории: ведь быть заботливым активным папой в Казахстане не принято.

«Пишут разное. Мол, не мужское это дело. Как не мужское, если это мои дети и мой дом? Почему у нас считается зазорным для восточного мужчины проводить много времени с собственными детьми, помогать жене по хозяйству? Я хочу это переломить. Для меня главное — равноправие и желание помочь родным людям. Для меня это нормально. Мой аккаунт для кого-то резонансный, необычный. Мол, казахи такими отцами не бывают. Но я же есть!»²⁴.

Почти полмиллиона подписчиков у этого блогера доказывают, что вопросы современного отцовства интересуют людей и получают одобрение, а также подтверждают тренд на более справедливое распределение гендерных ролей в семье. К сожалению, основная аудитория у этого блогера женская, подтверждающая факт о том, что запрос на гендерное равенство исходит от «слабой половины».

Выводы

- В реализации семейной политики Казахстан формирует подходы, коррелирующие как с рекомендациями международных институтов, так и учитывающие собственные стратегические приоритеты и принципы.
- Обострение ситуации с положением казахстанских семей вызвано системными трансформациями экономического уклада в условиях рынка, определяется неравномерностью регионального развития, высокими показателями внутренней миграции.
- Тенденции развития института семьи в Казахстане испытывают влияние глобализационных трендов в части увеличения брачного возраста, отложенного родительства, новых моделей брака и семьи и др.
- Государство разрабатывает меры поддержки института семьи, которые должны стать более системными и масштабными, учитывать дифференцированные подходы к разным типам семей.
- Интернет пространство все чаще становится доступным ресурсом не только оперативного получения информации, но и обсуждения актуальных общественных проблем. В казахстанском обществе сосуществуют диаметрально противоположные взгляды на семейные роли и гендерные статусы, на подходы к типу семьи, на принципы организации жизни семьи, которые выражены в блогосфере.
- Обществом осознана потребность в доступном систематическом предоставлении комплекса услуг в направлении семейной и детской психологии, оказания содействия в процессах социализации и ресоциализации.
- В программах реализации семейной политики важно привлечение государственно-частного партнёрства, активизация социально-ответственного бизнеса, местных неправительственных организаций.

²⁴ <https://tengrinews.kz/story/superpapa-serik-iz-talgara-stal-zvezdoy-instagram-347581/>

²⁵ <https://www.instagram.com/moldiyaryergebekov/>

²⁶ <https://www.instagram.com/p/BuaZZH0guAh/>

²⁷ <https://www.instagram.com/lifelearning/>

²⁸ https://www.instagram.com/quralai_hanum/

²⁹ <https://www.instagram.com/p/B4hmw2hBV9Q/>

³⁰ <https://www.instagram.com/isenova/>

Рекомендации

- Государственным институтам, ответственным за реализацию семейной политики необходимо определить модель осуществления семейной политики (либеральной, консервативной или социал-демократической) и вести работу в соответствии с критериями данной политики.
- Важно проводить ежегодный мониторинг реализации семейной политики с учетом типов и форм семей, региональной, стратификационной, гендерной и этнической составляющих.
- Провести мониторинг достижений реализации государственных проектов и программ, направленных на семью, изучить недостатки действующих программ.
- Активнее информировать население о проводимой государством семейной политике в СМИ, в социальных сетях.
- Произвести анализ законодательной и нормативной базы, гармонизировать национальное законодательство, которое прямо или косвенно воздействует на качество жизни казахстанских семей.
- Организовать единый Интернет-ресурс по семейной политике, где размещать всю необходимую и полезную информацию, связанную с законодательной базой, государственными программами, экспресс-информацией о принимаемых решениях и т.д.
- Предусмотреть возможность выстраивания конструктивного диалога с населением через механизм обратной связи в рубриках консультаций со специалистами, экспертами. Обсуждать наиболее дискутируемые в обществе вопросы посредством Интернет-голосования.
- Разработать типовую структуру центров развития семьи в целом (с наличием в них детских центров, центров ресоциализации для инвалидов, семейных консультаций (психологических и медицинских), служб медиации, досуговых центров) для разных населенных пунктов (сел, районных центров, областных городов). Создание таких центров решает комплекс проблем, связанных с занятостью населения, с развитием социальной инфраструктуры, с вовлечением граждан в социально — активные проекты, которые направлены на сплочение общества.

2. Международный опыт в области семейной политики

Всеобщая декларация прав человека, рассматривает семью как основную ячейку общества, требующую защиты и помощи³¹. Современное понимание семьи принимает во внимание правовые и социальные изменения, произошедшие в последние десятилетия.

Три принципа прав человека особенно актуальны для семьи: **равенство и не дискриминация, право на жизнь, свободную от насилия, и наилучшее в интересах ребенка**³². В международном праве защита семьи неразрывно связана с принципом равенства и не дискриминации, особенно в отношении брака. Применение его в контексте семьи подразумевает, что все законы, политика и практика, касающиеся семьи, должны приниматься без дискриминации отдельных членов семьи или какой-либо формы семьи³³.

Международный опыт семейной политики базируется на принятых Конвенциях ООН и других документах, охватывающих сферу семьи и семейных отношений: Программа действий Международной конференции по народонаселению и развитию (МКНР)³⁴, Конвенция ООН о правах ребенка (UNCRC)³⁵, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW)³⁶, Пекинская платформа Всемирной конференции по положению женщин³⁷.

Несмотря на закрепление норм по защите семьи и ее членов в международных правовых актах, влияние факторов постиндустриального общества определило новые векторы развития не только социальных структур и институтов, но и организации частной жизни. Индивидуализм — это уже не тенденция, а реальность, в которой жизнь-соло декларируется как ресурс для творчества и самореализации личности³⁸.

Исследование тематики семьи актуализирует проблемы не только осмысления роли семьи в становлении и социализации личности ребенка, но и проблему сохранности семьи в условиях

модернизации общества. Процесс трансформации традиционного типа семьи часто называют «кризисом семьи».

Кризис семьи в развитых странах Европы. Индикаторами кризиса европейской семьи выступают социокультурные процессы, связанные со снижением брачной рождаемости, увеличением числа разводов, повышением доли детей, рожденных вне брака, либерализацией семейных нравов и половой морали. Так, например, о диверсификации форм семейных отношений в странах Европы и Америки свидетельствует легализация юридических прав и личностных свобод граждан однополых браков. В Финляндии и Швеции 40% опрошенных респондентов отмечают, что для рождения ребенка вовсе не обязательно наличие двух родителей. Во Франции около 35% опрошенных респондентов считают семью «пережитком» прошлых отношений. В Китае отмечаются три проблемы: возрастание количества детей сирот, разведенных семей и одинокой старости. Общее число брошенных детей в Китае приблизилось к миллиону в 2014 году³⁹.

Трансформация института семьи рассматривается как перманентный, необратимый процесс, характеризующий изменение роли семьи и баланс социальных ролей мужчины и женщины в обществе. На данный процесс сильное влияние оказывает экономическая и социальная эмансипация женщины. В постиндустриальном обществе утверждается тип женщины, для которой карьера, материальная независимость становятся не менее значимыми, чем материнство и семья⁴⁰.

В отличие от сторонников кризисной модели семьи, модернизация семьи в рамках эволюционной концепции рассматривается как элемент модернизации общества. Появление

³¹ Всеобщая Декларация Прав Человека. Резолюция ГА ООН 217А от 10.12.1948, Нью-Йорк.

³² Sepúlveda, M. 2017. "A Contemporary View of 'Family' in International Human Rights Law and Implications for the Sustainable Development Goals (SDGs)." Discussion Paper No. 21. UN Women, New York.

³³ Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. 1979. ГА ООН, Нью-Йорк

³⁴ Программа действий Международной конференции по народонаселению и развитию. 1994. Каир.

³⁵ Конвенция о правах ребенка. ГА ООН. 1989. Нью-Йорк.

³⁶ Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. 1979. ГА ООН, Нью-Йорк

³⁷ Пекинская декларация Всемирной конференцией по положению женщин, Пекин, 4–15 сентября 1995.

³⁸ Эрик Кляйненберг Жизнь соло. Новая социальная реальность. 2014. ISBN: 978-5-9614-3309-8

³⁹ Кризис института семьи в постиндустриальном обществе: анализ причин и возможности преодоления / [Яновский К. и др.].— М.: ИЭПП, 2007.

⁴⁰ Власова Н. В. Семья в современном мире. Психология и педагогика семьи: Материалы Международной научно-практической конференции (19–20 мая 2016 г., г. Саратов).— Саратов: ИЦ «Наука», 2016.

современных типов семьи обусловлено ценностями постиндустриального общества, ориентирующими личность на самореализацию и предоставляя новые возможности для самовыражения⁴¹. Согласно докладу ООН-Женщины (2019), чуть более трети домохозяйств во всем мире (38%) состоят из пары с детьми любого возраста. Но даже эти домохозяйства далеко не однородны и различаются, например, по уровню дохода или разнице в возрасте между детьми. Почти две трети всех домохозяйств имеют иную форму, и из них почти треть (27%) — это расширенное домохозяйство, которое может включать, например, бабушку и дедушку, тетю или дядю. Равное количество домохозяйств в мире — по 13% — являются бездетными или состоят из одного лица; 8% семей с одним родителем (84% которых в глобальном масштабе составляют семьи матерей-одиночек), а также 2% — семьи гетеросексуальных или однополых пар без детей, не состоящих в родстве⁴².

В рамках эволюционной концепции семьи обсуждают не «кризис семьи», а «кризис брачных отношений» — трансформация брака делает развод нормальным явлением и его атрибутом. Развод связан с процессом распада патриархальных отношений и развитием эгалитаризма. «Женщина-хранительница домашнего очага, мужчина-добытчик» перестают быть ролевой моделью семьи⁴³.

С 1980-х годов одним из наиболее заметных изменений в институте семьи большинства регионов является рост числа разводов. Либерализация юридических норм о расторжении брака в некоторых развитых странах привела к снижению уровня самоубийств среди женщин, сокращению числа зарегистрированных случаев бытового насилия и уменьшению числа убийств женщины супругом⁴⁴.

Теория изменения семьи, расширяющая эволюционную концепцию, — альтернативный подход к моделированию семьи в процессе модернизации и глобализации. Самое важное предположение теории состоит в том, что в процессе модернизации традиционных культур, основанных на взаимозависимости членов семей, им не обязательно развиваться в направлении независимой модели «западной» семьи. Вместо этого может развиваться семейная модель эмоциональной взаимозависимости, которая сочетает в себе продолжающиеся

эмоциональные взаимодействия в семье при снижении материальной взаимозависимости и росте личной автономии⁴⁵.

Ценность индивидуальной свободы выбора семейных ролей, как вариант идеального поведения в современном обществе указывает на то, что современная семья не может иметь нормативно приемлемого идеала, а существует в разнообразных формах и отношениях⁴⁶.

Семейная политика различных стран направлена на комплексную стратегию обеспечения жизнеспособности института семьи и особенно детей в любых экономических и политических трансформациях, комплексно-системное решение задач в сфере семейных отношений, принятие мер по сохранению и укреплению института семьи и повышению его социального статуса в обществе, защиты прав детей.

Семейная политика любого государства является национальной, так как в ней учитываются национальные традиции, культурно-историческая реальность, этническая специфика, опыт семейных традиций.

Политика поддержки семьи осуществляется с целью поддержания социального благополучия граждан, но, как правило, имеет под собой демографическую подоплеку: снижение уровня рождаемости ведет к суженому воспроизводству населения и его старению, что в будущем грозит снижением емкости рынка и замедлением экономической активности, а также увеличением пенсионной нагрузки.

Большинство стран ОЭСР в последней трети XX века столкнулись с проблемой резкого снижения рождаемости и изменением структуры семьи в сторону уменьшения, а также повышения возраста вступления в брак женщин, что сокращает детородный интервал. В настоящее время, суммарный коэффициент рождаемости (СКР) в странах ОЭСР составляет 1,7 на 100 тыс. живорождений, что ниже уровня замещения населения (2,0)⁴⁷.

Меры по поддержке семьи включают различные формы и размеры пособий и могут варьировать от довольно скромных до достаточно ощутимых. Различные пособия или ослабление налогового бремени на семьи, так или иначе, осуществляется в большинстве развитых стран, но оценить прямое влияние таких программ на изменение фертильного поведения практиче-

⁴¹ Там же.

⁴² Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

⁴³ Левая Н. А. Эволюционный подход в оценке кризиса семьи// Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения 2014. № 38.

⁴⁴ Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 3. New York: UN DESA Statistics Division.

⁴⁵ Kagitcibasi, C. (2002). A Model of Family Change in Cultural Context. Online Readings in Psychology and Culture, 6 (3). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1059>.

⁴⁶ Власова Н. В. Семья в современном мире. Психология и педагогика семьи: Материалы Международной научно-практической конференции (19–20 мая 2016 г., г. Саратов).— Саратов: ИЦ «Наука», 2016.

⁴⁷ Doing Better for Families. OECD. 2011.

ски невозможно. Отмечается незначительное влияние пособий на увеличение рождаемости по сравнению с затратами на эти программы⁴⁸.

В промышленно развитых странах женщины играют значительную роль на рынке труда. В большинстве из них существуют либо специальные государственные программы по поддержке работающих матерей и беременных женщин, либо законодательные акты, запрещающие дискриминацию женщин при приеме на работу⁴⁹. Последние десятилетия расширяется практика по социальным выплатам отцам по уходу за детьми. Это обусловлено расширением политики гендерного равенства в семье и большего участия отцов в непосредственном воспитании детей.

В целом большинство моделей семейной политики направлены, в первую очередь, на защиту прав и интересов детей: защита от насилия, устранение неравенства и бедности, повышение доступа к государственным социальным услугам. Государственные инвестиции в развитие детей считаются самыми выгодными для устойчивого развития в долгосрочном плане и могут достигать значительного объема ВВП страны⁵⁰.

Семейная политика стран Европы (Германия, Франция, Скандинавские страны) является примером лучших практик институционализации современной семьи и моделирования семейной политики в виду ее устойчивости и гибкости, потенциала для модернизации в новых реалиях, реагируя на вызовы регионального и глобального характера.

Изучение международного опыта реализации семейной политики необходимо для разработки и совершенствования собственной казахстанской модели семейной политики в целях адаптации успешных моделей в наших социокультурных, экономических и политических реалиях.

Наиболее интересным для Казахстана был анализ реализации государственной семейной политики таких стран, как Швеция, Германия, Франция, Финляндия и Норвегия, в которых успешно функционируют семейные стратегии, разработанные в соответствии с приоритетами справедливой и универсальной социальной политики.

Опыт Германии является образцовым в плане формирования и реализации социальных программ поддержки семьи. Федеральное министерство Германии по делам семьи, пожилых граждан, женщин и молодежи отвечает за реализацию семейной государственной политики (пособий семьям, услуги по уходу за членами семьи). Ежемесячное пособие на ребенка составляет 192 Евро на каждого из первых двоих детей с небольшим увеличением на каждого последующего ребенка до 223 Евро максимально. Дополнительные пособия на каждого ребенка выплачиваются семьям с низким прожиточным уровнем. Работающим матерям (а с недавних пор и отцам) работодатели предоставляют гибкий график работы, 14 недель полностью оплачиваемого декретного отпуска; к отпускному пособию по уходу за ребенком, которое выплачивается в течение 3-х лет, прилагается партнерский бонус в 2 месяца. В стране развита сеть яслей, детских садов и других дошкольных заведений, что способствует высокому уровню вовлечения женщин в экономическую активность — 63,5% работающих матерей с детьми младше 6 лет⁵¹.

Семейная политика **Франции** считается одной из самых успешных — благодаря государственной поддержке повышается рождаемость и занятость населения. Основные направления — универсальность и социальность, обеспечивающие системную поддержку государства семьям. Действует Национальный союз семейных ассоциаций, Национальная касса семейных пособий — CNAF⁵², система услуг по уходу за детьми дошкольного возраста с 3-месяцев от рождения: коллективные ясли, ведомственные ясли, родительские и семейные ясли, сертифицированные и приходящие няни и др.⁵³. 16-недельный оплачиваемый декретный отпуск и два оплачиваемых года по уходу за ребенком. 47% французских работодателей предоставляют гибкую занятость для родителей. Проводится мониторинг индекса бедности для соответствующих семейных выплат. Для особо нуждающихся предоставляются пособия на ребенка до достижения 20-летия, начиная со второго ребенка и универсальный семейный кредит на студентов до достижения ими 25-летия или получения работы⁵⁴.

⁴⁸ Альжанова А. К. Пронаталисткая политика развитых стран // Сборник «Народонаселение-2000». UNFPA, 2001.

⁴⁹ ibid

⁵⁰ Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. Prof Patrice L Engle, PhD et al. The Lancet. Volume 378, Issue 9799, P1339-1353, 2011.

⁵¹ Germany: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3642>

⁵² Семейная политика Франции: возможности применения успешного опыта в России. М.: М-Студио, 2012. Рыбальченко С. И., Прокофьева Л. М., Юрьев Е.

⁵³ А.В. Эволюция семейной политики в Европе: имеющиеся проблемы, приоритеты и практика <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-semeynoy-politiki-v-evrope-menyayuschiesya-problemy-prioritety-i-praktiki>

⁵⁴ France: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPageId=3641>

Концепция семейной политики в **Швеции** представлена так называемой скандинавской моделью семейной политики. Основной принцип семейной политики зиждется на парадигме социальной обеспеченности, выраженной в субсидиарности. Шведские родители являются одними из самых привилегированных в Евросоюзе в плане баланса между работой и семейными обязанностями. Уровень занятости женщин и матерей является одним из самых высоких в ЕС — 80,6%, а уровень детской бедности (18,3%) — одним из самых низких. Семейная политика страны направлена на поддержку модели семьи с двойным доходом и обеспечение одинаковых прав и обязанностей в отношении семьи и работы, как женщин, так и для мужчин. Щедрые расходы на семейные пособия (первые 13 месяцев декретного — 80% от последней зарплаты, остальные 5 месяцев по фиксированной ставке), гибкий отпуск до 240 дней на каждого из родителей по уходу маленькими детьми, и доступное дошкольное образование (76,8% детей в возрасте 1–3 лет и 96,4% от 4 до 6 лет) являются основными элементами политики.

Интересы ребенка являются руководящим принципом финансирования шведской семейной политики, которая состоит в том, чтобы способствовать улучшению условий для хорошего уровня жизни всех семей с детьми и сокращать различия в экономических условиях между домохозяйствами с детьми и без детей. Кроме того, цель также заключается в расширении свободы выбора и расширении прав и возможностей родителей, а также в поощрении равенства между родителями мужского и женского пола ⁵⁵.

Опыт Финляндии в моделировании семейной политики демонстрирует ответственность государства: увеличение детских пособий, выплачиваемых до 17 лет и количества дней оплачиваемого отпуска по уходу за ребёнком до 158 дней на семью. Оплачиваемый декретный отпуск для матери составляет 105 дней, а для мужчин 54 дня. Бесплатное питание предоставляется в школьных и других образовательных структурах.

В **Финляндии** один из самых низких уровней детской бедности (15%) в ЕС, а уровень занятости матерей является одним из самых высоких (63,5%) — работа на полный рабочий день является обычной практикой. Государственная поддержка детей и семей достаточно сильна: се-

мейная политика подчеркивает необходимость совмещения оплачиваемой работы с семейной жизнью и обеспечения адекватного уровня дохода для семей. Доступ к государственному дневному дошкольному уходу гарантирован всем детям в возрасте до 7 лет, из них 1 год бесплатно, а щедрая система семейных отпусков и пособий помогает родителям справляться со своими обязанностями по воспитанию детей, сохраняя при этом свою работу. Услуги для детей и семей основаны на принципе профилактической поддержки ⁵⁶.

Результаты и эффективность семейной политики — снижение смертности среди детей. В Финляндии работают Центры семейной реабилитации, оказывающие существенную помощь в восстановлении семейных отношений, возвращений в семью одного из родителей, детей ⁵⁷.

Семейная политика **Норвегии** неотделима от гендерной политики, где приоритетом является обеспечение равных прав супругов и детей в семье. Норвегия имеет практически такую же модель, как и в Швеции, Финляндии, реализующую гарантированное социальное обеспечение семьи. Особое значение в реализации семейной политики имеет государственная социальная служба по помощи и поддержке детям и подросткам — «Барневарн», которая стоит на страже защиты интересов ребенка, вопросов об опекуновстве, усыновлении, передачи детей в другие семьи ⁵⁸.

Согласно отчету UNICEF, семейная политика в странах Европейского Союза направлена на развитие семейных ценностей, институционализацию семьи, повышение ее благосостояния, защиту интересов детей. Среди стран, которые проводят устойчивую семейную политику с высоким индексом семейного благополучия на 2018 годы: Швеция, Норвегия, Исландия, Португалия. В отчете названа еще одна страна — Эстония, в связи с ее реформами системы отпуска родителей по уходу за детьми ⁵⁹.

При этом необходимо учитывать, что программы поддержки семьи очень дорого обходятся государственному бюджету. Так, в среднем страны ОЭСР тратят 2,4% ВВП на выплату семейных пособий — от максимальных 3,5% ВВП во Франции, Венгрии, Швеции и Великобритании до 1,5% ВВП в Греции, Кореи, Мексике, Испании, Турции и США ⁶⁰.

⁵⁵ Sweden: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPagelId=3658>

⁵⁶

⁵⁷ <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshhestvo/v-finlyandii-seme-horosho/>

⁵⁸ Калабихина И.Е., Федотова О.А. Особенности проведения политики сочетания профессиональной и семейной жизни населения в Европейских странах. https://archive.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x0d/x2b/3371/file/7_Kalabihina.pdf

⁵⁹ Family and Parenting Support Policy and Provision in a Global Context. UNICEF. 2015. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/01%20family_support_layout_web.pdf

⁶⁰ OECD Family Database/ www.oecd.org/els/soc/PF1_1_Public_spending_on_family_benefits.pdf/ 2019/

Главной особенностью всех программ стран ОЭСР является принцип универсальности, который распространяется на все семьи с детьми, включая семьи мигрантов, которым предоставляются дополнительные льготы. Основная цель семейной политики стран ОЭСР — искоренение бедности и неравенства среди детей в соответствии с Конвенцией о правах ребенка, Целями устойчивого развития и другими международными обязательствами.

Модель семьи в **Японии** наиболее традиционная, сохраняющая японские ценности семейных отношений. Семейная политика строится и реализуется в рамках традиционного института японской семьи. Государственная поддержка достаточно скромная. Поскольку система семейных ценностей базируется на фундаменте чистоты, женского целомудрия, то в обществе неоднозначное отношение к матерям-одиночкам, разведенным. В последние годы в Японии наблюдается значительное снижение рождаемости, СКР составляет 1,41 — один из самых низких показателей среди развитых стран⁶¹. Эксперты предполагают, что это связано с высоким уровнем образования женщин, активным участием в экономической деятельности и при этом традиционным восприятием гендерных ролей в семье — японские мужчины гораздо меньше времени уделяют воспитанию детей. Семейная политика Японии, осуществляется как социальная, направленная в основном на поддержку пожилого населения, что создает дисбаланс социальных выплат между молодым и пожилым поколениями. В контексте так называемой «абэномики» реформирование социального сектора, а вместе с ним и семейной социальной политики, все еще не обеспечивают желаемой реализации в Японии «общества благосостояния»⁶².

Опыт семейной политики в Исламских странах. Семейная политика в странах Исламского мира основывается на семейном исламском праве, источником которого являются Коран и Сунна. Основными трендами здесь выступают моральные устои семьи, материальное обеспечение семьи и гендерная дифференциация семейных отношений. С XIX века в связи с распадом колониальных систем в исламском семейном праве наблюдаются две тенденции: возврат к жесткому шариатскому пути семьи и частичное реформирование (либерализация) семейных отношений под влиянием европейских ценностей в отношении полигамии,

развода и наследования (по женской линии). В исламской семейной политике брак является фундаментом скрепления отношений между мужчиной и женщиной. Внебрачные отношения запрещены и наказываются.

В **Объединённых Арабских Эмиратах** в контексте стратегического развития страны принята «Программа национальной семейной политики»⁶³, права женщин защищены Конституцией. Политика ОАЭ направлена на социализацию женщин, искоренение гендерного неравенства, укрепление института семьи, что соответствует международным обязательствам. Имеются организации, обеспечивающие реализацию возможностей и прав женщин: Министерство по социальным вопросам; Высший совет по охране материнства и детства; Фонд развития семьи; Организация женщин Дубая; Высший совет по делам семьи; Дубайский фонд для женщин и детей; Объединенный союз женщин и др.⁶⁴. Кроме того, защита семьи обеспечивается специальным органом — Прокуратурой по семейному праву. Моделирование семейных отношений проводится в рамках законов Шариата: гражданский брак запрещен.

Социальная политика государства в отношении семьи является очень щедрой, обеспечивающей комфортную жизнь: беспроцентные кредиты на жилье, свадьбу. За рождение ребенка мужского пола подарок — 50 тысяч долларов; семье, в которой трое детей, списываются все кредитные долги⁶⁵.

Семейная государственная политика в **Иране** носит, в первую очередь, демографический характер — правительство намерено поднять рождаемость с уровня 1,8 до 2,0⁶⁶. Имеются программы, обеспечивающие социальные выплаты бедным, малообеспеченным семьям, льготное получение кредитов на жилье, увеличение дотаций на детей. В социальном обеспечении семей помимо государства участвуют различные благотворительные организации, религиозные фонды. На комплексную реализацию социальной политики Ирана оказывают негативное влияние международные санкции, тем не менее, поддержка семьям оказывается постоянно. Модель иранской семьи основывается на семейно-брачных кодексах Шариата, имеются различные формы брака, например временный брак или полигамный.

Семейная политика в **Тунисе** реформируется постоянно, в странах Арабского мира является во многом передовой. Начиная с XX столетия

⁶¹ Сэнда Юки Японская семья: сознание меняется, порядок остается// www.nippon.com

⁶² Миямото Таро Социальная политика и занятость в XXI веке// www.nippon.com

⁶³ <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/united-arab-emirates>

⁶⁴ Национальное бюро статистики ОАЭ. <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsgcidm0xgERNalXh22nhTUkej4pKMiRGsre%2Fze2S%2BPf8%2Bh%2FOFQ51f3ljsleJslOUKM1X6wmt2qXvL37OmVNORcfid7ts1mV49f7pYak%2Bhgh>

⁶⁵ <https://news.rambler.ru/other/39408780-v-kakoy-strane-rozhdenie-detey-prinosit-pribyl/>

⁶⁶ Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P, Hosseini-Chavoshi M. The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction. Dordrecht: Springer Netherlands; 2009.

здесь проводится успешно политика гендерного равенства, что оказывает позитивное влияние на семейные отношения. Феминистические движения способствуют проведению реформ в отношении личных свобод и прав женщин. Социальные проекты в области семей-

ных отношений связаны в основном с оказанием помощи малоимущим семьям: образование, здравоохранение. В рейтинге социального развития Тунис занимает 48 место, что говорит о положительной тенденции в реформах семейных отношений⁶⁷.

Выводы

- Сравнительный анализ опыта социальной политики в странах Европы, Ближнего Востока и Азии показывает, что в каждой из них имеется национальная модель семейной политики, на которую оказывают влияние традиции, культура, религия, экономика, общество, политика и образование.
- Опыт семейной политики различных стран является многообразным, учитывающим свои «страновые» особенности, культурный, религиозный ландшафт, специфику экономики, социальной и политической жизни, суверенизацию и приватность семейной сферы, ценности.
- Основные проблемы, на которые направлена семейная политика в разных странах, связаны со всесторонней поддержкой института семьи, с обеспечением условий должной социализации молодых поколений и возможностей достойной старости.
- Изучение международного опыта семейной политики показывает, что не существует идеальной модели: в каждой стране имеется своя специфика построения и институционализации семьи, опирающаяся

на традиции, культурные и религиозные особенности, состояние экономики, ценности.

- Эффективность государственной семейной политики в решении семейных вопросов за рубежом связана с укреплением института семьи, формированием и сохранением семейных ценностей, конструированием национальной идентичности.
- Международная практика социального обеспечения семей показывает общую проблему — борьбу с индексом нищеты семей, которая должна быть долгосрочной. В то же время актуален опыт в преодолении иждивенческого фактора при реализации социальной политики.
- При реализации семейной политики в Казахстане представляется необходимым учитывать положительный опыт зарубежных стран, где семейная политика выстроена не по «иждивенческому» потребительскому формату, а как инвестиционная в семейный капитал, поскольку он является единственным ресурсом, обеспечивающим устойчивое развитие страны.

Рекомендации

- Министерству информации и общественного развития РК совместно с Национальной комиссией по делам женщин и семейно-демографической политики при Президенте РК разработать национальную модель семейной политики, в которой будут учтены традиции, культура, экономика, ценности, общество, политика и образование.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК внедрить принцип универсальности, который распространяется на все типы семьи с детьми, включая семьи мигрантов, которым предоставляются дополнительные льготы.
- Основными целями семейной политики должны стать: искоренение бедности и неравенства среди детей в соответствии с Конвенцией о правах ребенка, Целями устойчивого развития и другими международными обязательствами.

⁶⁷ Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса. Информация об исследовании // <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>

3. Семья как элемент демографической политики

Демографическая политика государства является основой социальной политики и тесно связана со стратегическими задачами воспроизводства и движения населения, развитием института семьи, реализацией функций родительства — материнства и отцовства, защитой прав детей и пожилых людей.

Стратегии и подходы, направленные на регулирование рождаемости, создание условий для повышения качества жизни семей, социализацию детей, помощь и поддержку старших поколений, преодоление социального неравенства и др. базируются на знании социально-демографической структуры населения, изучении ее состояния и тенденций.

Семья является важным объектом демографического исследования, так как основные демографические события связаны с составом и величиной семьи.

В индустриально развитом мире наблюдается завершение «второго демографического перехода», к которому присоединяются быстро развивающиеся страны, включая Казахстан. Первый демографический переход во второй половине XX века был ознаменован резким снижением рождаемости и увеличением ожидаемой продолжительности жизни⁶⁸.

Второй демографический переход предсказывает однолинейные изменения в направлении очень низкой рождаемости и разнообразия типов союза и семьи. Основной движущей силой этих изменений является мощный, неизбежный и необратимый сдвиг в отношениях и нормах в сторону большей индивидуальной свободы и самореализации⁶⁹.

Второй демографический переход связан с фундаментальными сдвигами в жизненном цикле современного человека и в системе индиви-

дуального брачно-семейного планирования, с расширением свободы выбора брачного партнера и форм совместной жизни, с более ответственным подходом к последствиям сексуальных отношений, с более высокой, чем прежде, эффективностью планирования сроков появления потомства — одним словом, с возросшими возможностями каждого человека управлять своей индивидуальной демографической судьбой. Основными последствиями второго демографического перехода являются — ослабление брака как единственного типа структуры семьи, обусловленное высоким уровнем разводов и ростом сожительства; появление разнообразных форм семей и отход от понятия «традиционная семья», повышение возраста вступления в брак и начала материнства — модальный возраст перемещается из возрастной группы 20–24 года в возрастную группу 25–29 лет (а в некоторых странах даже в возрастную группу 30–34 года)⁷⁰.

В современных демографических исследованиях наблюдается отчетливое стремление вскрыть связь между демографическим развитием и состоянием семьи, вводя семейный фактор в описание и анализ отдельных компонентов воспроизводства населения. В то же время заметна тенденция рассматривать жизненный цикл семьи и воспроизводство семей в целом как процесс, синтезирующий все частные демографические процессы.

Последнее направление демографического анализа становится актуальным, поскольку, с одной стороны, демографический переход связан с изменением структуры и функций семьи, с другой — изменения семьи становятся все более важными для планирования и прогнозирования⁷¹.

3.1. Типы семей

В Казахстане представлено многообразие типов семей, как по количественным, так и по качественным характеристикам. Семьи классифицируются по количеству членов семьи, по количеству детей в семье, по возрасту вступления в брак, по брачному статусу.

Согласно данным переписи населения РК в 2009 г. в Казахстане насчитывается 4 022 388 семей (из них: 2 233 496 — городские, 1 788 892 — сельские)⁷². По количеству членов семьи:

⁶⁸ Bongaarts J, Watkins SC. Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*. 1996

⁶⁹ van de Kaa DJ. The idea of a second demographic transition in industrialized countries. *Birth*. 2002

⁷⁰ С.В. Захаров. Второй демографический переход и изменение возрастной модели рождаемости. *Demoscope.ru* № 495–496, 2012.

⁷¹ Волков А.Г., Сороко Е. Л. Имитационная модель демографического развития семьи. // Демографические процессы и их закономерности. Под ред. А. Г. Волкова. М.: Мысль. 1986

⁷² Комитет по статистике МНЭ. Запрос по статданным от 04.08.2019.

Таблица 1. Типы семей по количеству членов семьи

	Всего		город		село	
	кол-во семей	%	кол-во семей	%	кол-во семей	%
2 человека	1 212 311	30,14%	773 985	19,24%	438 326	10,90%
3 человека	1 073 250	26,68%	653 646	16,25%	419 604	10,43%
4 человека	922 060	22,92%	499 535	12,42%	422 525	10,50%
5 человек	471 724	11,73%	203 073	5,05%	268 651	6,68%
6 человек	225 389	5,60%	73 750	1,83%	151 639	3,77%
7 человек	77 186	1,92%	19 679	0,49%	57 507	1,43%
8 человек	25 387	0,63%	6 123	0,15%	19 264	0,48%
9 человек	8 986	0,22%	2 208	0,05%	6 778	0,17%
10 и более человек	6 095	0,15%	1 497	0,04%	4 598	0,11%
Итого	4 022 389	100%	2 233 496	55,52%	1 788 892	44,48%

Почти 80% семей в Казахстане состоят из 2–4 человек. Из них в городе проживает 47,91%, а в сельской местности — 31,83%. Как видно, тренд урбанизации, связанный с сокращением размера семьи, ясно прослеживается в Казахстане.

В 2018 году всего на территории Республики Казахстан было зарегистрировано браков — 137 797, в том числе в городской местности — 95 964 браков, в сельской местности — 41 833 браков. Общий коэффициент брачности составил 7,54. Число разводов (распавшихся семей) в 2018 году составило — 54 797, в том числе: в городе — 41 122, в селе — 13 675. Общий коэффициент разводимости составил 3,0. В городе количество разводов составило 42,9% по отношению к заключённым бракам, а на селе 32,7%. Согласно мнениям экспертов The Economist, Казахстан вошел в десятку стран мира по уровню разводов⁷³.

На семейную статистику влияют миграционные процессы внутри страны, связанные со значительным потоком из села в город. Всего с 2014 г. по 2017 г. из села в город прибыло 1 020 535 человек⁷⁴. Данные цифры указывают на высокую скорость урбанизации в Казахстане.

Изучение результатов социологического исследования предоставляет возможность изучить мотивы, потребности, интересы казахстанцев в отношении семьи и брака, детей и их воспитания.

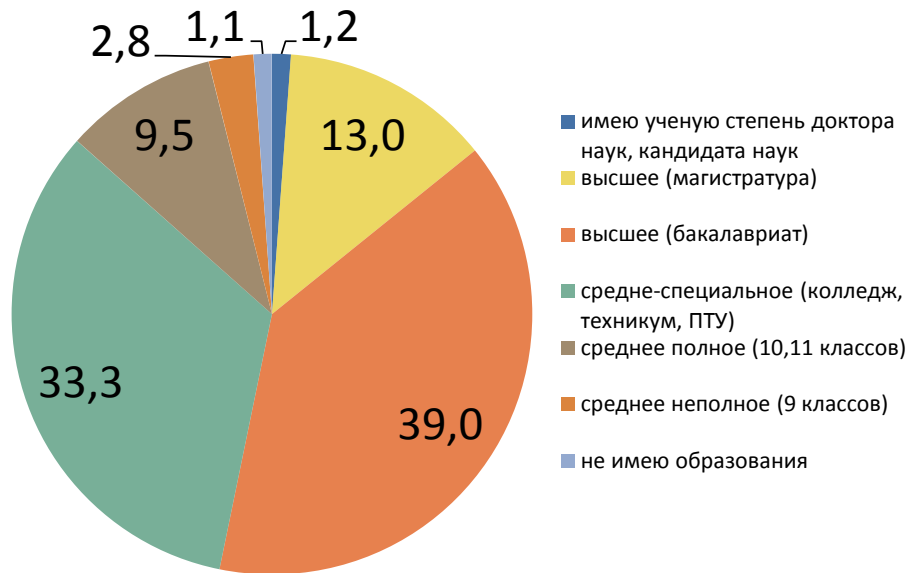
Большинство респондентов на момент опроса состояло в зарегистрированном, в РАГСЕ браке — 65,7%; 5,5% живут без регистрации, в «гражданском браке», 2,6% состоят в незарегистрированном религиозном браке; 1,4% имеют вторую жену (токал); 0,9% практикуют «гостевой брак». 12,6% опрошенных разведены; 4,8% — холостые; 3,7% — вдовы; 2,1% не живут вместе, но не разведены. Данные опроса показывают, что запрос на семейно-брачные отношения остается высоким: 7,54 по сравнению с некоторыми развитыми странами (напр. Бельгия, Италия, Нидерланды), где общий коэффициент брачности снизился до 3–4 браков на 1000 жителей.

Новым для Казахстана феноменом является незарегистрированный религиозный брак, наличие второй жены «токал» и «гостевые браки». Дальнейшее развитие данных семейных отношений необходимо изучать в динамике.

⁷³ The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>

⁷⁴ Комитет по статистике МНЭ. Запрос по статданным от 04.08.2019.

Рисунок 7. Брачный статус респондентов

72,9% респондентов считают, что брак обязательно следует регистрировать в РАГС, не считают обязательным — 13,2%, для 13,7% этот момент не имеет значения. Отношение респондентов к незарегистрированному браку преимущественно нейтральное (40,1%), у каждого третьего (34,9%) — отрицательное, только каждый шестой (15,2%) одобряет такую форму брачно-семейного союза. Отношение к практике сожительства до регистрации брака встречает неприятие у 41,3%, поддержку — у 31,4%, затруднения — у 27,2%.

Положительное отношение к тому, что некоторые женщины считают не обязательным вступление в брак и сознательно идут на рождение детей «для себя», вне брака — у 20,3%, нейтральное — у 35,2%, отрицательное — у 32,9%, затруднились с ответом — 11,6%.

Одобрение брачного контракта вызывает признание у информантов с высоким уровнем доходов во всех регионах Казахстана.

Отношение к решению женщины родить вне брака более лояльное в центральном, северном, восточном регионах. В западном и южном регионах — не находит поддержки.

Отношение к гостевому браку во всех исследуемых регионах Казахстана не поддерживается.

Межэтнические браки не поддерживаются в южных и западных регионах Казахстана. В центральном, восточном и северном регионах — отношение к межэтническим бракам — лояльное. В южных и в западных регионах информанты называют более ранний возраст женщин для вступления в брак. В центральном, восточном и в северном регионах Казахстана обосновывают возраст вступления в брак необходимостью получить образование, профессию.

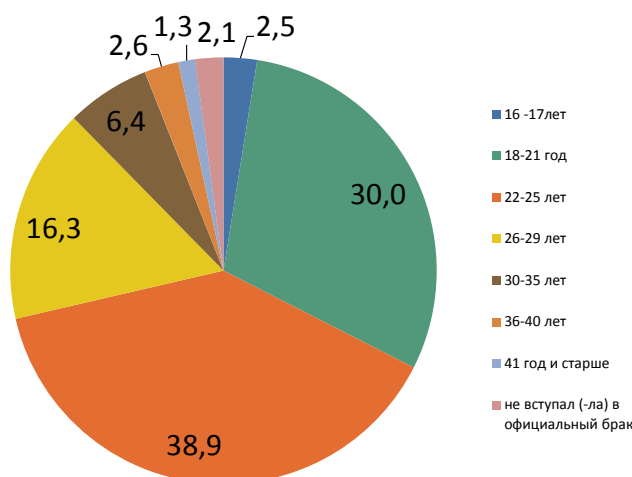
В южном и в западном регионах Казахстана семья в основном рассматривается как функция продолжения рода, в центральном, восточном и в северных регионах к мотивам создания семьи добавляются экзистенциальные мотивы (смысл жизни, преодоление одиночества и др.)

Таким образом, ценность зарегистрированного брака остается высокой в казахстанском обществе, при том, что уже появились серьезные тренды в практике разнообразных семейно-брачных отношений без официальной регистрации, как это происходит во многих развитых странах. Предположительно, это связано с высокой юридической ответственностью и взаимными экономическими обязательствами между брачующимися. При выборе партнера и решении создать семью институт брачно-семейных отношений предстает с позиций традиционных ценностей. Доминируют мотивы любви, поддержки, взаимопонимания, желания иметь детей. При принятии решения о создании семьи важны одобрение родных, совпадение ценностей.

Анализ мнений в оценке брака и мотиваций указывает на преобладание его традиционного понимания. Брак рассматривается как союз мужчины и женщины, построенный на взаимоуважении, ответственности, доверии, любви и стремлении к рождению и воспитанию детей. Расширяется перечень причин и мотивов для прекращения брака, причем, акценты смещаются от материальных (нехватка финансов, не обустроенность с жильем) — к психологическим (вмешательство родственников, супружеская измена, неприятие ценностей (эгоизм, индивидуализм), аморальное поведение, семейное насилие и жестокость. Новый тренд — влияние социальных сетей и Интернета (27,8%) на кризис семейно-брачных отношений.

Рисунок 8. Возраст вступления в брак

Одной из важных демографических характеристик семьи является возраст вступления в брак. По данным соцопроса, пиковым возрастом для заключения брака является возраст 22–25 лет — 38,9%, далее 18–21 год — 30,0% и 26–29 лет — 16,3%.

Хотя существуют и региональные отличия, так наиболее часто вступают в ранние браки жительницы Мангистауской области (9,5% опрошенных вступили в брак в возрасте 16–17 лет). Наибольшее количество тех участников иссле-

дования, кто вступил в брак после 35 лет проживает в г. Алматы.

Заключение браков в начале и середине репродуктивного возраста указывает на достаточно высокий демографический потенциал — более молодые супруги могут воспроизвести больше детей.

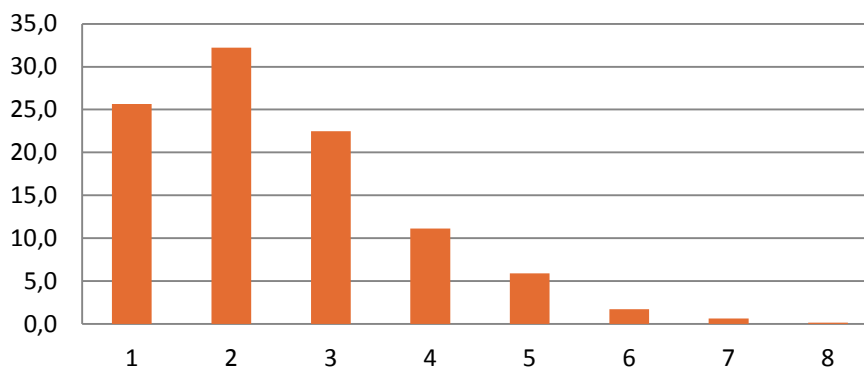
В зависимости от количества детей в демографической статистике выделяют бездетные, однопородные, малодетные (2 ребёнка), среднететные (3 ребёнка), многодетные (от 4-х и более детей) семьи.

92% опрошенных считают обязательным фактором семьи наличие в ней детей, 3,5% полагают, что наличие детей «скорее не обязательно» и только 4,4% отрицают их необходимость.

83,6% респондентов имеют детей, 1,9% — ожидают первого ребёнка, 0,8% — в ожидании не первого ребёнка, 13,8% не имеют детей. 52,9% респондентов готовились и 47,1% не готовились к появлению ребёнка заранее.

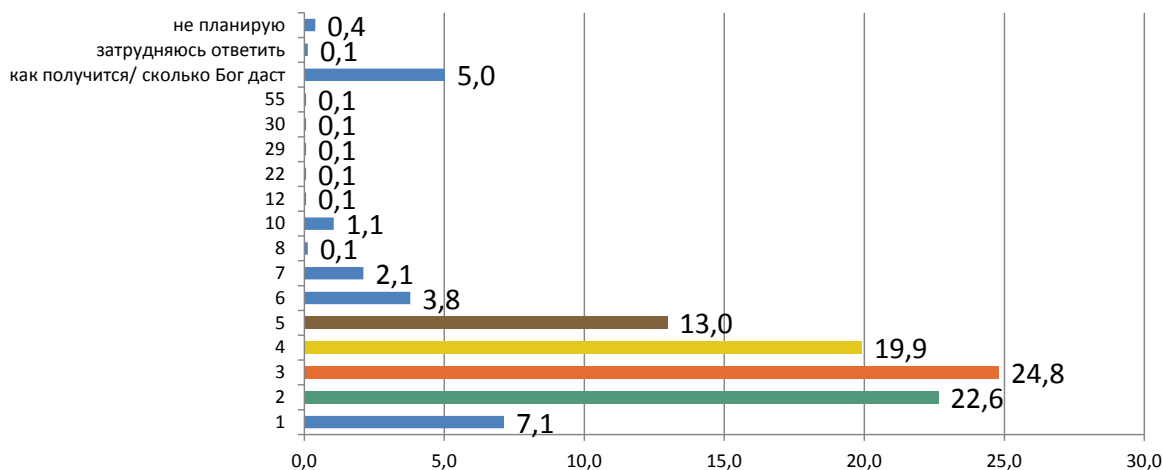
Если рассматривать региональную специфику, то в ходе исследования выяснилось, что тех респондентов, кто имеет только 1-го ребёнка, больше всего проживает в г. Нур-Султан, Восточно-Казахстанской, Костанайской областях. Тех, кто имеет 4 детей больше всего проживает в Туркестанской, Атырауской и Мангистауской областях Казахстана.

Рисунок 9. Количество детей в семье

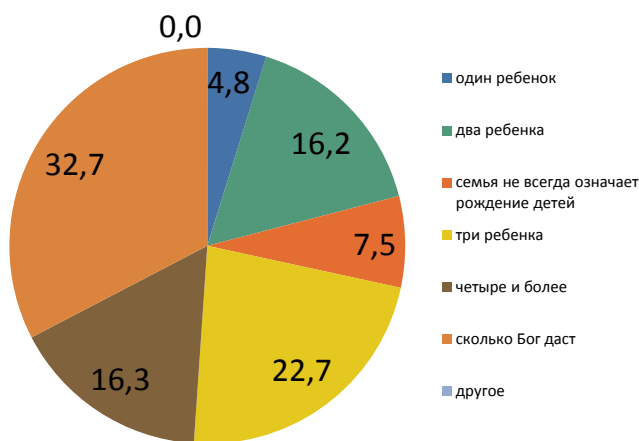
Установка на количество детей проявляет тенденцию к среднететной семье. Преобладают семьи с 2 детьми — 32,3%, затем с одним ребёнком — 25,6% семей, с тремя — 22,5%.

Рисунок 10. Планируемое количество детей

Планируемое респондентами количество детей показывает высокий спрос на среднететную семью: 24,8% планируют троих детей, 22,6% — двоих, 19,9% — четырех, 13% — пятерых, 7,1% — одного ребенка, 3,8% — шестерых, 3,2% — семеро и более. Только 0,1% затрудняется с ответом о количестве планируемых детей, 39,4% не планируют.

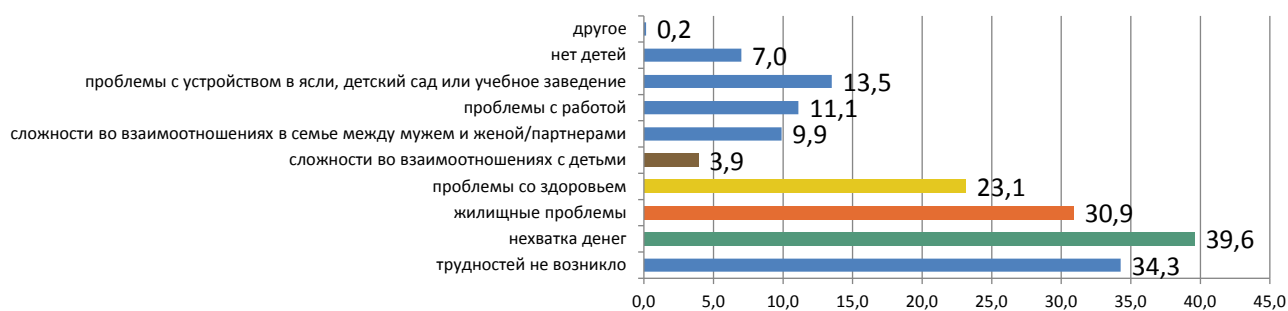
Рисунок 11. Оптимальное количество детей

Оптимальное количество детей в семье, по мнению, казахстанцев, задаётся волей свыше: «сколько Бог даст» — 32,7%. 22,7% называют оптимальным троих детей, 16,3% — четверых, 16,2% — двух, 4,8% — одного ребенка. 7,5% считают, что семья не всегда означает рождение детей.

В отношении установок на количество детей (имеющихся и планируемых) доминирует точка зрения об интервале/переходе от малодетной — к среднететной семье — 2-4 ребенка.

Рисунок 12. Трудности, возникшие после рождения ребенка

Во всех исследуемых регионах названы сходные по тенденциям трудности, которые появляются в связи с рождением ребенка. Особенно часто жилищные трудности возникали у семей из г. Нур-Султан (38,5%), Костанайской области (37,9%), Жамбылской области (33,3%). Финансовые

трудности чаще всего указывали опрошенные из таких регионов как Костанайской области (59,5%), г. Нур-Султан (51,6%), Акмолинской области (46,9%). Проблемы со здоровьем чаще указывали респонденты из Туркестанской области (41,8%), г. Шымкент (36,4%), Жамбылской области (35,2%).

После рождения ребенка 2/3 семей сталкиваются с комплексом материально финансовых (нехватка денег, отсутствие жилья), физиологических (ухудшение здоровья) проблем. Всего у 34,3% опрошенных трудностей, связанных с рождением ребенка, не возникало. По мере

подрастания детей появляются трудности с устройством в детские дошкольные и образовательные учреждения, трудности с работой, нарастают сложности в психологических отношениях с детьми.

Выводы

- В установках на число детей высказано разнообразие мнений, но большинство респондентов склоняется к среднедетной семье. У незначительной части респондентов нет стремления обзаводиться детьми, они не рассматривают их наличие как базовую стратегию семьи.
- Рост разводов объясняется тем, что современные женщины все чаще не намерены терпеть неравные отношения в браке, насилие, безответственность супруга. Часто, их экономический статус не уступает мужскому. Женщины решаются на развод, не драматизируя ситуацию.
- Отношение к незарегистрированному браку — лояльное, но сформулированы опасения о рисках ущемления имущественных прав детей, если такой союз распадется.
- Отношение к решению женщин родить вне брака — «для себя», разделило позиции информантов на противоположные. Решение женщины поддерживается и обосновывается такими мотивами, как невозможность создать брачный союз, возрастной барьер, преодоление одиночества, подготовка к заботе в старости. Неприятие же связа-
- но с представлениями о статусе женщины в системе традиционных семейно-брачных отношений, стереотипами и неприятием этого решения, осуждением и санкциями со стороны родственников.
- Брачный контракт пока не воспринимается как гарантия обеспечения равных имущественных прав в случае развода, и, в целом, малозначим. Одной из причин называется отсутствие собственности.
- Отношение к гражданскому браку в основном резко отрицательное в связи с традиционными ценностными мотивами о целомудрии девушки. Более молодые респонденты очень осторожно формулируют возможность добрачных отношений, объясняя эту практику расширением опыта и пробой чувств.
- У средних и старших по возрасту респондентов вызывает неодобрение влияние на молодежь западных ценностей, пропаганда свободных отношений, нетрадиционных форм брака, отношений безответственности и независимости в выборе и смене брачных партнеров, погружение молодежи в виртуальное общение, стремление к красивой и легкой жизни.

Рекомендации

- Местным исполнительным органам проводить регулярный мониторинг положения семей с учетом стратификационной, этнической и гендерной составляющей. По итогам мониторинга выпускать аналитический отчет;
- Местным исполнительным органам разработать «карту типов казахстанских семей» с учетом региональной, стратификационной, этнической и гендерной составляющей.
- Государственным структурам, ответственным за реализацию семейной политики разработать дифференцированные не материальные меры социальной политики с учетом типа семьи, места проживания, статуса, гендера и этничности.
- Министерству здравоохранения РК предоставить бесплатный доступ бездетным семьям, в том числе с инвалидностью, к новым репродуктивным технологиям (ЭКО).
- Министерству здравоохранения РК усилить работу в южных и западных регионах Казахстана по оказанию консультативной и медицинской поддержки матерям и детям.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК сохранить социальные и медицинские льготы для семей с ребенком-инвалидом, с инвалидами старше 18 лет.

4. Семья как объект социального обеспечения

Экономика семьи, реализация потребности ее членов в материальных и нематериальных благах: жилье, питании, одежде, организации быта, средствах передвижения, получении образования, поддержании здоровья и др. связана с функционированием семьи как домохозяйства⁷⁵.

Государство ведет учет состава и структуры домохозяйств для того, чтобы разрабатывать и применять меры социальной политики, поддерживать и создавать благоприятные условия для развития казахстанским семьям.

Международные тренды структуры домохозяйств следующие: пары с детьми (любого возраста, включая совершеннолетних) составляют 38%, расширенные семьи (трехпоколенные) — 27%, бездетные супружеские пары — 13%, домохозяйства, состоящие из одного лица — 13%, семьи с одним родителем — 8%, семьи с людьми, не состоящими в родстве — 2%⁷⁶

В Казахстане учет домохозяйств ведется иначе, что значительно осложняет анализ реального положения казахстанских семей во всем многообразии их типов и форм.

⁷⁵ Анализ системы социальных пособий для детей и семей с детьми в Казахстане. Отчет UNICEF 2015u/ <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/656/file/Публикация%20.pdf>

⁷⁶ Прогресс женщин мира в 2019–2020 годах. Краткое резюме. Доклад Семьи в меняющемся мире: ООН-женщины. — 2019. <https://www2.unwomen.org/-media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-executive-summary-ru.pdf?la=ru&vs=5028>

Статистика домохозяйств по типам⁷⁷

Расширенные семьи или домохозяйства, где старшее поколение совместно проживает со своими детьми и внуками, насчитывают 1 311 265 (в том числе: 714 763 в городе и 596 502 в селе).

Нуклеарные домохозяйства представлены в целом 2 321 978 семей (из них: 1 402 169 — в городе, 919 809 — в селе). Всего домохозяйств, состоящих из супружеской пары с детьми и без детей — 1 800 992 (в том числе: 1 045 440 — в городе и 755 552 — в селе). Монородительские домохозяйства, состоящие из матери с детьми — 452 730 (в том числе в городе — 313 639, в селе — 139 091). Монородительские семьи, состоящие из отца с детьми — 68 256 (в том числе: в городе — 43 090, в селе — 25 166).

Многодетные семьи (домохозяйства с 4 детьми и более) всего насчитывают 234 190 (в том числе: в городе — 66 238, в селе — 167 952).

Семей с детьми — инвалидами в возрасте до 18 лет насчитывается 86 956, а с взрослыми инвалидами (старше 18 лет) — 593 069.

Всего по Казахстану 49,3% домохозяйств возглавляют женщины, 50,7% — мужчины. **Семьи, в которых есть бабушки и дедушки и главой домохозяйства являются лица в возрасте старше 55 лет, составляют 19,7%, в том числе: в городе — 15,3%, в селе — 26% в общей структуре семей.**

Домохозяйства, состоящие из лиц одной национальности, всего — 3 192 601. В том числе: казахи — 2 075 434, русские — 860 436, узбеки — 71 850, уйгуры — 37 329, украинцы — 28 215, татары — 22 772, корейцы — 7 312, турки — 14 426, другие этносы — 12 501, азербайджанцы — 12 211, немцы — 9 180, дунгане — 7 198, курды — 5 651, таджики — 4 911, чеченцы — 4 516, белорусы — 2 942, поляки — 2 901, кыргызы — 2 816⁷⁸

Согласно данным официальной статистики особенно сложная ситуация складывается у семей с взрослыми инвалидами (старше 18 лет), которых в Казахстане насчитывается 593

069 человек, в монородительских домохозяйствах, состоящих из матери с детьми, которых 452 730 и у многодетных семей, проживающих в сельской местности — 167 952 человек. Данные категории практически не учтены в мерах социальной политики, мы не имеем информации о том, насколько они материально обеспечены, имеется ли у них доступ к социальным, медицинским, образовательным услугам; какие стратегии применяют они в целях обеспечения благополучия детей. Расширенные, нуклеарные, монородительские семьи и семьи с детьми-инвалидами или родственниками-инвалидами имеют разные потребности, структуру расходов и возможности, что должно дифференцировать государственную социальную политику поддержки семей, определять ее приоритеты. В условиях рынка важно понимать структуру и экономику семьи как домохозяйства: родительская и прародительская семьи предоставляют стартовые финансово-экономические возможности в получении образования, приобретении жилья, наличии первоначального капитала и иные материальные и нематериальные активы.

Численность получателей государственных социальных пособий по инвалидности (520 146) и по потере кормильца (259 441) приводится в сумме двух категорий получателей — гражданского населения и сотрудников силовых структур⁷⁹.

С 2020 года предполагается пересмотр подходов к выплате государственных социальных пособий для всех категорий получателей, в зависимости от стажа участия в системе, степени утраты здоровья, изменения коэффициентов по количеству иждивенцев и др. параметрам.

Совокупных семейных доходов зачастую хватает лишь на обеспечение базовых потребностей — питание, коммунальные услуги, оплата кредитов, аренда жилья, транспорт и связь. Затраты на воспитание и образование детей, начиная с дошкольного возраста, являются бременем для мало- и среднеобеспеченных (по казахстанским меркам) слоев населения. Третья часть казахстанцев испытывает недостаток в финансовых средствах из-за наличия кредитов и долгов; у каждого пятого имеются скромные сбережения; каждый двенадцатый скопил на финансовую подушку, позволяющую прожить в течение года, не снижая уровня потребления⁸⁰.

⁷⁷ По итогам национальной переписи населения 2009 года (<http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>)

⁷⁸ По данным Комитета по статистике МНЭ РК // <http://stat.gov.kz/> Дата доступа 27.09.2019

⁷⁹ Данные МТСЗН РК, опубликованные на сайте Комитета по статистике МНЭ РК (<http://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/7>)

⁸⁰ Қазақстандағы халықтың тұрмыс деңгейі және әлеуметтік теңсіздік мәселелері = Уровень жизни казахстанцев и проблемы социального неравенства.— Алматы: Исследовательский институт международного и регионального сотрудничества при Казахстанско-Немецком университете, 2015.— 236 б. = 236 с. ISBN 978-601-7561-04-847

Имея скромное жилье (дом или квартиру), подавляющее число казахстанцев не имеет собственного бизнеса, а источники дохода не диверсифицированы и зависят от низких базовых ставок оплаты наемного труда.

Уровень жизни казахстанцев обнажает проблемы социального неравенства, уровень бедности по разным оценкам достигает 40%-55%^{81,82}, выживание происходит за счет перераспределения ресурсов социального капитала в ближайшем окружении и проявляется как ресурсная помощь в виде финансов, продуктов, одежды; нематериальная помощь в виде предоставления профессиональных, транспортных и пр. услуг; информационная помощь в виде активного использования социального капитала — содействие в трудоустройстве, нужных связях и знакомствах, как психологическая помощь и эмоциональное сопереживание.

С начала 2019 г. Правительство РК предпринимает меры по обеспечению социального благополучия и поддержке уязвимых слоёв населения, в том числе — через выдачу адресной социальной помощи малообеспеченным и многодетным, закрытие кредитных обязательств малоимущего населения, на которые из республиканского бюджета ожидается выделить 4,8 трлн. тенге⁸³.

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК, среднегодовая структура доходов и расходов выявляет большой удельный вес расходов на ЖКХ (6,8%), на погашение кредитов и долгов (4,1%) по сравнению с расходами на образование (2,1%), здравоохранение (1,8%), на услуги организации досуга и культуры (1,1%). Явная диспропорция между структурами доходов и расходов наблюдается между городом и селом, что указывает на значительную дистанцию качества жизни городских и сельских жителей⁸⁴.

Таблица 2. Структура доходов и расходов семьи

Показатели	всего	%	город	село
Доход на каждого члена семьи (денежные доходы населения на душу населения в год, тенге)	629 033	-	726 475	495 882
Расходы семьи на каждого члена семьи (денежные расходы населения на душу населения в год, тенге)	614 373	-	711 552	481 582
Расходы семьи (населения) на образование, в среднем на душу населения в год, тенге	11 977	2,1	15 782	6 777
Расходы населения на погашение кредита и долга, в среднем на душу населения в год, тенге	24 989	4,1	30 998	16 779
Расходы населения на коммунальные услуги, содержание жилья и ремонт, в среднем на душу населения в год, тенге	38 587	6,8	51 592	20 821
Расходы населения на здравоохранение, в среднем на душу населения в год, тенге	10 542	1,8	13 792	6 101
Расходы семьи на развлечения, досуг				
услуги по организации досуга и культуры, в среднем на душу населения в год, тенге	6 103	1,1	9 476	1 493
рестораны, кафе и аналогичные заведения, в среднем на душу населения в год, тенге	6 268	1,1	8 264	3 542

Во всех регионах информанты называют разный диапазон должных доходов семьи. Выявлена тенденция: чем меньше доход домохозяйства, тем меньше уровень притязаний на желаемые доходы (называется сумма в 50 000 тенге на члена семьи). Семьи со средним доходом называют потребность в 80 000–100 000 тенге на од-

ного члена семьи). И напротив, представители семей с высоким доходом отмечают необходимость его увеличения без ограничений.

Обеспеченность домохозяйств бытовой техникой: холодильник — 100%, персональный компьютер — 100%, телевизор — 55,4%. Доля пользователей сети Интернет от общего числа

⁸¹ <https://24.kz/ru/news/policy/item/296505-predlozheniya-po-obespecheniyu-sotsialnogo-blagopoluchiya-obsudili-v-pravitelstve>

⁸² <https://inbusiness.kz/ru/news/chislo-bednyh-v-kazahstane-zanizheno>

⁸³ Указ Президента РК от 26.06.2019 http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-merah-po-snizheniyu-dolgovoi-nagruzki-grazhdan-respubliki-kazahstan

⁸⁴ <http://stat.gov.kz/official/dynamic>

населения в возрасте 6 лет и старше, независимо от места подключения (с учетом мобильного Интернета) — 78,9%. Имеют земельный участок в частной собственности 3 474 200 пользователей, площадь земель, находящихся в частной собственности — 4 627 тыс. гектаров. Автомобиль имеется всего в 36,2% домохозяйств.

Согласно МНЭ РК обеспеченность населения жильем показывает преобладание квартирного сектора. Число квадратных метров на 1 члена семьи — небольшое: у половины казахстанцев от 9 кв. м до 20 кв. м, у оставшейся половины — от 20 кв. м и выше⁸⁵.

По видам благоустройства жилья 100% обеспечение отмечено только по электричеству. 1/5 часть населения не обеспечена водопроводом, более 40% не имеют центральной канализации, у 45% нет ванной. Актуальной темой остаётся газификация жилищ казахстанцев.

Проблема с материально-финансовым статусом семей выражена респондентами в анкетном опросе и в фокус-групповом исследовании. Доходы семьи в месяц — заработная плата, стипендии, пособия, пенсии т.д. (с учетом доходов каждого члена семьи) обнаруживают крайне низкие значения: у 65,5% опрошенных — от 42,5 тыс тг до 170 тыс тг в месяц.

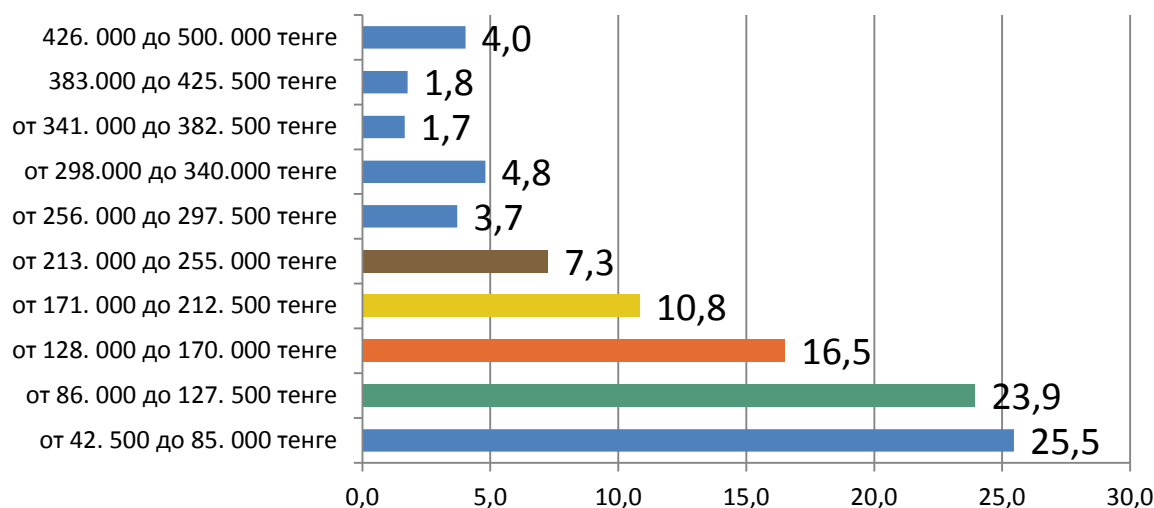
В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... для молодежи — это финансовая нестабильность, это отсутствие своего жилья, это отсутствие доходной части: профессии или работы»;

«Оба супруга работают, но, когда появляется ребенок и, начинается, что денег не хватает, квартиру надо снимать. В большей степени — это финансовая проблема...»;

«Образование сильно подорожало, надо и репетиторов, и форму, и книги. В среднем 100 тысяч надо, чтоб собрать ребёнка одного...».

Рисунок 13. Уровень доходов семей

Результаты социологического измерения выявляют разброс мнений респондентов о требуемых доходах: кто-то нуждается в 150 000–200 000 тенге, а кто-то говорит, что и 1 млн. тенге будет мало с учетом разнообразных потребностей в жизненно необходимых товарах, жилье, здоровье, воспитании и образовании детей при постоянном росте цен, инфляции доходов.

Скромные экономические активы казахстанских семей, проявление намерений и возможностей в их расширении показывает, что масштабы не владения гораздо объемнее обладания⁸⁶.

⁸⁵ По данным Комитета по статистике МНЭ РК // <http://stat.gov.kz/> Дата доступа 27.09.2019

⁸⁶ Размер семьи как фактор бедности. <https://ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/651-razmer-semi-kak-faktor-bednosti>

Рисунок 14. Чем владеет Ваша семья?

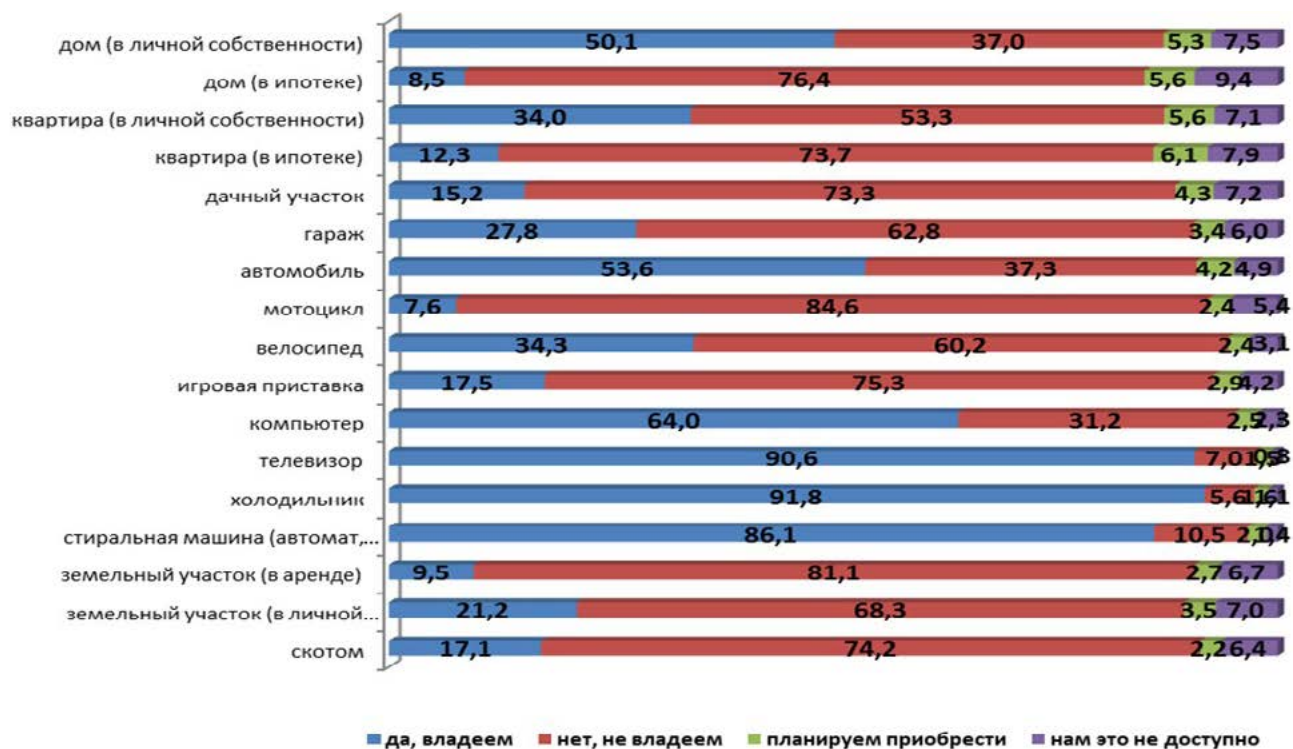
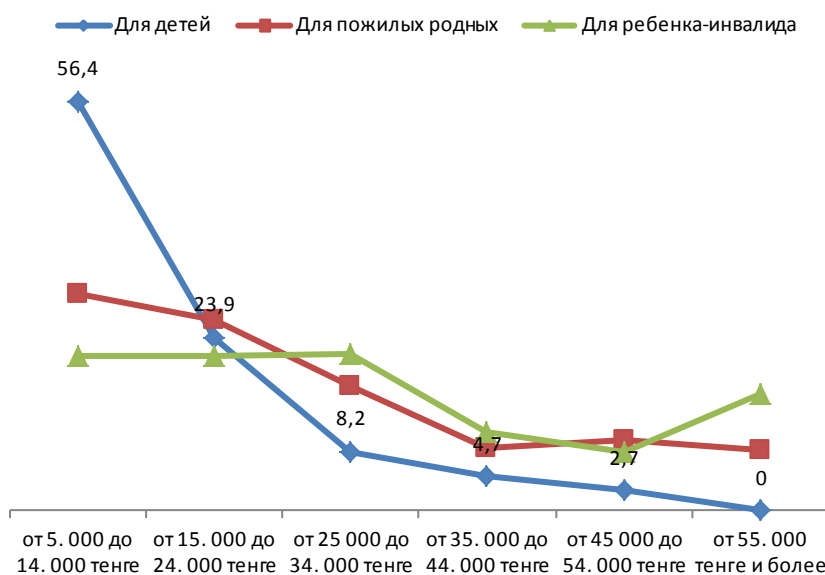

Рисунок 15. Ежемесячные затраты на медицинские услуги

В 38% семей есть пожилые родственники, которые нуждаются в медицинских услугах, в 22,2% казахстанских семей получают пособия на несовершеннолетних детей, в 9% семей респондентов имеются несовершеннолетние дети с инвалидностью, 7,9% заботятся о пожилых родственниках и 4,5% получают пособия на пожилых родственниках с инвалидностью. Структура расходов на медицинские услуги для болеющих детей, пожилых родственников и детей с инвалидностью показывает их высокий затратный уровень.

В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... когда как...20.000–30.000 уходит в месяц (на медицинские услуги для ребенка-инвалида). Иногда и больше...»;

«Я за своими родителями слежу. Они не проживают с нами, но очень часто приходится ездить, наведываться к ним. Каждый день звонить...»;

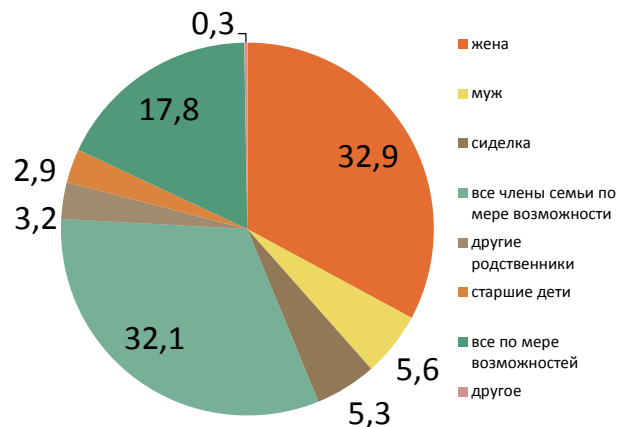
«Сегодня я за таблетками сходила. 10 000 только на таблетки в месяц».

Такие данные вызывают необходимость выделения отдельных семейных групп, нуждающихся в дополнительной поддержке в контексте социальной политики. **Существует такое определение, как семья, попавшая в трудную жизненную ситуацию. Согласно Закону Республики Казахстан «О специальных социальных услугах», статья 6 определяет «Основания, по которым лицо (семья) может быть признано находящимся в трудной жизненной ситуации». Трудная жизненная ситуация — ситуация, признанная по основаниям, объективно нарушающим жизнедеятельность человека (семьи), которая не может быть преодолена самостоятельно ⁸⁷.**

Респонденты отмечали, что выделяемых государством пенсий и пособий не хватает

для полноценного лечения и поддержания здоровья особо нуждающихся членов семей, указывали на дороговизну цен на лекарства, медицинские услуги. Наличие в семье детей с инвалидностью, пожилых родственников значительно снижает потенциал взрослых членов семьи как работников.

Рисунок 16. Кто ухаживает за ребенком с инвалидностью?

Уход за инвалидом-ребенком и пожилыми родственниками осуществляется в круглосуточном режиме, поэтому в нем участвуют практически все члены семьи (32,1%), в уходе за ребенком с инвалидностью основная ответственность — на матери, жене (32,9%).

Рисунок 17. Кто ухаживает за пожилыми родственниками?

Уход за пожилыми родными выявляет значительный удельный вес равного разделения ответственности по уходу за пожилыми между мужем и женой, но, все же, женщины чаще, чем мужчины несут это бремя.

⁸⁷ Закон Республики Казахстан «О специальных социальных услугах» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30369331

Анализ данных выявляет проблемы, связанные с состоянием и удовлетворением материальных потребностей семей. Они обусловлены невысоким уровнем доходов подавляющего числа казахстанских семей, диспропорцией в доходах у горожан и сельчан, региональной неравномерностью развития в целом.

За время утверждения рыночного уклада проявились тенденции, связанные с отказом от уравнительной системы социального обеспечения и переходом к дифференцированной. Бесплатные услуги в социальной сфере коммерциализированы: сектор медицины частично приватизирован, услуги в нем платные. Государственный сектор медицинских услуг остается бесплатным, но их перечень и качество не всегда удовлетворяют население. Поэтому население вынуждено оплачивать дополнительные расходы на лечение, диагностику и профилактику.

В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... я понимаю, что все программы пошли для многодетных. Но другие семьи остались в стороне. Для многодетных семей сейчас все, а остальные смотрят, как помогают многодетным. Это неправильно. Так не должно быть...»;

«... сейчас очень много делается все-таки для семьи, просто одна категория семей затронута, а другие категории за бортом остались».

Система воспитания и образования также частично приватизирована. Услуги дошкольного воспитания, школьного и вузовского образования, предоставляются как в государственном, так и в частном секторах экономики. У населения есть выбор, но нет возможностей его реализации. Центры развития детей для подготовки в школу, дополнительные занятия по учебным предметам и направлениям развития личности ребенка (художественное творчество, спорт, музыка, танцы, иностранный язык) в государственных школах — платные. Эффективная подготовка к школе и социализация в школьные годы становятся недоступными для всех семей с доходами ниже средних. Обучение, лечение в негосударственных учреждениях доступно лишь семьям с доходами значительно выше средних.

Мнения участников фокус-групп выявили следующие тенденции:

- недостаточность совокупных доходов семей для потребления,
- недоступность государственных программ кредитования жилья из-за низких доходов,
- недоступность детских дошкольных учреждений (как государственных, так и частных) из-за ограниченных доходов семьи,
- трудности обеспечения детей при подготовке в школу из-за дороговизны одежды, обуви, канцелярских принадлежностей.

Государственным органам необходимо отойти от модели патерналистской семейной поли-

тики, когда у граждан формируются ожидания о том, что государство должно заботиться об их семьях, об их обеспечении, о предоставлении работы, социальном обеспечении, жилье, образовании, медицине. В условиях либеральной экономики государство не должно брать на себя ответственность за экономическое положение семьи. Государство должно предоставлять дифференцированный и доступный спектр социальных услуг, которые позволяют семье иметь достаточно высокий уровень жизни, совмещать семью и работу, планировать рождение детей, возвращаться на рынок труда. К инструментам современной семейной политики относятся такие косвенные, сервисные виды помощи как:

- государственная программа переквалификации женщин, находящихся в отпуске по уходу за ребенком;
- бесплатное психологическое консультирование родителей;
- единовременная материальная помощь семьям, находящимся в трудной жизненной ситуации;
- помощь в оформлении пособий;
- налоговые льготы;
- бесплатное предоставление ребенку услуг логопедов, дефектологов и других узких специалистов;
- помощь женщинам и детям в случае домашнего/бытового насилия;
- организация досуга детей.

Как правило, косвенные виды помощи известны родителям гораздо меньше. Основной причиной малой известности сервисных видов помощи является то, что от государства родители ждут в основном материальной помощи, а все остальные проблемы предпочитают решать с помощью социальных связей и сетей. Значимость таких мер, как психологическое консультирование и переквалификация женщин, находящихся в отпуске по уходу за ребенком, достаточно высока, учитывая проблемы адаптации к новой родительской роли, с которыми сталкиваются многие женщины после рождения ребенка, а также потерю их конкурентоспособности на рабочем месте в связи с продолжительным отсутствием на рынке труда из-за рождения ребенка и заботой о нем. Если бы родители, особенно женщины, были ориентированы на то, чтобы самостоятельно решать проблемы, связанные с уходом за ребенком, они бы ждали от государства развития инфраструктуры, организующей заботу о детях, создающей условия для того, чтобы мать имела возможность оптимально совмещать профессиональные и родительские обязанности и не уходить с рынка труда после рождения ребенка. В этих условиях психологическая поддержка родителей и возможность переквалификации были бы востребованы гражданами с семейны-

ми обязанностями. Однако в настоящее время данные виды поддержки семьей с детьми нере-

levantны потребностям граждан с семейными обязанностями⁸⁸.

Выводы

- На фоне структурной перестройки экономики, неполной занятости, усиления миграции наблюдается рост уровня бедности, снижающий качество жизни семей и ограничивающий доступ к базовым потребностям (доступное жилье, образование, медицина).
- В критической ситуации оказываются многодетные, монородительские и семьи с инвалидами, семьи, осуществляющие заботу о пожилых родственниках — размеры производимых выплат не покрывают необходимых расходов.
- Предпринимаемые меры по повышению социальных выплат не меняют ситуацию системно, так как не успевают за инфляци-

ей. Выживание семей с низкими доходами происходит за счет ресурсной поддержки родных и близких.

- Государственная социальная политика является реактивной и требует новых подходов и решений.
- Государство осторожно декларирует намерения отхода от патерналистской модели семейной политики, призывает граждан взять ответственность за ресурсное развитие семей, но у населения нет возможностей для решения всего комплекса образовавшихся проблем и остается большая надежда на государственную поддержку.

Рекомендации

- Ввести в казахстанское законодательство и стратегические программы развития (в частности в «Кодекс о семье и браке», «Концепцию семейной и гендерной политики в РК до 2030 г.», «Жилищный кодекс», «Трудовой кодекс», «Нурлы жер», «Казахстан 2050», Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», Закон «Об образовании») все типы казахстанских семей, с предоставлением им дифференцированного вида социальных услуг (материальных и косвенных).
- Министерству труда и социальной защиты населения РК разработать дифференцированную систему социальной поддержки семей, оказывающих заботу о пожилых родственниках с использованием опыта зарубежных стран.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК в круг семей, нуждающихся в повышенной социальной защите, включить монородительские семьи (т.к. причинами появления такой семьи является наряду с внебрачной рождаемостью, разводом, уходом из семьи одного из родителей, овдовение, воспитание бабушками/дедушками); семьи, где оба родителя являются студентами высших, средних-специальных, профессионально-технических учебных заведений, обучающиеся с отрывом от производства; семьи с детьми-инвалидами старше 18 лет; семьи, осуществляющими заботу о пожилых родственниках.
- Министерству внутренних дел РК, учитывая сложность и громоздкость механизма розыска родителей, уклоняющихся от уплаты алиментов, и ущемление при этом прав и интересов ребенка, необходимо семье с детьми, чьи родители уклоняются от уплаты алиментов, в правовом регулировании в отношении социальной защиты приравнять к монородительской семье.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК заложить в основу адресной социальной помощи такой признак, как малообеспеченность семьи.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК ввести единовременную материальную помощь семьям, находящимся в трудной жизненной ситуации.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК ввести единовременное пособие по подготовке детей к школе для всех типов семей.

⁸⁸ Чернова Ж. В. Семья как политический вопрос: государственный проект и практики приватности / Жанна Чернова. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. — 288 с. — (Гендерная серия; вып. 4). С. 259.

5. Социально-психологический климат в семье как основа стабильности общества

Семья формирует мировоззренческие ценности, задает алгоритмы поступков, определяет линии поведения (гендерного, семейного, гражданского, политического). Благоприятная эмоциональная среда в семье дает человеку чувство защищенности, уверенности, высокой самооценки. От характера семейных отношений зависит индивидуальное и общественное здоровье⁸⁹.

Психологический климат семьи определяется такими факторами, как индивидуальные особенности характера, психологическая совместимость, способность к взаимодействию, сходство ценностей, общность целей и интересов, чувство ответственности и долга, способность к компромиссу, критический способ мышления, готовность жертвовать своими интересами во благо семьи.

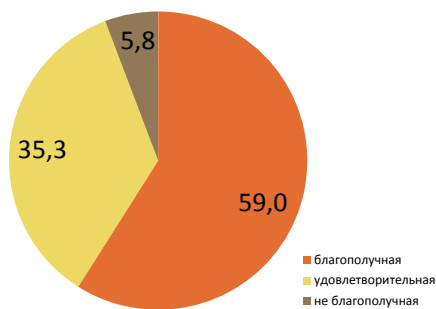
В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... я думаю, что все идет из семьи. Заняты родители или работают, 15–20 минут уделить ребенку, не попить с ним чай просто, а 15–20 минут общения и любви достаточно для того, чтобы ребенок знал и чувствовал все...».

⁸⁹ Шаукенова З. К., Соловьева Г. Г., Бутова Е. Е. Институт семьи как фактор стабильности казахстанского общества / Под общ. ред. З. К. Шаукеновой.— Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2014.— 222 с.

Рисунок 18. Оценка эмоциональной атмосферы семьи

Исследование выявило в целом благоприятный эмоциональный фон в казахстанских семьях.

Эмоциональная атмосфера семьи оценивается преимущественно как благополучная (59%) и как удовлетворительная в 35,2% случаях. О неблагополучии сообщает 5,8% респондентов.

Причины и побуждающие мотивы для вступления в брак связываются в большей степени с желаниями создать семью, основанную на чувстве любви и желании иметь детей, чем с иными мотивами (независимость от родителей, беременность, наличие работы и дохода и т.д.). Это дает основание для вывода об идеализации института семьи и мотивов ее создания у казахстанцев, когда реалии семейной жизни плохо осознаются и артикулируются.

Рисунок 19. Понимание брака

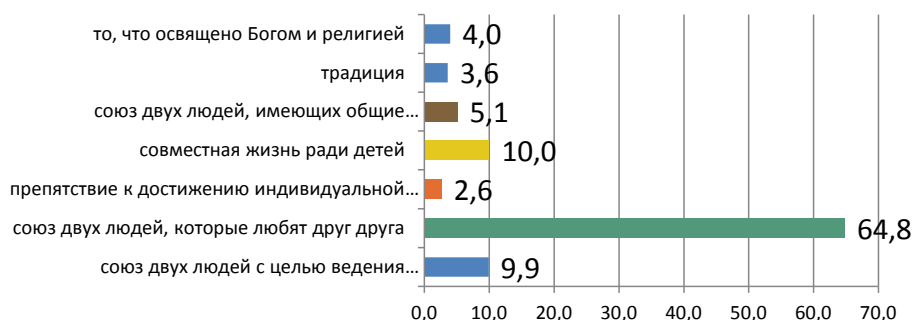
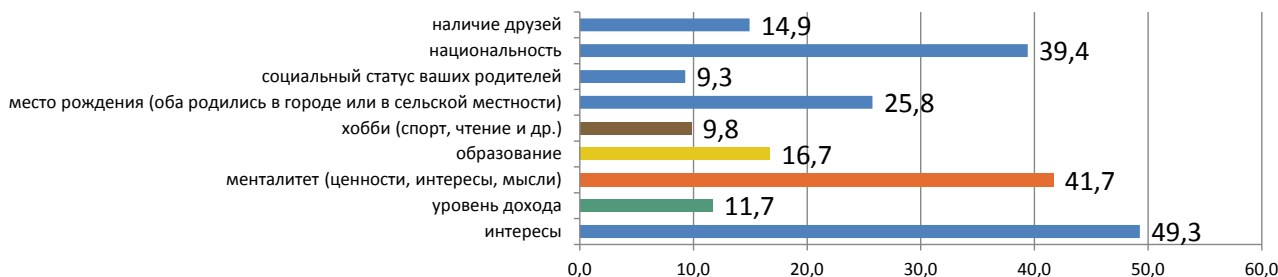
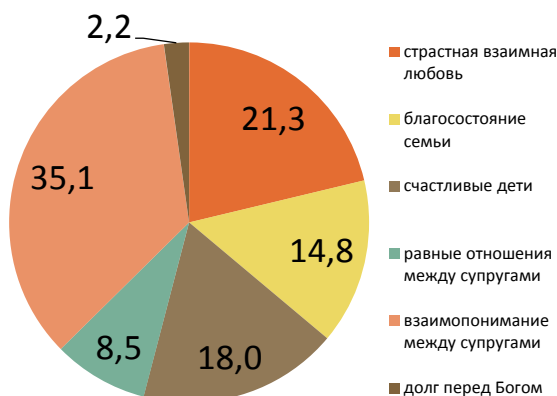

Рисунок 20. Иерархия факторов сходства супругов

Условием благоприятной атмосферы в семье выступает определенное сходство супругов. По степени значимости выяснено, что преобладают не материальные факторы (интересы, менталитет, образование, наличие друзей и статусы (этничность, место рождения, образование, социальный статус родителей)). Уровень дохода как важный общий признак называется только 11,7% респондентов.

Рисунок 21. Факторы успешности брака

Успешность брака чаще определяется социально-психологическими факторами, чем материальными.

Эмоциональная атмосфера в семье отмечена и позитивными, и негативными чувствами, и установками, с преобладанием уважения, любви, доверия, поддержки, помощи и т.д. Но следует понимать, что высказывания опрошенных и их мнения ориентированы на некие «идеальные» условия функционирования семьи, а не те, что имеют место быть.

Как отмечают семейные психотерапевты Карл Витакер и Вильям Бамберри «здоровая семья —

это система, находящаяся в движении... в ней существуют «внутрисемейные танцы», когда члены семьи «танцуют» по определенным правилам, ведут политические игры... Одним из таких правил является дистанция между поколениями... родители и дети не равны с точки зрения власти и ответственности. Родители — это позвоночник семьи. Руководство со стороны родителей, их солидарность обеспечивает ощущение безопасности у детей. Но здоровую дистанцию не следует путать с негибкими ие-

рархическими структурами внутри семьи... Здоровая семья основывается не на доминировании родителей над детьми, а на том, что сила первых обеспечивает безопасность вторых»⁹⁰. Область негативных отношений присутствует в разных модальностях: обиды, отказ от общения, конфликтность, взаимная критика. Респонденты отмечают крайне негативные действия и отношения: оскорбления, враждебность, насилие.

Рисунок 22. Характерные для семьи установки

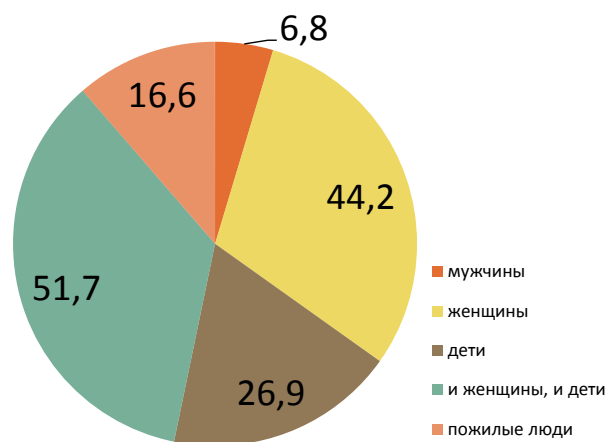
Факты насилия и агрессии являются значимой проблемой не только для отдельно взятой семьи, но и общества. В Казахстане нет точных данных о количестве жертв семейного насилия. Это связано с рядом причин: боязнь потерять материальную поддержку от супруга, менталитет и традиции, надежда сохранить семью. Кроме того, недостаточно развит механизм предотвращения и информирования о фактах насилия⁹¹.

В то же время частые случаи домашнего насилия вызывают тревогу в обществе. В среднем каждая третья женщина на протяжении жизни подвергается побоям, сексуальному принуждению или иным видам жестокого обращения. Каждый второй ребенок в возрасте от 2 до 14 лет испытывает в семье жесткие формы наказания. Две трети школьников испытали или стали свидетелями насилия со стороны учеников или учителей. В целом по стране 1% детей подвергались суровому виду физического наказания.

Особую тревогу вызывают участвовавшие факты изнасилования детей. Как показало исследование ЮНИСЕФ, почти одна треть годовалых детей подвергается одной из форм жестокого воспитания, среди детей возраста 2–4 лет цифра достигает 50%, а в возрасте 5–9 лет уже 58%. Кроме того, каждый второй из трех опрошенных взрослых, или 67% взрослых, считают, что применяли психологическое или физическое наказание. От 62% до 79% детей страдают от насилия в семье, в основном со стороны ро-

дителей, опекунов. При этом насилие имеет тенденцию передаваться от поколения к поколению. Взрослые, которые в детстве подвергались психическому давлению или физическому насилию, склонны применять подобные методы в воспитании своих детей⁹².

Рисунок 23. Подвергаются насилию в семьях

⁹⁰ Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей. Подход, основанный на личном опыте.— СПб.: Питер, 2019. С. 191.

⁹¹ Выборочное обследование по насилию в отношении женщин в Казахстане 2016. www.stat.gov.kz

⁹² Большинство казахстанских родителей применяют силу при воспитании детей — ЮНИСЕФ. <https://www.zakon.kz/4956527-bolshinstvo-kazahstanskih-roditeley.html>

Чаще всего насилие в семье совершается над женщинами (44,2%) и детьми (26,9%), в зону риска входят также пожилые люди (16,6%) и в меньшей степени — мужчины (6,5).

Особую тревогу вызывает рост насилия по отношению к детям.

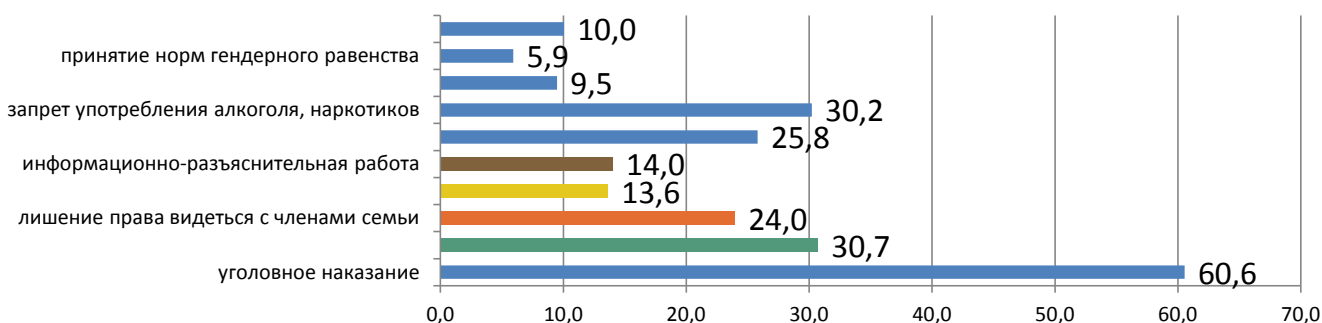
По частоте проявления виды семейного насилия выстроены так: физическое (74,8%), психологическое (66,9%), экономическое (30,2%), сексуальное (27,3%). В последние годы фиксируется относительно новый вид — религиозное насилие как принуждение обратиться в определённую веру или вступить в религиозную организацию.

В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... женщины много терпят ради детей... психологическое сильно распространено, финансовое тоже, ну а физическое... знаю семьи, где бьют... таких семей много, очень много»;

«... у нас есть физическое насилие, моральное насилие. У нас этого очень достаточно, я вращаюсь среди таких семей. Кто-то молчит, кто-то терпит».

Рисунок 24. Меры по борьбе с домашним насилием

Респонденты выбирали наиболее эффективные меры для борьбы с домашним насилием: более половины (60,6%) предлагают применять уголовное наказание. Другие меры связаны с более щадящими механизмами (штрафы, информационно-разъяснительная работа и т.д.). Всего 5,9% респондентов указали принятие норм гендерного равенства в качестве меры преодоления домашнего насилия.

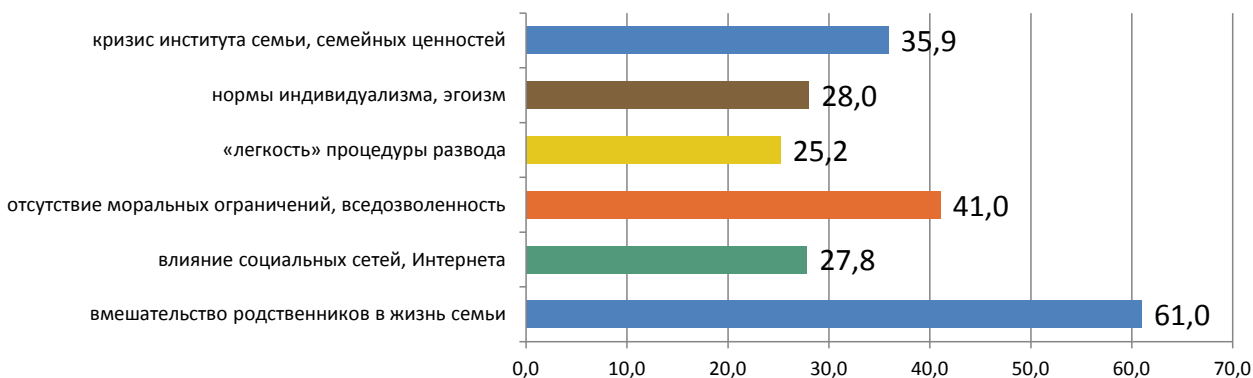
Способы решения проблемы домашнего насилия респонденты видят в создании в обществе атмосферы неприятия насилия и воспитания детей со школьного возраста в идеологии неприятия насилия. Помимо превентивных мер, важна реализация всесторонней помощи жертвам насилия, их реабилитация и адаптация. Эта функция частично делегирована государством гражданскому обществу, при этом правоохранительные органы остаются ответственными за профилактику, предотвращение насилия и наказание за случаи бытового и сексуального

насилия. Критично информанты оценили отсутствие реальных наказаний для насильников. В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«... если есть физическое насилие или психологическое, пускай отвечает этот мужчина. Толку мне отправлять его в полицию. Выпишут штраф огромный, откуда мне его платить?»;

«... это должно быть уголовно-наказуемым, должно пресекаться»; «... просто надо уголовно наказывать».

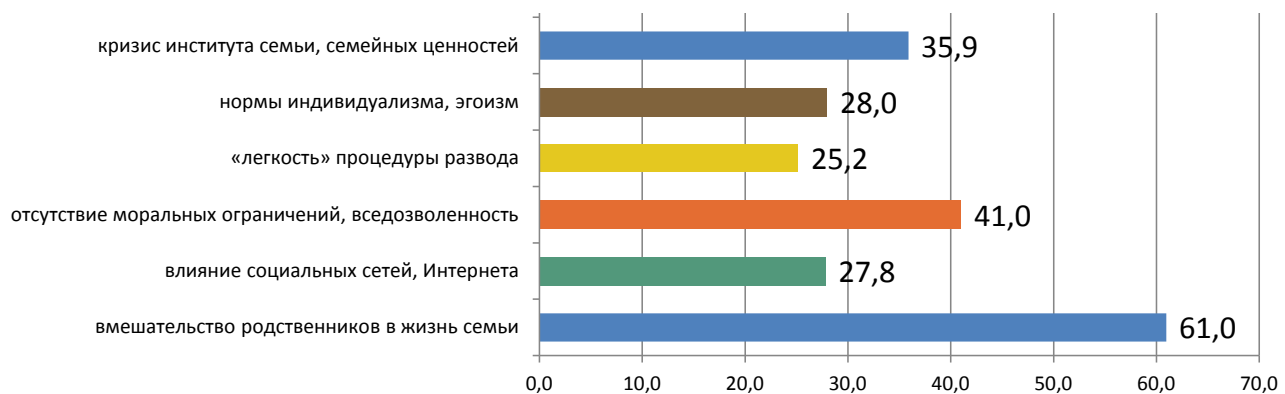
Рисунок 25. Причины разводов

Индикатором кризиса семейных отношений выступают разводы. Среди причин указывается вмешательство родственников в жизнь семьи (61%), что косвенно сигнализирует об отсутствии культуры внутрисемейных отношений.

По мнению 41% респондентов существенно деформированы представления о моральных ценностях и ответственности. 35,9% указали причиной разводов кризис семьи.

Рисунок 26. Основания для развода

Анализ оснований, достаточных для развода, указывает преобладание психологических факторов по сравнению с физиологическими, материальными и мировоззренческими. Это дает основания для таких рекомендаций как активизация деятельности психологических служб и семейных психологов, медиаторов.

Для опрошенных казахстанцев, вне зависимости от возраста, пола, этноса, социального положения удачным представляется такой брак, в котором господствуют взаимоуважение, доверие, любовь и взаимопонимание. Не менее важны чувство взаимной ответственности супругов, совместное принятие решений, что является проявлением гендерного равенства в семье. Наличие незначительных разногласий и конфликтов воспринимается, как естественное состояние, которое требует преодоления на основе поиска взаимопонимания и уступок, стремления к компромиссу. Но такая идеализация семейной жизни плохо коррелирует с широким распространением разводов, бытового насилия и насилия в отношении детей и пожилых родственников. Это дает основание предположить, что традиционные предписания, связанные с сокрытием фактов насилия в семье по-прежнему влияют на оценку данной проблемы. Недопонимание и безответственность названы в качестве главных факторов, отрицательно действующих на социально-психологический климат, на причины распада семьи. Велика роль родственников, вмешивающихся в семейную жизнь. Это специфически культурно-этнический фактор, серьезно влияющий на статистику разводов в Казахстане. Так, вмешательство свекровей в жизнь молодой семьи часто становится причиной разводов. В отношении разводов мы видим всеобщее неодобрение со стороны информантов, но, тем не менее, факты говорят о резком увеличении количества разводов в Казахстане и в качестве объяснений можно привести несколько причин: модернизация и либерализация традиционных представлений в отношении гендерных ролей, активная

экономическая позиция казахстанских женщин, высокий уровень образованности, доступ к контрацептивам, урбанизация, массовый отток сельского населения в города.

Особо следует отметить изменение взглядов казахстанской молодежи на роль в семье и снижение боязни общественного осуждения. Развод уже не является причиной для ущемления или осуждения женщин, как это наблюдалось несколько десятилетий назад, и в отличие от политического руководства, обществом распад пары уже воспринимается как реальность сегодняшнего дня. Разведенные женщины больше не стигматизируют в обществе.

В казахстанских семьях остро переживаются ситуации, связанные с ростом насилия и жестокости в семье, но при этом мало акцентируется внимание на правовом аспекте решения проблемы, большинство случаев насилия скрывается по таким мотивам как: «не выносить сор из избы», «сама виновата», «жаль детей», «что подумают родственники», «стыдно перед коллегами».

Для изменения ситуации с бытовым насилием по отношению к детям особое внимание необходимо обратить на изменение поведенческой модели казахстанцев. Конечной целью формирования ненасильственного поведения должно стать овладение нравственным знанием, основанным на идеях ненасилия, которое должно повлечь за собой изменения в поведении. Но нравственное знание, которое предполагает изменение в поведении, не может быть сформировано на основе теории. Необходима практика в виде интерактивных методов обучения ненасильственному поведению, когда знание

и навыки формируются на основании полученного и проанализированного в ходе игр, упражнений и дискуссий личного опыта. Только посредством регулярного обучения практикам ненасилия, формированию идеологии ненасилия как системы ценностных установок рядовых казахстанцев мы сможем переломить ситуацию с фактами насилия в адрес казахстанских детей, женщин и пожилых людей⁹³.

Участниками фокус-групп и массового опроса сформулированы и акцентированы предложения о необходимости а) пролонгированного обучения этике и психологии семейной жизни с дошкольного и до брачного возраста, б) подготовки девочек к самообороне для навыков жесткого отпора при физическом насилии, в) денежных штрафов за бытовое насилие, г) запрета алкоголя и наркотиков, д) уголовной ответственности за бытовое насилие, ж) консультации с психологом.

Выводы

- Бытовое насилие наносит значительный ущерб благополучию общества, приводит к разрушению семьи, оказывает негативное воздействие на несовершеннолетних, их взгляды на ценность семьи, что отрицательно воздействует на их позитивное развитие в будущем.
- Правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений выходят за рамки семьи

и оказывают негативное влияние на взаимоотношения в других социальных сферах: соседской, товарищеской, трудовой и т.п.

- Жертвы семейного насилия мало информированы о том, куда можно обратиться за всесторонней помощью.
- Требуется расширение информационной, консультационной и реабилитационной работы с жертвами семейного насилия.

Рекомендации

- Министерству труда и социальной защиты населения РК инициировать создание новых видов социально-защитных учреждений, как для детей, так и для семьи в целом: семейных центров, центров социальной помощи, социальных гостиных, центров психолого-педагогической помощи и др.
- Министерству информации и общественного развития РК разработать программу по активному включению казахстанских отцов в процесс воспитания и оказания заботы о детях.
- Мажилису Парламента Республики Казахстан пересмотреть статью о декриминализации бытового насилия в отношении женщин, детей и пожилых родственников.
- Министерству здравоохранения РК инициировать бесплатное психологическое консультирование родителей, детей и подростков, попавших в трудную жизненную ситуацию;
- Министерству образования и науки РК инициировать обязательные ежемесячные уроки «Нет насилию!» в целях формирования идеологии ненасилия как системы ценностных установок казахстанцев.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК, Министерству внутренних дел РК: необходимо ввести понятие «лицо, пострадавшее от бытового насилия» в Закон о профилактике бытового насилия и другие НПА по вопросам оказания социальной помощи, попавшим в трудную жизненную ситуацию. Статус «лицо, пострадавшее от бытового насилия» обеспечит расширение возможностей граждан с точки зрения доступа к комплексу пролонгированных социальных услуг по формату дневного пребывания в социальных учреждениях. В связи с этим, следует внести изменения и дополнения в Стандарт оказания специальных социальных услуг лицам, пострадавшим от бытового насилия: регламентировать объем, перечень, продолжительность и содержание социальных услуг в соответствии со статусом «лицо, пострадавшее от бытового насилия». Следует внести изменения в тарифную политику по расчету стоимости услуги для лиц, пострадавших от бытового насилия с учетом инфляции и с целью расширения списка необходимого инвентаря и медикаментов для лиц, пострадавших от бытового насилия.

⁹³ насилие по отношению к детям в Казахстане: экспертный дискурс / М.А. Ускембаева, Т. А. Резвушкина, А. А. Булатбаева.— Институт равных прав и равных возможностей Казахстана, 2018.— с.82

Семья Мамырхановых. День рождения Софии. 2017 г.

6. Семья как институт культурного и духовного развития личности

В современном казахстанском обществе роль семьи в реализации общечеловеческих целей, в частности в области формирования ценностных ориентаций и гуманистических идеалов, все более возрастает. Роль семьи заключается, в том числе, и в формировании нового типа личности в процессе обновления и реформирования общества. Особое значение приобретает культурная и духовная социализация. Её можно оценить через качество проведения свободного времени, качества досуга, который зависит от таких факторов, как семейный уклад, состав и структура семьи, межличностных отношений и психологической атмосферы в семье, социального статуса и уровня культуры взрослых членов семьи.

Совместный досуг важен для эффективной психологической атмосферы, передачи знаний и навыков детям и подросткам внутрисемейного общения и поведения в иной, отличной от семейной, среде. Структура досуга свидетельствует не только о стремлении семьи к сплоченности, к совместному общению, но также

указывает и на материальные возможности семьи.

Официальная статистика численности посетивших музеи, театры, кинотеатры, спортзалы не учитывает семейных посещений, но дает представления о популярности досуговых занятий. На первом месте — число посещений кинотеатров (17 840 690), далее следует численность занимающихся спортом (5 204 417), театры (2 833 632), на последней позиции — музеи (6 716)⁹⁴.

Рассмотрев результаты исследования в региональном разрезе, мы видим, что:

- Часто посещают кинотеатры жители таких регионов как Павлодарская область — 49,1%, г. Алматы — 40,9%, Актыубинская область — 38,3%. Иногда посещают кинотеатры жители г. Нур-Султан — 61,4%, Кызылординской области — 58,9%, Карагандинской области — 57,9%. Не посещают кинотеатры жители таких регионов как Туркестанская область — 82,3%, Костанайская область — 58,5% и Акмолинская область — 42,9%.

⁹⁴ <http://stat.gov.kz/official/dynamic> Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан

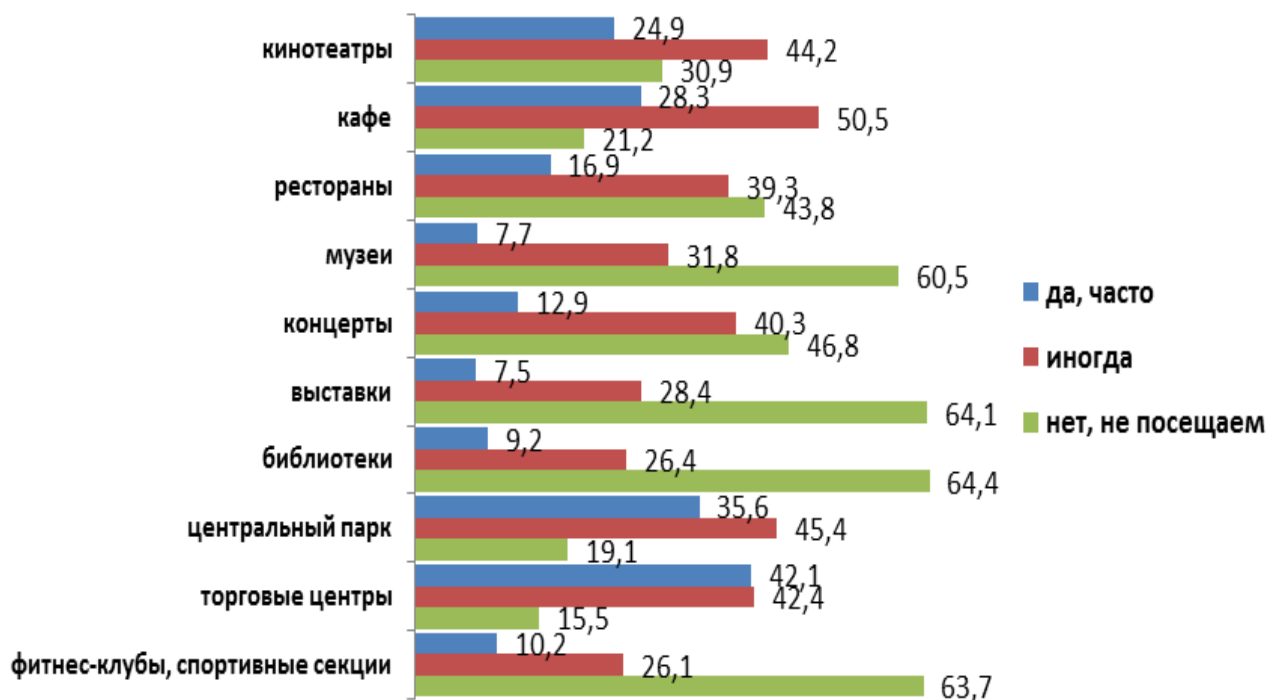

- Часто посещают музеи жители Актыбинской области — 18,7%, Павлодарской области — 14,1%, Алматинской области — 12,9%. Иногда посещают музеи жители Мангистауской области — 50,9%, Актыбинской области — 40,3%, Северо-Казахстанской области — 32,4%. Не посещают музеи жители Туркестанской области — 89,7%, г. Шымкент — 80%, Костанайской области — 66,9%.
- Часто посещают выставки жители Павлодарской области — 15,9%, Актыбинской области — 15,2%, Северо-Казахстанской области — 12,9%. Иногда посещают выставки жители Мангистауской области — 45%, г. Алматы — 41,5%, Актыбинской области — 37,1%. Не посещают выставки жители Туркестанской области — 94,3%, г. Шымкента — 80,6%, Западно-Казахстанской области — 74,7%.
- Часто посещают библиотеки жители Актыбинской области — 21,2%, Акмолинской области — 19,3%, Карагандинской области — 14,5%. Иногда посещают библиотеки жители Мангистауской области — 46,9%, Кызылординской области — 40,3%, Актыбинской области — 33,3%. Не посещают библиотеки жители Туркестанской области — 93,1%, г. Шымкент — 84,6%, Павлодарской области — 67,8%.
- Торговые центры часто посещают жители Актыбинской области — 59,1%, г. Алматы — 58,1%, г. Нур-Султан — 50,3%. Иногда посещают торговые центры жители Костанайской области — 52,6%, г. Шымкент — 49,7%, Западно-Казахстанской области — 46,2%. Не посещают торговые центры жители Туркестанской области — 69,7%, Восточно-Казахстанской области — 25%, Костанайской области — 23,1%.
- Фитнес-клубы и спортивные секции часто посещают жители Мангистауской области — 17%, Карагандинской области — 15,9%, Атырауской области — 13,2%. Иногда посещают фитнес-клубы и спортивные секции жители Мангистауской области — 39,3%, Актыбинской области — 36,8%, г. Нур-Султан — 35,1%. Не посещают фитнес-клубы и спортивные секции жители Туркестанской области — 92%, Западно-Казахстанской области — 77,5%, г. Шымкент — 77,1%.

Таким образом, мы видим, что южные и западные регионы Казахстана менее вовлечены в культурно-досуговое развитие. Наиболее проблематична ситуация в Туркестанской области, г. Шымкент.

Рисунок 27. Места проведения семейного досуга

Исследование выявило доступность и популярность такого досуга как посещение торговых центров (42,1%), центральных парков (35,6%), кафе (28,3%), кинотеатров (24,9%).

Не посещают библиотеки (64,4%), выставки (64,1%), фитнес-клубы, спортивные секции (63,7%), музеи (60,5%), концерты (40,3%) из числа опрошенных.

Рисунок 28. Посещает ли Ваш ребенок/дети...

Если рассмотреть что посещают дети наших респондентов, то чаще всего это посещение детских площадок в торговых центрах (45,6%), спортивных секций (42,9%), дополнительных занятий в развивающих детских центрах (41,3%), кружков по интересам — шахматы, танцы (39,1%), курсы изучения иностранных языков (30,7%), платные факультативы при школе (18,3%) и др.

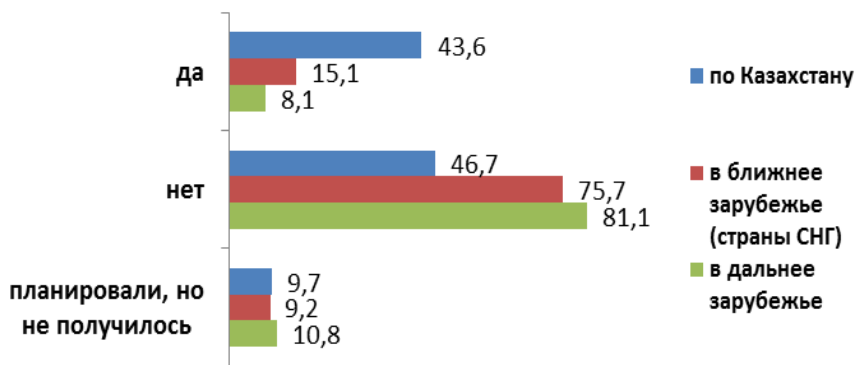
Но культурно-досуговая деятельность семей должна быть связана не просто с пассивным отдыхом или шопингом, она должна быть направлена на расширение кругозора, узнавания социального и природного мира, на формирование у детей необходимых жизненных навыков и компетенций, требуемых образцов поведения в обществе (воспитанность, вежливость, манеры), умение ладить с другими людьми и др.⁹⁵.

Таблица 3. Число посещений мест досуга

Число посещений киносеансов, единиц	17 840 690
Численность населения, занимающегося спортом, человек	5 204 417
Число посетителей в театрах, человек	2 833 632
Число посетителей в музеях, тысяч человек	6 716

Статистика выезда в отпуск выявляет большую доступность отпуска у мужчин, чем у женщин, у горожан, чем у сельчан. Отдых внутри страны доступен в 2-3 раза чаще, чем за рубежом.

Рисунок 29. Выезжали ли Вы в отпуск с семьей за последние 3 года?

Выезжали с семьей в отпуск за последние три года только 43,6% по Казахстану, 15,1% в ближнее зарубежье и 8,1% в дальнее зарубежье.

Исследование показало, что семьи не располагают достаточным временем для совместного времяпровождения. По убывающей, вместе казахстанцы проводят: дни рождения, праздники, совместные ужины, посещают торгово-развлекательные центры, осуществляют совместные выезды на природу, поездки к родственникам. Недостаточность общения объясняется высокой занятостью старших членов семьи.

⁹⁵ Зацепина М. Б. Формирование основ культуры ребенка средствами культурно-досуговой деятельности. Диссертация ... на соискание степени доктора пед.наук (13.00.05). Москва:2005.— 363 с.

В фокус-группах были высказаны следующие мнения:

«В этом году мы не смогли поехать на Иссык-куль из-за работы. Мы хоть пенсионеры, но мы работаем»;

«... Ну поставили площадки и поставили, и они стоят... много спортивных площадок открыли, где можно играть в футбол. Когда я приходила к ребятам, они говорили у нас тренера нет, нам не интересно Вы знаете, что они пустые стоят... даже нормального песка нет для детей»;

«Мы в деревню ездим всегда. Там на речку ездим, отдыхаем. Тоже в огороде помогаем родителям»;

«Только по воскресеньям, честно. Потому что днем — он на работе, а вечером — я на работе. Мы встречаемся только в воскресенье. Но у нас воскресенье проходит очень быстро, в основном, мы с родителями проводим время: или с моими, или с родителями мужа».

Двойственное отношение высказано к новым средствам коммуникации, которые могут сплачивать семью, а могут — разобщать. Использование Интернет технологий, мобильной связи, современных способов передачи информации позволяет членам семьи на далеких расстояниях видеть и слышать друг друга, что сближает и вдохновляет.

Выводы

- Культурно-досуговая деятельность казахстанских семей предопределена финансовыми возможностями семей, состоянием инфраструктуры, местом проживания, культурой потребления и образом жизни.
- Наиболее доступными формами проведения досуга городских казахстанцев являются

Негативный тренд — разобщение семьи из-за подмены живого общения виртуальным в то время, когда члены семьи находятся рядом и каждый погружен в свой сконструированный виртуальный мир. Это приводит к отчуждению и нередко — к конфликтам.

Мнения респондентов акцентированы на таких проблемных вопросах организации и проведения совместного семейного досуга как:

- наличие/отсутствие финансовых средств для оплаты секций, дополнительного образования, проезда, особенно если имеется несколько детей;
- отсутствие инфраструктуры досуга (в сельской местности), отсутствие инфраструктуры в шаговой доступности для детей и подростков,
- несовпадение свободного времени у детей и взрослых (которые вынуждены работать дополнительно)
- ограничения в отдыхе, связанные с финансовой необеспеченностью.

Подростковый досуг, согласно респондентам, должен быть организован рядом с местом жительства; в дворовых клубах на бесплатной основе, чтобы «учить их жизни»: как сажать деревья, ухаживать, поливать растения, красить, белить, клеить обои, мыть полы, готовить еду, фотографировать и т.д., а также проводить спортивные соревнования, волонтерские акции и др. мероприятия.

ся финансово менее затратные. Структура и форматы досуга у сельских жителей значительно отличаются по качеству и разнообразию по сравнению с городскими из-за отсутствия инфраструктуры и необходимых финансовых средств, чтобы провести свободное время в городе.

Рекомендации

- Министерству образования и науки РК разработать программу по организации досуга детей в каникулярное время, особое внимание уделяя монородительским, многодетным семьям, семьям с ребенком/детьми-инвалидами, семьям, попавшим в трудную жизненную ситуацию.
- Министерству образования и науки РК рассмотреть возможность создания круглогодичных лагерей для детей из монородительских, сельских, многодетных семей, семей с ребенком/детьми-инвалидами, семьям, попавшим в трудную жизненную ситуацию.
- Министерству культуры и спорта и местным исполнительным органам разработать программу льготного доступа к культурно-досуговым мероприятиям, спортивным

секциям и соревнованиям для родителей и детей из монородительских, сельских, многодетных семей, семей с ребенком/детьми-инвалидами, семьям, попавшим в трудную жизненную ситуацию.

- Министерству культуры и спорта, акиматам областей, мегаполисов, столицы разработать программы бесплатного посещения музеев, выставок, концертов, театров для многодетных и малообеспеченных семей. Обеспечить бесплатный проезд к организациям досуга семьям из сельской местности, многодетным семьям.
- Местным исполнительным органам рассмотреть возможность предоставления семейных путевок для отдыха семьям, нуждающимся в социальной поддержке.

7. Семья как институт физиологического развития личности

Физиологическое развитие личности непосредственно связано с репродуктивным здоровьем мужчин и женщин, рождением здоровых поколений, продолжительностью жизни.

По данным Комитета по статистике МНЭ РК за 2018 год, ожидаемая продолжительность жизни при рождении составляет 73 года (73,15): среди мужчин — почти 69 лет (68,84), среди женщин — 77 лет (77,19). Гендерный разрыв составляет 8 лет* (8,35)⁹⁶. Деструктивное отношение мужчин к своему здоровью, злоупотребление вредными привычками, склонность к рискованному поведению на производстве ведут к хроническим заболеваниям и смертности в экономически активном возрасте. Кроме того, доминирование традиционных нормы мужественности — норма физической, эмоциональной, интеллектуальной твердости также не способствуют качественной и продолжительной жизни казахстанских мужчин.

Повышаются случаи прерывания нежелательной беременности: каждая пятая беременность заканчивается абортom. Охват женщин контрацепцией находится в пределах 50%. При этом показатель неудовлетворенных потребностей в современных методах контрацепции составляет 9,8%.

В стране существует проблема подростковой беременности и абортов в раннем возрасте, что особенно распространено и в сельской местности. За последние 5 лет зарегистрирован 33 051 случай подростковой беременности, в том числе 9 906 абортов среди девочек от 15 до 18 лет. Число абортов в возрастной группе от 15 до 18 лет остается достаточно высоким и составляет около 2 тысяч абортов в год или 0,1% от всего количества девочек-подростков и девушек до 18 лет.

Около 16% браков являются бесплодными, в равной степени зависящие от состояния здоровья как мужчины, так и женщины. Бесплодие у мужчин зачастую связано с нездоровым образом жизни, в то время как у женщин с низким уровнем репродуктивного здоровья, зависящего от множества факторов — окружающая среда, экстрагенитальные заболевания, аборты⁹⁷

По данным КС МНЭ средний возраст матерей при рождении детей в целом по Казахстану составляет 28,5 лет. В том числе: до 20 лет — 3,3% рождений, 20–24 лет — 25,4%, 25–29 лет — 32,5%, 30–34 лет — 24,1%, 35–39 лет — 11,7%, 40–44 лет — 2,79%, 45 и старше — 0,12%⁹⁸.

Таблица 4. Количество родившихся (по возрасту матери)

Возраст матери	Кол-во родившихся	%	город	село
	397 799	100	235 014	162 785
до 20 лет	13 141	3,30343	6 028	7 113
20-24 лет	101 075	25,4086	55 090	45 985
25-29 лет	129 241	32,489	78 979	50 262
30-34 лет	96 002	24,1333	59 583	36 419
35-39 лет	46 719	11,7444	28 344	18 375
40-44 лет	11 106	2,79186	6 615	4 491
45 и старше	509	0,12795	371	138
не указано	6	0,00151	4	2

Наиболее активный возрастной интервал рождения детей у казахстанских женщин находится в диапазоне 20–34 лет, в этот период рождается 82% детей. 11,7% рождений находится в интервале 35–39 лет, 3,3% рождений относится к возрасту до 20 лет, 2,79% рождений произошло в возрасте матерей 40–44 лет. Статистика указывает на достаточно большой возрастной интервал рождения детей и возможности казахстанских женщин становиться матерями⁹⁹.

⁹⁶ По данным статистического сборника «Демографический ежегодник Казахстана» за 2014–2018 гг. (<http://stat.gov.kz/edition/publication/collection>)

⁹⁷ <https://www.zakon.kz/4944494-bezdetnyh-par-v-kazahstane-stanovitsya.html>

⁹⁸ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord?chosenMeasureId=-1>

⁹⁹ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/703841?keyword=>

В социологическом исследовании изучались вопросы, связанные с готовностью и реализацией родительства. Так, чувство готовности стать ро-

дителем имеет два пика — 20 лет (18,7%), 25 лет (15,8%). После 26 лет происходит плавное снижение значений.

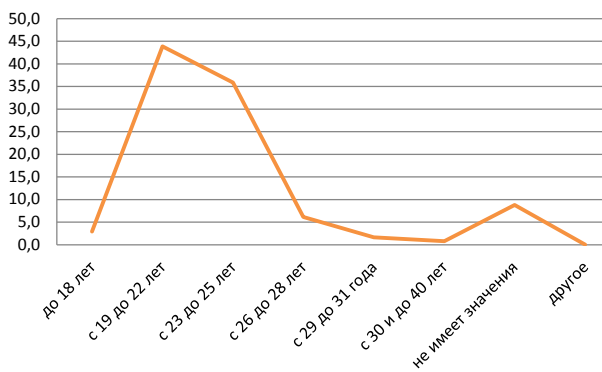
Таблица 5. Готовность стать родителем по возрасту

Возраст, лет	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
%	1,0	5,4	4,9	18,7	7,6	10,8	10,7	6,2	15,8	4,1	3,0	1,9	1,1	5,2

Возраст рождения первого ребенка в наибольшем значении отмечен в 23 года (13,5%), акцентирование возраста рождения фиксируется в диапазоне от 20 лет до 27 лет, в этот временной период у 74,5% респондентов родился первый ребенок.

Решение о рождении ребенка принимается совместно матерью и отцом (71%), зависит от Бога (34,4%), от судьбы (13,1%). Только мать принимает решение в 6,3% мнений, только отец – 2,2%, родственники – 1,2%.

Рисунок 30. Возраст наиболее благоприятный для рождения ребенка

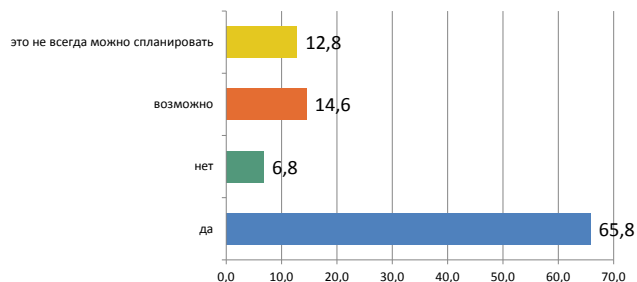

79,8% респондентов полагают, что первого ребёнка необходимо родить в возрастном диапазоне матери от 19 до 25 лет. Это косвенно доказывает традиционалистское отношение казахстанцев к браку и семье, когда он заключается, прежде всего, для рождения детей и возраст женщины рассматривается как условие рождения здоровых детей.

Если рассматривать региональный аспект, то мы видим, что:

- в возрасте 15 лет родили своего первого ребенка жительницы г. Нур-Султан – 0,7%;
- в 16 лет – Мангистауской области – 0,9%, в Карагандинской области – 0,8% в Акмолинской области – 0,7%;
- в 17 лет – в Костанайской области – 3,6%, Туркестанской области – 3,3%, в г. Шымкент – 2,5%.
- в 40 лет – г. Алматы – 2,9%, в в Восточно-Казахстанской, Атырауской и Алматинской областях – 0,7%.

Рисунок 31. Нужно ли делать перерывы между рождениями детей?

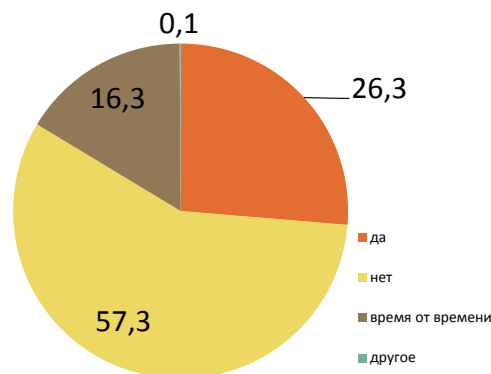

65,8% респондентов «за» перерывы между рождениями детей, 14,6% допускают возможность интервалов между рождениями детей, 12,8% считают, что это невозможно планировать, 6,8% — против перерывов между рождениями.

Пик ответов об оптимальном возрастном разрыве между детьми — три года (37,6%), 30,9% считают оптимальным разрыв в 2 года, 11,9% — в четыре года, 9,9% — в год, 9,7% — в пять и более лет.

Диапазон разброса мнений о пределах возраста женщины, когда ей можно рожать — широкий. 49,7% ответили, что до 45 лет, 14,9% — до 50 лет, 25,9% — до 35 лет, 6,5% — до 25 лет.

Рисунок 32. Используете ли Вы контрацептивы?

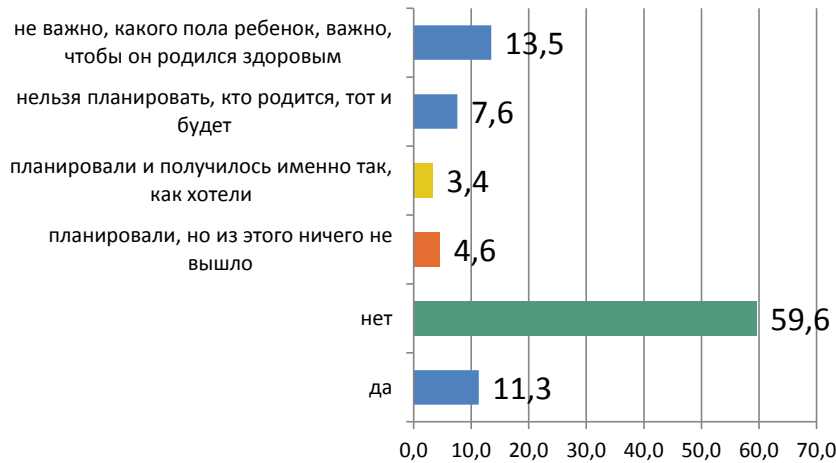
57,3% не используют контрацептивы, 26,3% используют регулярно, 16,3% — используют время от времени. Слабая распространенность контрацептивов влияет на рост криминальных аборт, подростковых аборт и формирует

так называемую «абортивную культуру», когда женщине «легче» сделать аборт, чем регулярно предохраняться с помощью контрацептивов.

Реже всего используют контрацептивы жительницы таких регионов как Туркестанская

область — 85,8%, г. Шымкент — 79,5%, Атырауская область — 74,8%. Чаще пользуются контрацептивами жительницы таких регионов как Акмолинская область — 48,2%, г. Нур-Султан — 40,8%, Карагандинская область — 37,9%.

Рисунок 33. Планировали ли Вы ребенка определённого пола?

59,6% не планировали пол ребенка, планировали ребенка определенного пола 19,3%, с разным результатом (получилось так, как хотели — 3,4%, ничего не вышло — 4,6%). Считают, что планирование пола ребенка не важно, главное — его здоровье — 13,5%.

В региональном разрезе чаще всего планируют пол ребенка жительницы Северо-Казахстанской области — 19,6%, Павлодарской области — 19,4%, Акмолинской области — 18,1%. Тех, кто не планировал пол ребенка больше в Туркестанской области — 73%, Алматинской области — 72,4%, Атырауской области — 67,7%.

Пиковый возраст вступления в брак для девушек — 20 лет (24,6%), для юношей — 25 лет (40,2%). Предпочтительный возрастной диапазон для девушек находится в интервале от 18 до 25 лет (91,7%), для юношей — с 23 до 30 лет (86,1%).

Как отмечают эксперты, одно из основных отличий современного родительства заключается в том, что родительство становится более рефлексивным, появляется так называемое сознательное или ответственное родительство... родительство становится результатом индивидуального выбора мужчин и женщин, вписанного в их общий жизненный проект. Увеличивается временной разрыв между временем вступления в брак и рождением первого ребенка. Возрастает количество бездетных браков или партнерств. Это связано с возникновением так называемого отставленного родительства, когда супруги или партнеры планируют рождение ребенка исходя из собственных жизненных планов, выбирая наиболее оптимальное с их точки зрения время, которое может быть связано с теми или иными этапами жизни индивидов, например: окончание учебы, достижение

определенного профессионального статуса, материального благополучия и пр. Отставленное родительство также дает им возможность для личной и профессиональной реализации, достижения социальной и психологической зрелости и готовности к осуществлению заботы о ребенке, обеспечения его благосостояния. Родительство, являясь значимой частью жизненного проекта индивидов, предполагает большую ориентацию на эмоциональные потребности ребенка, выполнение эмоциональной работы и осуществление заботы о нем обоими родителями... Родительство перестает быть предписанной ролью, а становится результатом личного выбора индивида¹⁰⁰.

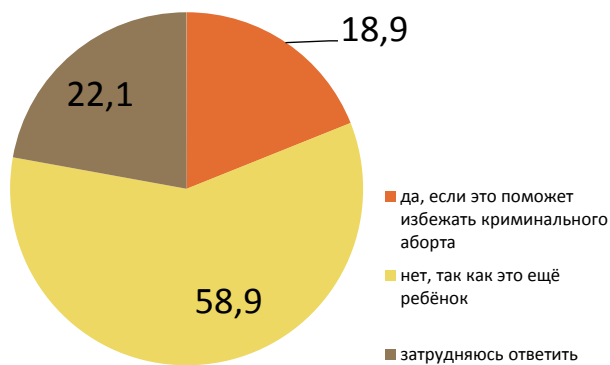
В целом картина физиологической готовности к браку проявляет установки на рождение, родительство, но понимание планирования семьи и применения контрацепции не удовлетворительно. 10% проявляют неверное видение интервального перерыва между рождением детей. Существует проблема ранних беременностей, родов и абортов.

В исследовании изучалось отношение респондентов к ситуации осмотра подростка без согласия родителей. 71,6% считают, что такие осмотры допустимы с 16 лет. 28,4% допускают медицинские осмотры подростков в возрасте от 12 до 16 лет без согласия родителей.

¹⁰⁰ Жанна, Чернова Молодая семья как объект/субъект семейной политики// <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0469/analit05.php>

Рисунок 34. Согласны ли Вы с тем, что девушка с 16 лет самостоятельно может принять решение об аборте?

58,9% респондентов не допускают самостоятельного принятия решения об аборте в клинических условиях девушкой с 16 лет, так как она еще ребенок. 22,1% затрудняются с ответом. 18,9% допускают принятие ею такого решения, если это поможет избежать криминального аборта. Такие мнения говорят о существовании контроля над репродуктивными правами девушек и не приятии их репродуктивных прав.

В региональном разрезе мы видим, что тех, кто согласен с утверждением, что девушка может принять решение об аборте в клинических условиях без разрешения родителей с 16 лет больше всего проживает в г. Нур-Султан — 33,1%, в Восточно-Казахстанской области — 32,8%, Павлодарской области — 31,8%. Тех, кто не согласен с таким утверждением больше в Костанайской области — 74,4%, в Кызылординской области — 73,3%, Алматинской области — 72,1%.

Качество здоровья закладывается еще до рождения ребенка. В обществе все больше поляризуются мнения и позиции по вопросу о прививках. Государство вводит норму, согласно которой, в детские дошкольные учреждения, в школы не будут допущены дети, не получившие прививки.

Отношение к прививкам детей положительное у 79,4%, согласительное потому, что приходится их делать у 11,4% и отрицательное — у 9,2%.

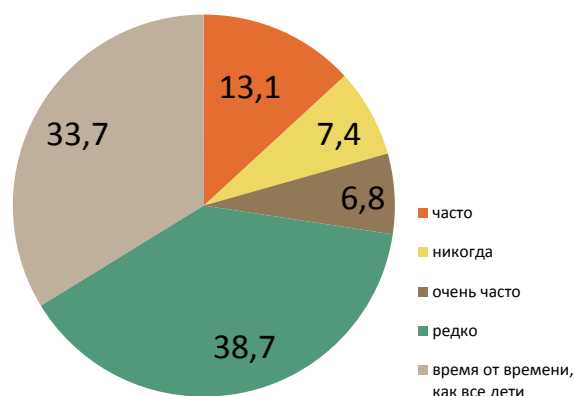
В разрезе регионов чаще положительное отношение к вакцинации детей демонстрируют жители Кызылординской области — 87,5%, Павлодарской области — 87,2%, Костанайской области — 87%. Тех, кто отрицательно относится к вакцинации больше в таких регионах как Мангистауская область — 21%, Западно-Казахстанская область — 15%, Карагандинская область — 13,7%.

Рисунок 35. Мотивы в отношении к прививкам?

Мотивы отношения к прививкам распределены в суждениях: это нужно и важно, т.к. защищает ребенка от опасных болезней – 44,3%, это опасно для ребенка – 28,2%, мне приходится это делать, т.к. ребенка без прививок не возьмут в детский сад и школу – 22,2%, это запрещено моей религией – 5,3%.

Рисунок 36. Как часто болеет Ваш ребенок?

38,7% отмечают, что ребенок болеет редко, 33,7% — болеет время от времени, как все дети, часто — 13,1%, никогда не болеет — 7,4%, очень часто — 6,8% респондентов.

Чаще всего болеют дети информантов из таких регионов как Павлодарская область — 16%, Мангистауская область — 12%, Туркестанская область — 11%. Реже болеют дети в таких регионах как Атырауская область — 55,9%, Костанайская область — 47,9%, Восточно-Казахстанская область — 44,4%.

Исследование выявило определенные предпочтения респондентов относительно физиологических сторон брака и родительства, здоровья детей и подростков. По мнению 88% респондентов подготовка к родительству необходима, и в первую очередь, для молодежи. Так, чаще считают необходимой подготовку к родительству жители таких регионов как Кызылординской области — 95,7%, Атырауской области — 95,3%, Алматинской области — 95,2%. Тех, кто считает это не важным, больше прожи-

вае в Северо-Казахстанской области — 23,5%, в Мангистауской области — 23,3%, в Восточно-Казахстанской области — 22,5%.

Отношение к вакцинированию детей не выявило однозначных позиций — вопрос остаётся

дискуссионным. Мотивы отказа от прививок расположились в такой последовательности: некачественные вакцины не дают гарантий безопасности для здоровья ребенка, не позволяет религиозная вера.

Выводы

- У населения имеется потребность в постоянном медицинском просвещении в отношении репродуктивного здоровья женщин, мужчин и подростков, важности применения контрацепции для планирования семьи.
- Остро стоит вопрос о необходимости соответствующего сексуального просвещения и консультирования в подростковой среде.
- Снижается общая культура населения в отношении сохранения здоровья, что проявляется в необоснованных отказах от вакцинации детей.
- Существуют региональная специфика отношения казахстанских семей к таким вопросам как возраст рождения первого ребенка, аборты, контрацепция, отношение к вакцинации детей, подготовки к родительству, что важно учитывать при реализации семейной и гендерной политики в регионах.

Рекомендации

- Министерству здравоохранения РК совместно с Министерством образования и науки РК инициировать обучающие семинары для девушек и женщин по сохранению репродуктивного здоровья, методам планирования семьи.
- Министерству образования и науки РК рассмотреть возможность организации ясельных групп и школ продленного дня с предоставлением мест для малообеспеченных, многодетных, монородительских семей, семей с детьми-инвалидами, семей, попавших в трудную жизненную ситуацию.
- Министерству информации и общественного развития РК, Министерству здравоохранения РК ввести курсы подготовки к родительству с участием и матери и отца ребенка.
- Министерству здравоохранения РК разработать программу по бесплатному предоставлению ребенку услуг логопедов, дефектологов и других узких медицинских специалистов для малообеспеченных, многодетных, монородительских семей, семей с детьми-инвалидами, семей, попавших в трудную жизненную ситуацию.

8. Анализ семейных ценностей и традиций в казахстанском обществе

Семейные ценности формируются на стыке традиций и современных реалий. Институт семьи подвержен влиянию двух трендов: традиционализации и глобализации. Первый — патриархальный — связан с сохранением, воспроизводством семейных отношений на основе духовно-культурных, этнических, религиозных ценностей, которые формировались исторически. Второй тренд — глобализационный — ведет к замещению традиционных семейных ценностей новыми, направленными на формирование эгалитарного типа семьи.

Глобализационные процессы, которые оказывают влияние на трансформацию семьи, показывают сложность сохранения традиционных ценностей в современных условиях информационной эпохи. Но в этих же условиях наблюдается и тенденция к абсолютизации традиционных семей и их исключительного права на семейные отношения. В предшествующие исторические периоды сложилась система гендерного неравенства, в которой роли мужчины и женщины были предопределены стереотипами. Мужчина — глава семьи, добытчик материальных благ, муж, главная его активность реализуется вне семьи, а роль в семье — определяющая. Женщина — хранительница очага, мать, ответственная за воспитание детей, обслуживание членов семьи, ведение домашнего хозяйства. Ее жизнь должна быть приватной, не публичной. Мужской порядок предопределил патриархатную модель семьи, в которой семейные роли предписаны, строго соблюдаются традиции, нормы и правила. Эта модель была работающей до тех пор, пока женщина оставалась вне рынка труда, пока она была экономически зависима от мужчины.

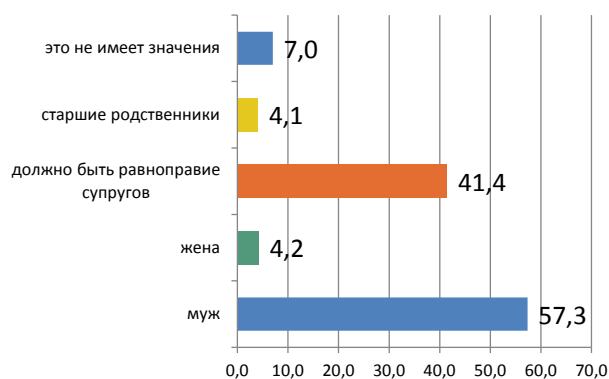
В современном Казахстане женщины активны во всех сферах, совмещают свои профессиональные обязанности с семейными, имеют возможность участвовать в политике, принятии решений на всех уровнях. Эти процессы влияют на патриархатную модель семьи, трансформируют ее в новую, эгалитарную.

Эгалитарная модель признает равенство прав и возможностей и мужчины, и женщины выполнять разные семейные роли: быть добытчиком экономических средств, главой домохозяйства, реализовывать равные права и возможности. В эгалитарной семье решения принимаются совместно (не только супругами, родителями, но

и при необходимости — детьми), действует своеобразная модель семейной демократии.

В Казахстане существуют многообразие типов семей, которые воспроизводят патриархатную, и эгалитарную модели, а также совмещают их элементы, создавая промежуточные модели. Важно иметь в виду, что сейчас в Казахстане происходит сложный и противоречивый процесс становления современной модели семьи, который может вызывать неодобрение и конфликты среди представителей разных поколений.

Рисунок 37. Кто должен быть главой семьи?

Исследование проявляет тенденции изменения семейных ролей и функций. По вопросу о главе семьи фиксируется переход от патриархатного понимания роли мужчины как главы семьи (57,3%) к новому смыслу — «должно быть равноправие супругов» (41,4%), «не имеет значения» (7,0%). Такое распределение мнений является косвенным доказательством борьбы традиционных и эгалитарных установок в отношении гендерных ролей и семейных ценностей.

Рассматривая распределения мнений респондентов с учетом региона проживания, мы видим, что тех, кто считает, что главой семьи должен быть муж больше в Жамбылской области — 73,1%, в Кызылординской области — 71,8%, в Актюбинской области — 67,3%. Тех, кто считает, что главой семьи должна быть жена больше в Северо-Казахстанской области — 10,5%, в Павлодарской области — 9,8%, в г. Нур-Султан — 6,9%. Респондентов, считающих, что должно быть равноправие супругов больше в Павлодарской области — 55,5%, в Алматинской области — 55%, в Акмолинской области — 52,3%.

Таблица 6. Кто должен быть главой семьи (в разрезе регионов)

Акмолинская %	Область																
	Актюбинская	Алматинская	Атырауская	ВКО	Жамбылская	ЗКО	Карагандинская	Костанайская	Кызылординская	Мангистауская	Павлодарская	СКО	Туркестанская	Алматы	Шымкент	Нур-Султан	Акмолинская
муж	38,7	67,3	52,1	63,4	53,7	73,1	62,3	57,0	45,7	71,8	61,7	33,5	43,9	64,2	57,8	65,9	61,3
жена	5,2	4,2	2,4	0,6	2,3	4,0	3,4	6,4	0,6	3,5	6,7	9,8	10,5	3,4	1,2	1,7	6,9
должно быть равноправие супругов	52,3	34,5	55,0	41,1	40,0	34,3	38,9	38,4	50,9	32,4	38,9	55,5	49,7	38,1	40,5	33,0	32,4
старшие родственники	5,2	2,4	1,8	5,7	1,7	6,9	4,6	2,3	4,0	4,7	4,7	4,6	1,8	3,4	2,3	11,4	2,3
это не имеет значения	13,5	7,7	4,7	5,7	9,7	8,0	8,0	5,8	9,8	5,3	5,4	7,5	7,6	4,0	7,5	5,7	3,5
другое	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Выявлено, что решения принимаются совместно обоими супругами/партнерами по следующим ключевым вопросам семейной жизни: как воспитывать детей — 64%, где будет учиться дети — 63,7%, как проводить досуг, общаться с другими людьми — 58,8%, как должны быть организованы уход и воспитание детей — 57,7%, как будут расходоваться доходы семьи — 55,3%, о покупке дорогих вещей для домохозяйства — 54,7%, где хранить денежные сбережения — 50,5%.

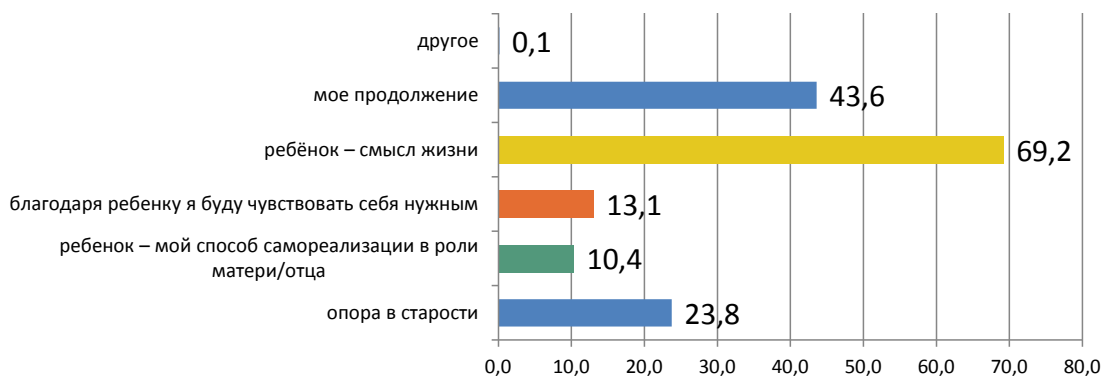

Лишь в вопросе о повседневных покупках для домохозяйства приоритет отдан жене/партнерше — 45,7%, хотя и в этом вопросе в 32,0% решений они принимаются совместно. Отмечена тенденция влияния жены на мужа в процессе принятия решений по всем перечисленным вопросам, кроме вопроса о хранении сбережений, где позиции паритетны.

Роль женщины-матери связывается также с ее экономическим вкладом, наряду с мужчиной-от-

цом, в семейный капитал. В целом, «женщины не «перестали подчиняться», как опасались их мужья, но обе стороны признали ценность финансового вклада женщин и в расстановке сил в семье, определенно, произошел сдвиг»¹⁰¹. Мы можем констатировать существование традиционалистской риторики в отношении главенства мужчин, их участия в принятии решений, связанных с ведением домашнего хозяйства, но и активную эмансипацию женщин в повседневной, реальной жизни казахстанской семьи.

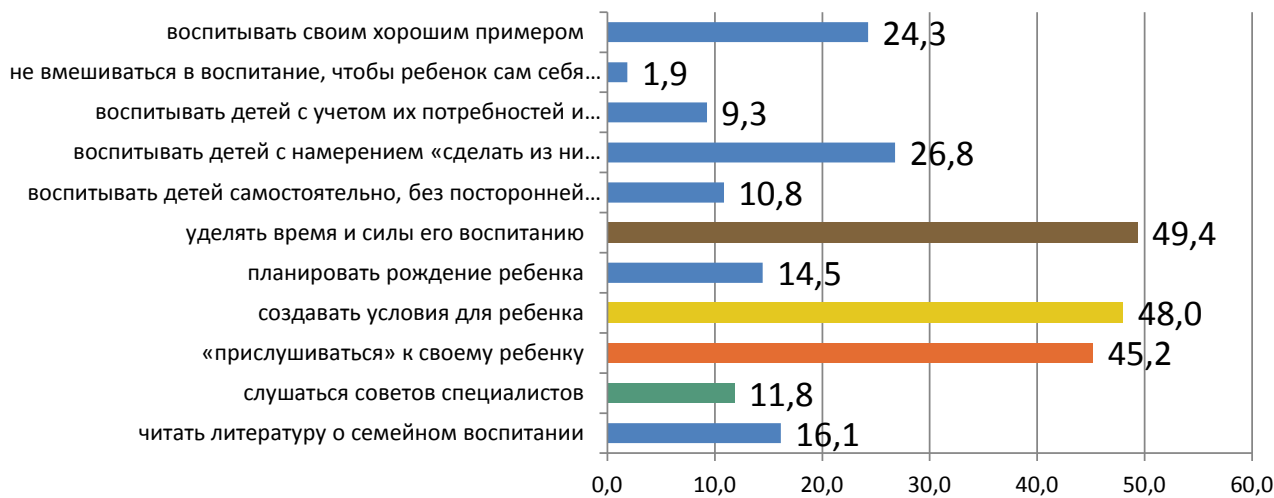
Рисунок 39. Что для Вас значит дети?

Ценности родительства осознаются казахстанцами как приоритетные, а дети — как способ самореализации в роли отца и матери (69,2%).

В воспитании детей наиболее важна роль обоих родителей (83,1%), старших родственников (21,7%), отца (11,7%), матери (11,4%).

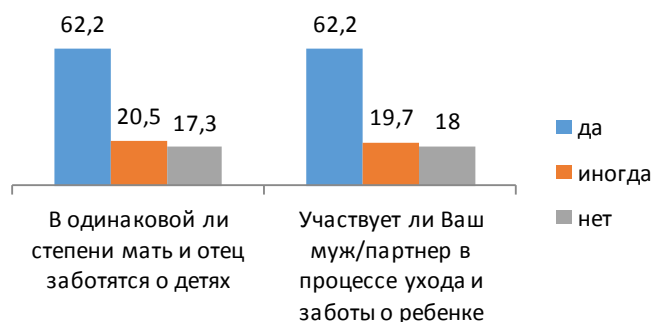
Рисунок 40. Для того, чтобы быть хорошим родителем необходимо:

Быть хорошим родителем с точки зрения опрошенных требует сил и времени (49,4%), и связано с созданием условий для ребенка (48%). При этом необходимо «прислушиваться к своему ребенку» (45,2%), воспитывать с намерением «сделать детей хорошими людьми» (26,8%), воспитывая своим хорошим примером (24,3%), обращаясь к чтению соответствующей литературы (16,1%), к советам специалистов (11,8%), воспитывать детей самостоятельно, без посторонней помощи (10,8%), с учётом их потребностей и возможностей (9,3%), не вмешиваясь в воспитание, чтобы ребенок сам себя развивал и находил (1,9%).

¹⁰¹ Социологическое исследование по проекту НАО ЦПГИ «Казахстанские семьи — 2019» выполнено ОФ «Институт равных прав и равных возможностей» Алматы: 2019

Рисунок 41. Степень участия матери и отца в воспитании детей

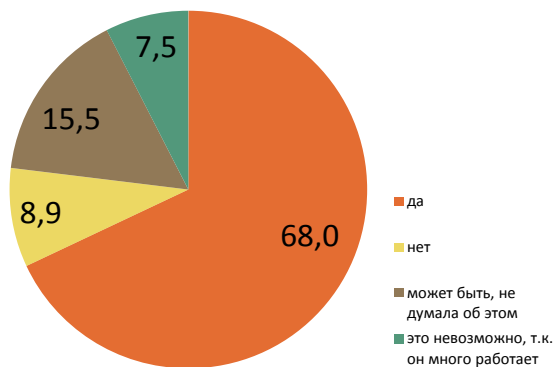

Участие матери и отца в воспитании и заботе о детях оценивается респондентами преимущественно (62,2%) как равный вклад.

В региональном разрезе мы видим, что чаще отцы участвуют в воспитании детей в г. Шымкент — 74,2%, в Кызылординской области — 72,8%, в Жамбылской области — 70,2%. Но при этом тех женщин, кто хотел бы, чтобы отцы больше принимали участие в процессе ухода и воспитания детей также больше в г. Шымкент — 84,3%, Жамбылской области — 84,2%, Кызылординской области — 70,9%.

Ежедневно участвуют в уходе и заботятся о детях 42,2% отцов, около 20% занимаются уходом только тогда, когда свободны, 13,4% — в выходные дни, только по просьбе жены — 8,9%, 8% отцов никогда не занимаются уходом за детьми, 7,2% — раз в два-три дня.

Рисунок 42. Хотели бы Вы, чтобы Ваш муж больше участвовал в процессе ухода и воспитания за ребенком?

Распределение ответов относительно желания женщин участвовать в процессе ухода и воспитания за детьми показывает нам серьезную неудовлетворенность казахстанских женщин осуществлением функции заботы со стороны отцов по отношению к детям.

Как следует из исследования, в казахстанских семьях происходит сдвиг и ломка стереотипов о традиционно предписанных функциональных ролях мужа и жены, отца и матери. Отцы стали активнее заниматься воспитанием детей и треть из них (33,5%) сожалеют о том, что не могут проводить с детьми больше времени.

В качестве прогноза можно говорить и о предстоящей трансформации института отцовства.

Анализ структуры занятости в сфере домашнего обслуживающего труда обнаруживает большую вовлеченность женщин по всем видам этой деятельности. Медленно, но происходит стирание граней между женским и мужским трудом в семье. Все члены семьи, включая детей, вовлекаются в семейную активность. Женщины, по-прежнему несут основную долю ответственности за выполнение домашней работы.

Расширенные семьи с представителями трех поколений традиционны для казахстанцев. Мотивы функционирования расширенных семей, следующие: сохраняем национальные традиции — 35,5%, родителям требуется уход — 31,4%, родители помогают в воспитании детей — 16,3%. Те, кто не живет со старшими членами семьи, объясняют свой выбор так: хотим жить самостоятельно — 49,2%, работаем в другом городе — 16,5%, не позволяем жилищные условия — 13,6%, натянутые отношения с родителями — 10,9%. Такое распределение мнений подтверждает наличие двух разнонаправленных тенденций — сохранении традиционного уклада и стремление к эгалитаризму. Также следует учитывать низкое качество социальных и медицинских услуг в отношении пожилых людей и вынужденную необходимость оказания заботы и ухода за ними со стороны младшего поколения.

Представления о семейных ценностях сформированы под воздействием традиционного воспитания института семьи, давления авторитета родителей и старших, их морального осуждения в случаях отступления от общепринятых норм. Причины экстраординарного поведения, которые вынуждают девушек оставлять/выкидывать новорожденных детей в небезопасных местах, по мнению респондентов, связаны со страхом перед родителями — 57,4%, страхом осуждения обществом — 41,1%, низким моральным уровнем девушек — 40,6%, экономическими проблемами — 20,5%. Страх, сдвиг ценностей, социальная незащищенность — ос-

новые причины оставления детей молодыми матерями.

В СМИ тема традиционных семейных ценностей является достаточно популярной, обсуждаемой, особенно в социальных сетях. Основной проблемой сохранения семейных ценностей является сохранение культурных традиций того или иного этноса, а также преемственность идей социальной значимости семейных традиций на уровне государства.

Одними из самых традиционных институтов казахстанского общества являются такие как «келин» и «токал». Антрополог из Института им. Макса Планка (г. Мюнхен, Германия) Рано Тураева в своей статье, посвященной институту келин отмечает, что «... *келин* имеет низкий, а порой и самый низкий статус среди родственников... к *келин* часто не обращаются по имени, а называют как «*келин* такого-то...»... когда *келин* будет жить отдельно от родственников, ее часто называют «жена такого-то...». Также, от *келин* всегда ожидается, что она будет хорошей хозяйкой и будет уметь хорошо готовить, вести хозяйство... *келин* должна спрашивать официальное разрешение, как правило, со стороны свекровей, прежде чем покинуть дом, чтобы посетить врача, друзей, членов семьи или

какие-либо мероприятия и т.д. Если свекровь считает такое посещение ненужным, оно не допускается»¹⁰².

При этом мы видим активную популяризацию института келин в СМИ, в Интернете, поддержку со стороны общественных деятелей и медийных личностей.

Институт токал также не имеет однозначной интерпретации среди казахстанцев. Так, часть общества поддерживает многоженство и по этому поводу не раз разворачивались дискуссии в Мажилисе, в СМИ, в Интернет, когда публичные персоны предлагали узаконить статус второй, третьей ... жен. Представители данной позиции ссылаются на вековые устои, традиции кочевого общества. Но не все согласны с такой идеей. Тема эта вновь обострила проблему традиционализации общества, которая в Казахстане особенно ярко проявляется и вызывает полярные мнения. Большинство городских женщин и мужчин негативно отзываются о тех, кто поддерживает полигамные браки. Многие считают, что в стране есть более насущные вопросы для обсуждения, другие удивляются женщинам, которые согласны стать вторыми женами и поддерживают узаконение многоженства.

Выводы

- В казахстанском обществе имеется разрыв в ценностном восприятии семьи, брака, внебрачных отношений, отношений к абортам, контрацепции, процессу воспитания детей, который будет возрастать между поколениями.
- Одним из факторов разрыва является различный контент относительно семьи и семейных ценностей, производимый для русско-язычной и казахо-язычной аудиторий.
- Конфликт между традиционными представлениями и эгалитарными ценностями формирует серьезную напряженность и способствует накалу дискуссий в казахстанском обществе.
- В казахстанских семьях присутствует традиционное, формальное признание главенства роли мужчин, при реально активном участии женщин.
- Казахские семьи демонстрируют слабую вовлеченность отцов в процесс ухода и заботы о детях.

Рекомендации

- Министерству образования и науки РК ввести в программу учебных заведений Республики Казахстан обязательную дисциплину «Семейная и гендерная политика в Республике Казахстан», «Психология семьи и брака»
- Министерству информации и общественного развития РК активнее освещать успешные практики казахстанских семей (разных типов и форм) особое внимание уделяя казахоязычному сектору Интернета и телевидения.
- Министерству информации и общественного развития РК разработать серию плакатов, билбордов, флайеров о разнообразных формах и типах казахстанских семей с историями их успеха с размещением в публичных местах.
- Министерству информации и общественного развития РК привлекать медийных персон к освещению проблематики казахстанских семей с целью продвижения ценностей семейного и гендерного равенства.
- Министерству информации и общественного развития РК актуализировать исследования проблемы участия отцов в процессе ведения домашнего хозяйства и участия в воспитании и заботе о детях.

¹⁰² Rano, Turaeva *Kelin in Central Asia. The Social Status of Young Brides as a Liminal Phase*//https://www.researchgate.net/publication/319153305_Kelin_in_Central_Asia

9. Анализ эффективности реализации программ по поддержке семьи

Для успешной реализации Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года¹⁰³ необходимо проактивное внедрение и использование механизмов укрепления института семьи. К таким механизмам относятся государственные программы и проекты, направленные на реализацию ключевых задач семейной политики. Они осуществляются в рамках национальных и глобальных приоритетов резолюции Генеральной Ассамблеи ООН «Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года»¹⁰⁴. Задачи реализации семейной и гендерной политики сосредоточены на приоритетах национальных культурных интересов, связанных с сохранением семьи как устойчивого института общества.

Освещение хода реализации программ «Еңбек», «Нұрлы жер», «Бақытты отбасы» и других проводится посредством СМИ, социальных сетей и диалоговых площадок.

С переходом в режим «цифровизации» реализуется проект «Социальная карта семьи» Министерством труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. Этот проект позволит выявить количество проблемных семей и определить индикаторы эффективности адресной помощи¹⁰⁵. Внедрение Казахстаном социальной карты семьи должно опираться на традиции, культурные и религиозные особенности, а также на социально-экономическую и юридическо-правовую базу.

Основные проблемы, на которые направлена семейная политика: снижение уровня разводов; сохранение традиционного института семьи; увеличение многодетных семей; устойчивость социально-экономического положения семьи; повышение образовательно-интеллектуального развития семьи; обеспечения качества детства; формирование ценностных мировоззренческих установок в понимании семьи как института сохранения национальной, культурной идентичности.

Рабочей группой при Министерстве труда и социальной защиты населения разработана Дорожная карта «Бақытты бала — бақытты ана — бақытты отбасы — бақытты ел» («Счастливый ребенок — счастливая мать — счастли-

вая семья — счастливый народ») по поддержке матери и ребенка¹⁰⁶.

В Казахстане при поддержке государства реализуются следующие проекты:

1. Программа «Бақытты отбасы» запущена 1 июля 2019 года. Дает возможность приобрести жилье в кредит с годовой ставкой 2%. Кредит на покупку жилья предоставляется сроком до 20 лет и первоначальным взносом в размере 10% от стоимости квартиры. Максимальная сумма займа составляет 15 млн. тенге. Эта программа направлена на социализацию института семьи, интеграцию детей в общество (обеспечение детей мини-детсадами), получение образования, решение проблем с трудоустройством женщин. В Алматы по программе поддержки малообеспеченных и многодетных семей «Бақытты отбасы» трудоустроили более 140 человек¹⁰⁷.
2. Проект «Семейный суд» запущен в пилотном режиме и направлен на разрешение семейных конфликтов: примирение супругов, профилактику разводов, преодоление семейного кризиса, улучшение психологического климата в семье. В перспективе в Казахстане может появиться единый суд, который объединит три инстанции: ювенальный, гражданский суд и Специализированный межрайонный административный суд (СМАС). Цель пилотного проекта «Семейный суд» — изучить международный опыт и создать благоприятные условия в области сохранения семей и создания благоприятных условий для несовершеннолетнего¹⁰⁸.
3. 12 Центров при семейных судах по ресурсной поддержке семьи начали работать в пилотном режиме в восьми городах Казахстана — Нур-Султан, Алматы, Усть-Каменогорск, Тараз, Караганда, Атырау, Костанай и Кокшетау. В городах реализации проекта в случае обращения казахстанцев в семейные суды для подачи заявлений на регистрацию брака либо о расторжении брака им рекомендуют обратиться в Центры ресурсной поддержки семьи, где можно бесплатно получить консультацию психолога, юриста, социального работника. В каждом центре работают до 7 специалистов, их задача — оказание психологической, медицинской, социальной, юридической помощи

¹⁰³ Концепция семейной и гендерной политики Республики Казахстан до 2030 года. Астана, 2016 год <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

¹⁰⁴ Резолюция ГА ООН «Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ares70d1_ru.pdf

¹⁰⁵ <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/362654>

¹⁰⁶ <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/361767>

¹⁰⁷ Көпбалалы отбасылардан 140 адам жұмысқа орналасты // <http://almaty-akshamy.kz/k-pbalaly-otbasy-lardan-140-adam-zh-my-s-a-ornalasty/>

¹⁰⁸ <https://www.zakon.kz/4968805-proekt-semeynyy-sud-vse-bolshe-udaetsya.html>

казахстанцам, планирующим либо создать семью, либо развестись. Партнером НАО «Центр поддержки гражданских инициатив и инициатором проекта выступает Верховный суд»¹⁰⁹.

4. Программы жилищного строительства «Нурлы жер», «7-20-25», которые обеспечивают молодые и многодетные семьи доступным жильем (запущена в 2017 году, в 2019 году внесены изменения). Жилье могут купить не только очередники местных исполнительных органов и вкладчики ЖССБК, но и участники социальной программы «7-20-25». Реализуется программа арендного жилья без права выкупа, его предоставляют социально-уязвимым слоям населения, очередникам местных исполнительных органов: инвалидам и участникам ВОВ; детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей; социально-уязвимым слоям населения, имеющим совокупный среднемесячный доход на каждого члена семьи за последние 12 месяцев ниже 3,1-кратного размера прожиточного минимума (ПМ в 2019 году = 29 698 тенге); государственным служащим, работникам бюджетных организаций, военнослужащим, кандидатам в космонавты, космонавтам, сотрудникам специальных государственных органов и лицам, занимающим государственные выборные должности; гражданам Казахстана, единственное жилище которых признано аварийным; малообеспеченным многодетным семьям; работающей молодёжи, состоящей в очередях в акиматах. Жилье нельзя продать, сдавать в аренду и оставить в наследство¹¹⁰.

Реализация программ осуществляется в контексте основных задач семейной и гендерной политики: утверждение семьи как базовой социальной ценности государства; продвижение семейных ценностей в обществе; формирование нулевой толерантности к семейному насилию и любым формам семейной дискриминации; приумножение семейного капитала, оздоровление и образование; повышение устойчивой семейной культуры в обществе; увеличение социальной поддержки семьи¹¹¹.

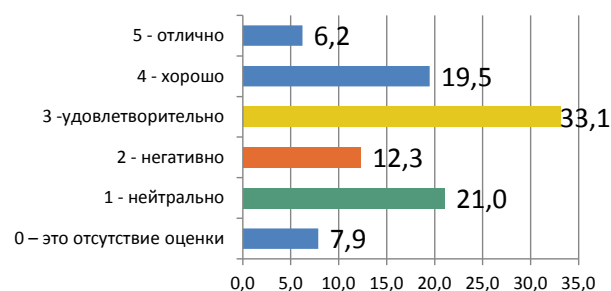
В Казахстане создана институциональная основа для обеспечения прав и законных интересов детей. Ратифицировано 15 международных документов, работают институт Уполномоченного по правам ребенка, Комитет по делам молодежи и семьи в структуре МИОР РК, Центры поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации¹¹² [60].

Ежегодно отмечают Международный день отцов. Основная цель мероприятия — поднятие авторитета отцов и вовлечение пап в воспитание детей, выполнение обязанностей по

дому. В этом вопросе наблюдается медленный прогресс по всему миру. Это подтверждают статистические данные ООН. Надо признать, прогресс медленный, но он налицо. В период между 1997 и 2012 годами разрыв во времени, затрачиваемом женщинами и мужчинами на домашние дела, сократился всего на семь минут в день. Увы, это неравенство сохраняется, даже когда женщины работают равные часы с мужчинами вне дома. В Казахстане женщины в среднем выполняют в 2 раза больше домашней работы, чем мужчины. При этом 66% казахстанских женщин также работают вне дома. Для сравнения, доля мужчин на рынке труда всего на 11% больше и составляет 77%¹¹³. Это позволяет сделать вывод о слабой вовлеченности казахстанских мужчин в процесс выполнения домашней работы и оказания заботы о детях и выполнении казахстанскими женщинами «двойной нагрузки», связанной с совмещением профессиональных обязанностей и домашнего труда.

Анализ реализации государственных мер по поддержке семьи показывает, что существуют проблемы, требующие решения в сфере социального обеспечения. Для реализации государственных задач необходим контроль в сфере семейных отношений, необходимо обеспечение инвестиционной защиты семьи, создание отдельной программы обеспечения семей с низким финансовым доходом, повышение правовой грамотности в вопросах семейной политики государства, расширения информирования населения о государственной социальной политике, создание доступных механизмов обратной связи между гражданами и государством.

Рисунок 43. Оценка деятельности государства в семейной политике

По результатам исследования эффективности деятельности государства в контексте реализации Концепции гендерной и семейной политики оценили удовлетворительно 33,1%, нейтрально — 21%, хорошо — 19,5%, негативно — 12,3%. В целом, деятельность государства

¹⁰⁹ http://qogam.gov.kz/en/kategorii/semeynaya-politika?theme_version=special

¹¹⁰ <https://egov.kz/cms/ru/articles/nurlyzher>

¹¹¹ Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. Астана, 2016 год <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

¹¹² В Казахстане реализовано 112 социальных проектов по планированию семьи // <https://www.zakon.kz/4934167-v-kazahstane-realizovano-112.html>

¹¹³ <https://www.unicef.org/kazakhstan/>

в области семейной политики оценивается позитивно (58,8%) против 33,3% негативных и нейтральных оценок.

В региональном разрезе чаще всего указывали удовлетворительную оценку эффективности деятельности государства в контексте реализации Концепции гендерной и семейной политики жители таких регионов как Западно-Казахстанской области — 42,8%, Актюбинской области — 42,3%, Туркестанской области — 39,2%. Нейтральную оценку чаще встречаем у жителей Акмолинской области — 36,7%, г. Нур-Султан — 32,7%, г. Шымкент — 30,5%. Хорошо оценивали деятельность государства жители Туркестанской области — 47,7%, Кызылординской области — 26,2%, Жамбылской области — 23%. Негативные оценки чаще выставляли жители Карагандинской области — 23,3%, Северо-Казахстанской области — 20,5%, Павлодарской области — 19,9%. На отлично оценивали государственную семейную политику чаще жители Мангистауской области — 14,3%, Восточно-Казахстанской области — 14,2%, Атырауской области — 11,5%.

Мнения в фокус-группах: достоинства государственной семейной политики

«В последние полгода власть начала активничать. Увеличили размер пособий для многодетных семей, стали выдавать жилье уже непосредственно нуждающимся»;

«Положительно ничего не вижу. Слова не совпадают с действиями»;

«Я вообще представляю сектор НПО и знаю, как работает связь государства и общества, мы достаточно тесно сотрудничаем с государством... Куда не смотришь «куда смотрит государство?», не обязано помогать вам государство. Все, что оно должно сделать — это вывести из зоны ЧС, вы за это платите деньги, а ваши вещи — это ваши проблемы, вы должны были (пока не было ЧС) обезопаситься, купить, сделать, приобрести знание, и не строить дома на реках, в конце концов»;

Мнения в фокус-группах: недостатки государственной семейной политики

«Государство заботится о нас. Но на местах неправильно распределяют! Тут у нас получают пособия те, кто в коттеджах живут...»;

«Создают новые законы, но на местах они не работают»;

«Возможно, создаются программы для молодых семей, но не до конца всё регулируется. Особенно, в плане жилья...»;

«Много различных программ, но не для всех доступны. Очень много бюрократов...»;

«В целом мы не знаем, что конкретно делает государство. Мне отказали в пособии. По пособиям бардак»;

«Скорее отрицательно, чем положительно. Потому что жилищная проблема не решается, социального пакета как такового нет...»;

«Слабо. В плане жилья все сложно, его не хватает. Зарплаты не хватает, чтобы попасть в очередь. Недоступность жилья, нет работы, низкая заработная плата»;

«В том, что там сидят, те, кто эти законы придумывают — министры, депутаты. Я не понимаю, откуда их берут вообще... То сидят женщины, которые вообще не рожали, или вообще замужем не были, и они хотят какое-то развитие, поддержку детей. На самом деле, они никогда этого не почувствовали, не пронесли через себя. Там нужно их менять на таких людей, которые знают проблемы»;

«В том, что не поощряются семейные ценности. По телевидению показывают, что попало, никаких своих ценностей не внедряем, поэтому людям кажется, что развратно жить — это счастье. Надо внести в идеологию что семья — это ценно»;

«Нашим детям нужны площадки спортивно-досуговые площадки. В свое время это все было, но сейчас все это устарело или вообще отсутствует. На территории поселка все исчезло... И надо понимать, что государство — это люди»;

«Нас не всегда слышат. Очень хорошо развиваются мегаполисы, большие города. А на села, поселки тоже нужно обращать внимание...»;

«Очень много талантливой молодежи просто покидают Казахстан, уезжают. Они не могут после окончания вуза найти хорошую работу, их не устраивает зарплата, их не устраивают какие-то проблемы. За границей видят — умный парень, работающий, они его хватают. Сколько у нас молодежи, просто уехали из Казахстана? Потому что, им там, в развитых странах, создали хорошие условия. Мы теряем свой интеллектуальный потенциал»;

«Сегодня аким города снимал себя, как он по Лондону гулял. Как там хорошо. Он всех нас к этому призывает. Это не всем по-карману. Но люди не только в Лондон, в Астану не могут поехать»;

«Мы еще хотим в число тридцати развитых стран войти... Вот моя дочь родила, нам даже аптечку не дали. В роддоме сказали, что в поликлинике дадут, в поликлинике сказали, что в роддоме должны дать»;

«... чтобы медицина была бесплатная для наших детей, для взрослых. Сейчас она уходит в недоступную сферу. Образование

Таблица 7. Оценка эффективности деятельности государства в контексте реализации Концепции гендерной и семейной политики (в разрезе регионов)

Акмолинская %	Область																
	Акмолинская	Нур-Султан	Шымкент	Алматы	Туркестан- ская	СКО	Павлодар- ская	Мангистау- ская	Кызылордин- ская	Костанайская	Карагандин- ская	ЗКО	Жамбылская	ВКО	Атырауская	Алматинская	Актюбинская
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
0 - это отсутствие оценки		4,0	8,2	0,0	4,7	14,6	11,6	13,8	11,8	13,8	5,8	5,5	5,8	8,0	2,6	3,5	10,9
1 - нейтрально		30,5	25,3	4,0	21,6	21,6	17,7	9,2	24,2	22,6	24,3	12,7	16,8	19,0	24,0	13,4	36,7
2 - негативно		11,5	12,7	5,1	20,5	19,9	3,4	5,4	16,1	23,3	7,5	17,0	14,8	10,9	12,3	8,5	10,9
3 - удовлетворительно		31,0	35,4	39,2	28,1	27,5	37,4	34,6	31,1	26,4	42,8	33,3	30,3	36,2	37,7	42,3	22,4
4 - хорошо		20,1	15,2	47,7	20,5	12,3	15,6	26,2	13,7	10,1	16,8	23,0	18,1	14,4	18,8	24,6	13,6
5 - отлично		2,9	3,2	4,0	4,7	4,1	14,3	10,8	3,1	3,8	2,9	8,5	14,2	11,5	4,5	7,7	5,4

тоже. Улучшите жизнь людей. Чтобы была работа для молодых, достойная оплата труда. Тогда сам человек найдет себе применение. У него будет выбор, куда идти работать. Сколько ему получать, в какое заведение идти учиться, кем он хочет быть. Заложите нам надежный фундамент социальной сферы, образования и медицины. И все будет хорошо»;

«... наше государство там где-то, а мы где-то сами по себе, власть оторвана от народа, т.е. пока приводят в исполнение законы, ситуация уже меняется, и нужно по новой решать вопросы»;

«... То, во что сейчас превратили социальную поддержку — это просто — напосто издевательство над человеком. Во-первых, должен быть нормальный при Сенате Комитет по семье, который будет рассматривать все законодательные акты в согласованности. Сейчас провалы в ювенальной юстиции, в медицине. Например, в поликлиниках объединили детские и взрослые отделения...»;

«... информирование населения и профилактика, идеологическая пропаганда здоровой семьи и семейных ценностей»;

«Принимаемые программы по поддержке семьи неэффективны и малоизвестны. Государство — отдельно, люди — отдельно. Программ по решению жилищных вопросов очень мало, еще они не подходят, потому что доходы, возраст людей не позволяют в них участвовать»;

«Государство вообще не думает о народе. Не выполняет свои обязанности. Отодвинуло народ от себя. «Как хотите, так и живите» — вот их мысль. Делает вид слегка, как будто помогает. На самом деле, занимаются вообще не тем, чем надо. Поэтому и у людей нет патриотического настроения...».

Как мы видим, участники фокус-групп имели неоднозначные мнения в отношении оценки деятельности государства в контексте реализации Концепции гендерной и семейной политики. Часть респондентов считает, что государство никак не должно поддерживать и помогать казахстанским семьям, каждая семья должна сама адаптироваться к социально-экономическим условиям. Также респонденты отметили увеличение активности государства по поддержке семьи. Но была и доля тех участников исследования, которые говорили о забюрократизированности, неэффективности, отсутствии связи с гражданским обществом у государства, отсутствии мониторинга исполнения и контроля за принятыми решениями.

Для реализации задач по развитию и поддержке семьи является необходимой информированность общества о нормативных документах,

регулирующих семейную сферу. Исследование выявило, что информированность населения о нормативных документах, регулирующих семейную сферу явно недостаточное — всего 0,1%-0,6%. Так, в разрезе регионов жители Алматинской области (93%), г. Алматы (92,2%), Актюбинской области (84,8%) наиболее информированными о Законе РК «О семье и браке». Конституцию чаще называют в г. Нур-Султан — 74%, Туркестанской области — 73,6%, Акмолинской области — 54,5%. Закон РК «О правах ребенка» чаще знают жители Акмолинской области — 28,7%, Жамбылской области — 25,6%, Актюбинской области — 23,9%. Наименее информированы опрошенные в области таких нормативных актах как Законе РК «О занятости», Бюджетном Кодексе РК, Законе РК «О социальных выплатах».

В фокус-группах проявился спектр критических суждений. Так, на вопрос «Ожидаете ли вы какие-либо нововведения в усилении государственной семейной политики?» были получены следующие суждения:

Мнения в фокус-группах:

«Коммунальные услуги понизить надо»;

«Учебники очень дорогие и тяжелые. Пенсии поднять нужно»;

«У нас проблема в Казахстане по отношению к семьям, воспитывающим детей инвалидов: очень маленькие пособия, и само отношение общества к таким детям»;

«Условия жизни поднимут пусть. Работу нашли чтобы. Вузы надо открыть. Чтобы доступное высшее образование было... По специальности пусть работу дадут»;

«Изменения, нововведение будут только тогда, когда наши чиновники, когда руководство осознает что единственная ценность — человек, его права и свободы, а не нефть, не газ и не прочая ерунда. Это все преходящее и уходящее, человек должен стоять во главе государственной политики»;

«Наверное, нужна информированность населения»;

«Сделать общежития для рабочих, как это было в советское время»;

«Сделать больше бесплатных кружков»;

«Пусть пенсионный возраст понизят. Многие попросту не доживают до этого возраста. В 60 лет как они работают? Особенно сельские люди. Женщины в 60 лет, родивших 5–6 детей — какие из них работники?»;

«Каждому ребенку положен капитал, чтобы у него было стабильное будущее...»;

«Чтобы молодым давали какое-либо льготное жилье, обеспечивали бы работой.»

Дается жилье, но требуют слишком много денег, нереально их все собрать»;

«Я ничего не жду. Я сам как могу, так и выживаю»;

«Чтобы новое в семейной политике доводило до населения...».

В последнее время СМИ чаще стали освещать вопросы, связанные с реализацией государством социальной политики, в том числе расширился региональный фокус. Сообщается, что заветные квадратные метры в курортном городке Капшагай возводят по государственной жилищной программе «7–20–25». В целом же в очереди на жилье там стоят 2 283 человека¹¹⁴. В Карагандинской области число семей, получающих социальную помощь, увеличилось в четыре раза по сравнению с 2018 годом. Расходы бюджета увеличились в шесть раз. За последние три месяца на оплату социальной помощи было потрачено более двух миллиардов долларов¹¹⁵. Только в последние месяцы в Жанакорганском районе Кызылординской области была оказана государственная социальная помощь в денежном эквиваленте 2987 семьям, а также

около 268 семей получили продовольственную помощь¹¹⁶.

Для охвата адресной социальной помощью с июля 2019 года увеличили число получателей АСП с 571,6 тысяч человек до 830 тысяч человек. Также Министерством труда и социальной защиты Республики Казахстан предусмотрено повышение доходов многодетных семей (мать и 4 детей)¹¹⁷.

По информации Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан с 2020 года будут введены новые налоговые льготы для многодетных семей¹¹⁸.

Государственная политика по отношению к семье должна формироваться в контексте меняющихся социальных мировых трендов и в соответствии с этим важно «разрабатывать и адаптировать государственную политику с учетом меняющихся реалий семьи»¹¹⁹. Население ожидает от государства более методичных и системных, своевременных действий по оказанию адресной поддержки, причем, направленной на все типы семей, включая монородительские, малодетные, бездетные и др.

Выводы:

- Одним из трендов восприятия и оценки государственной социальной политики оказалось недостаточное информирование населения о программах и их реализации, в том числе — в регионах.
- В казахстанском обществе усилился социальный запрос на увеличение выплат ма-

лообеспеченным и многодетным семьям, на льготное кредитование жилищной ипотеки молодым семьям.

- Респонденты ждут более широкого информирования о подобных проектах, в том числе — через социальные мессенджеры.

Рекомендации:

- Министерству труда и социальной защиты населения РК разработать концепцию функционирования семейных консультационных центров с доступом к таким экспертам как семейные психологи, социальные работники, медицинские работники, юристы и др.
- Министерству образования и науки РК инициировать создание общих гуманитарных программ, фондов, социологических центров изучения семьи.
- Министерству труда и социальной защиты населения РК разработать программу переквалификации женщин, находящихся в отпуске по уходу за ребенком.
- Местным исполнительным органам разработать программу по созданию инфраструктуры досуга казахстанских семей (особенно в сельской местности).
- Министерству образования и науки РК организовать детский и подростковый досуг, в каникулярное время рядом с местом жительства в формате «школьных трудовых лагерей», когда на бесплатной основе можно будет обучить сажать деревья, ухаживать, поливать растения, красить, белить, клеить обои, мыть полы, готовить еду, фотографировать и т. д.

¹¹⁴ Қапшағайда мемлекеттік бағдарлама бойынша үй құрылысы қарқынды жүріп жатыр // <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/332165-apsaha-ajda-memlekettik-ba-darlama-bojynsha-j-rylysy-ar-yndy-zh-rip-zhatyr>

¹¹⁵ Қарағандыда екі жүзге жуық отбасы әлеуметтік көмекті заңсыз алған // <https://zhasalash.kz/article/3107-qaraghandyda-eki-dguzge-dguvyq-otbasy-aleumettik-komekti-zahnsyz-alghan>

¹¹⁶ Қызылорда облысы Жаңақорған ауданында көпбалалы отбасылар баспаналы болды // <https://egemen.kz/article/205978-qyzylorda-oblysy-zhanagorghan-audanynda-kopbalaly-otbasylar-baspanaly-boldy>

¹¹⁷ Когда поднимут выплаты многодетным семьям в Казахстане // <https://www.zakon.kz/4959976-kogda-podnimut-vyplaty-mnogodetnym.html>

¹¹⁸ Для родителей предусматриваются налоговые льготы, равные 12 МПП за каждый месяц <https://ru.sputniknews.kz/society/20190506/10073996/nalogovye-igoty-mnogodetnaya-semya-2020-kazakhstan.html>

¹¹⁹ Цели в области устойчивого развития ООН до 2030 г. <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По итогам исследования казахстанских семей мы увидели, что казахстанские семьи оказались под влиянием нескольких глобальных тенденций: перехода к рыночным отношениям, либерализации семейной политики, информатизация общества, индивидуализации, возрастающем влиянии женщин в общественной жизни, старением населения. Следствием этих процессов стали как позитивные, так и негативные явления:

- Институт семьи в Казахстане переживает сложные трансформации, на него оказывают влияние экономические, политические, психологические, исторические, культурные факторы, внутренние условия и внешние обстоятельства. В условиях глобализации семьи оказываются под действием инокультурных и даже контркультурных влияний, которые трансформирует самобытные, вытесняя их. Глобализация формирует идентичность быстрее, чем традиционные институты: семья, система образования, религия.
- В настоящее время можно диагностировать наступление в Казахстане периода второго демографического перехода, который связан с изменением структуры и функций семьи.
- Изменения структуры и состава семьи, смысла ее создания и существования становятся все более важными для государственного планирования и прогнозирования, т.к. основными последствиями второго демографического перехода являются — ослабление брака как единственного типа структуры семьи, обусловленное высоким уровнем разводов и ростом сожительства;

появление разнообразных форм семей и отход от понятия «традиционная семья», повышение возраста вступления в брак и начала материнства.

- В Казахстане ясно прослеживается тренд урбанизации, связанный с сокращением размера семьи, массовой миграцией из села в город.
- При этом сохраняются и традиционные представления, когда ценность зарегистрированного брака остается высокой в казахстанском обществе. При выборе партнера и решении создать семью институт брачно-семейных отношений предстает с позиций традиционных ценностей. Доминируют мотивы любви, поддержки, желания иметь детей. При принятии решения о создании семьи важны одобрение родных, совпадение ценностей. Анализ мнений в оценке брака и мотиваций на вступление в брак также указывает на преобладание его традиционного понимания.
- Расширяется перечень причин и мотивов для прекращения брака, причем, акценты смещаются от материальных (нехватка финансов, не обустроенность с жильем) — к психологическим (вмешательство родственников, супружеская измена, неприятие ценностей (эгоизм, индивидуализм), аморальное поведение, семейное насилие и жестокость. Новый тренд — влияние социальных сетей и Интернета на кризис семейно-брачных отношений.
- После рождения ребенка 2/3 семей сталкиваются с комплексом материально финансовых (нехватка денег, отсутствие жилья), физиологических (ухудшение здоровья) проблем.
- По мере подрастания детей появляются трудности с устройством в детские дошкольные и образовательные учреждения, трудности с работой, нарастают сложности в психологических отношениях с детьми.
- Семейная политика различных стран направлена на комплексную стратегию обеспечения жизнеспособности института семьи и особенно детей в любых экономических и политических трансформациях, комплексно-системное решение задач в сфере семейных отношений, принятие мер по сохранению и укреплению института семьи и повышению его социального статуса в обществе, защиты прав детей.
- Семейная политика любого государства является национальной, так как в ней учитываются национальные традиции, культурно-историческая реальность, этническая специфика, опыт семейных традиций.
- Политика поддержки семьи осуществляется с целью поддержания социального благополучия граждан, но, как правило, имеет под собой демографическую подоплеку: снижение уровня рождаемости ведет к суженому воспроизводству населения и его старению, что в будущем грозит снижением емкости рынка и замедлением экономической активности, а также увеличением пенсионной нагрузки.
- Меры по поддержке семьи включают различные формы и размеры пособий и могут варьировать от довольно скромных до достаточно ощутимых. Различные пособия или ослабление налогового бремени на семьи, так или иначе, осуществляется в большинстве развитых стран, но оценить прямое влияние таких программ на изменение фертильного поведения практически невозможно. Отмечается незначительное влияние пособий на увеличение рождаемости по сравнению с затратами на эти программы.
- В промышленно развитых странах женщины играют значительную роль на рынке труда. В большинстве из них существуют либо специальные государственные программы по поддержке работающих матерей и беременных женщин, либо законодательные акты, запрещающие дискриминацию женщин при приеме на работу.
- Последние десятилетия расширяется практика по социальным выплатам отцам по уходу за детьми. Это обусловлено расширением политики гендерного равенства в семье и большего участия отцов в непосредственном воспитании детей.
- В целом большинство моделей семейной политики направлены, в первую очередь, на защиту прав и интересов детей: защита от насилия, устранение неравенства и бедности, повышение доступа к государственным социальным услугам. Государственные инвестиции в развитие детей считаются самыми выгодными для устойчивого развития в долгосрочном плане и могут достигать значительного объема ВВП страны.

Позитивные тенденции:

Ценность брака, семьи, детей остается достаточно высокой у большинства казахстанцев, что обеспечивает стабильность семьи в условиях трансформаций. Суммарный коэффициент

рождаемости составил 2.73 ребенка на одну казахстанскую женщину за всю ее жизнь. Данный показатель указывает на достаточно высокий

уровень рождаемости и в стране происходит расширенное воспроизводство населения.

- Достаточно высоким остается коэффициент брачности 7,54, что говорит о стремлении казахстанцев к созданию семьи, основными мотивами, как видно из опроса являются желание иметь семью, детей и любовь.
- Постепенно увеличивается средний возраст вступления в брак у женщин в 2018 г. составил –26,4 лет, а у мужчин –29,0, что связано с желанием молодежи получить образование, найти работу и стать экономически независимым, а также с большими возможностями для самореализации по сравнению с предыдущим поколением.
- Происходящее изменение ценностей затрагивает как мужчин, так и женщин. И те и другие становятся все более изобретательными в своей семейной жизни, по-разному выстраивая свои жизненные сценарии. Эти тенденции выражаются в том, что молодые люди откладывают принятие решения о вступлении в брак, рождении ребенка, более внимательно относятся к жизненным обстоятельствам и условиям, в которых они становятся родителями. Происходит формирование так называемой пост-семьи — новой организации брачно-репродуктивного поведения на основе договора между партнерами. В отличие от традиционной семьи с четким гендерным разделением труда между супругами этот тип объединяет партнеров, в равной степени ориентированных на самореализацию как в семье, так и в профессии и объединенных в большей степени условными отношениями по сравнению со статусными предписаниями¹²⁰. Как правило, такой тип семьи характерен для жителей крупных и/или индустриальных городов Казахстана с этнически смешанным населением.
- Переход от патриархальной семьи (основана на главенстве мужчины в семейной структуре) — к эгалитарной, основанной на равенстве полов, признании равных возможностей отца и матери указывает на то, что стратегически в вопросах семьи Казахстан движется в ту же сторону, что и развитые страны. Переход также отражает ситуацию в обществе, место женщин в структуре занятости, их вклад в экономику страны.
- В Казахстане беременные женщины имеют право на декретный отпуск в течение 126 дней и декретное пособие, единовременную социальную выплату и ежемесячные выплаты до достижения ребенком 1 года. Ежемесячные выплаты могут быть получены отцом, если он оформит декретный отпуск. Родитель в декрете может оставаться с ребенком до достижения им 3-х лет без потери места работы. Многодетным семьям с низкими доходами выплачивается адресная социальная помощь.
- Правительство осознанно и ответственно подходит к проблемам сохранения репродуктивного здоровья мужчин и женщин, профилактике ранней беременности, к предупреждению кризисов в семейных отношениях и др. вопросам. С этой целью действуют совместные практики государственных и общественных институтов по реализации социальных проектов. Диапазон их осуществления большой: от просветительства и информирования населения — до реабилитации и адаптации тех, кто получил негативный опыт семейной жизни. Поддерживаются практики и деятельность социальных служб и кризисных центров, круглосуточных телефонов доверия и др.

Негативные тенденции:

- К слабым сторонам семейной и гендерной политики в Казахстане можно отнести отсутствие системного подхода к пониманию феномена безработицы в казахстанском обществе; не изученность социальной структуры общества в проекции на тип экономического уклада и виды домохозяйства; слабые прогнозные ожидания в развитии социальной ситуации в целом; отсутствие четких представлений о путях, средствах, возможностях социализации молодежи с разными стартовыми возможностями; отсутствие правдоподобной статистики, низкая соизмеримость национальных статистических данных; отсутствие ответственности за конкретную реализацию государственных социальных программ.
- Проблемность ситуации заключается в том, что государством недостаточно изучены потребности в масштабах социальных проектов, население не всегда информировано, знает и понимает, какие возможности имеются в преодолении проблемной семейной ситуации. Специальной анализ необходим в изучении тенденций роста протестной активности по мотивам неудовлетворенности социальной семейной и гендерной политикой.

¹²⁰ Резвушкина Т. А. Семейная политика в Республике Казахстан: институциональный дизайн и повседневные практики. Вестник КарГУ.— № 4, 2015.

- Материальное положение семей становится все более дифференцированным, дистанцируются богатые и бедные, в которых выявлено достаточно большое количество проблем, связанных с недоступностью требуемого жилья, ограничением доступа к образованию и культуре, к медицинским услугам, к достаточной и необходимой поддержке со стороны государства.
- Растет дистанция между типами семей по образу жизни, по месту проживания (город/ село), по доступу к ресурсам (финансовым, образовательным, информационным, политическим). Растет внутренняя миграция из сельских районов в города, происходит маргинализация окраинных городских районов.
- Растет число разводов и детей, остающихся после прекращения брака в монородительских семьях, что ухудшает их экономические условия и социализацию. Зачастую, алименты на детей или малы или не выплачиваются совсем. Стоимость дошкольных учреждений не доступна малоимущим семьям.
- Снижается возраст сексуального дебюта. Деформации семейного воспитания, где открыто не обсуждаются жизненные проблемы и стереотипы относительно патриархальной модели семьи, недоступность образования и методов планирования семьи, особенно в сельских районах, находят отражение в росте ранней нежелательной беременности, высоком уровне подростковых аборт, в поведении молодых матерей, оставляющих детей сразу после рождения. Следует снизить возраст согласия до 15 лет.
- Высокий уровень коррупции в государственном секторе ведет к плохой реализации социальных программ, а также иждивенческие настроения населения способствует росту протестных настроений среди уязвимых групп населения.
- Государство ориентировано на «нормативную модель» семьи, т.е. такую, в которой существуют юридически оформленные отношения между супругами, на «полную» семью, которая состоит из отца, матери и их детей, тогда как на практике существует большое многообразие форм и типом семей: городские и сельские, религиозные, расширенные, бездетные, монородительские, межэтнические, семьи с детьми-инвалидами старше 18 лет, семьи, оказывающие заботу о пожилых родственниках, семьи с усыновленными детьми и др. Государственная семейная политика в современном варианте носит явный либеральный и пронаталистский характер, в ней присутствуют традиционалистские черты: акцент сделан на зарегистрированные браки, стимулирование рождаемости, рассмотрение в качестве нормативной «благополучной» полной модели семьи, обозначается «репродуктивная норма» в количестве трех и более детей, все остальные форматы семейных форм игнорируются или же рассматриваются как девиантные, не благополучные и их потребности не учитываются.
- Брачно-семейные отношения респондентов в большей степени мотивированы чувствами любви, взаимного уважения, привязанности, единством интересов супругов, стремлением быть вместе в радостные и в трудные моменты.
- В установках на число детей высказано разнообразие мнений, и тенденция такова, что большинство респондентов склоняется к среднедетной семье. У незначительной части информантов вообще нет стремления обзаводиться детьми, они не рассматривают их наличие как базовую стратегию семейной жизни. Тенденция к многодетной семье сохраняется во всех регионах (преимущественно — южных и западных) с традиционными семейными ценностями и с преобладанием модели патриархальной семьи.
- Институт семьи испытывает воздействия множества факторов и подвергается изменениям и трансформациям. Увеличивается многообразие типов и видов семей, происходит их дифференциация в зависимости от структуры, состава, экономического статуса, уклада, включенности членов семьи в занятость. Казахстанские семьи представили срез многообразия общества: они разные по составу, структуре, доходам, образу жизни, возможностям. В обществе доминируют нуклеарные семьи с родителями и детьми, все реже вместе проживают три поколения. По этому поводу мнения респондентов выразили палитру позиций: 1) желание молодых семей жить отдельно от родителей (если позволяют условия и возможности), 2) вынужденное временное совместное проживание, пока не решены жилищные проблемы молодой семьи, 3) осознанное стремление вести единое домохозяйство в составе трехпоколенной семьи, чтобы обеспечивать взаимную заботу, поддержку, уход, передавать традиции.
- Для молодых семей актуальна проблема стартовых возможностей, которые связаны с наличием работы и жилья, позволяющих жить самостоятельно от родительской семьи. Поэтому респонденты предлагают предоставлять занятой молодежи арендное жилье, общежития.

- Все семьи респондентов объединяет общее стремление — обеспечить детям достойную социализацию. Для этого важно, чтобы каждый ребенок вне зависимости от типа семьи и места проживания мог посещать детские дошкольные учреждения, развивающие центры, центры ресоциализации, а во время учебы в школе — выбирать в соответствии со способностями и склонностями дополнительные занятия, направленные на его интеллектуальное, физическое, творческое раскрытие, формирование нравственности и гражданской ответственности.
- Проблемность заключается в том, что у сельских детей ограничена или отсутствует возможность дошкольной социализации в детских дошкольных учреждениях, в селах нет развивающих центров, а в сельских школах — разнообразия дополнительного образования. Для городских семей, где инфраструктура имеется, труден вопрос доступа к ней, особенно, если в семье несколько детей (из-за стоимости услуг, инвентаря, принадлежностей, формы).
- Согласно статистике, большая часть многодетных семей в Казахстане — сельские. Респонденты выражают надежду на то, что государственная семейная политика будет направлена на выравнивание условий социализации для сельских и городских детей не только через систему материальных выплат, но и через развитие социальной инфраструктуры в селах, создание сети центров с оказанием бесплатных услуг детям дошкольного и школьного возраста.
- Тенденция к росту численности монородительских семей воспринимается всеми респондентами с озабоченностью. Очевидно, что родитель, в одиночку воспитывающий ребенка или нескольких детей, встречается с не меньшими трудностями, которые он должен преодолевать. Респонденты считают необходимым учитывать в государственных программах семейной политики эту категорию семей: не только с позиций материальной обеспеченности или доступности дополнительного образования, но и в связи с формированием у детей комфортного психологического состояния.
- Исследование акцентировало ситуацию в семьях, где имеются инвалиды (как детского, так и взрослого возраста). Общие злободневные темы — высокая затратность на лекарства, средства ухода, необходимость расширения коммуникаций этих семей между собой и со специалистами, вовлечение в программы ресоциализации, обучения навыкам.
- В некоторых городах социально-ориентированными НПО реализуются программы для семей с инвалидами, но они пока не доступны для всех желающих, их нет в сельских регионах, для этого требуются государственные подходы и решения, соответствующее финансирование.
- Исследование выявило комплекс проблемных областей, связанных с психологическим климатом в семьях разного типа. Респонденты отметили, что для тех, кто готовится к семейной жизни, имеет неподолжительный ее стаж, а также для супругов, находящихся в предразводной стадии, актуальны тренинги семейных психологов, консультации конфликтологов, советы людей с опытом семейной жизни. Для родителей с детьми — подростками важны доступные экспресс-консультации по преодолению острых конфликтных ситуаций, а также тренинги по установлению доверительных отношений.
- Респонденты обратили особое внимание на отсутствие методов и механизмов самостоятельного выхода из ситуации с насилием в семье сельскими женщинами. У них нет возможности сообщить о конфликте (некому, некуда), имеются большие опасения огласки самого намерения женщины получить поддержку.
- Как показывает практика ранних беременностей, рождения не планируемых и не желаемых детей незамужними, проявление ими девиантного поведения, для этой группы женщин, находящихся в трудных жизненных условиях, необходимы специальные центры поддержки — с одной стороны и медиационные структуры (для установления контактов с родными) — с другой.
- Исследование выявило отношение казахстанцев к росту разводов, который объясняется тем, что современные женщины все чаще не намерены терпеть неравные отношения в браке, насилие, безответственность супруга. Кроме того, их экономический статус порой не уступает мужскому. Женщины решаются на развод, не драматизируя ситуацию.
- Отношение к незарегистрированному браку — лояльное в регионах, где осуществляется переход к эгалитарной модели семьи (мегаполисы, областные центры, городское население в центральном, северном, восточном регионах). Формулируются опасения о рисках ущемления имущественных прав детей, если такой союз распадется.
- Отношение к решению женщин рожать вне брака, «для себя» разделило позиции информантов на противоположные. Одобрение решения женщины поддерживает

- ся и обосновывается такими мотивами, как невозможность создать брачный союз, возрастной барьер, преодоление одиночества, подготовка к заботе в старости и разделяется в центральном, восточном, северном регионах. Неприятие связано с представлениями о статусе женщины в системе традиционных семейно-брачных отношений, патриархатными стереотипами о модели семьи, осуждением и санкциями со стороны родственников.
- Брачный контракт пока не воспринимается как гарантия обеспечения равных имущественных прав в случае развода, и, в целом, вообще мало значим. Одной из причин называется отсутствие собственности, невысокий имущественный статус казахстанских семей. Отношение к сожительству в основном резко отрицательное в связи с традиционными ценностными мотивами о целомудрии девушки. Более молодые информанты очень осторожно формулируют возможность добрачных отношений, объясняя эту практику расширением опыта и пробой чувств.
  - У средних и старших по возрасту информантов во всех регионах вызывает неодобрение и критику влияние на молодежь западных ценностей, пропаганда свободных отношений, нетрадиционных форм брака, отношений безответственности и независимости в выборе и смене брачных партнеров, погружение молодежи в виртуальное общение, стремление к красивой и легкой жизни.
  - Представляется, что обществом осознана потребность в доступном систематическом предоставлении комплекса услуг в направлении семейной и детской психологии, оказания содействия в процессах социализации и ресоциализации.
  - В программах реализации семейной политики важно привлечение государственно-частного партнёрства, активизация социально-ответственного бизнеса.
  - Необходимо разработать типовую структуру центров развития семьи в целом (с наличием в них детских центров, центров ресоциализации для инвалидов, семейных консультаций (психологических и медицинских), служб медиации, досуговых центров) для разных населенных пунктов (сел, районных центров, областных городов). Строительство и эксплуатация таких центров решает комплекс проблем, связанных с занятостью населения, с развитием социальной инфраструктуры, с вовлечением граждан в социально — активные проекты, которые направлены на сплочение общества.
  - Перспективы развития казахстанского общества ставят нас перед фактом существования объективного противоречия, когда существует конфликт интересов при реализации репродуктивных потребностей у семьи, и государства. Государство постоянно испытывает социально-экономические и политические потребности в людях: в рабочей силе, в исполнителях социальных ролей и др. Семья, напротив, не испытывает такой потребности в силу отмирания экономической функции семьи, когда дети рассматривались как работники. Потребность в детях носит сейчас для семьи скорее моральный и психологический характер. В этом несопадении репродуктивных потребностей заложена объективная возможность конфликта интересов между семьей и государством. Стимулирование исполнения семьей репродуктивной функции в обществе возможно только при эффективном функционировании систем социальной защиты семей с детьми со стороны государства.
  - Трансформируются представления о семье, меняются стереотипы о предназначении, статусах, ролях и обязанностях ее членов. Роли отцов и матерей в казахстанских семьях по-прежнему не равнозначны. Не существует симметричного участия отцов в процессе ухода за детьми, пожилыми родственниками. Это нивелирует роль отца в казахстанских семьях, нарушает процесс успешной социализации детей. Казахские мужчины по-прежнему должны соответствовать традиционным ролям «главы семьи» и ее «кормильца». Это имеет такие последствия как высокий уровень разводимости, избыточная смертность мужчин, отчужденность от детей.
  - Состояние, функционирование и развитие семьи должны быть управляемыми со стороны государства, стать предметом постоянного научного изучения, мониторинга, выявления проблемных состояний, разработки стратегических подходов, реализации тактических задач. Со стороны государства требуется реализация комплексной стратегии развития института семьи с продолжением реализации существующих и разработкой новых подходов.

Рекомендации

Основными целями семейной политики должны стать: искоренение бедности и неравенства среди детей в соответствии с Конвенцией о правах ребенка, Целями устойчивого развития и другими международными обязательствами.

- Государственным институтам, ответственным за реализацию семейной и гендерной политики необходимо определиться с моделью осуществления семейной политики (либеральной, консервативной или социал-демократической) и вести работу в соответствии с критериями данной политики. Государственным структурам, ответственным за реализацию семейной и гендерной политики разработать дифференцированные не материальные меры социальной политики с учетом типа семьи, места проживания, класса, гендера и этничности.
- Произвести анализ законодательной и нормативной базы, прямо и косвенно воздействующих на качество жизни казахстанских семей.
- Ввести в казахстанское законодательство и стратегические программы развития (в частности в «Кодекс о семье и браке», «Концепцию семейной и гендерной политики в РК до 2030 г.», «Жилищный кодекс», «Трудовой кодекс», «Нурлы жер», «Казахстан 2050», Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», Закон «Об образовании») все типы казахстанских семей, с предоставлением им дифференцированного вида социальных услуг (материальных и косвенных).
- Проводить ежегодный мониторинг реализации семейной политики с учетом типов и форм семей, региональной, стратификационной, гендерной и этнической составляющей.
- Провести мониторинг достижений реализации государственных проектов и программ, направленных на семью изучить недостатки действующих программ.
- Соизмерять национальный контент и специфику с международными практиками и походами, определять их баланс.
- Ввести в стандарты переписи населения разнообразные типы и формы семей (домохозяйств) с учетом региональной, стратификационной, этнической и гендерной составляющей.
- Активнее информировать население о проводимой государством семейной политике в СМИ, в социальных сетях.

МАЖИЛИС ПАРЛАМЕНТА РК

- Пересмотреть статью о декриминализации бытового насилия в отношении женщин, детей и пожилых родственников.

МЕСТНЫЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ

- Расширять сеть центров поддержки семьи с привлечением психологов, социальных работников, юристов.
- Проводить регулярный мониторинг положения семей с учетом стратификационной, этнической и гендерной составляющей. По итогам мониторинга выпускать аналитический отчет;
- Разработать «карту типов казахстанских семей» с учетом региональной, стратификационной, этнической и гендерной составляющей.
- Разработать программу по созданию инфраструктуры досуга казахстанских семей (особенно в сельской местности).
- Расширить сеть центров поддержки семьи с привлечением психологов, соцработников, юристов.

МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РК

- Разработать программу по бесплатному предоставлению ребенку услуг логопедов, дефектологов и других узких медицинских специалистов для малообеспеченных, многодетных, монородительских семей, семей с детьми-инвалидами, семей, попавших в трудную жизненную ситуацию.
- Инициировать обучающие семинары для девушек и женщин по сохранению репродуктивного здоровья, методам планирования семьи.
- Обеспечить бесплатный доступ молодым казахстанским бездетным семьям к новым репродуктивным технологиям (ЭКО).
- Ввести курсы подготовки к родительству с участием и матери, и отца ребенка.
- Инициировать бесплатное психологическое консультирование родителей, детей и подростков, попавших в трудную жизненную ситуацию.

МИНИСТЕРСТВО НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РК СОВМЕСТНО С МИНИСТЕРСТВОМ ИНФРАСТРУКТУРНОГО И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РК

- Разработать типовую структуру центров развития семьи в целом (с наличием в них детских центров, центров ресоциализации для инвалидов, семейных консультаций (психологических и медицинских), служб медиации, досуговых центров) для разных населенных пунктов (сел, районных центров, областных городов). Строительство и эксплуатация таких центров решает комплекс проблем, связанных с занятостью населения, с развитием социальной инфраструктуры, с вовлечением граждан в социально — активные проекты, которые направлены на сплочение общества.

МИНИСТЕРСТВО ИНФРАСТРУКТУРНОГО И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РК

- Ввести жилищные сертификаты для обеспечения доступа казахстанских семей к арендному и социальному жилью независимо от уровня благосостояния.
- В каникулярное, предпраздничное и праздничное время предоставлять возможность передвижения по Казахстану дополнительными поездами, автобусными маршрутами, снижать стоимость проезда для малообеспеченных, многодетных, монородительских семей, семей с детьми-инвалидами, семей, попавших в трудную жизненную ситуацию.

МИНИСТЕРСТВО ТРУДА И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РК

- Внедрить принцип универсальности, который распространяется на все типы семьи с детьми, включая семьи мигрантов, которым предоставляются дополнительные льготы.
- Разработать дифференцированную систему социальной поддержки семей, оказывающих заботу о пожилых родственниках с использованием опыта зарубежных стран.
- Включить в круг семей, нуждающихся в повышенной социальной защите, монородительские семьи (т.к. причинами появления такой семьи является наряду с внебрачной рождаемостью, разводом, уходом из семьи одного из родителей, овдовением, воспитание бабушками/дедушками); семьи, где оба родителя являются студентами высших, средних-специальных, профессионально-технических учебных заведений, обуча-

ющиеся с отрывом от производства; семьи с детьми-инвалидами старше 18 лет; семьи, осуществляющими заботу о пожилых родственниках.

- Заложить в основу адресной социальной помощи такой критерий, как малообеспеченность семьи.
- Ввести единовременную материальную помощь семьям, находящимся в трудной жизненной ситуации.
- Ввести единовременное пособие по подготовке детей к школе для всех типов семей.
- Сохранить социальные и медицинские льготы для семей с ребенком-инвалидом, старше 18 лет.
- Разработать и реализовать программу переквалификации женщин, находящихся в отпуске по уходу за ребенком.
- Инициировать создание новых видов социально-защитных учреждений, как для детей, так и для семьи в целом: семейных центров, центров социальной помощи, социальных гостиных, центров психолого-педагогической помощи и др.

МИНИСТЕРСТВО ИНФОРМАЦИИ И ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РК

- Разработать национальную модель семейной политики, в которой будут учтены традиции, культура, экономика, общество, политика и образование.
- Разработать концепцию функционирования семейных консультационных центров с доступом к таким экспертам как семейные психологи, социальные работники, медицинские работники, юристы и др.
- Активнее освещать успешные практики казахстанских семей (разных типов и форм), особое внимание уделяя казахоязычному сектору Интернета и телевидения.
- Организовать единый Интернет-ресурс по семейной и гендерной политике, где размещать всю необходимую и полезную информацию, связанную с законодательной базой, государственными программами, экспресс-информацией о принимаемых решениях и т.д. Предусмотреть возможность выстраивания конструктивного диалога с населением через механизму обратной связи в рубриках консультаций со специалистами, экспертами. Обсуждать наиболее дискутируемые в обществе вопросы посредством Интернет-голосования.
- Наладить обратную связь общественности и представителей программы «Халыққа көмек» для осуществления контроля за программами «Бақытты отбасы», «Құтты мекен» по жилищным программам и соци-

альным выплатам семьям разных категорий.

- Инициировать создание общих гуманитарных программ, фондов, социологических центров изучения семьи.
- Министерство образования и науки РК
- Рассмотреть возможность организации ясельных групп и школ продленного дня с предоставлением мест для малообеспеченных, многодетных, монородительских семей, семей с детьми-инвалидами, семей, попавших в трудную жизненную ситуацию.
- Ввести в учебные заведения Республики Казахстан обязательную дисциплину «Семейная и гендерная политика в Республике Казахстан».
- Инициировать обязательные ежемесячные уроки «Нет насилию!» в целях формирования идеологии ненасилия как системы ценностных установок казахстанцев.
- Разработать программу по активному включению казахстанских отцов в процесс воспитания и оказания заботы о детях.

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

- Разработать программу льготного доступа к культурно-досуговым мероприятиям для родителей и детей из монородительских, сельских, многодетных семей, семей с ребенком/детьми-инвалидами, семьям, попавшим в трудную жизненную ситуацию.
- Разработать программу льготного доступа к спортивным секциям и соревнованиям для родителей и детей из монородительских, сельских, многодетных семей, семей с ребенком/детьми-инвалидами, семьям, попавшим в трудную жизненную ситуацию.
- Разработать программы бесплатного посещения музеев, выставок, концертов, театров для многодетных и малообеспеченных семей. Обеспечить бесплатный проезд к организациям досуга семьям из сельской местности, многодетным семьям.

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РК

- Учитывая сложность и громоздкость механизма розыска родителей, уклоняющихся от уплаты алиментов и ущемление при этом прав и интересов ребенка, необходимо семьи с детьми, чьи родители уклоняются от уплаты алиментов, в правовом регулировании в отношении социальной защиты приравнять к монородительской семье.

Глоссарий

Автономная семья — семья, представляющая собой самостоятельную и самодостаточную единицу, которая имеет свои функции и осуществляет разнообразную деятельность.

Атомизированная семья — семья, как правило, состоящая из супругов и неженатых детей, обладающих значительной свободой от семейного контроля. В такой семье индивидуальные интересы каждого имеют большую ценность, чем интересы семьи как целого.

Бездетная семья — семья, имеющая длительный совместный стаж проживания (не менее 5 лет) и не имеющая детей по разным причинам (сознательный отказ от детей или же бесплодие пары).

Билокальность — тип семейного уклада, при котором супруги могут жить вместе либо у родителей мужа, либо у родителей жены.

Биологическая семья — супружеская пара и ее потомство. Такая семья обычно включает только два поколения — родителей и их детей, связанных отношениями только кровного родства.

Брак — добровольный, равноправный союз женщины и мужчины, заключаемый для создания семьи и порождающий взаимные права и обязанности супругов. В Казахстане не признается брак между людьми одного пола либо не зарегистрированный в органах государственной регистрации.

Гетерогамная семья — семья, в которой супруги имеют различные социально значимые признаки: социальное происхождение, национальность, расу, религию и т. д.

Гетерономная семья — семья, которая не является экономически самостоятельной и средства к жизни которой обеспечивают один или более членов семьи в рамках социально-экономической системы.

Гражданская семья — семья, в основе которой лежит гражданский (не зарегистрированный в государственных органах) брак.

Детоцентристская семья — семья, в которой очень большое значение придается благополучию детей и сохранению брака в интересах детей.

Домашнее хозяйство — основной субъект экономической деятельности семьи; охватывает экономические объекты и процессы, происходящие там, где постоянно проживает человек. Домашнее хозяйство возглавляется главой домашнего хозяйства. Домашнее хозяйство — статистический показатель, который используется при анализе экономических аспектов проблем потребления, жилищной политики и т. п.

Контрактная семья — семья, в которой супруги при вступлении в брак заключают контракт.

Кровнородственная семья — тип семейной организации, в которой основной связью являются, основанные на кровном родстве: отношения детей с родителями и детей между собой.

Малая группа — относительно небольшое число непосредственно контактирующих индивидов (максимальная численность — до 30 человек), объединенных общими целями и задачами совместной деятельности.

Малообеспеченная семья — семья, в которой существуют серьезные экономические ограничения, связанные с затруднением удовлетворения своих базовых (первичных) потребностей, живущая на социальное пособие, имеющая не работающих родителей.

Малообеспеченная семья — семья, имеющая право на выплату АСП (адресной социальной помощи) и (или) на ежемесячное государственное пособие, назначаемое и выплачиваемое на детей до восемнадцати лет. Малообеспеченные лица (семьи) в зависимости от размера совокупного дохода лица (семьи) и вида получаемой государственной социальной выплаты делятся на следующие группы: трудоспособные лица, имеющие совокупный доход ниже прожиточного минимума (далее — ПМ); трудоспособные лица, имеющие совокупный доход ниже величины продовольственной корзины (60% от размера ПМ); трудоспособные лица, имеющие совокупный доход ниже черты бедности (40% от ПМ).

Матрилокальная семья — молодая семья, проживающая с родителями жены.

Матрицентрическая семья — семья, в которой центральное место занимает мать в силу ограниченной включенности отца в семейную жизнь.

Межэтническая семья — семья, в которой муж и жена принадлежат к разным этническим группам, соответственно к разным культурным, языковым и религиозным традициям.

Многодетная семья — семья, состоящая из мужа, жены и их детей в количестве четырех и более.

Молодая семья без детей — семья, чей совместный стаж проживания не превышает пяти лет и которая планирует рождение детей в ближайшей перспективе.

Молодая семья с детьми — семья, чей совместный стаж проживания не превышает пяти лет и имеющая одного и более детей.

Моногамная семья — состоящая из двух партнеров

Монородительская семья, глава семьи женщина — семья, где главой семьи является женщина, самостоятельно воспитывающая одного и более ребенка.

Монородительская семья, глава семьи мужчина — семья, где главой семьи является мужчина, самостоятельно воспитывающий одного и более ребенка.

Неолокальная семья — семья переезжает в жилище, удаленное от места проживания родителей.

Нуклеарная семья — семья, состоящая из родителей и детей, находящихся на их иждивении и не состоящих в браке. В нуклеарной семье на первый план выдвигаются отношения мужа и жены, а не кровнородственные связи. Нуклеарная семья состоит из одного или двух поколений, представлена родителями (родителем) с детьми или супружеской парой без детей. Нуклеарная семья может быть элементарной (из трёх членов: муж, жена и ребёнок), полной — в ее составе есть оба родителя и хотя бы один ребёнок или неполной (или монородительской) — состоит только из одного родителя с ребенком или детьми.

Патриархальная семья — семья, в которой мужчина занимает доминирующую роль по отношению к подчиненным ему остальным членам семьи.

Патрилокальная семья — семья, проживающая совместно с родителями мужа.

Полигамная семья — состоящая из более двух партнёров: многожёнство (полигиния) — одновременное состояние мужчины в браке с несколькими женщинами; полиандрия — одновременное состояние женщины в браке с несколькими мужчинами.

Прародительство — период от рождения первого внука до смерти одного из прародителей.

Разведенная семья — семья, состоящая в официальном браке и которая распалась после совместного периода проживания.

Расширенная семья — это сложносоставная семья, которая состоит из нескольких поколений и включает родителей и детей и других родственников (бабушек и дедушек или дядей и тетей, или племянников и племянниц и др.), живущих вместе под одной крышей.

Репродуктивная семья — семья, которую человек создаёт сам.

Родительская семья — это семья, в которой человек рождается;

Семейная структура — показатель, фиксируемый во время переписей или специальных обследований населения. Поэтому дать представление о семейной структуре населения можно только по данным переписей или обследований.

Семейный цикл определяется следующими стадиями родительства: предродительство — период от заключения брака и до рождения первенца, репродуктивное родительство — период между рождениями первого и последнего детей, социализационное родительство — период от рождения первенца до выделения из семьи (чаще всего через вступление в брак) последнего ребёнка (в случае одного ребёнка в семье совпадает с предыдущей стадией).

Семья — основной социальный институт и важнейшая ценность в общественном и личностном измерениях. Содержание понятия «семья» и сам институт семьи многогранны и трансформируются вслед за историческими и социокультурными изменениями общества. Каждый человек вне зависимости от пола, возраста, этнической принадлежности, социального статуса, имущественного и материального положения с момента рождения и до конца жизни является членом семьи и обладает такой характеристикой, как семейно-брачное (матримониальное) состояние.

Семья — первичная социальная группа, основанная на браке, кровном родстве или усыновлении/удочерении, связанная общностью семейной экономики, отношениями взаимопомощи и взаимной ответственностью, сплоченная общими ценностями и интересами.

Семья — это базовый социальный институт представляет базовую (фундаментальную) ячейку общества и имеет характерные признаки: добровольность вступления в брак; общность быта для членов семьи, стремление к рождению и воспитанию (социализации) детей, определенный уклад, традиции, нормы и систему ценностей.

В демографии и статистике семья рассматривается как группа, обладающая определенными количественными признаками (размер семьи, состав, число детей, тип — нуклеарная, сложная, полная, неполная). В зависимости от количества детей в демографической статистике выделяют бездетные или инфертильные семьи, однопородные семьи, малодетные семьи (1–2 ребёнка, что недостаточно для естественного прироста населения), среднететные семьи (3–4 ребёнка, что достаточно для малорасширенного воспроизводства), многодетные семьи (5 и более детей, что намного больше, чем это требуется для замещения поколений).

В правовом контексте семья представляет регулируемый законодательными актами социальный институт, находящийся под защитой государства. В правовом поле члены семьи связаны личными неимущественными и имущественными правами и обязанностями, вытекающими из брака, родства, усыновления/удочерения, опекуна и др.

В социологии семья понимается как важнейший институт, имеющий специфические целевые функции, связанные с потребностью людей в продолжении рода, в разносторонней социализации поколений на основе значимых норм и ценностей.

В психологии семья трактуется как группа, объединенная психической, духовной и эмоциональной близостью её членов, существующая в пространственно-временной ограниченности и предоставляющая межличностную комфортность, интимность, укрытость от публичности, поддерживающая длительность, постоянство, устойчивость отношений, воспитывающая ответственность и регламентирующая ролевые функции членов семьи.

Семья с пожилыми родственниками — семья, совместно проживающая со старшими родственниками, как правило, родителями мужа или жены.

Семья с ребенком — инвалидом — семья, обеспечивающая содержание и заботу о ребенке с разной степенью инвалидности.

Семья, взявшая детей под опеку — семья, где один и более из детей не являются биологически рожденными, а взяты на содержание и воспитание.

Семья, где один или оба родителя вступил/ли в повторный брак — семья, где один из родителей имел статус разведенного и по прошествии некоторого количества времени вступил второй раз в брак.

Сложная семья (или патриархальная семья) — семейная группа, представленная несколькими поколениями. Она может включать бабушек и дедушек, братьев и их жён, сестёр и их мужей, племянников и племянниц.

Социально-неблагополучная семья — семья, где один из родителей имеет статус социально-неблагополучного, что может быть связано с разными формами аддикции — алкогольной, медикаментозной, игровой, где низкое качество жизни и плохие условия содержания детей.

Супружеская семья — семья, в которой доминируют равноправные отношения, стабильность брака зависит от желаний и качества отношений между супругами.

Типология и структура семьи зависит от состава семейной группы, родства ее членов, выполняемых ими ролей. Семья относится к малой группе, которая может быть классифицирована по разным качественным признакам. Свойства семьи как малой группы: регулярность; постоян-

ство совместного пространственно-временного бытия; самоидентификация; идентификация.

Функции семьи: для ребенка семья — это естественная среда, в которой складываются условия его физического, психического, эмоционального и интеллектуального развития. Для подростка семья — это базовая значимая социальная группа, которая предоставляет условия для социализации и подготовки к взрослой жизни; для взрослого человека семья является источником удовлетворения ряда потребностей и малым коллективом, предъявляющим разнообразные и достаточно сложные требования.

Функции семьи: репродуктивная — связана с супружеской и родительской любовью, деторождением; регенеративная — обусловлена наследованием статуса, фамилии, имущества, социального положения; хозяйственно-экономическая — реализуется в ведении экономики семьи, реализацией потребностей ее членов в материальных (жилище, одежда, питание, организация быта, средства передвижения и др.) и нематериальных (отдых, здоровый образ жизни) благах; образовательно-воспитательная — заключается в передаче социального опыта детям, в удовлетворении потребностей в отцовстве и материнстве, контактах с детьми, их воспитании, самореализации в детях и внуках; мировоззренческая — формирует первичные представления о мире, о нормах общения, о смысле и предназначении человека; первоначального социального контроля — связана с усвоением и применением моральных норм и предписаний, регламентацией поведения в различных сферах жизнедеятельности индивидов, включая сферу семьи (формированием представлений и навыков нравственного отношения к детям и родителям, к внутрисемейным отношениям); рекреационная — связана с отдыхом, восстановлением физических, интеллектуальных и эмоциональных сил, с организацией досуга, заботой о здоровье и благополучии членов семьи; эмоционально-психологическая и психотерапевтическая — удовлетворяет потребности членов семьи в симпатии, уважении, признании, эмоциональной поддержке, психологической защите, любви; сексуальная — реализует физиологические потребности супругов в любви; социально-статусная — предоставляет условия для достижения определённого социального статуса членам семьи, что важно для воспроизводства социальной структуры; духовного общения — предполагает личностное развитие членов семьи на основе значимых ценностей.

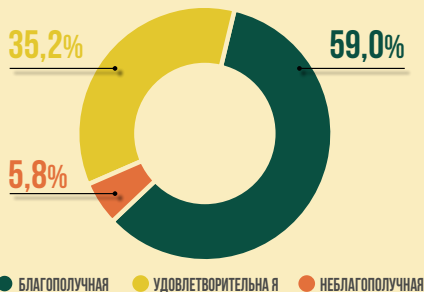

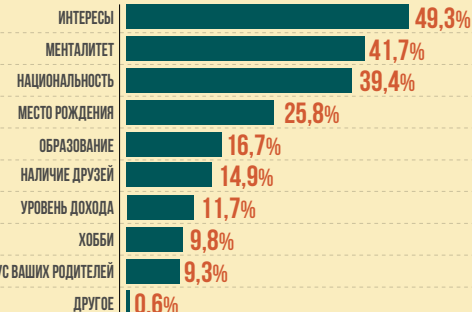
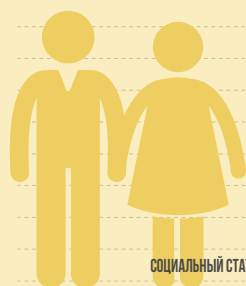
Приложение

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КЛИМАТ В КАЗАХСТАНСКИХ СЕМЬЯХ

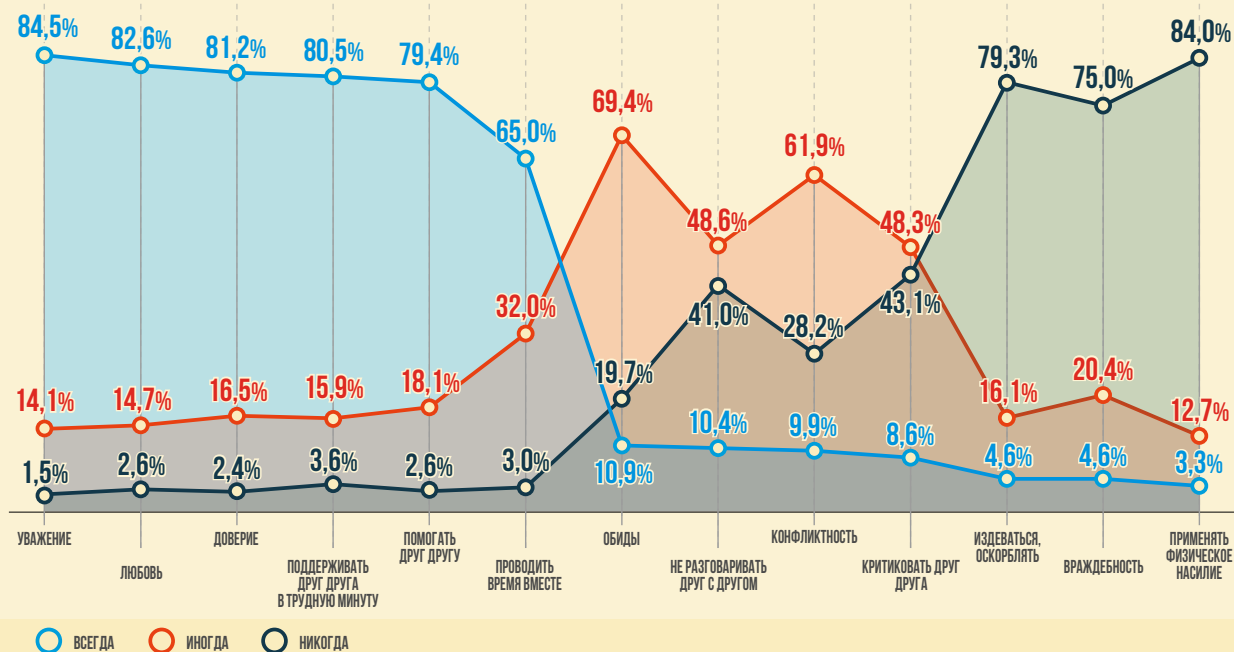
КАК БЫ ВЫ ОЦЕНИЛИ ЭМОЦИОНАЛЬНУЮ АТМОСФЕРУ В ВАШЕЙ СЕМЬЕ?

В ЧЕМ ВЫ СХОЖИ С ВАШИМ СУПРУГОМ (-ОЙ) / ПАРТНЕРОМ (-ШЕЙ)?

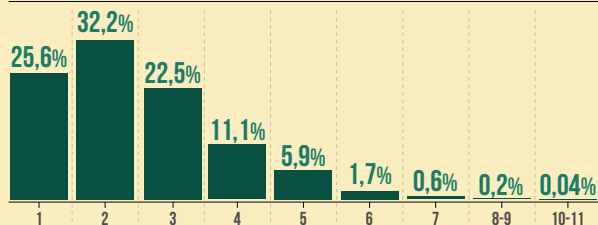
НАСКОЛЬКО ХАРАКТЕРНО ДЛЯ ВАШЕЙ СЕМЬИ СЛЕДУЮЩЕЕ:

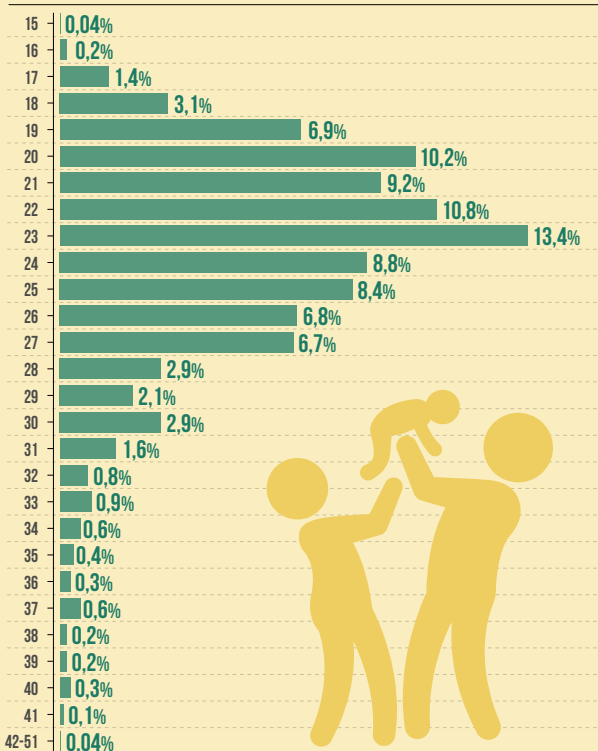
ИНФОГРАФИКА РАЗРАБОТАНА ОФ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» СОВМЕСТНО С ОФ «ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА»

ДЕТИ В СЕМЬЕ

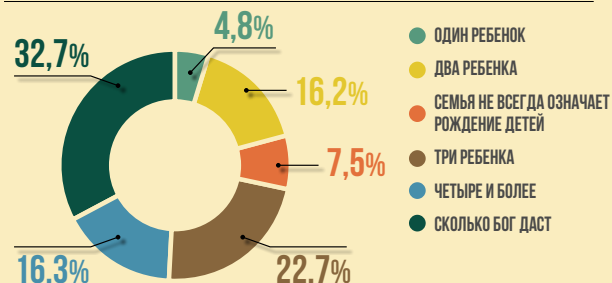
ЕСТЬ ЛИ У ВАС ДЕТИ? УКАЖИТЕ, СКОЛЬКО

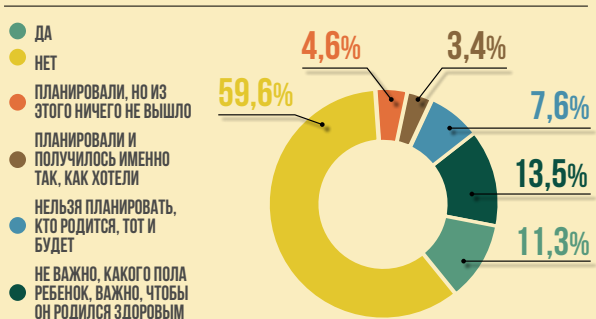
В КАКОМ ВОЗРАСТЕ У ВАС РОДИЛСЯ 1-Й РЕБЕНОК? ОТКРЫТЫЙ ВОПРОС

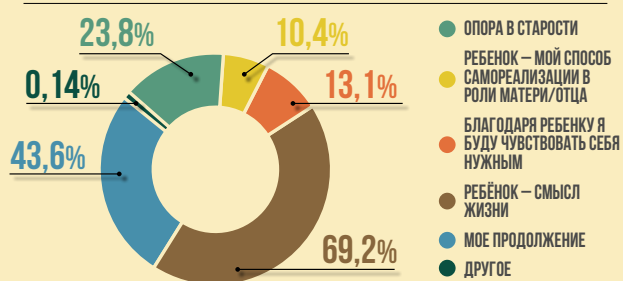
ОПТИМАЛЬНОЕ КОЛИЧЕСТВО ДЕТЕЙ ДЛЯ КАЗАХСТАНСКОЙ СЕМЬИ?

ВЫ ПЛАНИРОВАЛИ РОЖДЕНИЕ ДЕТЕЙ ОПРЕДЕЛЕННОГО ПОЛА?

ЧТО ДЛЯ ВАС ЗНАЧАТ ДЕТИ?

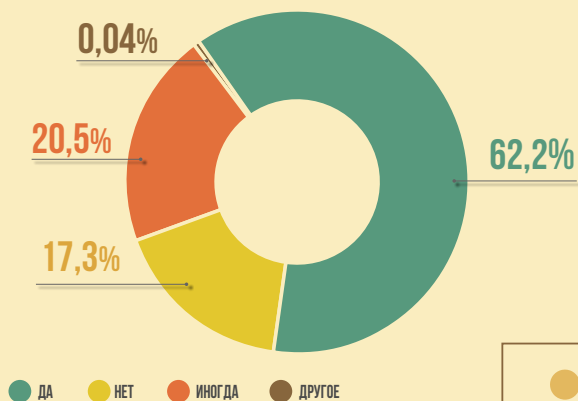

ИНФОГРАФИКА РАЗРАБОТАНА ОФ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» СОВМЕСТНО С ОФ «ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА»

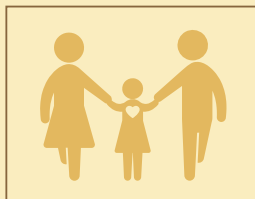
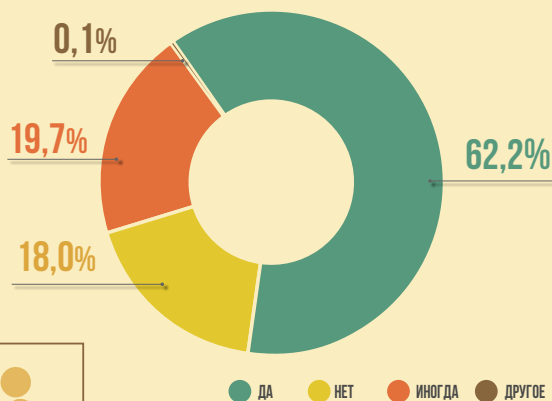

УЧАСТИЕ КАЗАХСТАНСКИХ ОТЦОВ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ

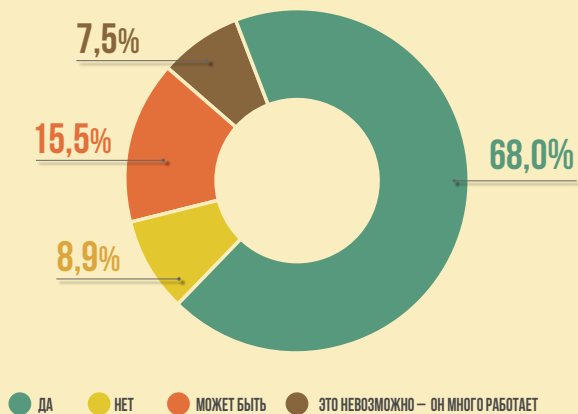
КАК ВЫ СЧИТАЕТЕ, В ОДИНАКОВОЙ ЛИ СТЕПЕНИ МАТЬ И ОТЕЦ ЗАБОТЯТСЯ О ДЕТЯХ?

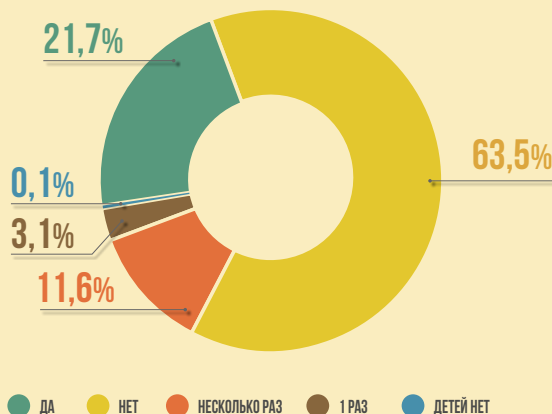
УЧАСТВУЕТ ЛИ ВАШ МУЖ/ПАРТНЕР В ПРОЦЕССЕ УХОДА И ЗАБОТЫ О РЕБЕНКЕ?

ХОТЕЛИ ЛИ БЫ ВЫ, ЧТОБЫ СУПРУГ БОЛЬШЕ УЧАСТВОВАЛ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ?

СЛЫШАЛИ ЛИ ВЫ СОЖАЛЕНИЯ ОТ МУЖА, ЧТО ОН ПРОВОДИТ МАЛО ВРЕМЕНИ С ДЕТЬМИ?

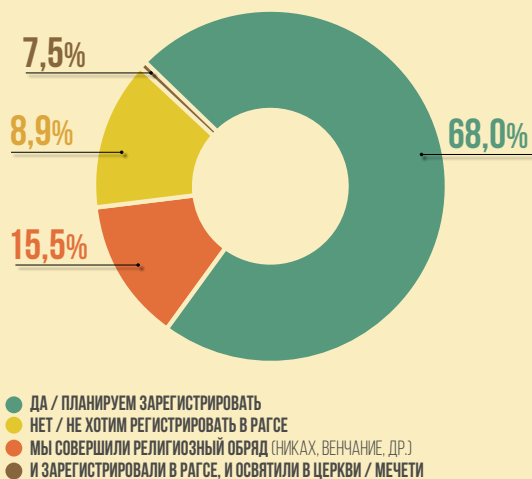
ИНФОГРАФИКА РАЗРАБОТАНА ОФ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» СОВМЕСТНО С ОФ «ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА»

ОТНОШЕНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ К БРАКУ

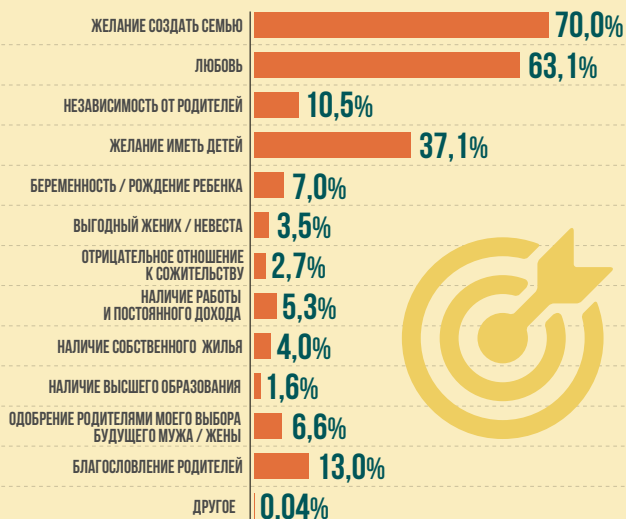
ПО ВАШЕМУ МНЕНИЮ, ВАШ БРАК – ЭТО...

КАК ВЫ СЧИТАЕТЕ, ОБЯЗАТЕЛЬНО ЛИ РЕГИСТРИРОВАТЬ БРАК В РАГСЕ?

КАКИЕ ПРИЧИНЫ ЯВИЛИСЬ ОСНОВНЫМИ ДЛЯ ВАС, ЧТОБЫ ВСТУПИТЬ В БРАК / ЖИТЬ ВМЕСТЕ?

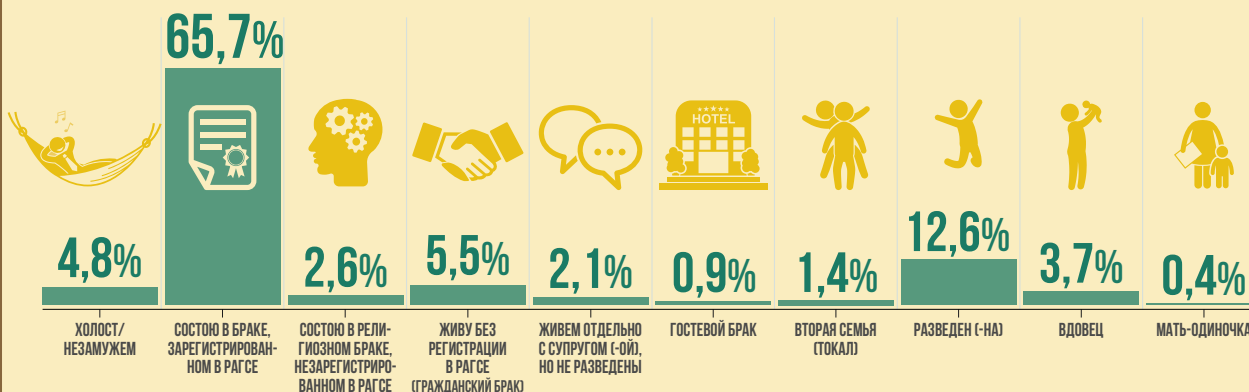

ИНФОГРАФИКА РАЗРАБОТАНА ОФ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» СОВМЕСТНО С ОФ «ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА»

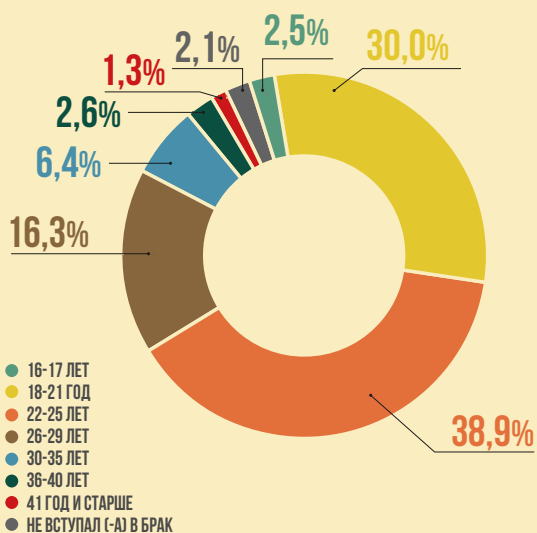

СЕМЬИ В КАЗАХСТАНЕ

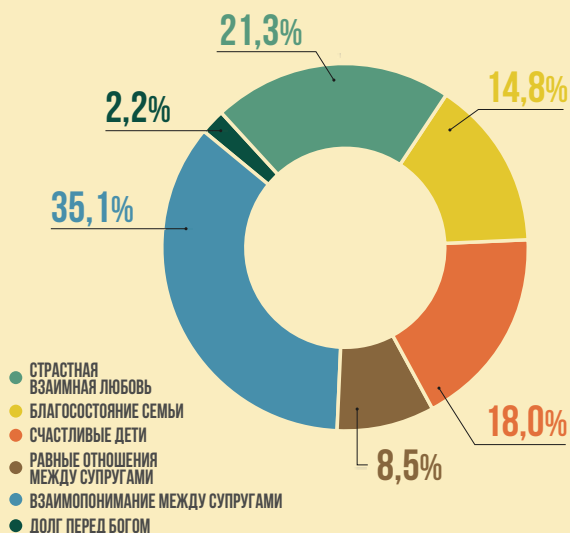
ВАШЕ СЕМЕЙНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ?

В КАКОМ ВОЗРАСТЕ ВЫ ЛИЧНО ВСТУПИЛИ В БРАК?

ПО ВАШЕМУ МНЕНИЮ, УДАЧНЫЙ БРАК – ЭТО...

ИНФОГРАФИКА РАЗРАБОТАНА ОФ «EURASIAN EXPERT COUNCIL» СОВМЕСТНО С ОФ «ИНСТИТУТ РАВНЫХ ПРАВ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСТАНА»

Ministry of Information
and Social Development
of the Republic of Kazakhstan

“KAZAKHSTAN FAMILIES – 2019”

NATIONAL REPORT

The project was implemented as part of the state grant of the Non-profit joint-stock company “Center for the Support of Civil Initiatives” of the Ministry of Information and Social Development

PF “Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan” is responsible for the content of the publication, which does not necessarily reflect the position of non-profit joint-stock company “Center for the Support of Civil Initiatives”. The point of view of the authors reflected in this report may not coincide with the point of view of the “Center for the Support of Civil Initiatives”

Almaty, 2019

UDC 32
BBK 67.404.4
K18

Authors:

Uskambaeva M.A., Burova E.E., Rezvushkina T.A., Alzhanova A.K., Solovieva G.G., Salimbaev E.Kh.

Project participants:

Aubakirova S., Altynbaeva K., Ashimova A., Bolganbaeva Sh., Boranbaeva M., Bekmanova R., Volkova-Mikhalskaya O., Zharmenova A., Zhandosova Sh.M., Igenova B., Kalieva G., Koyanbaeva G. .N., Kotelnikova L., Seytakhmetova N.L., Salpakaeva R., Tsygankova M., Shaimova D., Shamaeva A.

Reviewers: Kylyshbayeva B., Meerburg Hezelle I., Masalimova A.

Translation: Shamaeva A.B. ; Translation Bureau "Khan Translate"

Photographer: Izturgan Aldauev

Infographic: «Eurasian Expert Council», PF Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan

ISBN 978-601-332-482-1

The national report "Kazakhstan Families-2019" was prepared by order of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. The text of the report contains the socio-demographic characteristics of Kazakhstan families, it has analyzed international experience in implementing family policy, the value system of Kazakhstan families, and trends in the transformation of Kazakhstani families.

The report presents the results of sociological studies (mass sociological survey and focus groups) conducted from June to November 2019 in Nur-Sultan, Almaty, Shymkent and 14 regions of Kazakhstan.

The publication is intended for journalists, sociologists, political scientists, social workers, NGO employees, government employees interested in issues of social policy, family, family and gender policy, motherhood and childhood, human rights.

Almaty: Art Depot Studio LLP, 2019 - 77 p.

ISBN 978-601-332-482-1

УДК 32
ББК 67.404.4

ISBN 978-601-332-482-1

© PF Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan

Table of contents

List of abbreviations.....	177
INTRODUCTION.....	178
Research methodology.....	180
1. The situation of families in Kazakhstan.....	183
1.1. Positive Trends.....	184
1.2. Negative trends in the situation of families.....	184
1.3. The situation of families “through the eyes of respondents”.....	185
1.4. Family and family relations in the focus of famous bloggers of Kazakhstan.....	186
2. International Experience in Family Policy.....	191
3. Family as an element of population policy.....	197
4. Family as an object of social security.....	203
5. Socio-psychological climate in the family as the basis for the stability of society.....	210
6. Family as an institution of cultural and spiritual development of personality.....	216
7. The family as an institution of the physiological development of personality.....	220
8. Analysis of family values and traditions in Kazakhstani society.....	225
9. Analysis of the effectiveness of the implementation of family support programs.....	230
CONCLUSION.....	237
Recommendations.....	243
Glossary.....	246

Figure 1 Gender	181	Figure 26. Grounds for divorce	214
Figure 2 Age	181	Figure 25. Causes of divorce	214
Figure 3 Ethnicity	181	Figure 27. Family Leisure Venues	217
Figure 4. Education	181	Figure 28. Does your child / children visit	218
Figure 5. Field of activity	182	Figure 29. Have you gone on vacation with your family for the past 3 years?	218
Figure 6. Place of residence	182	Figure 30. The age most favorable for the birth of a child	221
Figure 7. Marriage status of respondents	199	Figure 31. Do I need to take a break between childbirth?	221
Figure 8. Age of marriage	199	Figure 32. Do you use contraceptives	221
Figure 9. Number of children in a family	200	Figure 33. Have you planned a child of a certain gender	222
Figure 11. The optimal number of children	201	Figure 34. Do you agree that a girl from the age of 16 can independently decide on an abortion?	223
Figure 12. Difficulties encountered after giving birth	201	Figure 35. Motivation for vaccination?	223
Figure 13. Family income	206	Figure 36. How often does your child get sick?	223
Figure 14. What does your family own?	206	Figure 37. Who should be the head of the family	225
Figure 15. Monthly medical costs	207	Figure 39. What do children mean to you?	227
Figure 16. Who cares for a child with a disability?	207	Figure 40. In order to be a good parent you must:	227
Figure 17. Who cares for elderly relatives?	208	Figure 41. The degree of participation of mother and father in raising children	228
Figure 18. Assessment of the emotional atmosphere of the family	211	Figure 42. Would you like your husband to be more involved in the process of caring and raising a child	228
Figure 19. Understanding marriage	211	Figure 43. Evaluation of state activities in family policy	232
Figure 20. Hierarchy of spouse a affinity factors	211		
Figure 21. Marriage Success Factors	211		
Figure 22. Family-specific settings	212		
Figure 23. Domestic violence	213		
Figure 24. Measures to combat domestic violence	213		

Table 1. Family types by the number of family members	198	Table 6. Who should be the head of the family (by region)	226
Table 2. The structure of income and expenses of the family	205	Table 7. Evaluation of the effectiveness of state activities in the context of the implementation of the Concept of gender and family policy (by region)	233
Table 3. Number of visits to places of leisure	218	Table 8. The level of awareness of regulatory documents governing the family sphere in the Republic of Kazakhstan	235
Table 4. Number of births (by maternal age)	220		
Table 5. Willingness to become a parent by age	221		

List of abbreviations

TSA	Targeted Social Assistance
GPV	The Great Patriotic War
HCS	Housing and communal services
HCSBK	Housing Construction Savings Bank of Kazakhstan
CS MNE	Committee on Statistics Ministry of National Economy of Republic of Kazakhstan
ICPD	International Conference on Population and Development
MNE RK	Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan
MES RK	Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
NAO	Non-profit joint-stock company
NLP	Neuro-Linguistic Programming
NGO	Non-Governmental Organization
UAE	United Arab Emirates
UN	United Nations
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
ALE	Association of Legal Entities
SM	Subsistence minimum
CR	Civil Registration
RK	Republic of Kazakhstan
TFR	Total fertility rate
SIDAC	Specialized Inter-district Administrative Court
MM	Mass Media
USA	United States of America
SDG	Sustainable Development Goals
CEDAW	UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against women
CNAF	National Union of Family Associations, National Box Office of family benefits France
UNCRC	UN Convention on the Rights of the Child
UNFPA	United Nations Population Fund
UNICEF	UN Children's Fund

INTRODUCTION

*The family is a key social institution without which communities and the economy could not function. People share resources, care for the sick and weak, reproduce, educate and care for the next generations within the family. Families can be sources of love and affection and are paramount to a sense of identity and belonging to a particular group*⁸.

⁸ Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

A family is a natural group to which an individual belongs by birth. In the family, a person receives basic skills of living in society; he is formed as a person. The family prepares children to become competent, active members of society, and the formed attachment of children to parents serves as a model for communicating with a wider social environment. Performing an intermediary role in harmonizing the interests of the individual and society, the family determines the stability of the state and carries out the function of socialization of the younger generation⁹.

Family and intra-family relations are subject to transformation in modern societies, which is primarily due to global factors such as migration and urbanization, which have affected the decrease in the birth rate, the change in the structure and size of the family, the redistribution of intra-family gender roles, and the change in traditional values¹⁰. The latter is often associated with the so-called “family crisis”, which is of concern at all levels of society and requires serious study¹¹.

As international practice shows, models of gender relations have a significant impact on the level of functional stability of a modern family. The higher the level of gender equality, the greater the responsibility, parity and effectiveness in the fulfillment by family members of their household, economic, moral-educational, protective and other important functions¹².

Kazakhstan has actualized the task of forming its own approaches in the development and im-

⁹ Burke L. Child Development. ed. SPb.: Peter. 2006

¹⁰ Doing Better for Families. OECD Report. 2011

¹¹ Social Problems of the Contemporary Families. 2014. ISBN 978-83-919865-6-1.

¹² Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

plementation of family and gender policies in accordance with national strategic priorities and principles that are correlated with international trends in sustainable development¹³.

The need to study problematic issues with a focus on Kazakhstan families is caused by the fact that the state has taken only the first steps in realizing the tasks of social family and gender policies.

There are several existing problems, despite the efforts made by the state, legislative and research institutes, and civil society to strengthen the institution of the family: high divorce rates, childbearing outside the marriage, an increase in the number of single parent families, domestic violence, stereotypes regarding gender roles of men and women, issues of civil, same-sex, inter-family, religious marriages.

The issues of reproductive health of men and women, the health of children and adolescents, the problems of early marriage, teenage pregnancy, and abortion at an early age require attention.

The potential for preventing family conflicts, violence and family abuse in relation to women, children, the older generation, people with disabilities, suicides among children and adolescents, etc. is not fully realized. Transformation of the Kazakhstan family model in modern conditions, its state and change vectors, the impact of global processes such as migration, urbanization, informatization, changing gender roles, etc. require careful study¹⁴.

The national report “Kazakhstan Families-2019” was prepared by order of the Ministry of Social Development of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the report is the wide dissemination of the results of a comprehensive study on the state and development of Kazakhstani families, analysis of transformational processes that affect the family and recommendations for improving family policy in Kazakhstan.

The report consists of 9 chapters. Each chapter is devoted to the analysis of a specific area of family functioning. The report was prepared on the basis of the data of a sociological study, analysis of official statistical data of state bodies, regulatory legal acts, program documents of international and Kazakhstani organizations.

The relevance of the report lies in the fact that such a comprehensive survey on this topic has never been conducted in Kazakhstan. Based on the analysis of social statistics and the results of a comprehensive sociological study (60 focus groups and a questionnaire of 3,000 respondents) conducted in July-August 2019 in all regions of the Republic of Kazakhstan under the Kazakhstan Family 2019 project, various aspects of functioning and trends are shown development of modern Kazakhstani families.

The national report “Kazakhstan Families-2019” is addressed to state bodies of the republican and local levels responsible for family and gender policies, research institutes, non-governmental organizations, international and national experts, the media and citizens of Kazakhstan.

¹³ Transformation of our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.” UNGA Resolution (A / 70 / L.1). 2015

¹⁴ A sociological study on the project “Kazakhstan Families — 2019” of non-profit joint stock company “Center for the Support of Civil Initiatives” was carried out by the Public Foundation “Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan” Almaty: 2019

Research methodology

The proposed report presents various projections of the study of Kazakhstan families. The relevance of this study is dictated by the fact that usually ideas about the family structure and dynamics (which are necessary for the development and adoption of decisions in state social and family policies) are based on census or population surveys. The 2009 census data is outdated, regular statistical surveys mainly relate to demographic indicators (marriage, divorce, birth rate), the next census in Kazakhstan is planned for 2020: all this makes it difficult to develop and make timely effective decisions based on feedback society and the state, taking into account the opinions of citizens.

Based on the analysis of social statistics and the results of a comprehensive sociological study (60 focus groups and a questionnaire of 3000 respondents, a total of 3650 participants in the study), conducted in July-August 2019 in all regions of the Republic of Kazakhstan under the Kazakhstan Family 2019 project, shows various aspects of functioning and development trends of modern Kazakhstani families.

The purpose of the study — is to reconstruct the situation with the state and development trends of Kazakhstan families based on a specific social dimension.

The objectives of the study — are to generalize an array of sociological dimensions and analyze the development trends of Kazakhstan families; detect problem areas of functioning of Kazakhstan families; show respondents' perceptions of government approaches to the implementation of family and gender policies; focus on opportunities and risks associated with the implementation of state programs in relation to the family; to develop scientific and practical recommendations for subjects of social management.

The survey involved 3,000 people from all regions of Kazakhstan, 62.5% expressing the opinions of citizens and in 37.5% — villagers. The life positions of all types of families are presented, including: 9.5% — nuclear, 7.4% — wealthy, 6.9% — young with children, 6% — divorced, 6% — taking children under guardianship, 5.9% — large families, 5.6% — extended, 5.6% — low-income, 5.6% — socially disadvantaged, 5.5% — childless, 5.4% — with a child / children with disabilities, 5.3% — young without

children, 5.3% — a family where one of the parents remarried, 5.3% — a single-parent with a male head of the family, 5.2% — a family with elderly relatives, 4.7% — a single-parent with the head of the family a woman, 4.6% of an interethnic family.

The survey involved 22.4% of men and 77.6% of women. By age, respondents presented the views of Kazakhstanis 18–24 years old (7.9%), 25–29 years old (16.8%), 30–34 years old (17.3%), 35–39 years old (16.7%), 40–44 years (14.8%), 45–49 years (11.5%), 50–54 years (7.2%), 55–59 years (4.7%), 60–64 years (2%), 65+ years (1.1%).

The ethnic composition of the respondents includes 73.3% of Kazakhs, 16.8% of Russians, 4.2% of Ukrainians, Germans, Belarusians, Poles, 3.3% of Tajiks, Uzbeks, Uyghurs, Tatars, 0.6% of Koreans, 0.5% are Chechens, Ingush, Lezhghins, 0.4% are Dungsans, 0.2% are Azerbaijanis, 0.1% are Karakalpaks, Turks, Latvians, Armenians, and Mestizos.

According to the level of education of respondents: 1.2% have PhD degree, Candidate of Sciences, 13% have a higher degree (master's degree), 39% have a higher degree (bachelor's degree), 33.3% have a secondary special education (college, technical school, vocational school), 9, 5% — full secondary (10–11 years old), 2.8% — incomplete secondary (9 classes), 1.15 — without education.

According to the areas of employment, respondents were divided as follows: education — 22.2%, trade, services — 18%, health care — 7.5%, housewife — 7.1%, industry — 6.9% construction-6.7%, transport, communications — 5.4%, agriculture — 5.1%, economics and finance — 4.6%, government — 3.6%, art, culture — 2.6%, unemployed — 2%, jurisprudence — 1.9%, pensioner — 1.7%, law enforcement — 1.1%, NGO representative — 0.8%, social sphere — 0.8%, less than 0.2% of respondents work in the media, security structures, sports, maintenance work.

Socio-demographic portrait of respondents:

Figure 1 Gender

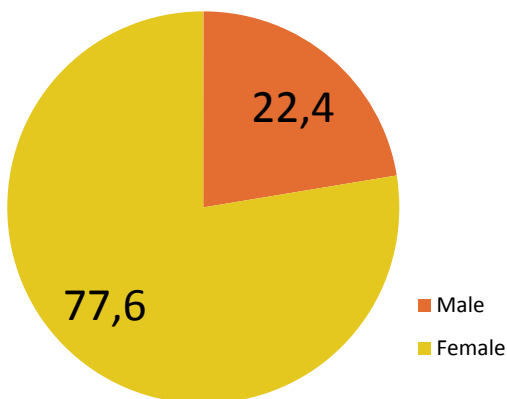

Figure 2 Age

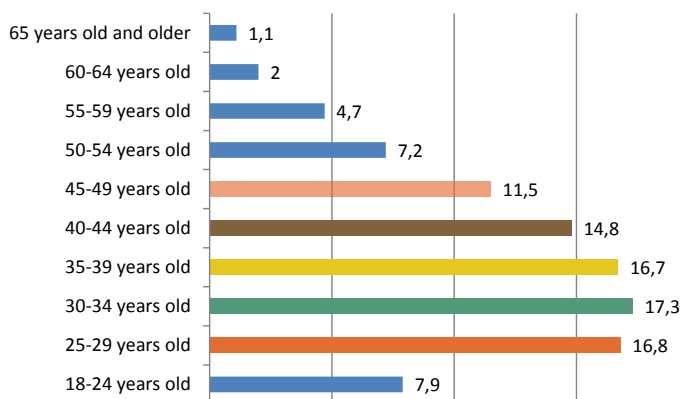

Figure 3 Ethnicity

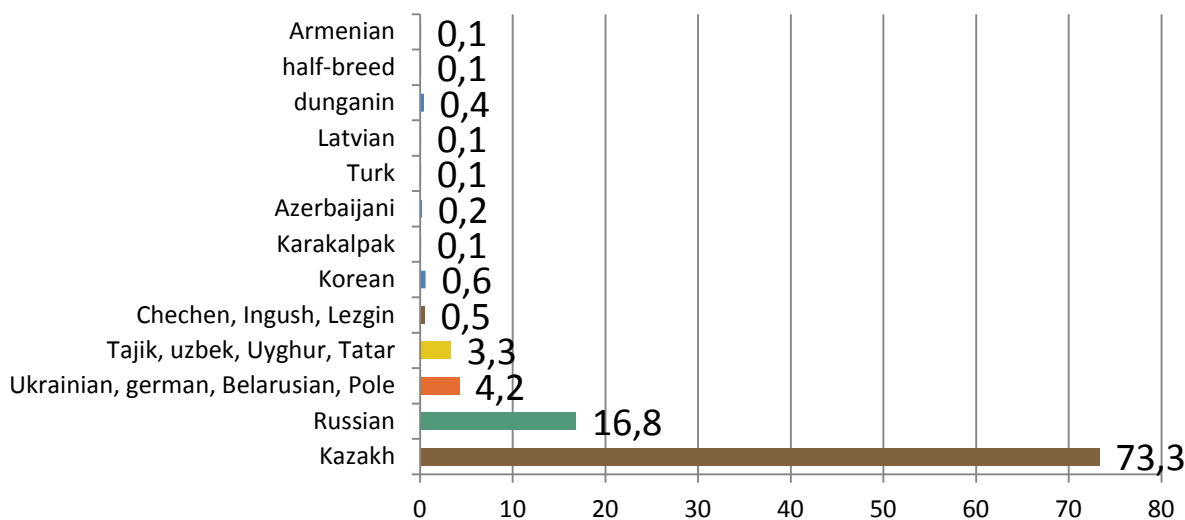

Figure 4. Education

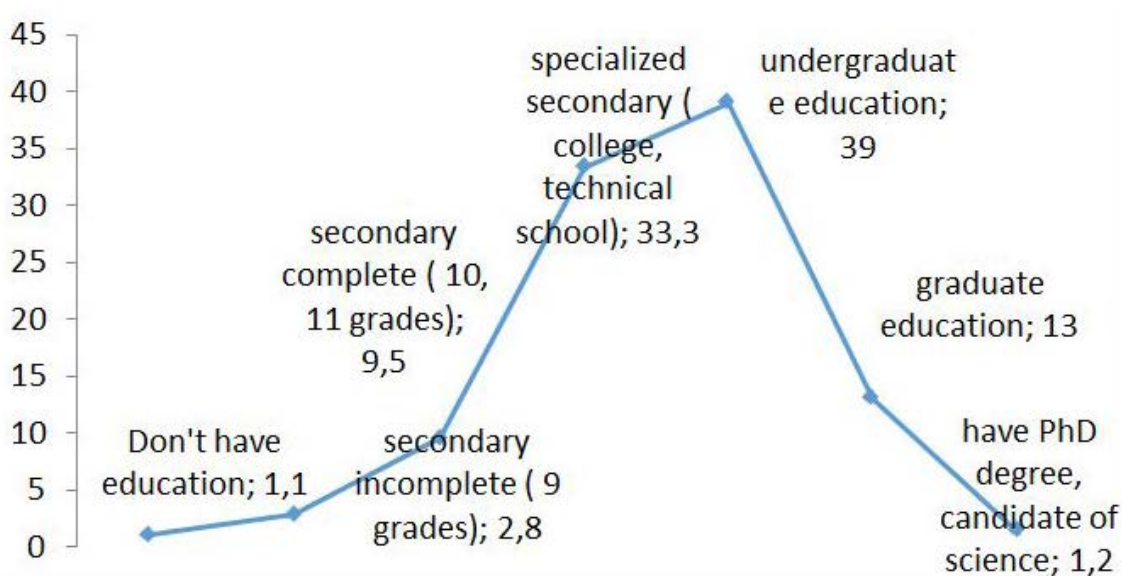

Figure 5. Field of activity

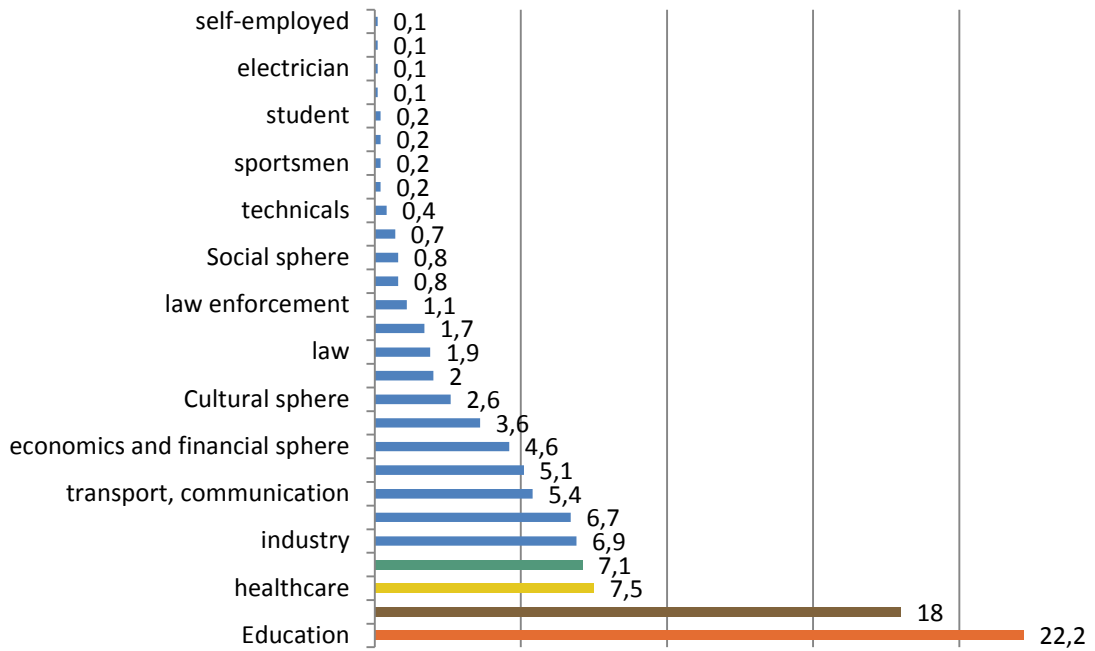
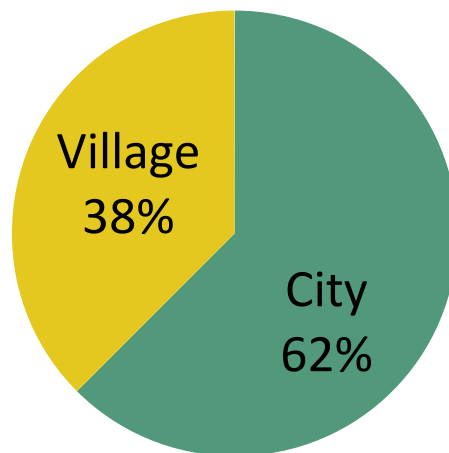

Figure 6. Place of residence

The project included 60 focus groups. Three focus groups (2 in the city, 1 in the village) were held in each Akmola, Aktobe, East Kazakhstan regions, Karaganda, Kostanai, Pavlodar, North Kazakhstan region, Turkestan regions. 4 focus groups (2 in the city, 2 in the village) were held in Almaty, Nur-Sultan, Shymkent, Almaty, Atyrau, Zhambyl, Eastern Kazakhstan, Kyzylorda, Mangystau regions. Each focus group was attended by 10-12 people. Each focus group has 10-12 types of families. Focus - group was conducted within 1.5-2 hours.

Thus, the representative composition of the participants in a comprehensive sociological research and focus groups reflected a variety of judgments on the urgent problems of Kazakhstan families and can be considered as a reliable source for generalizations.

1. The situation of families in Kazakhstan

Since gaining independence, Kazakhstan has acceded to major international treaties and agreements protecting the institution of the family; the rights of children, women and the elderly, including the rights of refugees and migrants, as well as the realization of gender equality⁸.

The analysis of the current Kazakhstan legislation in the field of family and marriage relations allows us to conclude that it complies with international legal standards, including the conventions to which Kazakhstan has acceded. The Code of the Republic of Kazakhstan "On marriage and the family" enshrines the voluntary marriage of a man and woman, the equality of the rights of spouses in the family, the resolution of intra-family issues by mutual consent, ensuring the unhindered exercise by

family members of their rights, and the possibility of judicial protection of these rights.

As an independent area, gender policy in Kazakhstan has been formed since joining the Beijing Declaration of the World Conference on Women (1995)⁹. In 1998, the National Commission for Women and Family-Demographic Policy was established — an advisory body under the President of the Republic of Kazakhstan. For 10 years, the "Strategy for the Development of Gender Equality of the Republic of Kazakhstan for the period 2006–2016" was implemented. Moreover, the main aspects of gender equality have always been considered in close connection with the family-demographic policy, which is reflected in the Concept of gender and

⁸ Program of Action of the International Conference on Population and Development (ICPD), UN Convention on the Rights of the Child (UNCRC), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), Beijing Platform for the World Conference on Women.

⁹ Beijing Declaration by the World Conference on Women, Beijing, September 4–15, 1995. https://www.un.org/en/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

family policy of the Republic of Kazakhstan until 2030¹⁰.

It must be borne in mind that gender policy is associated with the empowerment of men and women and guarantees of their implementation, regardless of their marital status. According to the Gender Gap Index of the World Economic Forum, Kazakhstan ranks 60th out of 149 countries¹¹ in 2018, which is a step backward compared to 32th in 2012. Perhaps this is due to the fact that “gender policy issues remain on the periphery of state activity,” as indicated in the OECD review¹². A critical assessment was given here on the Concept and a recommendation on the importance of ensuring a clear distinction between the tasks of family policy and the tasks of gender policy in the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030, in order not to limit the role of women only in the family sphere. Kazakhstan shares the UN Agenda for Sustainable Development for the period up to 2030, which is implemented through the Sustainable Development Goals (SDGs) adopted in 2015¹³. Of the 17 goals of sustainable development, Goal 3 is good health and well-being; goal 4 — quality education; goal 5 — gender equality; goal 8 — decent work and economic growth; goal 10 — reduce inequality within countries; goal 11 — sustainable cities and towns; goal 16 — peace, justice and effective institutions are linked to family and gender policies.

Kazakhstan has actualized the task of forming its own approaches in the development and implementation of family and gender policies in accordance with national strategic priorities and principles, which correlates with international trends in sustainable development.

The need to study problematic issues with a focus on Kazakhstan families is caused by the fact that the state has taken only the first steps in realizing the tasks of social family and gender policies. Despite the efforts made by the state, civil society institutions, and citizens themselves, the following problems exist: a high level of divorce, child birth outside of marriage, an increase in the number of single-parent families, domestic violence, persistent stereotypes about the gender roles of men and women (in particular, attitude of fathers — heads of single-parent families); issues of civil, inter-family, religious marriages. The issues of reproductive health of men and women, the health of children and adolescents, the reduction of cases of termination of pregnancy, the problems of early marriage, teenage pregnancy, child suicides and abortions at an early age require attention.

The family institution in Kazakhstan is undergoing complex transformations and is influenced by economic, political, psychological, historical, cultural factors, internal conditions and external circumstances. In the context of globalization, families are influenced by foreign cultural and even countercultural influences that transform the original ones, displacing them. Globalization formats identity faster than traditional institutions: family, education, religion.

With the approval of the market structure, the family depends on the state of the macroeconomy, which is subject to cyclical development, including crises. The economic status of the state is not well defined, but it sets the structure and dynamics of other institutions, including the family. The family was at the epicenter of systemic failures related to the functioning of the social sphere (employment, medicine, education).

Special conceptual approaches and programs aimed at social support of families were required. The state implements social family and gender policies in order to maintain stability and sustainability. The development of state programs for engaging in employment and temporary employment, the implementation of policies to support families in need through access to targeted social assistance, changing credit provision conditions for affordable housing, etc. became the strengths of state social family and gender policies.

Weaknesses include: the lack of a systematic approach to understanding the phenomenon of unemployment in Kazakhstani society; lack of knowledge of the social structure of society in the projection on the type of economic structure and types of households; weak forecast expectations in the development of the social situation as a whole; lack of clear ideas about the ways, means, and possibilities of socializing youth with different starting possibilities; lack of plausible statistics, low commensurability of national statistics; lack of responsibility for the specific implementation of state social programs.

The problematic situation is that the state has not sufficiently studied the needs for the scale of social projects, the population is not always informed, knows and understands what opportunities exist in overcoming the problematic family situation. A special analysis is necessary in studying the growth trends of protest activity based on dissatisfaction with social family and gender policies.

¹⁰ The concept of gender and family policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 384 dated December 6, 2016

¹¹ The Global Gender Gap Report 2018 http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

¹² Implementation of gender policy in Kazakhstan. OECD Review. 2017

¹³ UN Sustainable Development Goals until 2030 <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

1.1. Positive trends

The value of marriage, family, and children remains quite high among the majority of Kazakhstani population, which ensures the stability of the family in the conditions of transformation. The total fertility rate was 2.73 children per one Kazakhstani woman in her entire life. This indicator shows a rather high birth rate and, therefore, the country is expanding the reproduction of the population.

The marriage rate 7.34 remains rather high, which indicates the desire of Kazakhstanis to create a family: the main motives, as can be seen from the survey, are the desire to have a family, children, to experience a feeling of love and care.

Gradually, the average age of marriage for women is increasing, it amounted 25.0 years in 2018, and for men – 27.6 years, which is associated with the desire of young people to get an education, find work and become economically independent, as well as with great opportunities for self-realization compared to the previous generation

The ongoing change in values affects both men and women. Both those and others become more and more selective in their family life, building their life scenarios in different ways. These trends are expressed in the fact that young people postpone the decision to marry, have a baby, are more attentive to life circumstances and the conditions in which they become parents. The formation of the so-called post-family is taking place — a new organization of mating and reproductive behavior on the basis of an agreement between partners. Unlike a traditional family with a clear gender division of labor between spouses, this type unites partners who are equally focused on self-realization, both in the family and in the profession and

united to a greater extent by conditional relations compared to status prescriptions. As a rule, this type of family is typical for residents of large and / or industrial cities of Kazakhstan with an ethnically mixed population.

The transition from a patriarchal family (based on the leadership of men in the family structure) to an egalitarian one based on gender equality, recognition of the equal opportunities of father and mother indicates that Kazakhstan is strategically moving in the same vector as the developed countries in family matters. The transition also reflects the situation in society, the place of women in the structure of employment, their contribution to the country's economy¹⁴.

In Kazakhstan, pregnant women are entitled to maternity leave for 126 days and maternity allowance, lump-sum social benefits and monthly payments until the child reaches 1 year of age. Monthly payments can be received by the father if he draws maternity leave. A parent on maternity leave can stay with the child until he is 3 years old without losing his job. Large families with low incomes are paid targeted social assistance.

The government consciously and responsibly approaches the problems of maintaining the reproductive health of men and women, the prevention of early pregnancy, the prevention of crises in family relationships and other issues. To this end, there are joint practices of state and public institutions for the implementation of social projects. The range of their implementation is wide: from enlightenment and informing the public — to the rehabilitation and adaptation of those who have received negative experience in family life. The practices and activities of social services and crisis centers, 24-hour helplines, etc. are supported¹⁵.

1.2. Negative trends in the situation of families

The financial situation of families is becoming more differentiated, rich and poor are distancing themselves, in which a rather large number of problems have been identified related to the inaccessibility of the required housing, limitation of access to education and culture, to medical services, and to sufficient and necessary support from the state.

The distance between types of families is growing in terms of lifestyle, place of residence (city / village), and access to resources (financial, educational, informational, political). Internal migration from rural areas to cities is growing, marginalization of suburban urban areas is occurring.

The number of divorces and children remaining after the termination of marriage in single-parent families is growing, which worsens their economic conditions and socialization. Often, child support is either small or not paid at all. The cost of pre-school facilities is not available to poor families.

The age of sexual debut is decreasing. Deformations of family education, where life problems and stereotypes regarding the patriarchal family model are not openly discussed, the inaccessibility of education and family planning methods, especially in rural areas, are reflected in the growth of early unwanted pregnancy, the high level of teenage abortion, and the irresponsible behavior of young mothers leaving their children right after birth.

¹⁴ Beck W. Risk Society. On the way to another Art Nouveau / Transl. from German B. Sedelnik and N. Fedorova.— M.: Progress — Tradition, 2000.

¹⁵ Rezvushkina T. A. Family policy in the Republic of Kazakhstan: institutional design and everyday practices. Bulletin of KarSU.— No. 4—2015

A high level of corruption in the public sector leads to ineffective implementation of social programs, and dependent attitudes of the population con-

tribute to the growth of protests among vulnerable groups.

1.3. The situation of families “through the eyes of respondents”

A sociological study revealed the following trends:

- commitment to the family, as a priority value in one's life and parenting, as its meaning;
- marriage and family relations are motivated by feelings of love, mutual respect, affection, the unity of spouses' interests, the desire to be together in joyful and difficult times;
- in the attitudes toward the number of children in a family, a tendency toward average children is observed;
- an insignificant part of the respondents do not want to have children at all: they do not consider their presence as a basic strategy for family life;
- The trend towards a large family persists in all regions with traditional family values and with a predominance of the patriarchal family model.

Kazakh families represent a section of the diversity of society: they are different in composition, structure, income, lifestyle, and opportunities. The society is dominated by nuclear families with parents and children, less and less three generations living together. In this regard, the opinions of the respondents expressed a palette of positions: 1) the desire of young families to live separately from their parents (if conditions and opportunities allow), 2) forced temporary cohabitation until the housing problems of the young family are resolved, 3) a conscious desire to lead a single household as a part a three-generational family to provide mutual care, support, to transfer traditions.

For young families, the problem of starting opportunities is relevant, which is associated with the availability of work and housing, allowing you to live independently from the parent family. Therefore, respondents offer to provide employed youth with rental housing or dormitories.

All respondent families share a common desire — to provide children with decent socialization. To this end, it is important that each child, regardless of family type and place of residence, be able to attend kindergartens, development centers, resocialization centers, and while studying at school — to choose additional classes in accordance with his abilities and inclinations aimed at his intellectual, physical, creative disclosure, the formation of morality and citizenship.

According to the 2009 census and the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the majority of large families in Kazakhstan are rural. So, number of large families living in rural Kazakhstan is 167 952, and urban large families — 66 238. Respondents

express their hope that the state family policy will be aimed at equalizing the conditions of socialization for rural and urban children, not only through a system of material payments, but and through the development of social infrastructure in villages, the creation of a network of centers with the provision of free services to children of preschool and school age.

A growing trend in single-parent families is perceived by all respondents with concern. They suggest that a parent raising children alone faces greater difficulties than families with two parents. Respondents consider it necessary to take into account this category of families in state family policy programs: not only from the standpoint of material security or access to additional education, but also in connection with the formation of a comfortable psychological state in children.

Unregistered marriages are more often negatively perceived in in Zhambyl region (47.4), Atyrau region (46%) and West Kazakhstan region (45.7%). Residents of Nur-Sultan city (42.1%), East Kazakhstan region (20.6%) and Kostanai region (19.7%) are more likely to have a positive attitude towards this form of marriage.

The study emphasized the situation in families that have persons with disabilities (both children and adults). Common topical issues are the high costs of medicines, care products, the need to expand the communication of these families with each other and with specialists, involvement in resocialization programs, and training in various vital skills. So, families with disabled children in our study were recorded in the West Kazakhstan region (9.1%), Aktobe and Almaty regions (5.9% each), as well as in Kostanai and Atyrau regions (5.8% each).

The study revealed a complex of problem areas related to the psychological climate in families of various types. Respondents noted that for those who are preparing for family life or who have a short experience, as well as for spouses in the pre-divorce stage, trainings of family psychologists, consultations of conflict experts, and advice from people with experience in family life are relevant. For parents with children — teenagers, accessible express consultations on overcoming acute conflict situations, as well as training on establishing trusting relationships, are important.

Respondents drew particular attention to the lack of methods and mechanisms for independent exit from the situation of domestic violence by rural women. They have no opportunity to report a conflict (no one, nowhere), there are great fears of even publicizing the intention of a woman to get support.

As the practice of early pregnancies shows, the birth of unplanned and unwanted children by unmarried people is considered as a manifestation of deviant behavior, special support centers are needed for this group of women in difficult situations where you can get the services of psychologists, lawyers and mediators to establish contacts with relatives. The study revealed the attitude of Kazakhstanis to the growth of divorces, due to the fact that modern women are increasingly not going to endure unequal relationships in marriage, violence, irresponsibility of the spouse. In addition, their economic status is sometimes not inferior to men's. Women decide to divorce without dramatizing the situation.

So, in a regional context, the causes of divorces are most often:

1. Intervention of relatives in family life — Almaty region (83.3%), Turkestan region (71.4%), Nur-Sultan (69.8%), Kostanai region (68.6%), Mangistau region (67.3%), Almaty (65.5%).
2. Lack of moral restrictions, permissiveness — Akmola region (53.9%), Atyrau region (48.3%), Kostanay region (47.7%).
3. The influence of social networks, the Internet — Nur-Sultan city (44.2%), Shymkent city (39.8%), the Turkestan and West Kazakhstan regions (33.7% each).

Attitude towards unregistered marriage is loyal in the regions where the transition to an egalitarian family model is being carried out (megacities, regional centers, urban population in the central, northern, eastern regions). At the same time, there are concerns about the risks of infringement of children's property rights during the breakup of the family.

The attitude to the decision of women to give birth outside of marriage, "for themselves" divided the respondents' positions into opposite. The approval of a woman's decision is supported and justified by such motives as the inability to create a marriage, age barrier, overcoming loneliness, preparation for care in old age. Rejection is associated with ideas about the status of women in the system of

traditional family-marriage relations, patriarchal stereotypes about the family model, condemnation and sanctions by relatives.

In the regional context, those who support women who choose to have a baby out of wedlock live more in regions such as the Kostanai region (30.8%), the Karaganda region (29.8%), and the West Kazakhstan region (20.6%). Those who disagree with this situation live more in such regions as Turkestan region (62.6%), Zhambyl region (53.3%), Kyzylorda region (45.1%).

A marriage contract is not yet perceived as a guarantee of ensuring equal property rights in the event of a divorce, and, in general, is of little significance. One of the reasons is the low property status of Kazakhstani families — the lack of property.

The attitude towards civil marriage is mostly negative, in connection with the traditional value motives about the chastity of a girl. Younger informants very carefully formulate the possibility of premarital relations, explaining this practice by the expansion of experience and breakdown of feelings. Attitude towards cohabitation before marriage is practically not accepted in the southern regions of Kazakhstan, in the western region it is considered as an option for kidnapping the bride with her consent and approval by relatives, it is allowed in the central, eastern and northern regions of Kazakhstan. It is interpreted as a form of trial marriage for young people and a format of civil marriage for mature partners. Thus, these studies show that the most negatively related to cohabitation are in the Turkestan region (56.8%), Kyzylorda region (52.7%), and the city of Shymkent (49.1%).

According to the results of focus-group research, 57% of middle and older informants in all regions have the disapproval and criticism of the influence of Western values on youth, promotion of free relations, non-traditional forms of marriage, relations of irresponsibility and independence in choosing and changing marriage partners, immersing young people in virtual communication, the pursuit of a beautiful and easy life.

1.4. Family and family relations in the focus of famous bloggers of Kazakhstan

Coverage by well-known bloggers of Kazakhstan on topics related to family and family relations occurs mainly in three areas:

- conclusions presented through the prism of their own family experience;
- reaction to significant events in the country;
- attempt at social analysis.

Bloggers, especially males (Nurtas Adambay¹⁶, Murat Abenov, Meirzhan Turebaev¹⁷), broadcast the traditional idea of the family, the authoritative role of the father and mother, the guardian of the hearth. Violation of such a family structure, ensuring the continuity of traditions and psychological and emotional comfort for children, is assessed as negative.

¹⁶ Nurtas Adambay: I do not need a woman-rag. <https://pandaland.kz/articles/zvezdy-kazahstana/nurtas-adambaj-mne-ne-nuzhna-zhenshhina-tryapka>

¹⁷ Meirzhan Turebaev: why Dana sent everyone to the «prison <https://www.youtube.com/watch?v=cWTAzLciRPI>

"A serious mistake is that we have devalued the role of the traditional family. The entire rigorous construction of relationships established over the centuries: with grandfathers and grandmothers, heads of families with the authoritative role of father and guardian of the traditions of mothers, with grandchildren and great-grandchildren growing up in this hierarchical, strictly interconnected family community." Murat Abenov¹⁸.

Some bloggers (Amir Zhantasov¹⁹, Vladimir Pavlenko) compare traditionally established models of the family with transforming Western models and values of family life.

"The West is characterized by individualism, while us — by collectivism, the eastern organization of society. ... Traditional family values are organic for us. As for family policy, in my opinion, it begins with family support, control of the information space and useful microprojects."²⁰

Male bloggers are supported by famous women. For example, the deputy of the maslikhat of Nur-Sultan city, a member of the Nur Otan party, Karakat Abden created the first institution of cultural and moral education of girls — the school «Kazakh kyzy», where three times a week schoolgirls study the principles and norms of national etiquette — Kazakh morality, ethics, traditions and customs, home economics, sewing, psychology and secular behavior skills²¹.

"Kazakh girls never rushed forward or in defiance of a man, as is customary in the west, and were not keen on feminism. We do not need this. At the same time, they did not follow men blindly. In the Kazakh steppe, a woman was always on a par with a man: she never covered her face, mounted a horse, fought side by side for her native land and took part in important decisions." Karakat Abden.

There are different opinions from the above bloggers. These are mainly young, family women — Aliya Bai known as SuperMamasita, Zhanel Bektemisova. They broadcast relations with spouses as a union of equal and free personalities. Without pretending to a deep analysis, the authors of the blogs, nevertheless, create and promote the image of the family, which affects subscribers and the public, and they are the mouthpiece of public opinion.

Content analysis from the perspective of gender policy shows two trends:

- Preservation of family values through the study of Kazakh family traditions as the basis of the institution of the family and successful family relations.
- Gender equality in the family is a prerequisite for a successful family life, which allows maintaining such family values: love, friendship, caring, respect, trust.

The topic of family is on social networks: VKontakte, Facebook, Instagram are very discussed, which speaks of public concern about family problems and relationships. Content analysis shows the relevance of society's requests for support of family policy; its improvement, effective execution, targeting, especially the housing issue, social benefits, equal relations in the family. Majilis deputy of the Republic of Kazakhstan Irina Smirnova in social networks writes:

"On the acquisition of housing for large families in the regions. Again acquisition through 3 hands. Not the needy themselves choose, but someone. They do not trust citizens, but they believe the official. This is nonsense. ... It's time to believe people, providing services with direct payments in the form of certificates and vouchers. Then families will be able to purchase housing that they choose. And the official will go about his business, not being distracted by the performance of inappropriate functions. And people will feel the attention of the state, not the official."

Blogger Zhanara Bayzhuldinova is concerned about the problem of social benefits for large and low-income families:

"Children from large families of poor families most often end up in orphanages. They fall more often due to the fact that their parents did not have enough money to feed them. As a result, the executive branch of the country, like a bourgeois, watches over these families and, like a vulture, waits for the family to be bent and then to take away the children ... I have personally checked: neither guardians nor teachers of orphanages will not be better than mothers and fathers. We do not need a National Agency for Adoption, we need a National Agency for Family Affairs and its main goal should be the help and development of the Family."

Themes of a large family and orphanhood are sore, there is a need to develop state programs that ensure the social quality of life of large families, as well as solutions to resolve issues of guardianship

¹⁸ Murat Abenov. About family, Alchik and risk. <http://pricom.kz/obshhestvo/murat-abenov-o-seme-alchikah-i-riske.html>

¹⁹ A guy who went to America compared family values in Kazakhstan and the United States <https://www.nur.kz/1282308-uekhavshiy-v-ameriku-paren-sravnil-sem.htm>

²⁰ Vladimir Pavlenko, PR Consultant, Kazakhstan Communication Association <http://www.dialog.kz/comment/84001>

²¹ The girl of the great steppe, or why the Kazakh women do not need feminism <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html> <https://ru.sputniknews.kz/>

of children in accordance with modern realities (children without status).

Blogger Murat Kabyibaev writes that:

“Those who wish to take up the children from orphanages are told: “There are children, but they are without status.” Legislatively, there is no meaning of “children without status,” in a word, this is an unofficial, hidden orphanage. It’s just necessary to take concrete measures so that all children get the right to live in families, children simply do not have a chance to find a family.”²²

«They write different things. They say that it’s not a man’s business. How it is not a man’s business, if it’s my children and my house? Why is it considered shameful for an oriental man to spend a lot of time with his own children, help his wife with the housework? I want to break this. For me the main thing is equal rights and a desire to help my family. This is normal for me. My account is resonant and unusual for someone. They say that Kazakhs are not such fathers. But I exist!»²⁴

The topic of supporting large families on the Internet always causes mixed reactions and controversy. Writing off loans to low-income and large families in the summer of 2019 divided Facebook into two “warring” camps: some strongly supported this initiative, while others accused the government of spending budget money on people who can’t take responsibility for their family’s lives. Also, there is a great response to posts on domestic and sexual violence, especially children. In general, these topics are affected by various bloggers and public figures and have a great resonance.

The growing trend of increased fatherhood in international family policy is also characteristic of Kazakhstan family relations.

Serik Tleulesov²³ became famous in Kazakhstan as a super dad. On his Instagram page, he shares not only funny posts, but also raises questions about relationships with his wife, children, parents. Serik positions himself as a family blogger. A man brings up 3 children together with his wife. He is not shy that helps his wife: he is not weak to prepare manti and braid his daughter’s braids. Serik was left without a father early and he had to help his mother and sister from early childhood. According to the blogger, he faced a misunderstanding of the male audience: after all, it is not accepted to be a caring active dad in Kazakhstan.

Almost half a million followers of this blogger prove that issues of modern fatherhood interest people and get approval, and also confirm the trend towards a more equitable distribution of gender roles in the family. Unfortunately, the main audience for this blogger is female, confirming the fact that the request for gender equality comes from the “weak half”.

Kazakh-language journalist and enlightener Moldiyar Ergebekov²⁵, the only man openly positions himself as a profeminist and conducts educational work on gender equality.

An analysis of the content of such well-known bloggers as Aliya Bai (Super.mamasita)²⁶, Zhanel Bektemissova (lifelearning)²⁷, Quralai Hanym²⁸, Moldir_Anarbaeva²⁹, Isenova³⁰ on Instagram leads to the conclusion that they represent a liberal, egalitarian model of the family, based on their social status. The discourse experience of these bloggers is specific, it relays both the difficulties of childhood, including the psychological plan, and the successes of families with high material wealth.

Based on the analysis of the blogosphere, we can conclude that it is necessary to legislatively tighten cases of violence, promote gender equality and protect the rights of children, women and the poor, especially on the Kazakh-speaking Internet, as these topics are widely discussed by bloggers in the Russian-speaking space.

Conclusions

- In the implementation of family policy, Kazakhstan is forming approaches that correlate both with the recommendations of international institutions and taking into account its own strategic priorities and principles.
- The aggravation of the situation with the situation of Kazakhstani families is caused by systemic transformations of the economic structure in the market conditions, determined by the uneven regional development, high rates of internal migration.

²² https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1921964321376529&id=100006889392804

²³ https://www.instagram.com/superpapa_serik/

²⁴ <https://tengrinews.kz/story/superpapa-serik-iz-talgara-stal-zvezdoy-instagram-347581/>

²⁵ <https://www.instagram.com/moldiyaryergebekov/>

²⁶ <https://www.instagram.com/Super.mamasita/>

²⁷ <https://www.instagram.com/lifelearning/>

²⁸ https://www.instagram.com/quralai_hanum/

²⁹ <https://www.instagram.com/p/B4hmw2hBV9Q/>

³⁰ <https://www.instagram.com/isenova/>

- Trends in the development of the family institution in Kazakhstan are influenced by globalization trends in terms of increasing marriageable age, delayed parenthood, new models of marriage and family, etc.
- The state is developing measures to support the institution of the family, which should become more systematic and large-scale, take into account differentiated approaches to different types of families.
- The Internet space is increasingly becoming an available resource not only for the prompt receipt of information, but also for discussion of pressing social problems. In Kazakhstani society, diametrically opposed views on family roles and gender statuses, on approaches to the type of family, on the principles of organizing family life, which are expressed in the blogosphere, coexist.
- The company recognized the need for an affordable, systematic provision of a range of services in the field of family and child psychology, and assistance in the processes of socialization and resocialization.
- In programs for the implementation of family policy, it is important to involve public-private partnerships, to activate socially responsible business, and local non-governmental organizations.

Recommendations

- The state institutions responsible for implementing family policy need to determine a model for implementing family policy (liberal, conservative or social democratic) and conduct work in accordance with the criteria of this policy.
  - It is important to conduct annual monitoring of the implementation of family policy, taking into account the types and forms of families, regional, stratification, gender and ethnic components.
  - To monitor the achievements of the implementation of state projects and programs aimed at the family, to study the shortcomings of existing programs.
  - Actively inform the population about the family policy pursued by the state in the media, on social networks.
  - To analyze the legislative and regulatory framework, harmonize national legislation that directly or indirectly affects the quality of life of Kazakhstani families.
  - Organize a single Internet resource on family policy, where you can post all the necessary and useful information related to the legislative framework, government programs, express information about decisions made, etc.
  - To provide for the possibility of building a constructive dialogue with the population through a feedback mechanism in the rubrics of consultations with specialists and experts.
- Discuss the most debated issues in society through online voting.
- Develop a typical structure of family development centers as a whole (with the presence of children's centers, resocialization centers for the disabled, family counseling (psychological and medical), mediation services, leisure centers) for different settlements (villages, district centers, regional cities). The creation of such centers solves a complex of problems related to the employment of the population, the development of social infrastructure, and the involvement of citizens in socially active projects aimed at uniting society.

2. International Experience in Family Policy

The Universal Declaration of Human Rights, considers the family as the main unit of society, requiring protection and assistance³¹. A modern understanding of the family takes into account the legal and social changes that have occurred in recent decades.

Three principles of human rights are especially relevant for the family: **equality and non-discrimination, the right to a life free of violence and the best for the benefit of the child**³². In international law, family protection is inextricably linked to the principle of equality and non-discrimination, especially in relation to marriage. Its application in the context of the family implies that all laws, policies and practices relating to the family should be adopted without discrimination against individual family members or any form of family³³.

International experience in family policy is based on the adopted UN conventions and other documents covering the sphere of family and family relations: Program of Action of the International Conference on Population and Development (ICPD)³⁴, UN Convention on the Rights of the Child (UNCRC)³⁵, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)³⁶, Beijing Platform for the World Conference on Women³⁷.

Despite the consolidation of standards for the protection of the family and its members in international legal acts, the influence of factors of the post-industrial society has determined new vectors for the development of not only social structures and institutions, but also private life organizations. Individualism is no longer a trend, but a reality in which life-solo is declared as a resource for creativity and self-realization of a person³⁸.

The study of the subject of the family actualizes the problem of not only understanding the role of the family in the formation and socialization of the child's personality, but also the problem of the

safety of the family in modernization of society. The transformation process of the traditional type of family is often called the «family crisis.»

The crisis of the family in the developed countries of Europe. Indicators of the crisis of the European family are the sociocultural processes associated with a decrease in marriage rates, an increase in the number of divorces, an increase in the proportion of children born out of wedlock, and liberalization of family morals and sexual morality. For example, the diversification of forms of family relations in Europe and America is evidenced by the legalization of legal rights and personal freedoms of citizens of same-sex marriage. In Finland and Sweden, 40% of respondents say that having two parents is not necessary for having a baby. In France, about 35% of the respondents consider the family a "relic" of past relationships. In China, there are three problems: an increase in the number of orphans, divorced families, and lonely old age. The total number of abandoned children in China approached one million in 2014³⁹.

The transformation of the institution of the family is regarded as a permanent, irreversible process, characterizing the changing role of the family and the balance of the social roles of men and women in society. The economic and social emancipation of women has a strong influence on this process. In a postindustrial society, the type of woman is affirmed for whom career, material independence become no less significant than motherhood and family⁴⁰.

In contrast to the proponents of the crisis model of the family, family modernization within the framework of the evolutionary concept is considered as an element of modernization of society. The emergence of modern family types is due to the values of the post-industrial society,

³¹ Universal Declaration of Human Rights. UNGA Resolution 217A of 12/10/1948, New York.

³² Sepúlveda, M. 2017. "A Contemporary View of 'Family' in International Human Rights Law and Implications for the Sustainable Development Goals (SDGs)." Discussion Paper No. 21. UN Women, New York.

³³ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. 1979. UN General Assembly, New York

³⁴ Program of Action of the International Conference on Population and Development. 1994. Cairo.

³⁵ Convention on the Rights of the Child. UN General Assembly. 1989. New York.

³⁶ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. 1979. UN General Assembly, New York

³⁷ Beijing Declaration by the World Conference on Women, Beijing, September 4–15, 1995.

³⁸ Eric Kleinenberg Life Solo. New social reality. 2014. ISBN: 978-5-9614-3309-8

³⁹ The crisis of the institution of the family in a post-industrial society: analysis of the causes and possibilities of overcoming / [Yanovsky K. et al.].— M.: IET, 2007.

⁴⁰ Vlasova N. V. Family in the modern world. Psychology and pedagogy of the family: Materials of the International scientific-practical conference (May 19–20, 2016, Saratov).— Saratov: Information Center Nauka, 2016.

orienting the individual towards self-realization and providing new opportunities for self-expression⁴¹.

According to a UN Women report (2019), just over a third of households worldwide (38%) are made up of couples with children of any age. But even these households are far from homogeneous and differ, for example, in terms of income or age difference between children. Almost two-thirds of all households have a different form, and almost a third (27%) of them are extended households, which may include, for example, grandparents, aunts or uncles. An equal number of households in the world — 13% each — are childless or consist of one person; 8% of single-parent families (84% of which globally are single-mother families), and 2% are families of heterosexual or same-sex couples without children who are not related⁴².

In the framework of the evolutionary concept, families discuss not a “family crisis”, but a “marriage crisis” — the transformation of marriage makes divorce a normal phenomenon and its attribute. Divorce is associated with the collapse of patriarchal relations and the development of egalitarianism. «The woman-keeper of the hearth, the male earner» ceases to be a role model of the family⁴³.

Since the 1980s, one of the most noticeable changes in the family institution of most regions has been the increase in the number of divorces. The liberalization of divorce laws in some developed countries has led to a decrease in the level of suicides among women, a reduction in the number of recorded cases of domestic violence and a decrease in the number of murders of a woman by a spouse⁴⁴.

The theory of family change, expanding the evolutionary concept — an alternative approach to modeling the family in the process of modernization and globalization. The most important assumption of the theory is that in the process of modernization of traditional cultures based on the interdependence of family members, they do not have to develop in the direction of an independent model of a “western” family. Instead, a family model of emotional interdependence can develop that combines ongoing emotional interactions in the family with a decrease in material interdependence and an increase in personal autonomy⁴⁵.

The value of individual freedom of choice of family roles, as a variant of ideal behavior in modern society indicates that a modern family cannot have a normatively acceptable ideal, but exists in various forms and relationships⁴⁶.

The family policy of various countries is aimed at a comprehensive strategy to ensure the viability of the family institution and especially children in any economic and political transformations, a comprehensive systematic solution to problems in the field of family relations, taking measures to preserve and strengthen the family institution and increase its social status in society, protect rights children.

The family policy of any state is national, since it takes into account national traditions, cultural and historical reality, ethnic specifics, and the experience of family traditions.

The family support policy is implemented in order to maintain the social well-being of citizens, but, as a rule, it has a demographic background: a decrease in the birth rate leads to narrowed reproduction of the population and its aging, which in the future threatens to decrease the market capacity and slow down economic activity, as well as an increase in pension load.

Most OECD countries in the last third of the twentieth century faced a problem of a sharp decrease in the birth rate and a change in the structure of the family towards a decrease, as well as an increase in the age of marriage of women, which reduces the childbearing interval. Currently, the total fertility rate (TFR) in OECD countries is 1.7 per 100 thousand live births, which is lower than the level of population replacement (2.0)⁴⁷.

Family support measures include various forms and sizes of benefits and can range from fairly modest to quite tangible. Various benefits or easing the tax burden on families, one way or another, are carried out in most developed countries, but it is almost impossible to assess the direct impact of such programs on changing fertility behavior. An insignificant effect of benefits on the increase in fertility is noted in comparison with the costs of these programs⁴⁸.

In industrialized countries, women play a significant role in the labor market. In most of them, there are either special state programs to support working mothers and pregnant women,

⁴¹ In the same place.

⁴² Families in a Changing World. UN Women Report, 2019. ISBN: 978-1-63214-156-9

⁴³ Left N. A. The evolutionary approach to assessing the crisis of the family // Psychology and Pedagogy: methodology and problems of practical application 2014. No. 38

⁴⁴ Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 3. New York: UN DESA Statistics Division

⁴⁵ Kagitcibasi, C. (2002). A Model of Family Change in Cultural Context. Online Readings in Psychology and Culture, 6 (3). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1059>.

⁴⁶ Vlasova N. V. Family in the modern world. Psychology and pedagogy of the family: Materials of the International scientific-practical conference (May 19–20, 2016, Saratov).— Saratov: Information Center Nauka, 2016.

⁴⁷ Doing Better for Families. OECD. 2011.

⁴⁸ Alzhanova A. K. The pro-natalistic policy of developed countries // Collection «Population 2000». UNFPA, 2001.

or legislation prohibiting discrimination against women in hiring⁴⁹. In recent decades, the practice of social payments to fathers for childcare has been expanding. This is due to the expansion of the policy of gender equality in the family and the greater participation of fathers in the direct education of children.

In general, the majority of family policy models are aimed primarily at protecting the rights and interests of children: protection from violence, eliminating inequality and poverty, and increasing access to state social services. Public investment in the development of children is considered the most profitable for sustainable development in the long term and can reach a significant amount of the country's GDP⁵⁰

Family policy of European countries (Germany, France, Scandinavian countries) is an example of the best practices of institutionalizing a modern family and modeling family policy in view of its sustainability and flexibility, the potential for modernization in new realities, responding to challenges of a regional and global nature.

The study of international experience in implementing family policy is necessary for the development and improvement of Kazakhstan's own model of family policy in order to adapt successful models in our socio-cultural, economic and political realities.

The most interesting for Kazakhstan was the analysis of the implementation of the state family policy of countries such as Sweden, Germany, France, Finland and Norway, in which family strategies have been successfully functioning, developed in accordance with the priorities of a fair and universal social policy.

The experience of Germany is exemplary in terms of the formation and implementation of social programs to support the family. The German Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth is responsible for the implementation of family state policies (family benefits, family member care services). The monthly child allowance is 192 Euros for each of the first two children with a slight increase for each subsequent child up to 223 Euros maximum. Additional benefits for each child are paid to families with low living standards. For working mothers (and more recently, for fathers), employers provide flexible working hours, 14 weeks of fully paid maternity leave; the maternity

leave allowance paid for 3 years is accompanied by a 2-month affiliate bonus. The country has developed a network of nurseries, kindergartens and other preschool institutions, which contributes to a high level of women's involvement in economic activity — 63.5% of working mothers with children under 6 years of age⁵¹.

The family policy of **France** is considered one of the most successful — thanks to state support, the birth rate and employment are increasing. The main directions are universality and sociality, providing systemic support of the state to families. There is the National Union of Family Associations, the National Family Benefit Fund — CNAF⁵², a system of services for caring for preschool children from 3 months from birth: collective nurseries, departmental nurseries, parent and family nurseries, certified and in-house nurses, etc⁵³. 16-week paid maternity leave and two paid years of childcare. 47% of French employers provide flexible employment for parents. A poverty index is monitored for the relevant family benefits. For those in need, benefits are provided for a child until the 20th anniversary, starting with the second child and a universal family loan for students until they reach the 25th birthday or get a job⁵⁴.

The concept of family policy in **Sweden** is represented by the so-called Scandinavian model of family policy. The basic principle of family policy is based on the paradigm of social security, expressed in subsidiarity. Swedish parents are among the most privileged in the EU in terms of a balance between work and family responsibilities. The employment rate of women and mothers is one of the highest in the EU — 80.6%, and the level of child poverty (18.3%) — one of the lowest. The country's family policy is aimed at supporting the double-income family model and ensuring the same rights and obligations with regard to family and work, both women and men. Generous expenses for family benefits (the first 13 months of maternity allowance — 80% of the last salary, the remaining 5 months at a fixed rate), flexible leave of up to 240 days for each parent to take care of young children, and affordable pre-school education (76.8% of children in 1–3 years old and 96.4% from 4 to 6 years old) are the main elements of politics.

The interests of the child are the guiding principle for financing Swedish family policy, which is to

⁴⁹ ibid

⁵⁰ Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. Prof Patrice L Engle, PhD et al. The Lancet. Volume 378, Issue 9799, P1339–1353, 2011

⁵¹ Germany: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPagelId=3642>

⁵² Family policy in France: the possibilities of applying successful experience in Russia. M.: M-Studio, 2012. Rybalchenko S. I., Prokofieva L. M., Yuryev E.

⁵³ A.V. The evolution of family policy in Europe: existing problems, priorities and practice <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-semeynoy-politiki-v-evrope-menyayushiesya-problemy-prioritety-i-raktiki>

⁵⁴ France: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPagelId=3641>

help improve the conditions for a good standard of living for all families with children and reduce the differences in economic conditions between households with and without children. In addition, the goal is also to expand the freedom of choice and empower parents, as well as to promote equality between male and female parents⁵⁵.

Finland's experience in modeling family policy demonstrates the responsibility of the state: increasing child benefits paid up to 17 years and the number of days of paid parental leave up to 158 days per family. Paid maternity leave for mother is 105 days, and for men 54 days. Free meals are provided at school and other educational institutions.

Finland has one of the lowest child poverty rates (15%) in the EU, and maternal employment is one of the highest (63.5%) - full-time work is common practice. State support for children and families is strong enough: family policy emphasizes the need to combine paid work with family life and ensure an adequate level of income for families. Access to state day care is guaranteed for all children under the age of 7 years, of which 1 year is free, and a generous system of family vacations and benefits helps parents cope with their responsibilities for raising children, while maintaining their work. Services for children and families are based on the principle of preventive support⁵⁶.

The results and effectiveness of family policy is to reduce mortality among children. Family Rehabilitation Centers operate in Finland, providing significant assistance in restoring family relations and returning one of the parents and children to the family⁵⁷.

Norwegian family policy is inseparable from gender policy, where the priority is to ensure equal rights for spouses and children in the family. **Norway** has almost the same model as in Sweden and Finland, which implements guaranteed social security for the family. Of particular importance in the implementation of family policy is the state social service for assistance and support to children and adolescents - "Barnevern", which is on guard of protecting the interests of the child, questions about guardianship, adoption, transferring children to other families⁵⁸.

According to the UNICEF report, family policy in the countries of the European Union is aimed at developing family values, institutionalizing the family,

increasing its well-being, protecting the interests of children. Among the countries that pursue a sustainable family policy with a high index of family well-being for 2018: Sweden, Norway, Iceland, Portugal. The report names another country, Estonia, in connection with its reforms of the parental leave system for childcare⁵⁹.

It should be borne in mind that family support programs are very expensive for the state budget. So, on average, OECD countries spend 2.4% of GDP on family benefits — from the maximum 3.5% of GDP in France, Hungary, Sweden and the UK to 1.5% of GDP in Greece, Korea, Mexico, Spain, Turkey and the USA⁶⁰. The main feature of all programs of OECD countries is the principle of universality, which applies to all families with children, including families of migrants who are provided with additional benefits. The main objective of the family policy of OECD countries is the eradication of poverty and inequality among children in accordance with the Convention on the Rights of the Child, the Sustainable Development Goals and other international obligations

The family model in **Japan** is the most traditional, preserving the Japanese values of family relationships. Family policy is built and implemented within the framework of the traditional institution of the Japanese family. State support is rather modest. Since the system of family values is based on the foundation of purity, female chastity, the society has an ambiguous attitude towards single mothers who are divorced. In recent years, Japan has seen a significant decrease in the birth rate, with an TFR of 1.41, one of the lowest among developed countries⁶¹. Experts suggest that this is due to the high level of education of women, active participation in economic activity and the traditional perception of gender roles in the family — Japanese men devote much less time to raising children. Japan's family policy is implemented as a social one, aimed mainly at supporting the elderly, which creates an imbalance in social benefits between young and old generations. In the context of the so-called "abenomics," the reform of the social sector, and with it the family social policy, still does not provide the desired realization of a "welfare society" in Japan⁶².

Family Policy Experience in Islamic Countries.

Family policy in the countries of the Islamic world is based on Islamic family law, the source of which

⁵⁵ Sweden: Policies and progress towards investing in children <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1248&langId=en&intPagId=3658>

⁵⁶

⁵⁷ <https://finland.fi/ru/zhizn-i-obshhestvo/v-finlyandii-seme-horosho/>

⁵⁸ Kalabikhina I.E., Fedotova O.A. Features of the policy of combining professional and family life of the population in European countries. https://archive.econ.msu.ru/ext/lib/Category/x0d/x2b/3371/file/7_Kalabikhina.pdf

⁵⁹ Family and Parenting Support Policy and Provision in a Global Context. UNICEF. 2015. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/01%20family_support_layout_web.pdf

⁶⁰

⁶¹ Sanda Yuki Japanese Family: Consciousness Changes, Order Remains // www.nippon.com

⁶² Miyamoto Taro Social Policy and Employment in the 21st Century // www.nippon.com

is the Koran and the Sunnah. The main trends here are the moral principles of the family, material support of the family and gender differentiation of family relations. Since the 19th century, in connection with the collapse of colonial systems, two trends have been observed in Islamic family law: a return to the rigid Sharia family path and partial reform (liberalization) of family relations under the influence of European values in relation to polygamy, divorce and inheritance (on the female side). In Islamic family politics, marriage is the foundation of a bond between a man and a woman. Extramarital affairs are prohibited and punishable.

In the United Arab Emirates, under the context of the country's strategic development, the «National Family Policy Program»⁶⁴ has been adopted, and women's rights are protected by the Constitution. The UAE's policy is aimed at socializing women, eliminating gender inequality, strengthening the institution of the family, which is in line with international obligations. There are organizations that ensure the realization of the opportunities and rights of women: the Ministry of Social Affairs; Supreme Council for the Protection of Motherhood and Childhood; Family Development Fund; Dubai Women's Organization; Supreme Council for Family Affairs; Dubai Foundation for Women and Children; The United Union of Women, etc.⁶⁵ In addition, family protection is provided by a special body - the Prosecutor's Office for Family Law. Family relationships are modeled within the framework of Sharia law: civil marriage is prohibited.

The state's social policy regarding the family is very generous, providing a comfortable life: interest-free loans for housing, weddings. For the birth of a male child a gift — 50 thousand dollars; a family in which three children write off all credit debts⁶³.

Family state policy in *Iran* is primarily demographic — the government intends to raise the birth rate from 1.8 to 2.0⁶⁴. There are programs that provide social benefits to poor, low-income families, preferential loans for housing, and increased subsidies for children. In addition to the state, various charitable organizations and religious foundations participate in the social welfare of families. The comprehensive implementation of Iran's social policy is adversely affected by international sanctions, however, support is constantly provided to families. The Iranian family model is based on Sharia family and marriage codes; there are various forms of marriage, such as temporary marriage or polygamous.

Family policy in *Tunisia* is constantly being reformed, it is in many ways advanced in the countries of the Arab world. Since the 20th century, a gender equality policy has been successfully implemented here, which has a positive effect on family relationships. Feminist movements foster reforms regarding personal freedoms and women's rights. Social projects in the field of family relations are mainly associated with helping poor families: education, healthcare. Tunisia ranks 48th in the ranking of social development, which indicates a positive trend in the reform of family relations⁶⁵.

Conclusions

- A comparative analysis of social policy experience in Europe, the Middle East and Asia shows that each of them has a national model of family policy, which is influenced by traditions, culture, religion, economics, society, politics and education.
- The family policy experience of various countries is diverse, taking into account their "country" characteristics, cultural, religious landscape, and the specifics of the economy, social and political life, sovereignty and privacy of the family sphere, values.
- The main problems that family policy is aimed at in different countries are related to the comprehensive support of the institution of the family, ensuring the conditions for proper socialization of young generations and opportunities for a decent old age.
- Studying the international experience of family policy shows that there is no ideal model: each country has its own specifics of building and institutionalizing the family, based on traditions, cultural and religious characteristics, the state of the economy, and values.
- The effectiveness of state family policy in resolving family issues abroad is associated with strengthening the institution of the family, the formation and preservation of family values, and the construction of national identity.
- The international practice of social welfare for families reveals a common problem — the fight against the family poverty index, which should be long-term. At the same time, experience in overcoming the dependent factor in the implementation of social policy is relevant.
- When implementing family policy in Kazakhstan, it seems necessary to take into

⁶³ <https://news.rambler.ru/other/39408780-v-kakoy-strane-rozhdenie-detey-prinosit-pribyl/>

⁶⁴ <https://news.rambler.ru/other/39408780-v-kakoy-strane-rozhdenie-detey-prinosit-pribyl/> 67Abbasi-Shavazi MJ, McDonald P, Hosseini-Chavoshi M. The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction. Dordrecht: Springer Netherlands; 2009.

⁶⁵ Rating of countries in terms of social progress. Research Information // <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>

account the positive experience of foreign countries, where family policy is built not according to the “dependent” consumer

format, but as an investment in family capital, since it is the only resource ensuring sustainable development of the country.

Recommendations

- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, together with the National Commission for Women and Family and Demographic Policy under the President of the Republic of Kazakhstan, to develop a national model of family policy, which will take into account traditions, culture, economics, society, politics and education.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to introduce the principle of universality, which applies to all types of families with children, including migrant families who are provided with additional benefits.
- The main goals of family policy should be: the eradication of poverty and inequality among children in accordance with the Convention on the Rights of the Child, the Sustainable Development Goals and other international obligations.

3. Family as an element of population policy

The demographic policy of the state is the basis of social policy and is closely related to the strategic objectives of reproduction and population movement, the development of the family institution, the implementation of the functions of parenthood — motherhood and fatherhood, and the protection of the rights of children and the elderly.

Strategies and approaches aimed at regulating the birth rate, creating conditions for improving the quality of life of families, socializing children, helping and supporting older generations, overcoming social inequality, etc. are based on knowledge of the socio-demographic structure of the population, the study of its state and trends.

The family is an important object of demographic research, as the main demographic events are related to the composition and size of the family.

The completion of the «second demographic transition» is observed in the industrialized world, to which fast-growing countries, including Kazakhstan, are joining. The first demographic transition in the second half of the 20th century was marked by a sharp decrease in the birth rate and an increase in life expectancy

The second demographic transition predicts single-line changes in the direction of very low birth rates and the diversity of union and family types. The main driving force behind these changes is a powerful, inevitable and irreversible shift in relations and norms towards greater individual freedom and self-realization.

The second demographic transition is associated with fundamental shifts in the life cycle of a modern person and in the system of individual

marriage and family planning, with the expansion of freedom of choice of a marriage partner and forms of life together, with a more responsible approach to the consequences of sexual relations, with higher planning efficiency than before the timing of the appearance of offspring — in a word, with the increased capabilities of each person to control his individual demographic fate. The main consequences of the second demographic transition are — weakening of marriage as the only type of family structure, due to the high level of divorce and the growth of cohabitation; the emergence of various forms of families and the departure from the concept of “traditional family”, increasing the age of marriage and the beginning of motherhood — the modal age is moving from the age group of 20–24 years to the age group of 25–29 years (and in some countries even to the age group of 30–34 years).

In modern demographic studies, there is a clear desire to reveal the connection between demographic development and the state of the family, introducing the family factor in the description and analysis of the individual components of population reproduction. At the same time, there is a noticeable tendency to consider the family life cycle and reproduction of families as a whole as a process synthesizing all private demographic processes.

The latter area of demographic analysis is becoming relevant, because, on the one hand, the demographic transition is associated with changes in the structure and functions of the family, and on the other, changes in the family are becoming increasingly important for planning and forecasting⁶⁶.

3.1. Family types

A variety of types of families is presented in Kazakhstan, both in quantitative and qualitative characteristics. Families are classified by the number of family members, by the number of children in the family, by age of marriage and marriage status.

According to the population census of the Republic of Kazakhstan, there are 4,022,388 families (of which 2,233,496 are urban, 1,788,892 are rural)⁶⁷ in Kazakhstan in 2009. By the number of family members:

⁶⁶ Volkov A.G., Soroko E. L. Simulation model of the demographic development of the family. // Demographic processes and their patterns. Ed. A. G. Volkova. M.: Thought. 1986

⁶⁷ Committee on Statistics of the MNE. Request for statistics dated 08/04/2019.

Table 1. Family types by the number of family members

	Total		town		village	
	number of families	%	number of families	%	number of families	%
2 people	1 212 311	30,14%	773 985	19,24%	438 326	10,90%
3 people	1 073 250	26,68%	653 646	16,25%	419 604	10,43%
4 people	922 060	22,92%	499 535	12,42%	422 525	10,50%
5 people	471 724	11,73%	203 073	5,05%	268 651	6,68%
6 people	225 389	5,60%	73 750	1,83%	151 639	3,77%
7 people	77 186	1,92%	19 679	0,49%	57 507	1,43%
8 people	25 387	0,63%	6 123	0,15%	19 264	0,48%
9 people	8 986	0,22%	2 208	0,05%	6 778	0,17%
10 and more people	6 095	0,15%	1 497	0,04%	4 598	0,11%
Total	4 022 389	100%	2 233 496	55,52%	1 788 892	44,48%

Almost 80% of families in Kazakhstan consist of 2-4 people. Of these, 47.91% live in the city, and 31.83% in the countryside. As you can see, the trend of urbanization associated with a reduction in family size is clearly visible in Kazakhstan.

In 2018, a total of 137,797 marriages were registered in the Republic of Kazakhstan, including 95,964 marriages in urban areas and 41,833 marriages in rural areas. The overall marriage rate was 7.54. The number of divorces (broken up families) in 2018 was 54,797, including: in the city - 41,122, in the village - 13,675. The total divorce rate was 3.0. In the city, the number of divorces amounted to 42.9% in relation to marriages, and in the village 32.7%. According to experts of The Economist, Kazakhstan is among the ten countries in the world in terms of divorce rates⁶⁸.

Family statistics are affected by internal migration processes associated with a significant flow from village to city. In total, 1,020,535 people arrived from the village to the city⁶⁹ from 2014 to 2017. These figures indicate a high urbanization rate in Kazakhstan.

Studying the results of a sociological study provides an opportunity to study the motives, needs,

interests of Kazakhstanis in relation to family and marriage, children and their education.

The majority of respondents at the time of the survey were registered, in the Civil Registry Office - 65.7%; 5.5% live without registration, in a "civil marriage", 2.6% are in an unregistered religious marriage; 1.4% have a second wife (current); 0.9% practice guest marriage. 12.6% of respondents are divorced; 4.8% are single; 3.7% widowed; 2.1% do not live together, but are not divorced. The survey data show that the demand for family and marriage relations remains high: 7.54 compared with some developed countries (eg Belgium, Italy, the Netherlands), where the overall marriage rate has decreased to 3-4 marriages per 1000 inhabitants.

A new phenomenon for Kazakhstan is unregistered religious marriage, the presence of a second wife, "Tokal" and "guest marriages". The further development of these family relationships must be studied in dynamics.

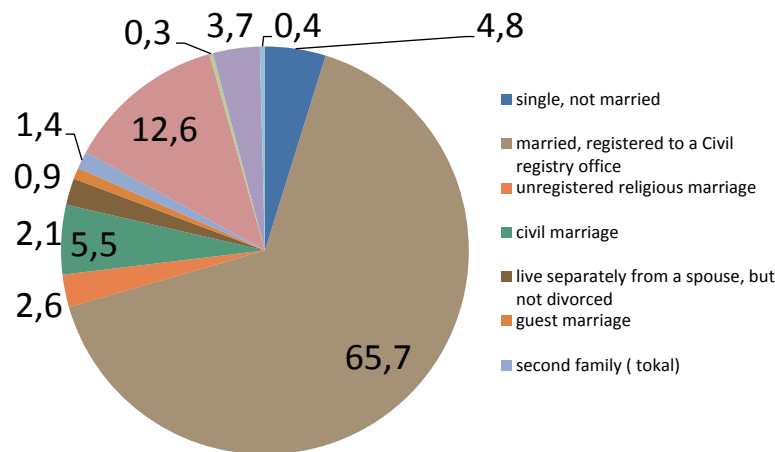
68 The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>

69 Committee on Statistics of the MNE. Request for statistics dated 08/04/2019.

Figure 7. Marriage status of respondents

72.9% of respondents believe that marriage must be registered in the Civil Registry Office, do not consider it mandatory - 13.2%, for 13.7% this point does not matter. The respondents' attitude towards unregistered marriage is mostly neutral (40.1%), one in three (34.9%) is negative, only one in six (15.2%) approves this form of marriage and family union. Attitude to the practice of cohabitation before marriage was rejected by 41.3%, support - by 31.4%, difficulties - by 27.2%.

A positive attitude towards the fact that some women consider marriage not mandatory and deliberately go to the birth of children "for themselves", out of wedlock - in 20.3%, neutral - in 35.2%, negative - in 32.9%, found it difficult to answer - 11.6%.

The approval of a marriage contract is recognized by high-income informants in all regions of Kazakhstan.

The attitude to the decision of a woman to give birth outside of marriage is more loyal in the central, northern, eastern regions. In the western and southern regions- it does not find support.

Attitude to guest marriage in all studied regions of Kazakhstan is not supported.

Interethnic marriages are not supported in the southern and western regions of Kazakhstan. In the central, eastern and northern regions, the attitude towards interethnic marriages is loyal. In the southern and western regions, informants refer to the earlier age of women for marriage. In the central, eastern and northern regions of Kazakhstan, they substantiate the age of marriage by the need to get an education, a profession.

In the southern and western regions of Kazakhstan, the family is mainly regarded as a function of procreation, in the central, eastern and northern regions, existential motives are added to the motives of creating a family (the meaning of life, overcoming loneliness, etc.)

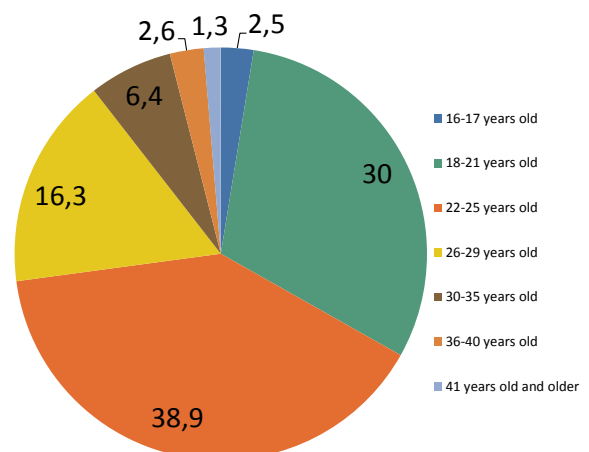
Thus, the value of a registered marriage remains high in Kazakhstani society, despite the fact that serious trends have already appeared in the practice of various family-marriage relationships without official registration, as is the case in many developed countries. Presumably, this is due to high legal liability and mutual economic obligations between the spouses. When choosing a partner and decid-

ing to create a family, the institution of marriage and family relations appears from the standpoint of traditional values. The motives of love, support, mutual understanding, desire to have children dominate. When deciding to create a family, the approval of relatives and the coincidence of values are important.

The analysis of opinions in the assessment of marriage and motivation indicates the prevalence of its traditional understanding. Marriage is seen as a union of a man and a woman, built on mutual respect, responsibility, trust, love and the desire for the birth and upbringing of children.

The list of reasons and motives for ending a marriage is expanding, and the emphasis is shifting from material (lack of finances, lack of accommodation with housing) to psychological (interference by relatives, adultery, rejection of values (egotism, individualism), immoral behavior, domestic violence and cruelty. A new trend is the influence of social networks and the Internet (27.8%) on the crisis of family-marriage relations.

Figure 8. Age of marriage

One of the important demographic characteristics of a family is the age at marriage. According to the opinion poll, the peak age for marriage is the age of 22-25 years - 38.9%, then 18-21 years - 30.0% and 26-29 years - 16.3%.

Although there are regional differences, residents of the Mangystau region most often enter into early marriages (9.5% of respondents married at the age of 16-17). The largest number of those survey participants who marry after 35 years old live in Almaty.

Marriages at the beginning and middle of reproductive age indicate a rather high demographic potential - younger spouses can reproduce more children.

Depending on the number of children, demographic statistics distinguish childless, one-child,

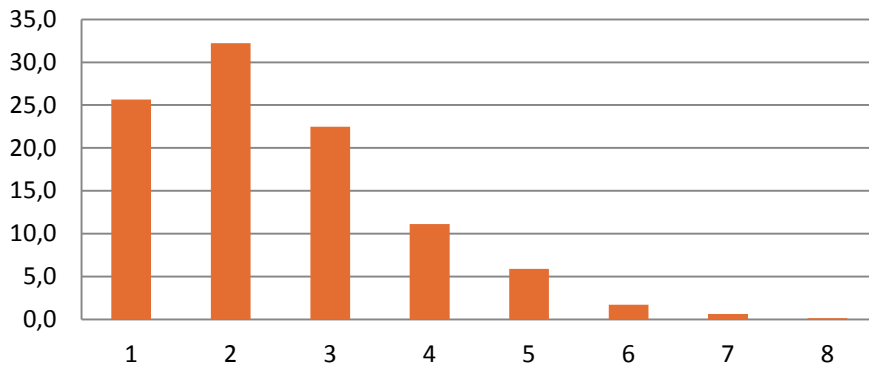
small-child (2 children), middle-child (3 children), and large (from 4 or more children) families.

92% of respondents consider the presence of children in it to be a mandatory factor of the family, 3.5% believe that the presence of children is «rather not necessary», and only 4.4% deny their need.

83.6% of respondents have children, 1.9% expect a first child, 0.8% expect a first child, 13.8% have no children. 52.9% of respondents prepared and 47.1% did not prepare for the appearance of the child in advance.

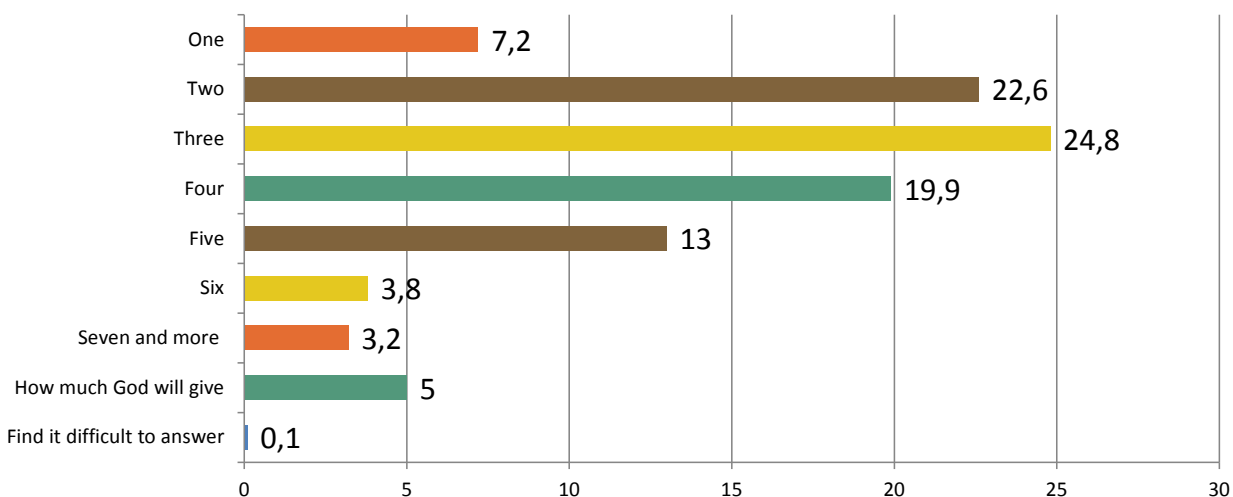
If we consider the regional specifics, then during the study it turned out that those respondents who have only 1 child live most of all in Nur-Sultan city, East Kazakhstan, Kostanai oblasts. Those who have 4 children live most in the Turkestan, Atyrau and Mangistau regions of Kazakhstan.

Figure 9. Number of children in a family

Setting on the number of children tends to be a mid-child family. Families with 2 children prevail - 32.3%, then with one child - 25.6% of families, with three - 22.5%.

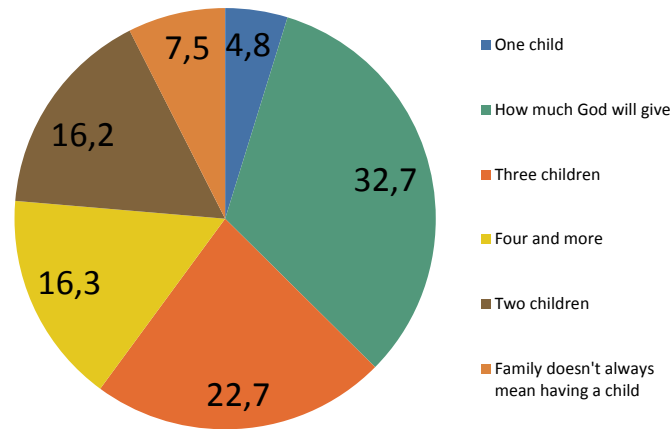
Figure 10. Planned number of children

The number of children planned by the respondents shows a high demand for an average family: 24.8% are planning three children, 22.6% - two, 19.9% - four, 13% - five, 7.1% - one child, 3.8% - six, 3.2% - seven or more. Only 0.1% find it difficult to answer about the number of planned children, 39.4% do not plan..

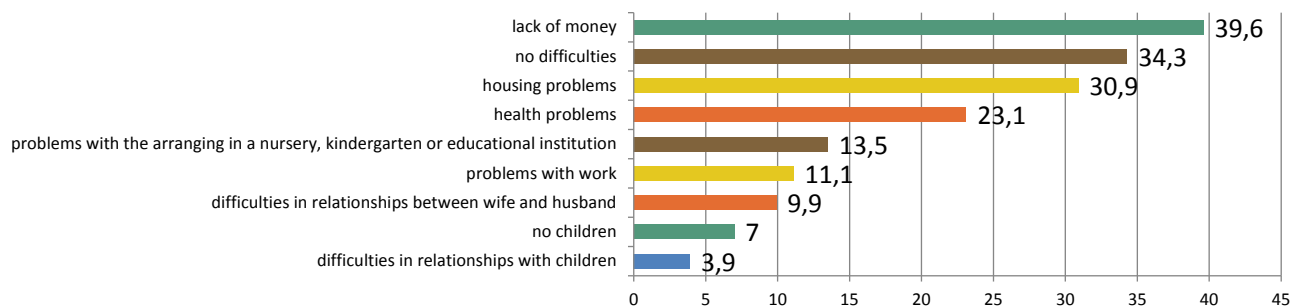

Figure 11. The optimal number of children

The optimal number of children in the family, in the opinion of Kazakhstanis, is set by a will from above: “how much God will give” - 32.7%. 22.7% call three children optimal, 16.3% - four, 16.2% - two, 4.8% - one child. 7.5% believe that family does not always mean having children.

Figure 12. Difficulties encountered after giving birth

In all the studied regions, difficulties similar in tendencies that appear in connection with the birth of a child are named. Particularly often, housing difficulties occurred in families from Nur-Sultan city (38.5%), Kostanay region (37.9%), and Zhambyl region (33.3%). Financial difficulties were most often indicated by respondents from regions such as Kostanay oblast (59.5%), Nur-Sultan (51.6%), Akmola oblast (46.9%). Health problems were most often indicated by respondents from Turkestan oblast (41.8%), Shymkent (36.4%), Zhambyl region (35.2%).

After the birth of a child, 2/3 of the families face a complex of financial (lack of money, lack of housing), physiological (poor health) problems. In total, 34.3% of the respondents did not experience difficulties related to the birth of a child. As children

grow up, difficulties arise with placement in preschool and educational institutions, difficulties with work, and difficulties arise in psychological relations with children.

Conclusions

- In the attitudes towards the number of children, a variety of opinions was expressed, but the majority of respondents are inclined to an average family. An insignificant part of the respondents have no desire to have children; they do not consider their presence as a basic family strategy.
- The growth of divorces is explained by the fact that modern women are increasingly not going to endure unequal relationships in marriage, violence, irresponsibility of the spouse. Often, their economic status is not inferior to men's. Women decide to divorce without dramatizing the situation.
- Attitude towards unregistered marriage is loyal, but concerns are formulated about the risks of infringement of children's property rights if such an union breaks up.
- The attitude to the decision of women to give birth outside of marriage — “for themselves”, divided the positions of informants into opposite. The woman's decision is supported and justified by such motives as the inability to create a marriage, age barrier, overcoming loneliness, preparation for care in old age. Rejection is associated with ideas about the status of women in the system of traditional family-marriage relations, stereotypes and

rejection of this decision, condemnation and sanctions by relatives.

- The marriage contract is not yet perceived as a guarantee of ensuring equal property rights in the event of a divorce, and, in general, is of little significance. One reason is the lack of property.
- Attitude towards civil marriage is mostly sharply negative in connection with traditional value motives about the chastity of a girl. Younger respondents very carefully formulate

the possibility of premarital relations, explaining this practice by the expansion of experience and breakdown of feelings.

- For middle and older respondents, Western values, propaganda of free relations, non-traditional forms of marriage, relations of irresponsibility and independence in choosing and changing marriage partners, immersing young people in virtual communication, and striving for a beautiful and easy life causes disapproval of young people.

Recommendations

- Local executive bodies to regularly monitor the situation of families, taking into account the stratification, ethnic and gender component. Based on the monitoring results, issue an analytical report;
- Local executive bodies to develop a “map of types of Kazakhstani families” taking into account the regional, stratification, ethnic and gender component.
- The state structures responsible for the implementation of family policy to develop differentiated non-material measures of social policy taking into account the type of family, place of residence, status, gender and ethnicity.
- The Ministry of Health of the RK to provide free access to childless families, including those with disabilities, to new reproductive technologies (IVF).
- The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan to strengthen work in the southern and western regions of Kazakhstan to provide advisory and medical support to mothers and children.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to maintain social and medical benefits for families with a disabled child over 18 years of age.

4. Family as an object of social security

The economy of the family, the realization of the needs of its members for tangible and intangible benefits: housing, food, clothing, organization of life, means of transportation, education, health, etc. is associated with the functioning of the family as a household⁷⁰.

The state keeps a record of the composition and structure of households in order to develop and apply social policy measures, maintain and create favorable conditions for the development of Kazakhstan families.

The international trends in the household structure are as follows: couples with children (of any age, including adults) make up 38%, extended families (three-generation) — 27%, childless couples — 13%, single-person households — 13%, single-parent families — 8%, families with people who are not related — 2%⁷¹.

Households are kept differently in Kazakhstan, which greatly complicates the analysis of the real situation of Kazakhstani families in the whole variety of their types and forms

Household statistics by type⁷²

Extended families or households where the older generation lives together with their children and grandchildren account for 1,311,265 (including: 714,763 in the city and 596,502 in the village).

Nuclear households represented a total of 2 321 978 families (of which: 1 402 169 — in the city, 919 809 — in the village). The total number of households consisting of a married couple with

⁷⁰ Analysis of the system of social benefits for children and families with children in Kazakhstan. UNICEF 2015u report / <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/656/file/Publication%20.pdf>

⁷¹ Progress of women in the world in 2019–2020. A brief summary. Family Report in a Changing World: UN Women.— 2019. <https://www2.unwomen.org/-media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-executive-summary-en.pdf?la=ru&vs=5028>

⁷² According to the results of the 2009 national census (<http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>)

and without children is 1,800,992 (including: 1,045,440 in the city and 755,552 in the village). Single-parent households consisting of a mother with children — 452 730 (including in the city — 313 639, in the village — 139 091). Single-parent families consisting of a father with children — 68,256 (including: in the city — 43,090, in the village — 25,166).

Large families (households with 4 children or more) total 234 190 (including: in the city — 66 238, in the village — 167 952).

There are 86 956 families with disabled children under the age of 18, and 593 069 with adult disabled people (over 18).

In Kazakhstan, 49.3% of households are headed by women, and 50.7% by men. Families with grandparents and the head of the household are people over the age of 55 make up 19.7%, including: in the city — 15.3%, in the village — 26% of the total family structure.

Households consisting of people of the same nationality total 3 192 601. Including: Kazakhs — 2 075 434, Russians — 860 436, Uzbeks — 71 850, Uyghurs — 37 329, Ukrainians — 28 215, Tatars — 22 772, Koreans — 7 312, Turks — 14 426, other ethnic groups — 12 501, Azerbaijanis — 12 211, Germans — 9 180, Dungans — 7 198, Kurds — 5 651, Tajiks — 4 911, Chechens — 4 516, Belarusians — 2 942, Poles — 2,901; Kyrgyz — 2,81679⁷³

According to official statistics, a particularly difficult situation is developing for families with adult disabled people (over 18 years old), of which there are 593,069 people in Kazakhstan, in single-parent households consisting of mothers with children, of whom 452,730 and large families living in rural areas — 167 952 people. These categories are practically not taken into account in social policy measures; we do not have information about how financially secure they are, whether they have access to social, medical, educational services; What strategies do they use to ensure the well-being of children? Extended, nuclear, single-parent families and families with children with disabilities or relatives with disabilities have different needs, cost structure and opportunities,

which should differentiate the state social policy of supporting families and determine its priorities. In market conditions, it is important to understand the structure and economy of the family as a household: the parent and grandparent families provide starting financial and economic opportunities in obtaining education, acquiring housing, having initial capital and other tangible and intangible assets.

The number of recipients of state social benefits for disability (520,146) and survivors (259,441) is given in the sum of two categories of recipients — civilians and law enforcement officers⁷⁴.

Since 2020, it is planned to revise approaches to the payment of state social benefits for all categories of recipients, depending on the length of service in the system, the degree of loss of health, changes in the coefficients in the number of dependents and other parameters.

Aggregate family income is often enough only to meet basic needs — food, utilities, credit, rent, transport and communications. The costs of raising and educating children, starting from preschool age, are a burden for low- and middle-income (by Kazakhstan standards) segments of the population. A third of Kazakhstanis lack financial resources due to the availability of loans and debts; one in five has modest savings; every twelfth saved up on a financial pillow that allows you to live for a year without lowering the level of consumption⁷⁵.

Having a modest housing (house or apartment), the overwhelming majority of Kazakhstanis do not have their own business, and sources of income are not diversified and depend on low base wage rates.

The standard of living of Kazakhstan people exposes the problems of social inequality, the poverty level, according to various estimates, reaches 40% -55%^{76,77}, survival occurs due to the redistribution of resources of social capital in the immediate environment and is manifested as resource assistance in the form of finances, products, clothes; non-material assistance in the form of the provision of professional, transport and other services; informational assistance in the form of active use of social capital — assistance in finding employment, the necessary connections and acquaintances, as psychological assistance and emotional empathy.

⁷³ According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan //http://stat.gov.kz/ Access date 09/27/2019

⁷⁴ 80The data of the Ministry of Labor Protection of the Republic of Kazakhstan published on the website of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (http://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/7)

⁷⁵ 81The standard of living of Kazakhstanis and the problems of social inequality.— Almaty: Research Institute of International and Regional Cooperation at the Kazakh-German University, 2015.— 236 b. = 236 s. ISBN 978-601-7561-04-847

⁷⁶ https://24.kz/ru/news/policy/item/296505-predlozheniya-po-obespecheniyu-sotsialnogo-blagopoluchiya-obsudili-v-pravitelstve

⁷⁷ https://inbusiness.kz/ru/news/chislo-bednyh-v-kazahstane-zanizhenno Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 06/26/2019 http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-merah-po-snizheniyu-dolgovoi-nagruzki-grazhdan-respubliki-kazahstan

Since the beginning of 2019, the Government of the Republic of Kazakhstan has been taking measures to ensure social well-being and support for vulnerable segments of the population, including through the provision of targeted social assistance to low-income and large families, closing credit obligations of the poor, for which 4.8 trillion tenge is expected to be allocated from the republican budget⁷⁸.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic

of Kazakhstan, the average annual structure of income and expenses reveals a large share of expenditures on housing and communal services (6.8%), on repayment of loans and debts (4.1%) compared with expenses on education (2.1%), healthcare (1.8%), for leisure and cultural services (1.1%). A clear imbalance between the structures of income and expenses is observed between the city and the village, which indicates a significant distance in the quality of life of urban and rural residents⁷⁹.

Table 2. The structure of income and expenses of the family

Indicators	Total	%	town	village
Income per family member (cash income per capita per year, tenge)	629 033	-	726 475	495 882
Family expenses for each family member (cash expenditures per capita per year, tenge)	614 373	-	711 552	481 582
Expenditures of a family (population) on education, on average per capita per year, tenge	11 977	2,1	15 782	6 777
Expenditures of the population to repay the loan and debt, on average per capita per year, tenge	24 989	4,1	30 998	16 779
Expenditures of the population for utilities, housing maintenance and repair, on average per capita per year, tenge	38 587	6,8	51 592	20 821
Expenditures of the population on health care, on average per capita per year, tenge	10 542	1,8	13 792	6 101
Family expenses for entertainment, leisure				
leisure and cultural services, on average per capita per year, tenge	6 103	1,1	9 476	1 493
restaurants, cafes and similar establishments, on average per capita per year, tenge	6 268	1,1	8 264	3 542

In all regions, informants call a different range of proper family income. A tendency has been identified: the lower the household income, the lower the level of claims for the desired income (the amount is 50,000 tenge per family member). Middle-income families call the need for 80,000-100,000 tenge per family member). Conversely, representatives of high-income families note the need to increase it without restrictions.

Provision of household with household appliances: refrigerator - 100%, personal computer - 100%, television - 55.4%. The share of Internet users in the total number of people aged 6 years and older, regardless of the place of connection (including mobile Internet) is 78.9%. 3,474,200 users have a privately owned land plot; the area of private-

ly owned land is 4,627 thousand hectares. Only 36.2% of households have a car.

According to the MNE of the Republic of Kazakhstan, the provision of housing for the population indicates the predominance of the housing sector. The number of square meters per 1 family member is small: half of Kazakhstanis have from 9 square meters to 20 square meters. the remaining half - from 20 square meters and above.⁸⁰ For types of home improvement, 100% security was noted only for electricity. 1/5 of the population is not provided with water supply, more than 40% do not have a central sewage system, 45% do not have a bathroom. The current topic remains the gasification of Kazakhstani dwellings.

The problem with the material and financial status of families was expressed by respondents in a

⁷⁸ Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 06/26/2019 http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/omerah-po-snizheniyu-dolgovoi-nagruzki-grazhdan-respubliki-kazahstan

⁷⁹ According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan // <http://stat.gov.kz/> Access date 09/27/2019

⁸⁰ ⁸⁶ According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan // <http://stat.gov.kz/> Access date 09/27/2019

questionnaire survey and in a focus group study. Family incomes per month - salaries, scholarships, allowances, pensions etc. (taking into account the income of each family member), extremely low values are found: in 65.5% of those surveyed, from 42.5 thousand tenge to 170 thousand tenge per month.

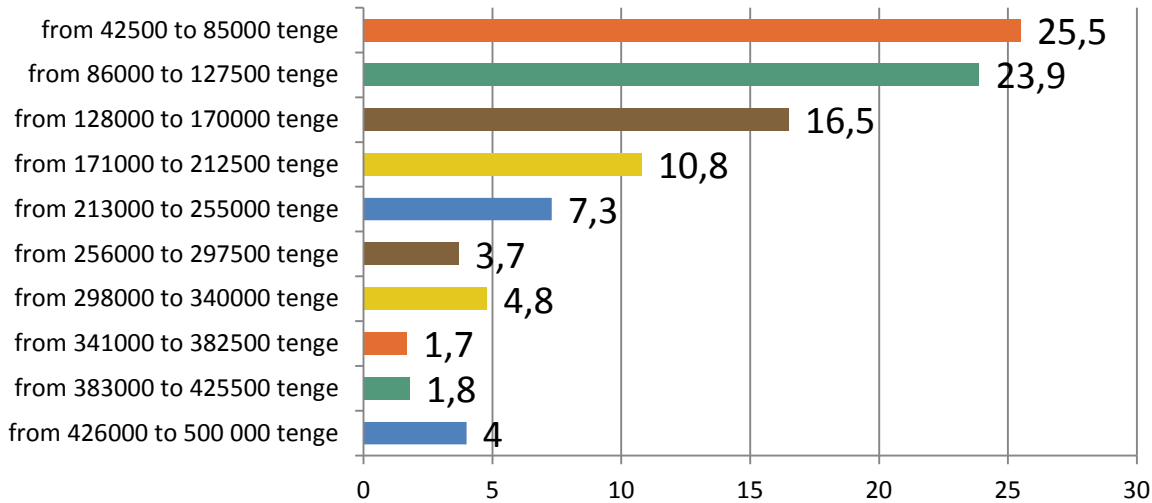
The following opinions were expressed in focus groups:

“... for young people - this is financial instability, this is the lack of their own housing, this is the lack of a profitable part: profession or work”;

“Both spouses work, but when a child appears and it begins that there is not enough money, the apartment must be rented. To a greater extent - this is a financial problem ...»;

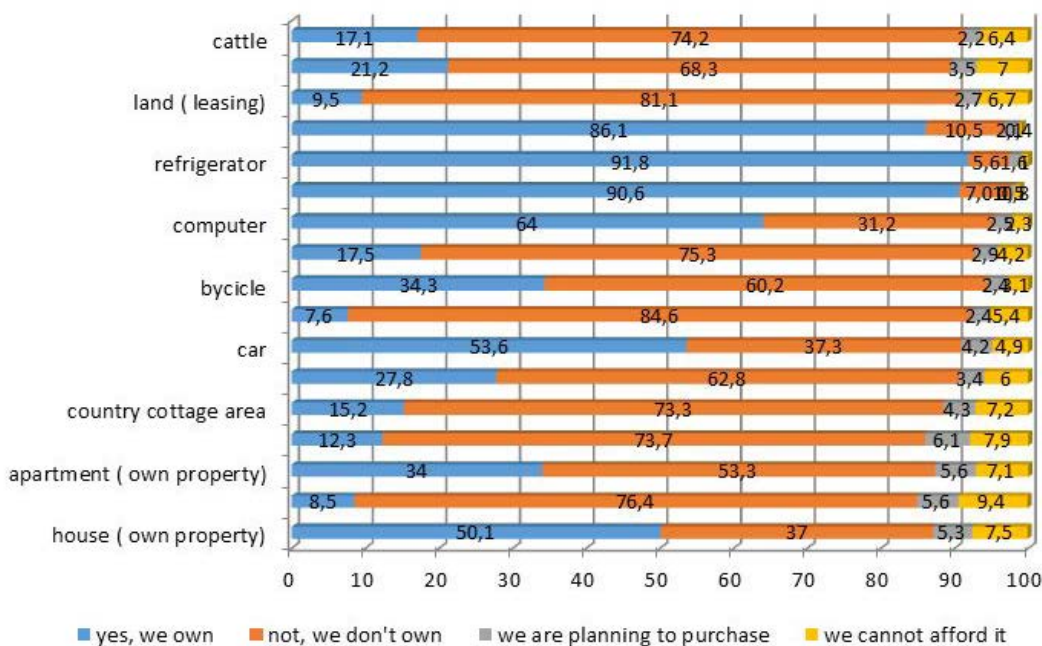
“Education has risen in price, we need tutors, uniforms, and books. An average of 100 thousand is needed to collect one child ...» .

Figure 13. Family income

The results of the sociological measurement reveal a wide range of respondents' opinions on the required income: someone needs 150,000-200,000 tenge, and someone says that 1 million tenge will be small, taking into account the diverse needs for vital goods, housing, health, raising and educating children with a constant increase in prices, income inflation. The modest economic assets of Kazakhstani families, the manifestation of intentions and opportunities for their expansion shows that the scale of non-ownership is much larger than possession⁸¹.

Figure 14. What does your family own?

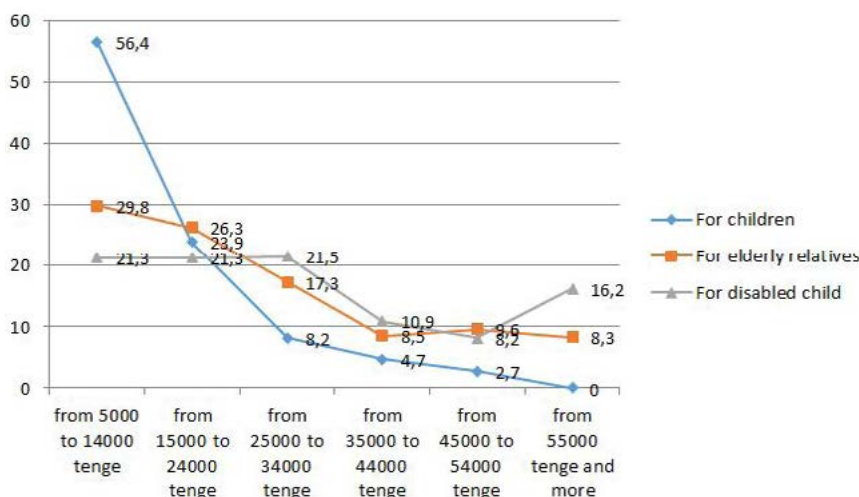

81 Family size as a factor of poverty.. <https://ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/651-razmer-semi-kak-faktor-bednosti>

Figure 15. Monthly medical costs

38% of families have elderly relatives who need medical services, 22.2% of Kazakhstani families receive benefits for minor children, 9% of respondent families have minor children with disabilities, 7.9% take care of elderly relatives and 4.5 % receive benefits for elderly relatives with disabilities. The structure of expenses for medical services for sick children, elderly relatives and children with disabilities shows their high cost level.

The following opinions were expressed in focus groups:

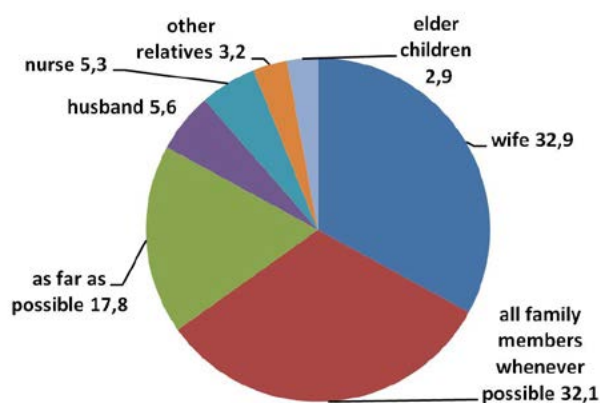
«... when you spend... 20,000-30,000 per month (for medical services for a disabled child). Sometimes more ...»;

«I'm watching my parents. They do not live with us, but very often have to travel, visit them. Every day to call ...»

«Today I went for pills. 10,000 only per tablet per month».

Such data necessitate the identification of individual family groups that need additional support in the context of social policy. There is such a definition as a family in a difficult life situation. According to the Law of the Republic of Kazakhstan “On Special Social Services”, Article 6 defines “The grounds on which a person (family) may be recognized as being in a difficult life situation”. Difficult life situation - a situation recognized on the grounds objectively violating the life of a person (family), which cannot be overcome independently⁸². **Respondents noted that the pensions and benefits allocated by the state are not enough to fully treat and maintain the health of particularly needy family members, and indicated the high cost of medicines and medical services.** The presence in the family of children with disabilities, elderly relatives significantly reduces the potential of adult family members as workers..

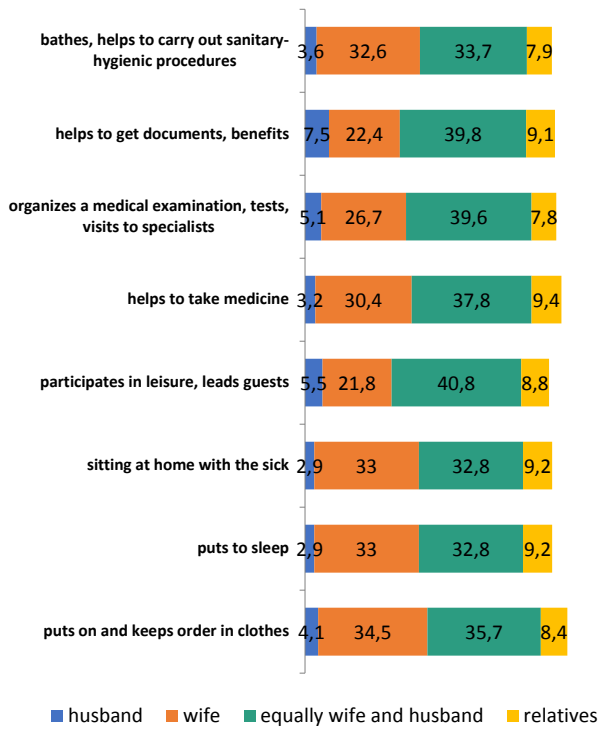
Figure 16. Who cares for a child with a disability?

Caring for a disabled child and elderly relatives is carried out around the clock, therefore, almost all family members (32.1%) participate in it, and the main responsibility for caring for a child with a disability is with the mother and wife (32.9%).

82 Such data necessitate the identification of individual family groups that need additional support in the context of social policy. There is such a definition as a family in a difficult life situation. According to the Law of the Republic of Kazakhstan “On Special Social Services”, Article 6 defines “The grounds on which a person (family) may be recognized as being in a difficult life situation”. Difficult life situation - a situation recognized on the grounds objectively violating the life of a person (family), which cannot be overcome independently⁸⁸

Figure 17. Who cares for elderly relatives?

Caring for elderly relatives reveals a significant proportion of the equal division of responsibilities for caring for the elderly between husband and wife, but, nevertheless, women are more likely than men to bear this burden.

Data analysis reveals problems associated with the state and satisfaction of the material needs of families. They are due to the low income level of the overwhelming number of Kazakhstani families, the disparity in incomes of citizens and villagers, and the regional uneven development as a whole. During the approval of the market structure, tendencies appeared associated with the rejection of the equalization system of social security and the transition to a differentiated one. Free social services are commercialized: the medical sector is partially privatized, the services in it are paid. The public sector of medical services remains free, but their list and quality do not always satisfy the population. Therefore, the population is forced to pay additional costs for treatment, diagnosis and prevention.

The following opinions were expressed in focus groups:

"... I understand that all programs went for large families. But other families remained aloof. Everything is for large families now, and the rest are watching how they help large families. It is not right. It should not be...";

"... now a lot is being done for the family, just one category of families is affected, while other categories are left overboard."

The system of upbringing and education is also partially privatized. The services of pre-school ed-

ucation, school and university education are provided in both the public and private sectors of the economy. The population has a choice, but there is no possibility of its implementation. Centers for the development of children for school preparation, additional classes in subjects and areas of development of a child's personality (art, sports, music, dance, a foreign language) in state schools are paid. Effective school preparation and socialization during school years become inaccessible to all families with below-average incomes. Education, treatment in non-governmental institutions is available only to families with incomes well above average.

The opinions of the focus group participants revealed the following trends:

- insufficient total household incomes for consumption,
- inaccessibility of state housing lending programs due to low incomes,
- inaccessibility of kindergartens (both public and private) due to limited family income,
- difficulties in providing children with preparation for school due to the high cost of clothes, shoes, and office supplies.

Government agencies need to move away from the model of paternalistic family policy, when citizens form expectations that the state should take care of their families, their provision, provision of work, social security, housing, education, and medicine. In a liberal economy, the state should not take responsibility for the economic situation of the family. The state should provide a differentiated and affordable range of social services that will allow the family to have a fairly high standard of living, combine family and work, plan the birth of children, and return to the labor market. The tools of modern family policy include such indirect, service types of assistance as:

- State program for the retraining of women on maternity leave;
- free psychological counseling for parents;
- one-time financial assistance to families in difficult situations;
- assistance in drawing up benefits;
- tax benefits;
- free provision of speech therapy, speech therapists and other specialized specialists;
- assistance to women and children in case of domestic / domestic violence;
- organization of leisure activities for children.

As a rule, indirect types of assistance are less known to parents. The main reason for the low popularity of service types of assistance is that parents expect mainly financial assistance from the state, and they prefer to solve all other problems with the help of social connections and networks. The importance of such measures as psychological counseling and retraining of women on parental leave is quite high, given the problems of adaptation to the new

parental role that many women face after the birth of a child, as well as the loss of their competitiveness in the workplace due to prolonged absence in the labor market due to the birth of a child and care for him. If parents, especially women, were focused on independently solving problems related to childcare, they would expect the state to develop an infrastructure that organizes childcare, creates conditions for the mother to be able to optimally

combine professional and parental duties and not leave the labor market after the birth of a child. In these conditions, the psychological support of parents and the possibility of retraining would be in demand by citizens with family responsibilities. However, at present, these types of support for families with children are not relevant to the needs of citizens with family responsibilities⁸³.

Conclusions

- Against the background of the structural restructuring of the economy, underemployment, and increased migration, there is an increase in poverty that reduces the quality of life of families and restricts access to basic needs (affordable housing, education, medicine).
- Large families, single-parent families and families with disabilities, families caring for elderly relatives find themselves in a critical situation - the size of payments made does not cover the necessary expenses.
- The measures taken to increase social payments do not change the situation systematically, as they do not keep pace with inflation. Survival of families with low incomes occurs due to the resource support of relatives and friends.
- State social policy is reactive and requires new approaches and solutions.
- The state cautiously declares its intention to move away from the paternalistic model of family policy, urges citizens to take responsibility for the resource development of families, but the population does not have the ability to solve the whole range of problems that have arisen and there is great hope for state support.

Recommendations

- Introduce into Kazakhstani legislation and strategic development programs (in particular, the "Code on Family and Marriage", "The Concept of Family and Gender Policy in the Republic of Kazakhstan until 2030", "Housing Code", "Labor Code", "Nurly Zher", "Kazakhstan 2050", the Code "On the Health of the People and the Health Care System", the Law "On Education") all types of Kazakhstani families, with the provision of a differentiated type of social services (material and indirect).
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to develop a differentiated system of social support for families providing care for elderly relatives using the experience of foreign countries.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan should include single-parent families in the circle of families in need of increased social protection (since the reasons for the appearance of such a family are, along with extramarital births, divorce, leaving one of the parents from the family, widowhood, upbringing by grandmothers / grandfathers); families where both parents are students of higher, secondary special, vocational educational institutions, studying with a separation from production; families with disabled children over 18 years of age; families caring for elderly relatives.
- The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, taking into account the complexity and cumbersome mechanism of tracing parents who are evading child support, and infringement of the rights and interests of the child, it is necessary for a family with children whose parents evade child support to be equated to single parent in the legal regulation regarding social protection family.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan should lay such a sign as low-income families in the basis of targeted social assistance.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to introduce one-time financial assistance to families in difficult situations.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to introduce a one-time allowance for preparing children for school for all types of families.

83 89Chernova Zh. V. Family as a political issue: state project and privacy practices / Zhanna Chernova. - St. Petersburg. : Publishing house of the European University in St. Petersburg, 2013. - 288 p. - (Gender series; issue 4). S. 259.

5. Socio-psychological climate in the family as the basis for the stability of society

The family forms worldview values, sets the algorithms for actions, determines the lines of behavior (gender, family, civil, political). A favorable emotional environment in the family gives a person a sense of security, confidence, and high self-esteem. Individual and public health depends on the nature of family relationships⁸⁴.

The psychological climate of the family is determined by such factors as individual character traits, psychological compatibility, ability to interact, similar values, common goals and interests, a sense of responsibility and duty, the ability to compromise, a critical way of thinking, willingness to sacrifice their interests for the benefit of the family:

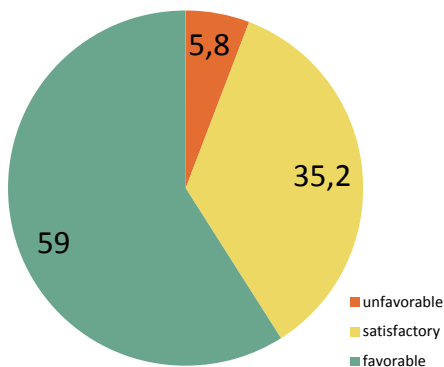
The following opinions were expressed in focus groups:

"... I think everything comes from the family. Parents are busy or working, to spend 15-20 minutes for the child, not to drink tea with him simply, and 15-20 minutes of communication and love is enough for the child to know and feel everything ... "

Shaukenova Z. K., Solovyova G. G., Burova E. E. The Institute of the Family as a Factor of Stability of Kazakhstani Society / Ed. ed. Z.K. Shaukenova. - Almaty: RK MSE FSDI, 2014. -- 222 p.

Figure 18. Assessment of the emotional atmosphere of the family

atmosphere of the family is assessed mainly as favorable (59%) and as satisfactory in 35.2% of cases. About 5.8% of respondents report problems..

The reasons and motivating motives for marriage are associated more with the desire to create a family based on a feeling of love and the desire to have children, than with other motives (independence from parents, pregnancy, availability of work and income, etc.). This provides a basis for the conclusion about the idealization of the institution of the family and the motives for its creation among Kazakhstanis, when the realities of family life are poorly understood and articulated.

Figure 19. Understanding marriage

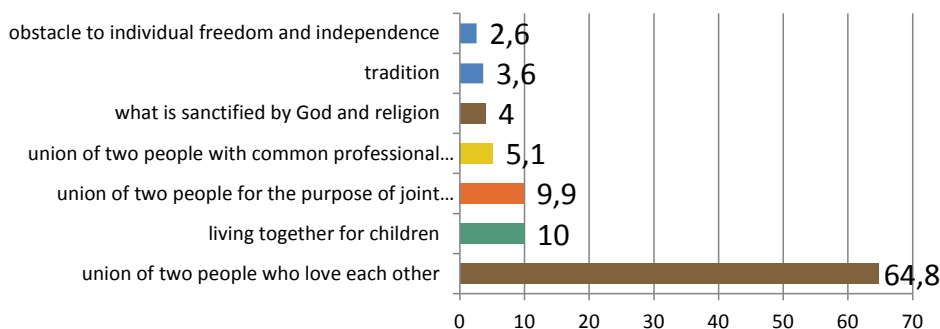
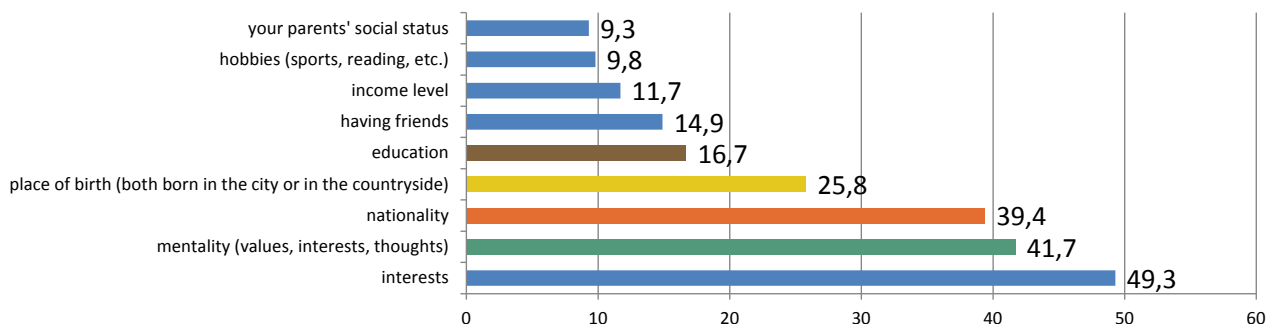
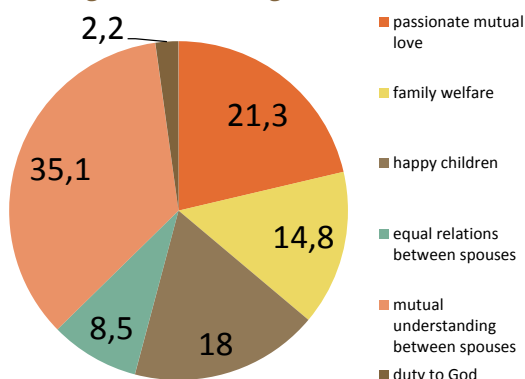

Figure 20. Hierarchy of spouse affinity factors

The condition for a favorable atmosphere in the family is a certain similarity of the spouses. According to the degree of significance, it was found that non-material factors (interests, mentality, education, presence of friends and statuses (ethnicity, place of birth, education, social status of parents) prevail. Only 11.7% of respondents called the level of income as an important common feature.

Figure 21. Marriage Success Factors

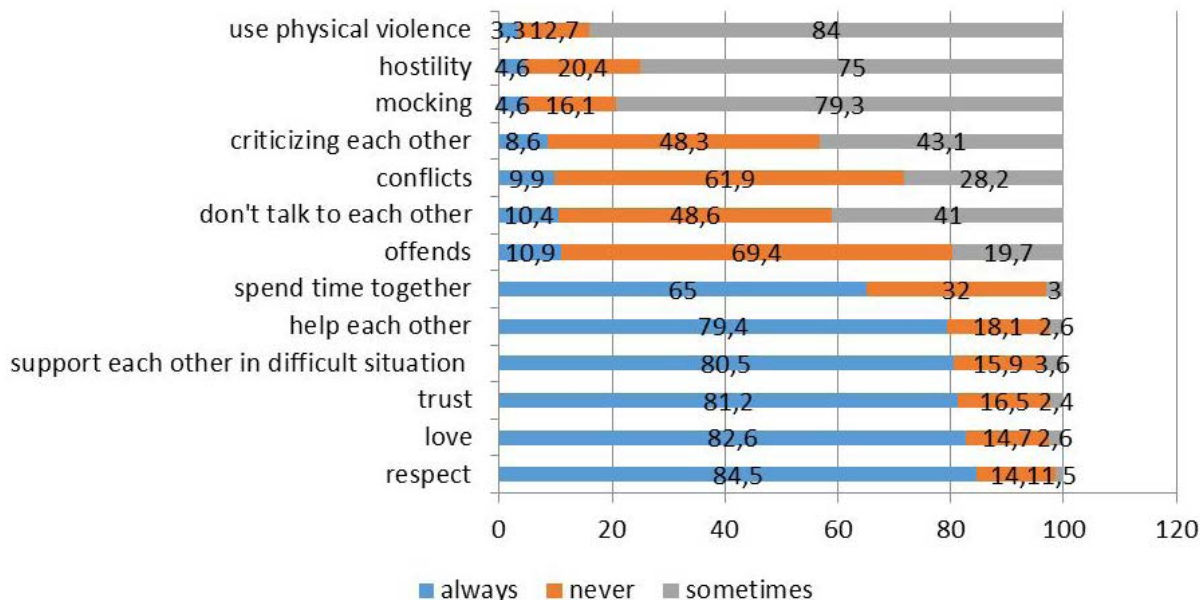

The success of a marriage is more often determined by socio-psychological factors than material ones. The success of a marriage is more often determined by socio-psychological factors than material ones. The emotional atmosphere in the family is marked by both positive and negative feelings, and attitudes, with a predominance of respect, love, trust, support, help, etc. But it should be understood that the statements of the respondents and their opinions are focused on certain «ideal» conditions for the functioning of the family, and not those that take place.

As family psychotherapists Karl Whitaker and William Bamberly point out, "a healthy family is a system in motion ... there are "family dances" in it, when family members "dance" according to certain rules, play political games ... One of these rules is the distance between generations ... parents and children are not equal in terms of power and responsibility. Parents are the spine of the family. Parental guidance and solidarity provide a sense of security in children. But a healthy distance should

not be confused with inflexible hierarchical structures within the family ... A healthy family is not based on the dominance of parents over children, but on the fact that the strength of the former ensures the safety of the latter⁸⁵. The field of negative relations is present in different modalities: resentment, refusal to communicate, conflict, mutual criticism. Respondents noted extremely negative actions and attitudes: insults, hostility, violence

Figure 22. Family-specific settings

The facts of violence and aggression are a significant problem not only for a single family, but also for society. In Kazakhstan, there is no accurate data on the number of victims of domestic violence. This is due to a number of reasons: fear of losing material support from a spouse, mentality and traditions, hope to save a family. In addition, the mechanism of preventing and reporting facts of violence is not sufficiently developed⁸⁶.

At the same time, frequent cases of domestic violence are alarming in society. On average, one in three women is subjected to battery, sexual abuse, or other forms of abuse during their lifetime. Every second child aged 2 to 14 years experiences severe forms of punishment in the family. Two-thirds of schoolchildren have experienced or witnessed violence by students or teachers. In the whole country, 1% of children were subjected to a severe form of physical punishment.

Of particular concern are the increasing incidences of rape of children. According to a UNICEF study, almost one third of one-year-old children are subjected to one form of cruel education, among children aged 2–4 years old, the figure reaches 50%, and at the age of 5–9 years old it is 58%. In addition, every second of the three adults surveyed, or 67% of adults, believe that they used psychological or physical punishment. Between 62% and 79% of children suffer from domestic violence, mainly from parents and guardians. Moreover, violence tends to be transmitted from generation to generation. Adults who have been subjected to mental pressure or physical abuse as a child tend to use similar methods in raising their children⁸⁷.

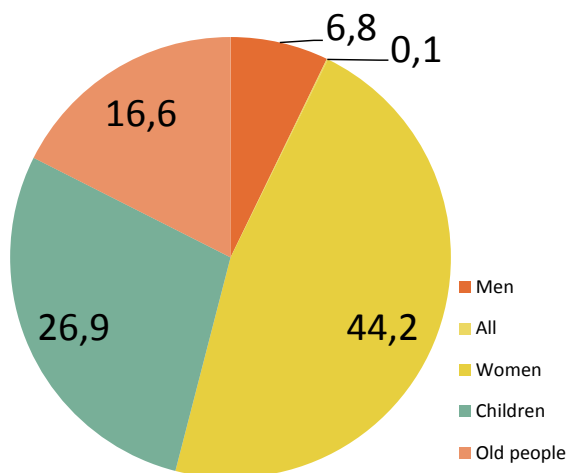
⁸⁵ Vitaker K., Bamberly V. Dancing with the family. A personal experience approach. - St. Petersburg: Peter, 2019.S. 191.

⁸⁶ Sample survey on violence against women in Kazakhstan 2016. www.stat.gov.kz

⁸⁷ Most Kazakhstani parents use force in raising children — UNICEF. <https://www.zakon.kz/4956527-bolshinstvo-kazahstanskih-roditeley.html>

Figure 23. Domestic violence

Most often, domestic violence is committed against women (44.2%) and children (26.9%), elderly people (16.6%) and to a lesser extent men (6.5) are at risk.

Of particular concern is the increase in violence against children.

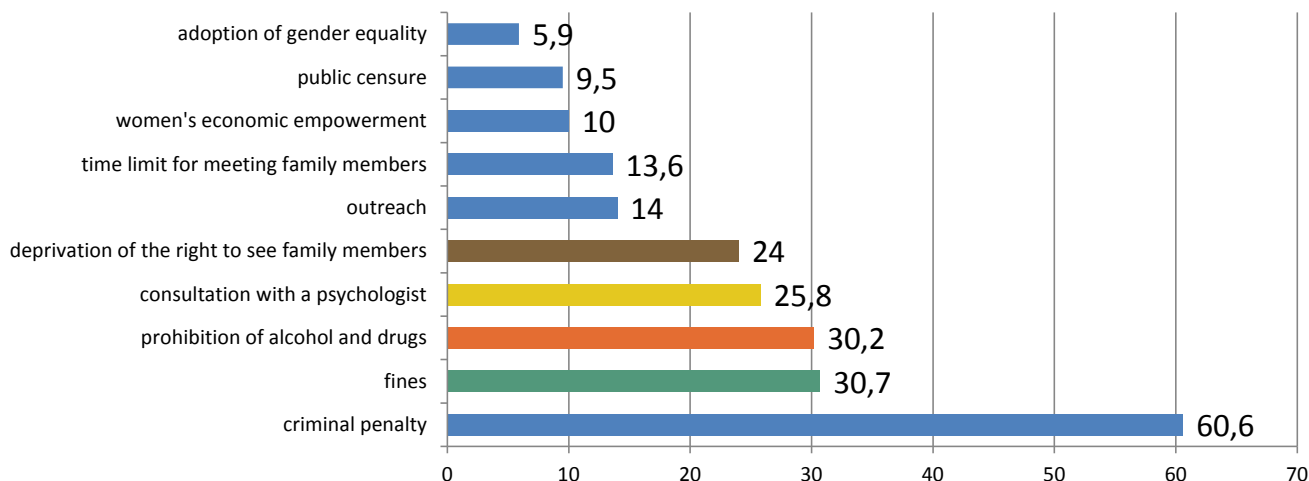
By the frequency of manifestation, types of domestic violence are structured as follows: physical (74.8%), psychological (66.9%), economic (30.2%), sexual (27.3%). In recent years, a relatively new type has been recorded - religious violence as a compulsion to convert to a particular faith or to join a religious organization.

The following opinions were expressed in focus groups:

"... women endure a lot for the sake of children ... the psychological is very widespread, the financial one too, but the physical ... I know families where they beat ... there are many, many such families";

"... we have physical abuse, moral abuse. This is very enough for us, I revolve among such families. Someone is silent, someone is suffering."

Figure 24. Measures to combat domestic violence

Respondents chose the most effective measures to combat domestic violence: more than half (60.6%) offer criminal sanctions. Other measures involve more gentle mechanisms (fines, advocacy, etc.). Only 5.9% of respondents indicated the adoption of gender equality standards as a measure to overcome domestic violence.

Respondents see ways to solve the problem of domestic violence in creating an atmosphere of non-acceptance of violence in society and raising children from school age in an ideology of non-acceptance of violence. In addition to preventive measures, the implementation of comprehensive assistance to victims of violence, their rehabilitation and adaptation is important. This function is partially delegated by the state to civil society, while law enforcement agencies remain responsible for the prevention, prevention of violence and

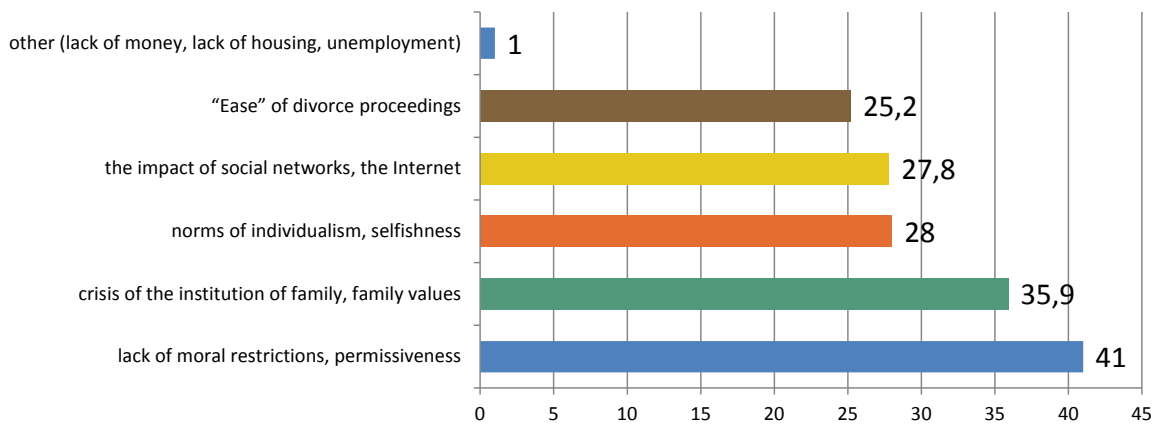
punishment for cases of domestic and sexual violence. Critically, informants assessed the absence of real punishment for rapists.

The following opinions were expressed in focus groups:

"... if there is physical or psychological abuse, let this man answer. I'm useless to send him to the police. They will write out a huge fine, how can I pay it? "

"... it must be criminally punishable, it must be suppressed"; «... you just have to criminally punish.»

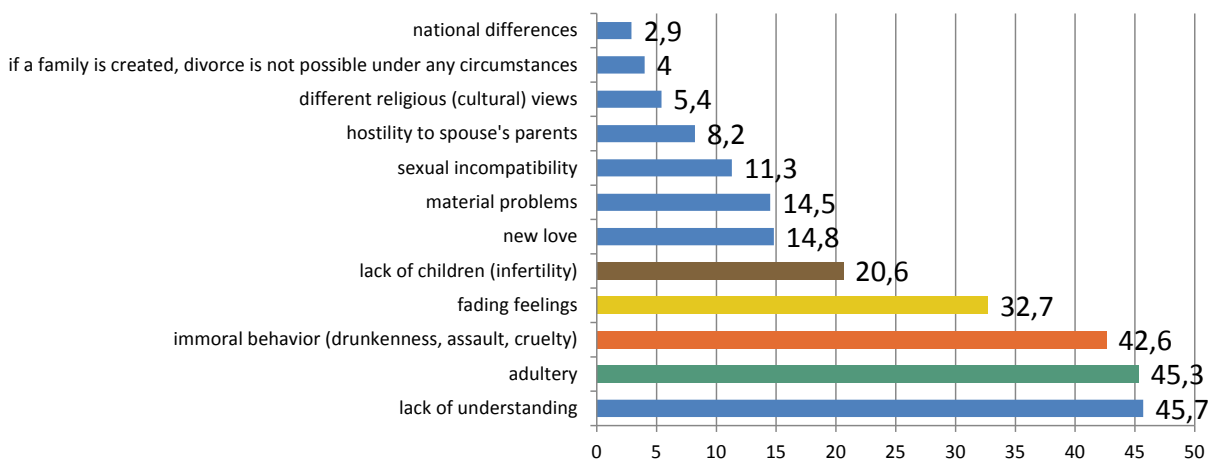
Figure 26. Grounds for divorce

Divorces are an indicator of the crisis in family relations. Among the reasons indicated is the interference of relatives in family life (61%), which indirectly signals the absence of a culture of family

relations. According to 41% of respondents, ideas about moral values and responsibility are significantly deformed. 35.9% indicated a family crisis as a cause of divorce.

Figure 25. Causes of divorce

Analysis of the grounds sufficient for divorce indicates the predominance of psychological factors compared with physiological, material and worldviews. This gives grounds for such recommendations as the revitalization of psychological services and family psychologists, mediators

For the Kazakhstani respondents, regardless of age, gender, ethnic group, social status, a marriage seems to be successful, in which mutual respect, trust, love and mutual understanding prevail. No less important is the sense of mutual responsibility of the spouses, joint decision-making, which is a manifestation of gender equality in the family. The presence of minor disagreements and conflicts is perceived as a natural state, which requires overcoming on the basis of the search for mutual understanding and concessions, the desire for compromise. But such an idealization of family life does not correlate well with the widespread incidence of divorce, domestic violence, and violence against children and elderly relatives. This suggests that traditional prescriptions related to the concealment of domestic violence continue to influence the assessment of this problem. Misunderstanding and irresponsibility are named as the main factors negatively affecting the socio-

psychological climate, the reasons for the breakup of the family. The role of relatives interfering in family life is great. This is a specific cultural-ethnic factor that seriously affects the statistics of divorces in Kazakhstan. So, the intervention of mother-in-law in the life of a young family often becomes a cause of divorce. With regard to divorces, we see general disapproval by informants, but, nevertheless, the facts indicate a sharp increase in the number of divorces in Kazakhstan and several reasons can be given as explanations: the modernization and liberalization of traditional ideas regarding gender roles, the active economic position of Kazakhstani women, a high level of education, access to contraceptives, urbanization, a massive outflow of rural people to cities.

Of particular note is the change in the views of Kazakhstani youth on their role in the family and the reduction of fear of public condemnation. Divorce is no longer a reason for the infringement

or condemnation of women, as was observed several decades ago, and unlike political leadership, in society, the breakup of a couple is already perceived as a reality today. Divorced women are no longer stigmatized in society.

Situations related to the growth of violence and domestic cruelty are acutely experienced in Kazakhstani families, but at the same time little attention is paid to the legal aspect of solving the problem, most cases of violence are hidden for reasons such as “not to take dirty linen out of the hut”, “it’s my own fault”, “Sorry for the children”, “what relatives will think,” “ashamed of colleagues.” To change the situation with domestic violence against children, special attention should be paid to changing the behavioral model of Kazakhstanis. The ultimate goal of the formation of non-violent behavior should be the mastery of moral knowledge based on the ideas of non-violence, which should entail changes in behavior. But moral knowledge,

which involves a change in behavior, cannot be formed on the basis of theory. Practice is required in the form of interactive methods of teaching non-violent behavior, when knowledge and skills are formed on the basis of personal experience gained and analyzed during games, exercises and discussions. Only through regular training in the practice of non-violence, the formation of the ideology of non-violence as a system of values of ordinary Kazakhstanis, can we turn the tide with the facts of violence against Kazakhstani children, women and the elderly⁸⁸.

Participants in focus groups and a mass survey formulated and emphasized proposals on the need for a) prolonged training in ethics and psychology of family life from preschool to marriageable age, b) preparation of girls for self-defense for hard resistance skills in physical violence, c) monetary fines for domestic violence, d) the prohibition of alcohol and drugs, e) criminal liability for domestic violence, g) consultation with a psychologist.

Conclusions

- Domestic violence causes significant harm to the welfare of society, leads to the destruction of the family, has a negative impact on minors, their views on the value of the family, which negatively affects their positive development in the future.
- Offenses in the sphere of family-domestic relations go beyond the family and have a negative impact on relations in other social areas: neighborly, comradely, industrial, etc.
- Victims of domestic violence are poorly informed about where to turn for comprehensive assistance.
- An extension of information, consultation and rehabilitation work with victims of domestic violence is required

Recommendations

- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to initiate the creation of new types of social protection institutions, both for children and for the family as a whole: family centers, social assistance centers, social hotels, centers for psychological and pedagogical assistance, etc.
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan to develop a program to actively include Kazakhstani fathers in the process of raising and caring for children.
- The Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan to revise the article on the decriminalization of domestic violence against women, children and elderly relatives.
- The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan to initiate free psychological counseling for parents, children and adolescents in difficult situations;
- To the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to initiate mandatory monthly lessons “No to violence!” In order to form the ideology of non-violence as a system of values of Kazakhstan.
- To the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan: it is necessary to introduce the concept of “a person who has suffered from domestic violence” into the Law on Prevention of Domestic Violence and other non-governmental organizations regarding the provision of social assistance in difficult situations. The status of a victim of domestic violence will provide increased opportunities for citizens in terms of access to a range of prolonged social services in the format of day care in social institutions. In this regard, amendments and additions should be made to the Standard for the provision of special social services to victims of domestic violence: to regulate the volume, list, duration and content of social services in accordance with the status of a victim of domestic violence. Changes should be made to the tariff policy for calculating the cost of services for victims of domestic violence, taking into account inflation, and in order to expand the list of necessary equipment and medicines for victims of domestic violence.

⁸⁸ 94VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN KAZAKHSTAN: EXPERT DISCOURSE / M. A. Uskambaeva, T. A. Rezvushkina, A. A. Bulatbaeva.— Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan, 2018.— p. 82

Mamyrkhanov family. Sofia's birthday. 2017 year

6. Family as an institution of cultural and spiritual development of personality

In modern Kazakhstani society, the role of the family in the implementation of universal goals, in particular in the formation of value orientations and humanistic ideals, is increasing. The role of the family consists, among other things, in the formation of a new type of personality in the process of updating and reforming society. Of particular importance is the cultural and spiritual socialization. It can be assessed through the quality of spending free time, the quality of leisure, which depends on such factors as family structure, family composition and structure, interpersonal relationships and psychological atmosphere in the family, social status and level of culture of adult family members.

Joint leisure is important for an effective psychological atmosphere, the transfer of knowledge and skills to children and adolescents of intra-family communication and behavior in a different environment than family. The structure of leisure indicates not only the desire of the family for cohesion, for joint communication, but also indicates the material capabilities of the family.

Official statistics on the number of visitors to museums, theaters, cinemas, gyms does not take into account family visits, but gives an idea of the popularity of leisure activities. In the first place — the number of visits to cinemas (17 840 690), followed by the number of people involved in sports (5 204 417), theaters (2 833 632), in the last position — museums (6 716)⁸⁹.

Having examined the results of the study in a regional context, we see that:

- Residents of such regions as Pavlodar region — 49.1%, Almaty city — 40.9%, Aktobe region — 38.3% often visit cinemas. Sometimes residents of Nur-Sultan city visit cinemas — 61.4%, Kyzylorda region — 58.9%, Karaganda region — 57.9%. Residents of such regions as Turkestan — 82.3%, Kostanay — 58.5% and Akmola — 42.9% do not attend cinemas.
- Residents of the Aktobe region — 18.7%, Pavlodar region — 14.1%, Almaty region — 12.9% often visit museums. Residents of the Mangistau region — 50.9%, Aktobe region —

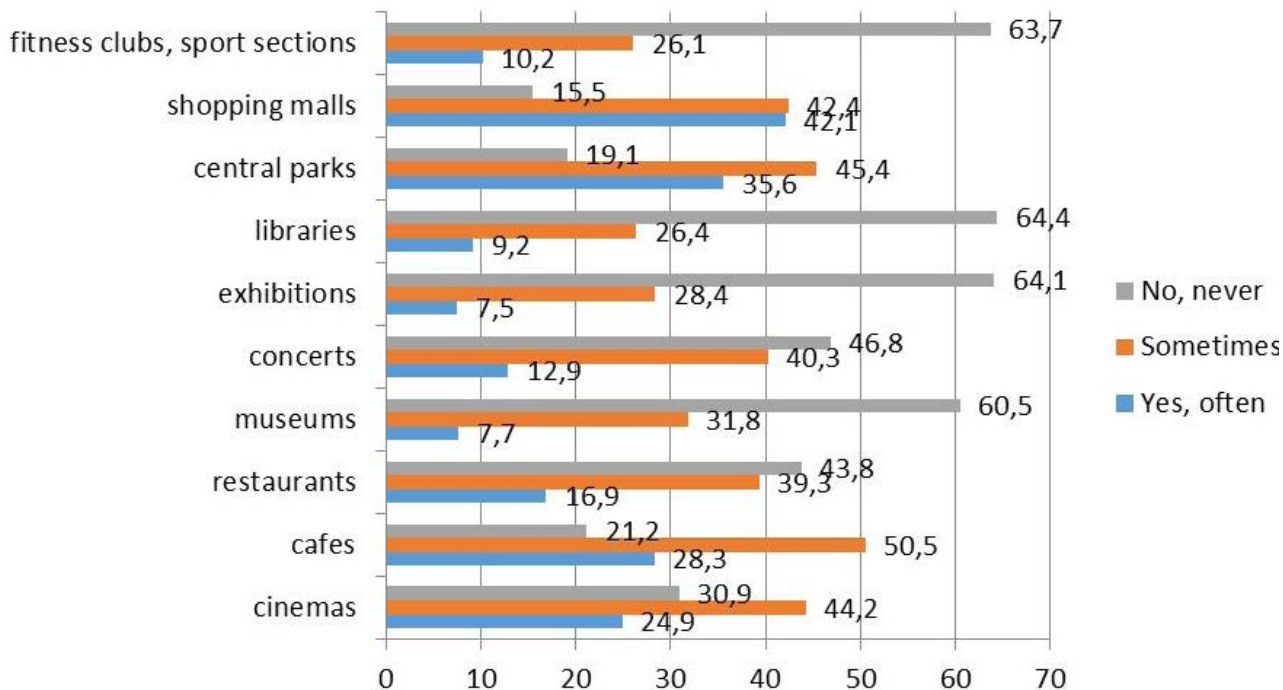
⁸⁹ <http://stat.gov.kz/official/dynamic> Main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan

- 40.3%, and North Kazakhstan region — 32.4% sometimes visit museums. Residents of Turkestan region — 89.7%, Shymkent — 80%, Kostanay region — 66.9% do not visit museums.
- Residents of Pavlodar region often attend exhibitions — 15.9%, Aktobe region — 15.2%, North Kazakhstan region — 12.9%. Sometimes residents of Mangistau region attend exhibitions — 45%, Almaty — 41.5%, Aktobe region — 37.1%. Residents of the Turkestan region — 94.3%, the city of Shymkent — 80.6%, West Kazakhstan region — 74.7% do not attend exhibitions.
- Residents of Aktobe region — 21.2%, Akmola region — 19.3%, Karaganda region — 14.5% often visit libraries. Residents of the Mangistau region — 46.9%, Kyzylorda region — 40.3%, Aktobe region — 33.3% sometimes visit libraries. Residents of the Turkestan region — 93.1%

- the city of Shymkent — 84.6%, and Pavlodar regions — 67.8% do not visit libraries.
- Shopping centers are often visited by residents of Aktobe region — 59.1%, Almaty — 58.1%, Nur-Sultan — 50.3%. Sometimes residents of Kostanay region — 52.6%, Shymkent — 49.7%, West Kazakhstan region — 46.2% visit shopping centers. Residents of the Turkestan region — 69.7%, East Kazakhstan region — 25%, Kostanay region — 23.1% do not visit shopping centers.
- Fitness clubs and sports sections are often visited by residents of the Mangistau region — 17%, Karaganda region — 15.9%, Atyrau region — 13.2%. Occasionally, fitness clubs and sports clubs are visited by residents of the Mangistau region — 39.3%, Aktobe region — 36.8%, Nur-Sultan — 35.1%. Residents of Turkestan region — 92%, West Kazakhstan region — 77.5% do not attend fitness clubs and sports sections. Shymkent — 77.1

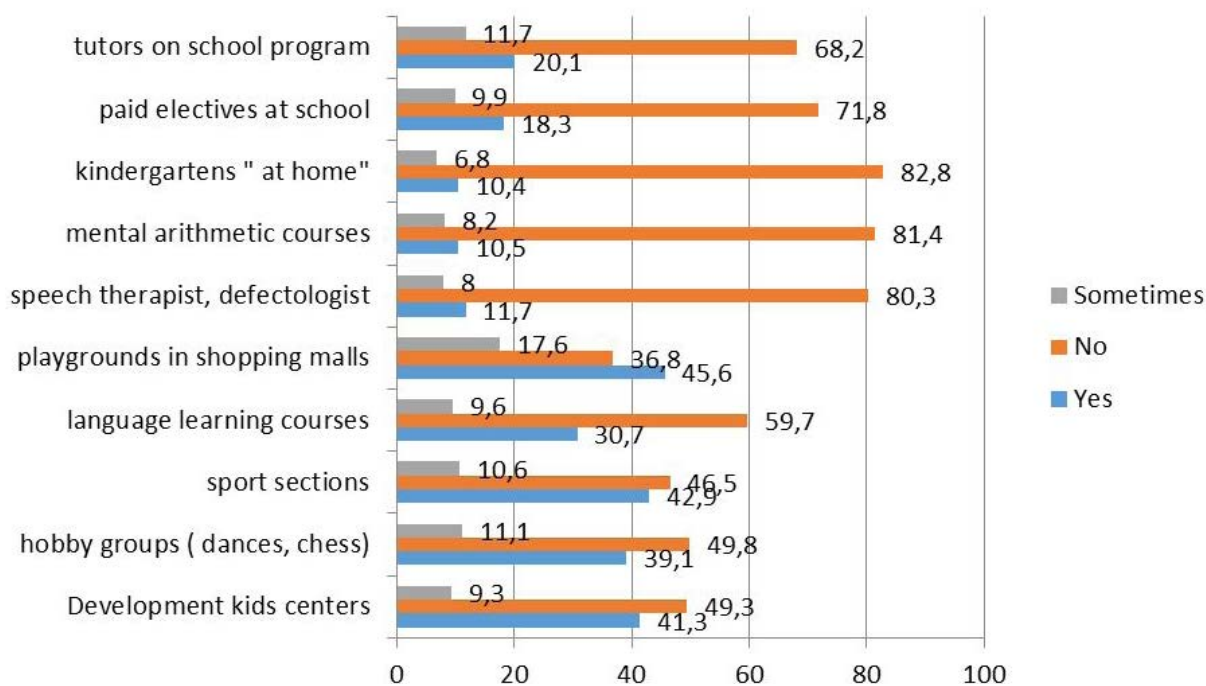
Figure 27. Family Leisure Venues

The study revealed the availability and popularity of such leisure activities as visiting shopping centers (42.1%), central parks (35.6%), cafes (28.3%), and cinemas (24.9%).

Do not attend libraries (64.4%), exhibitions (64.1%), fitness clubs, sports sections (63.7%), museums (60.5%), concerts (40.3%) of the respondents.

Figure 28. Does your child / children visit ...

If we consider what the children of our respondents attend, then most often it is visiting playgrounds in shopping centers (45.6%), sports sections (42.9%), additional classes in developing children's centers (41.3%), and interest groups - chess, dancing (39.1%), foreign language courses (30.7%), paid electives at school (18.3%), etc.

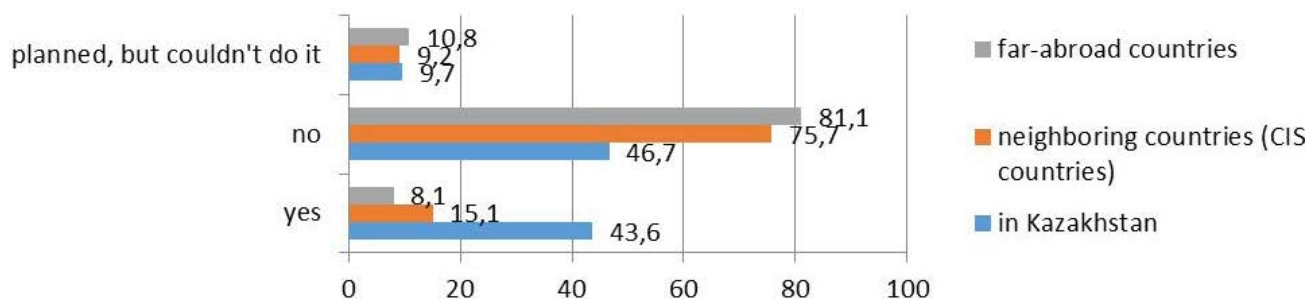
But the cultural and leisure activities of families should not only be connected with passive leisure or shopping, it should be aimed at broadening one's horizons, recognizing the social and natural world, and at forming in children the necessary life skills and competences, the required patterns of behavior in society (upbringing, politeness , manners), the ability to get along with other people, etc⁹⁰.

Table 3. Number of visits to places of leisure

The number of visits to cinemas, units	17 840 690
The number of people involved in sports, people	5 204 417
The number of visitors in theaters, people	2 833 632
The number of visitors to museums, thousand people	6 716

Statistics on going on vacation reveals a greater availability of leave for men than for women, for citizens, than for villagers. Rest inside the country is available 2-3 times more often than abroad

Figure 29. Have you gone on vacation with your family for the past 3 years?

Over the past three years, only 43.6% in Kazakhstan, 15.1% in neighboring countries and 8.1% in non-CIS countries went on vacation with their families.

The study showed that families do not have enough time to spend time together. In descending order, Kazakhstanis spend together: birthdays, holidays, joint dinners, visit shopping and entertainment

⁹⁰ Zatssepina M.B. Formation of the basics of a child's culture by means of cultural and leisure activities. The dissertation ... for the degree of Doctor of Pedagogy (13.00.05). Moscow: 2005. - 363 p.

centers, carry out joint outings, trips to relatives. The lack of communication is explained by the high employment of senior family members.

The following opinions were expressed in focus groups:

:"This year we were not able to go to Issyk-Kul because of work. At least we are pensioners, but we work";

"... Well, they set up the playgrounds and set up, and they stand ... many sports grounds have opened where you can play football. When I came to the guys, they said we don't have a coach, we're not interested. You know that they are empty ... there's not even normal sand for the children ";

"We always go to the village. We go to the river there, relax. We also help parents in the garden ";

"Only on Sundays, honestly. Because in the afternoon - he is at work, and in the evening - I am at work. We only meet on Sunday. But Sunday is passing very quickly here, basically, we spend time with my parents: either with mine or with my husband's parents. "

An ambivalent attitude has been expressed towards new means of communication, which can unite the family, or they can disconnect. The use of Internet technologies, mobile communications,

modern methods of transmitting information allows family members to see and hear each other over long distances, which brings together and inspires.

A negative trend is the disengagement of the family due to the substitution of live communication with virtual one at a time when family members are nearby and everyone is immersed in their own constructed virtual world. This leads to alienation and often to conflicts.

Respondents' opinions are focused on such problematic issues of organizing and conducting joint family leisure activities as:

- the presence / absence of financial resources to pay for sections, additional education, travel, especially if there are several children;
- lack of leisure infrastructure (in rural areas), lack of infrastructure within walking distance for children and adolescents,
- mismatch of free time in children and adults (who are forced to work additionally)
- Rest restrictions related to financial insecurity.

According to the respondents, teenage leisure should be organized near the place of residence; in courtyard clubs on a free basis to "teach them life": how to plant trees, care for, water plants, paint, whiten, glue wallpaper, mop, cook food, take pictures, etc., as well as conduct sports competitions, volunteer promotions and other events.

Conclusions

- The cultural and leisure activities of Kazakhstani families are predetermined by the financial capabilities of families, the state of infrastructure, place of residence, consumption culture and lifestyle.
- The most affordable forms of leisure for urban Kazakhstanis are financially less costly. The

structure and formats of leisure among rural residents significantly differ in quality and diversity compared to urban ones due to the lack of infrastructure and the necessary financial resources to spend free time in the city.

Recommendations

- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to develop a program for organizing leisure activities for children on vacation, paying special attention to single-parent, large families, families with children / children with disabilities, families in difficult situations.
- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to consider the possibility of creating year-round camps for children from single-parent, rural, large families, families with a child / children with disabilities, and families in difficult situations.
- The Ministry of Culture and Sports and local executive bodies to develop a program of preferential access to cultural and leisure events, sports sections and competitions for parents and children from single parent, rural, large families, families with a child / children with disabilities, families in difficult situations .
- Local authorities to consider providing family vacation packages to families in need of social support.

7. The family as an institution of the physiological development of personality

The physiological development of personality is directly related to the reproductive health of men and women, the birth of healthy generations, and life expectancy.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan for 2018, life expectancy at birth is 73 years (73.15): among men — almost 69 years (68.84), among women — 77 years (77.19). The gender gap is 8 years * (8.35)⁹¹. Men's destructive attitude to their health, abuse of bad habits, and a tendency to take risky behaviors at work lead to chronic diseases and mortality at an economically active age. In addition, the dominance of the traditional norms of masculinity — the norm of physical, emotional, intellectual firmness also does not contribute to the quality and long life of Kazakhstani men.

Cases of termination of an unwanted pregnancy are increasing: every fifth pregnancy ends in an abortion. Coverage of women with contraception is within 50%. Moreover, the unmet need for modern methods of contraception is 9.8%.

The country has a problem of teenage pregnancy and abortion at an early age, which is especially common in rural areas. Over the past 5 years, 33,051 cases of teenage pregnancy have been registered, including 9,906 abortions among girls from 15 to 18 years old. The number of abortions in the age group from 15 to 18 years remains quite high and amounts to about 2 thousand abortions per year or 0.1% of the total number of teenage girls and girls under 18 years of age.

About 16% of marriages are infertile, equally dependent on the health status of both men and women. Infertility in men is often associated with an unhealthy lifestyle, while in women with low reproductive health, which depends on many factors — the environment, extragenital diseases, abortions⁹².

According to the data of the Ministry of National Economy, the average age of mothers at the birth of children in Kazakhstan as a whole is 28.5 years. Including: up to 20 years old — 3.3% of births, 20–24 years old — 25.4%, 25–29 years old — 32.5%, 30–34 years old — 24.1%, 35–39 years old — 11, 7%, 40–44 years old — 2.79%, 45 and older — 0.12%⁹³.

Table 4. Number of births (by maternal age)

Mother age	Number of births	%	town	village
	397 799	100	235 014	162 785
up to 20 years	13 141	3,30343	6 028	7 113
20-24 years	101 075	25,4086	55 090	45 985
25-29 years	129 241	32,489	78 979	50 262
30-34 years	96 002	24,1333	59 583	36 419
35-39 years	46 719	11,7444	28 344	18 375
40-44 years	11 106	2,79186	6 615	4 491
45 and older	509	0,12795	371	138
not specified	6	0,00151	4	2

The most active age interval for the birth of children in Kazakhstani women is in the range of 20-34 years, during this period 82% of children are born. 11.7% of births are between 35-39 years old, 3.3% of births are under the age of 20 years, 2.79% of births occurred at the age of mothers 40-44 years old. Statistics indicate a sufficiently large age interval for the birth of children and the ability of Kazakhstani women to become mothers⁹⁴.

⁹¹ According to the statistical collection «Demographic Yearbook of Kazakhstan» for 2014–2018. (<http://stat.gov.kz/edition/publication/collection>)

⁹² <https://www.zakon.kz/4944494-bezdetnyh-par-v-kazahstane-stanovitsya.html>

⁹³ <https://taldau.stat.gov.kz/en/Search/SearchByKeyword?chosenMeasureId=-1>

⁹⁴ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/703841?keyword=>

A case study examined issues related to the willingness and implementation of parenthood. So, the feeling of readiness to become a parent has two

peaks - 20 years (18.7%), 25 years (15.8%). After 26 years, a gradual decrease in values occurs.

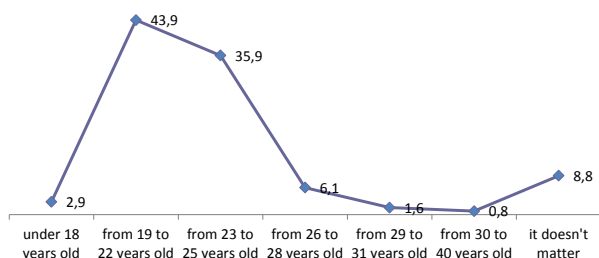
Table 5. Willingness to become a parent by age

Age, years	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
%	1,0	5,4	4,9	18,7	7,6	10,8	10,7	6,2	15,8	4,1	3,0	1,9	1,1	5,2

The age of birth of the first child was recorded at 23 years of age (13.5%), the emphasis on the age of birth is fixed in the range from 20 years to 27 years, during this time period, 74.5% of respondents gave birth to their first child.

The decision on the birth of a child is taken jointly by the mother and father (71%), depends on God (34.4%), on fate (13.1%). Only the mother makes the decision in 6.3% of opinions, only the father - 2.2%, relatives - 1.2%.

Figure 30. The age most favorable for the birth of a child

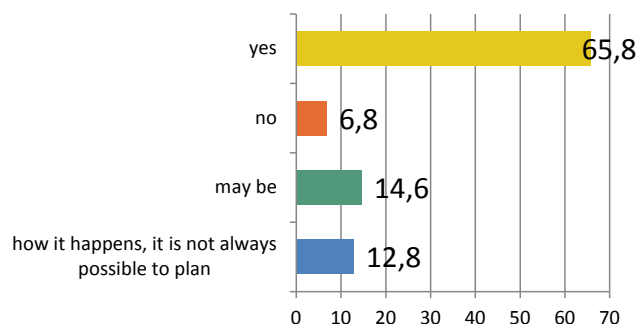

79.8% of respondents believe that the first child should be born in the age range of the mother from 19 to 25 years. This indirectly proves the traditionalist attitude of Kazakhstanis to marriage and family, when it is, first of all, for the birth of children and the woman's age is considered as a condition for the birth of healthy children.

If we consider the regional aspect, then we see that:

- at the age of 15 years gave birth to their first child, residents of Nur-Sultan city - 0.7%;
- at 16 years old - Mangistau region - 0.9%, in the Karaganda region - 0.8% in the Akmola region - 0.7%;
- at 17 years old - in the Kostanay region - 3.6%, Turkestan region - 3.3%, in the city of Shymkent - 2.5%.
- at the age of 40 Almaty - 2.9%, in the East Kazakhstan, Atyrau and Almaty regions - 0.7%.

Figure 31. Do I need to take a break between child-birth?

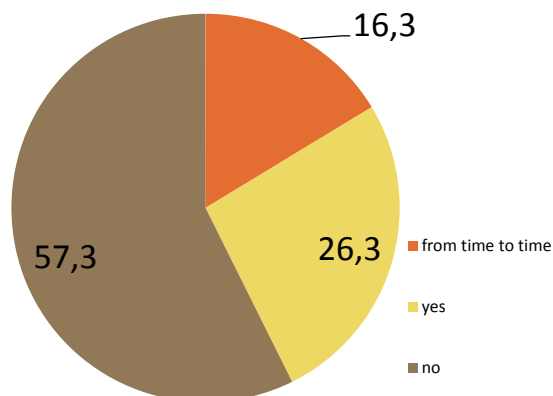

65.8% of respondents are in favor of interruptions between births of children, 14.6% admit the possibility of intervals between births of children, 12.8% believe that it is impossible to plan, 6.8% are against breaks between births.

The peak of answers about the optimal age gap between children is three years (37.6%), 30.9% consider the gap to be optimal at 2 years, 11.9% at four years, 9.9% at year, 9.7% - at five or more years.

The range of opinions about the age limits of a woman when she can give birth is wide. 49.7% answered that they were up to 45 years old, 14.9% - up to 50 years old, 25.9% - up to 35 years old, 6.5% - up to 25 years old

Figure 32. Do you use contraceptives

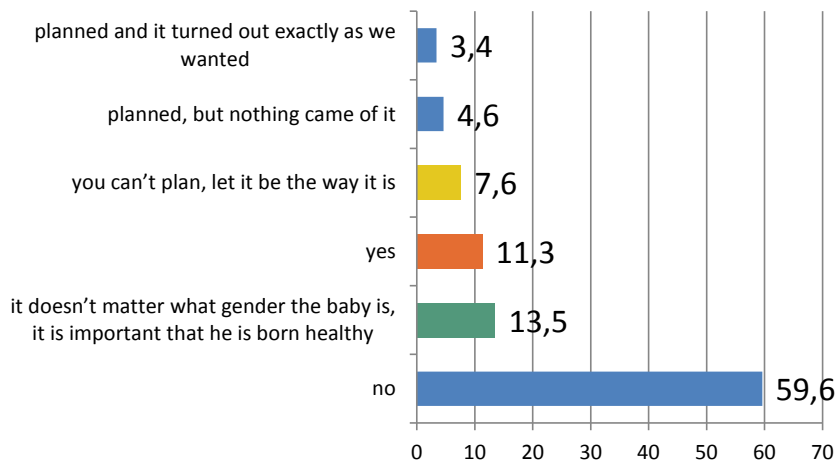
57.3% do not use contraceptives, 26.3% use regularly, 16.3% - use from time to time. The low prevalence of contraceptives affects the growth of criminal abortions, teenage abortions and forms

the so-called “abortive culture”, when it is “easier” for a woman to have an abortion than to regularly protect herself with contraceptives.

Residents of such regions as Turkestan region - 85.8%, Shymkent - 79.5%, Atyrau region - 74.8%

are most likely to use contraceptives. Residents of such regions as Akmola Oblast - 48.2%, Nur-Sultan - 40.8%, Karaganda Oblast - 37.9% more often use contraceptives.

Figure 33. Have you planned a child of a certain gender

59.6% did not plan the gender of the child, they planned a child of a certain gender 19.3%, with different results (it turned out as they wanted - 3.4%, nothing happened - 4.6%). It is believed that gender planning is not important, the main thing is his health - 13.5%..

In the regional context, most often the gender of a child is planned in the North Kazakhstan region -19.6%, Pavlodar region - 19.4%, Akmola region - 18.1%. Those who did not plan the gender are more in the Turkestan region - 73%, Almaty region - 72.4%, Atyrau region - 67.7%.

Peak marriage age for girls is 20 years (24.6%), for boys - 25 years (40.2%). The preferred age range for girls is in the range from 18 to 25 years (91.7%), for boys - from 23 to 30 years (86.1%).

According to experts, one of the main differences of modern parenthood is that parenthood becomes more reflective, so-called conscious or responsible parenthood appears ... parenthood is the result of individual choice of men and women, inscribed in their common life project. The time gap between the time of marriage and the birth of the first child is increasing. The number of childless marriages or partnerships is increasing. This is due to the emergence of so-called delayed parenthood, when spouses or partners plan the birth of a child based on their own life plans, choosing the most optimal time from their point of view, which may be associated with certain stages of the life of individuals, for example: graduation, achievement of a certain professional status, material well-being, etc. Retarded parenthood also gives them the opportunity for personal and professional realization, achievement of social and psychological relevance and readiness to take care of the child, ensuring his well-being. Parenthood, being an important part of

an individual's life project, involves a greater orientation on the emotional needs of the child, performing emotional work and taking care of him by both parents ... Parenting ceases to be a prescribed role, but becomes the result of an individual's personal choice⁹⁵.

In general, the picture of physiological readiness for marriage shows attitudes toward birth, parenthood, but an understanding of family planning and the use of contraception is not satisfactory. 10% show an incorrect vision of the interval between the birth of children. There is the problem of early pregnancy, childbirth and abortion.

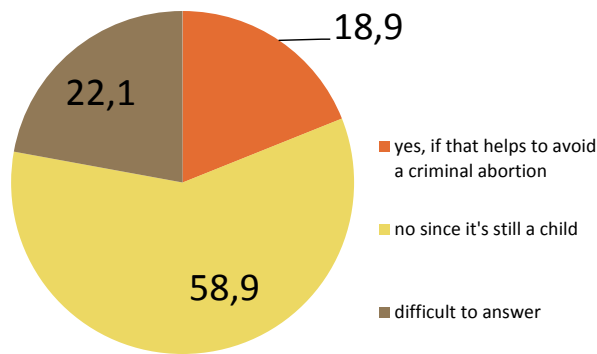
The study examined the respondents' attitude to the situation of examining a teenager without parental consent. 71.6% believe that such examinations are permissible from the age of 16. 28.4% admit medical examinations of adolescents aged 12 to 16 years without parental consent.

95 Zhanna, Chernova Young family as an object / subject of family policy // <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0469/analit05.php>

Figure 34. Do you agree that a girl from the age of 16 can independently decide on an abortion?

8.9% of respondents do not allow independent decision-making about abortion in clinical conditions by a girl from 16 years old, since she is still a child. 22.1% find it difficult to answer. 18.9% allow her to make such a decision if this helps to avoid criminal abortion .. Such opinions indicate the existence of control over the reproductive rights of girls and not acceptance of their reproductive rights.

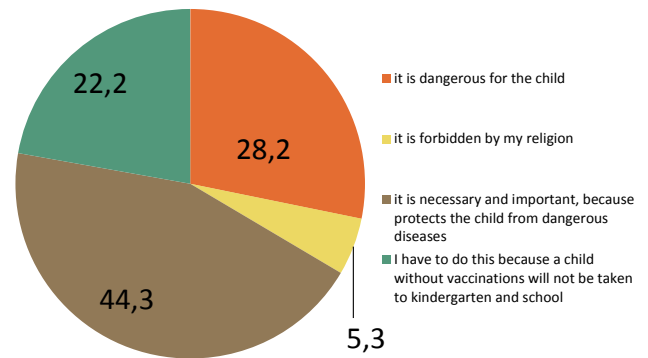
In a regional context, we see that those who agree with the statement that a girl can decide on an abortion in a clinical setting without parental permission have been living in Nur-Sultan since the age of 16 - 33.1%, in the East Kazakhstan region - 32.8%, Pavlodar region - 31.8%. Those who disagree with this statement are more in the Kostanay region - 74.4%, in the Kyzylorda region - 73.3%, in the Almaty region - 72.1%.

The quality of health is laid before the birth of a child. Opinions and positions on the issue of vaccinations are becoming increasingly polarized in society. The state is introducing a norm according to which children who have not been vaccinated will not be allowed into preschool institutions and schools.

The ratio of vaccinations to children is positive in 79.4%, consistent because they have to be done in 11.4% and negative in 9.2%.

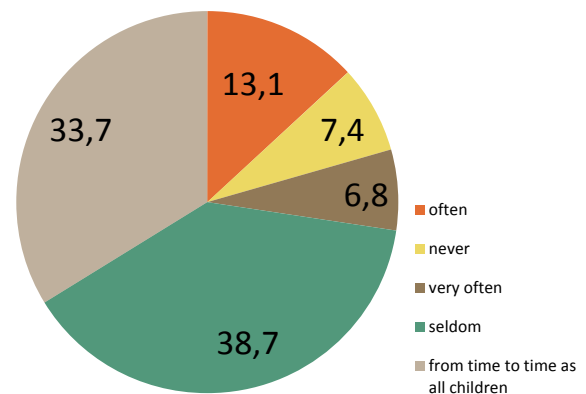
In the context of regions, more often, residents of the Kyzylorda region - 87.5%, Pavlodar region - 87.2%, Kostanay region - 87% show a positive attitude towards vaccinating children. Those who have a negative attitude to vaccination are more in such regions as Mangistau region - 21%, West Kazakhstan region - 15%, Karaganda region - 13.7%.

Figure 35. Motivation for vaccination?

28.2%, I have to do this because a child without vaccinations will not be taken to kindergarten and school - 22.2%, this is prohibited by my religion - 5.3%.

Figure 36. How often does your child get sick?

33.7% - gets sick from time to time, like all children, often 13.1%, never get sick - 7.4%, very often - 6.8% of respondents.

Most often, children of informants from such regions as Pavlodar region - 16%, Mangistau region - 12%, Turkestan region - 11% are sick. Children are less likely to get sick in regions such as Atyrau Oblast - 55.9%, Kostanay Oblast - 47.9%, East Kazakhstan Oblast - 44.4%.

The study revealed certain preferences of the respondents regarding the physiological aspects of marriage and parenthood, and the health of children and adolescents. According to 88% of respondents, preparation for parenthood is necessary, and especially for young people. So, more often they consider it necessary to prepare for parenthood by residents of such regions as the Kyzylorda region - 95.7%, Atyrau region - 95.3%, Almaty region - 95.2%. Those who consider this not important, live more in the North Kazakhstan region - 23.5%, in the Mangistau region - 23.3%, in the East Kazakhstan region - 22.5%.

The attitude to vaccination of children did not reveal unambiguous positions - the issue remains debatable. The motives for refusing vaccinations are arranged in the following order: poor-quality vaccines do not guarantee safety for the health of the child, religious faith does not allow it.

Conclusions

- The population has a need for ongoing medical education regarding the reproductive health of women, men and adolescents, the importance of contraception for family planning.
- There is an urgent need for appropriate sexuality education and counseling in adolescents.
- The general culture of the population is declining in relation to maintaining health, which is manifested in the unjustified refusal to vaccinate children.
- There are regional specifics of the attitude of Kazakhstani families to such issues as the age of birth of the first child, abortion, contraception, attitude to vaccinating children, preparation for parenthood, which is important to consider when implementing family and gender policies in the regions.

Recommendations

- The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, together with the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, to initiate training seminars for girls and women on maintaining reproductive health, family planning methods.
- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to consider the possibility of organizing nursery groups and extended-day schools with the provision of places for low-income, large families, single-parent families, families with children with disabilities, families in difficult situations.
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan to introduce parenting training courses with the participation of both the mother and father of the child.
- The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan to develop a program to provide free speech therapy services for speech therapists, defectologists and other narrow medical specialists for low-income, large, single-parent families, families with children with disabilities, families in difficult situations.

8. Analysis of family values and traditions in Kazakhstani society

Family values are formed at the intersection of traditions and modern realities. The institution of the family is influenced by two trends: traditionalization and globalization. The first - patriarchal - is associated with the preservation and reproduction of family relations on the basis of spiritual, cultural, ethnic, religious values that have been formed historically. The second trend - globalization - leads to the replacement of traditional family values with new ones aimed at the formation of an egalitarian type of family.

Globalization processes that influence the transformation of the family show the difficulty of preserving traditional values in the modern conditions of the information age. But under the same conditions, there is a tendency towards the absolutization of traditional families and their exclusive right to family relations. In previous historical periods, a system of gender inequality has developed in which the roles of men and women were predetermined by stereotypes. A man is the head of the family, a creator of material wealth, a husband, his main activity is realized outside the family, and his role in the family is decisive. The woman is the keeper of the outbreak, the mother responsible for raising children, serving family members, and housekeeping. Her life should be private, not public. The male order predetermined the patriar-

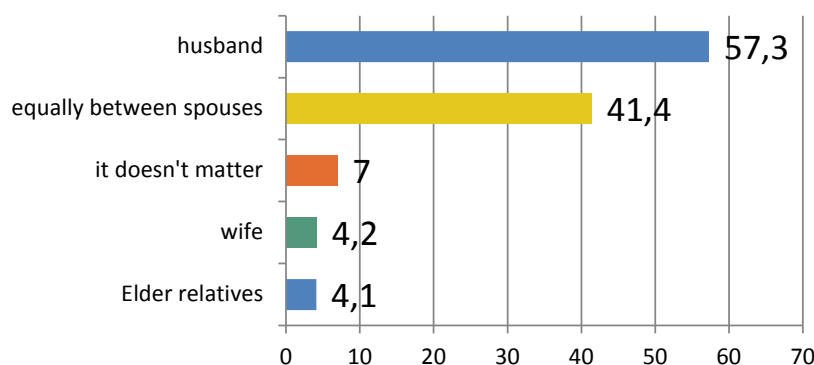
chal model of the family, in which family roles are prescribed, traditions, norms and rules are strictly observed. This model was working as long as the woman remained outside the labor market, while she was economically dependent on the man.

In modern Kazakhstan, women are active in all areas, combine their professional duties with family, have the opportunity to participate in politics, decision-making at all levels. These processes influence the patriarchal model of the family, transform it into a new, egalitarian one.

The egalitarian model recognizes the equal rights and opportunities of both men and women to fulfill different family roles: to be the earner of economic funds, the head of the household, to realize equal rights and opportunities. In an egalitarian family, decisions are made jointly (not only by spouses, parents, but also, if necessary, by children), and a peculiar model of family democracy operates.

In Kazakhstan, there are a variety of types of families that reproduce both patriarchal and egalitarian models, as well as combine their elements, creating intermediate models. It is important to keep in mind that now in Kazakhstan there is a complex and controversial process of becoming a modern family model, which can cause disapproval and conflict among representatives of different generations.

Figure 37. Who should be the head of the family

The study shows trends in family roles and functions. On the issue of the head of the family, a transition is being made from a patriarchal understanding of the role of men as heads of the family (57.3%) to a new meaning - "there should be equal rights for spouses" (41.4%), "it does not matter" (7.0%). Such a distribution of opinions is indirect evidence of the struggle between traditional and egalitarian attitudes regarding gender roles and family values.

Considering the distribution of respondents' opinions, taking into account the region of residence, we see that those who believe that the husband should be the head of the family are more in the Zhambyl region - 73.1%, in the Kyzylorda region - 71.8%, in the Aktobe region - 67.3%. Those who believe that the head of the family should be the

wife more in the North Kazakhstan region - 10.5%, in Pavlodar region - 9.8%, in the city of Nur-Sultan - 6.9%. There are 55.5% more respondents who believe that there should be more equal rights for spouses in Pavlodar region, 55% in Almaty region, and 52.3% in Akmola region.

Table 6. Who should be the head of the family (by region)

	Region																
	Akmola	Aktobe	Almaty	Atyrau	East Kazakhstan	Zhambyl	West Kazakhstan	Karaganda	Kostanay	Kyzylorda	Mangistau	Pavlodar	North Kazakhstan	Turkestan	Almaty	Shymkent	Nur-Sultan
husband	38,7	67,3	52,1	63,4	53,7	73,1	62,3	57,0	45,7	71,8	61,7	33,5	43,9	64,2	57,8	65,9	61,3
wife	5,2	4,2	2,4	0,6	2,3	4,0	3,4	6,4	0,6	3,5	6,7	9,8	10,5	3,4	1,2	1,7	6,9
there should be equality of spouses	52,3	34,5	55,0	41,1	40,0	34,3	38,9	38,4	50,9	32,4	38,9	55,5	49,7	38,1	40,5	33,0	32,4
elder relatives	5,2	2,4	1,8	5,7	1,7	6,9	4,6	2,3	4,0	4,7	4,7	4,6	1,8	3,4	2,3	11,4	2,3
it does not matter	13,5	7,7	4,7	5,7	9,7	8,0	8,0	5,8	9,8	5,3	5,4	7,5	7,6	4,0	7,5	5,7	3,5
other	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

It was revealed that decisions are made jointly by both spouses / partners on the following key issues of family life: how to raise children - 64%, where children will study - 63.7%, how to spend leisure time, communicate with other people - 58.8%, as they should care and upbringing of children will be organized - 57.7%, how family income will be spent - 55.3%, on the purchase of expensive things for the household - 54.7%, where to keep money savings - 50.5%..

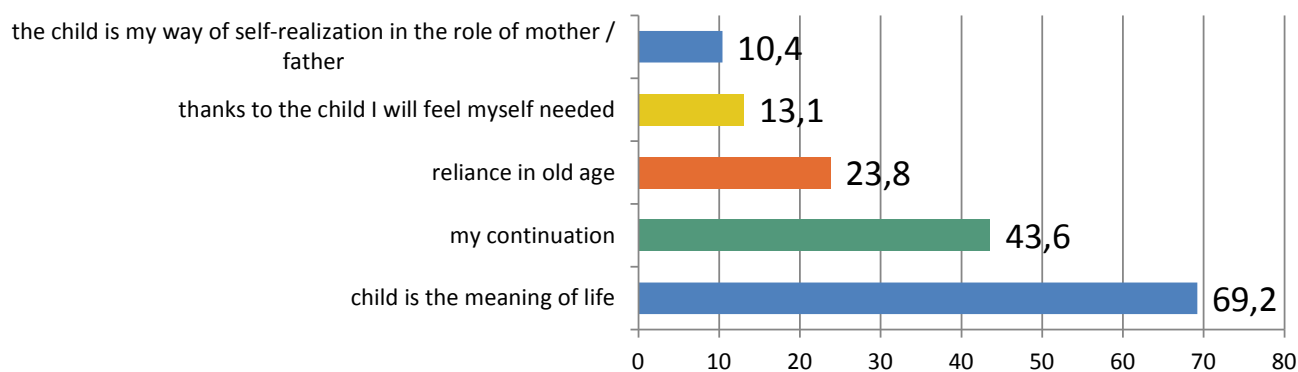

Only on the issue of everyday purchases for the household, priority was given to the wife / partner - 45.7%, although in this matter, in 32.0% of the decisions they are taken jointly. The tendency of the wife's influence on the husband in the decision-making process on all the issues listed, except for the issue of keeping savings, where the positions are parity, is noted.

The role of the mother is also associated with her economic contribution, along with the male father,

in family capital. In general, «women did not» cease to obey, «as their husbands feared, but both sides recognized the value of the financial contribution of women and there was definitely a shift in the balance of power in the family.»⁹⁶ We can state the existence of traditionalist rhetoric regarding the leadership of men, their participation in decision-making related to housekeeping, but also the active emancipation of women in the daily, real life of the Kazakh family

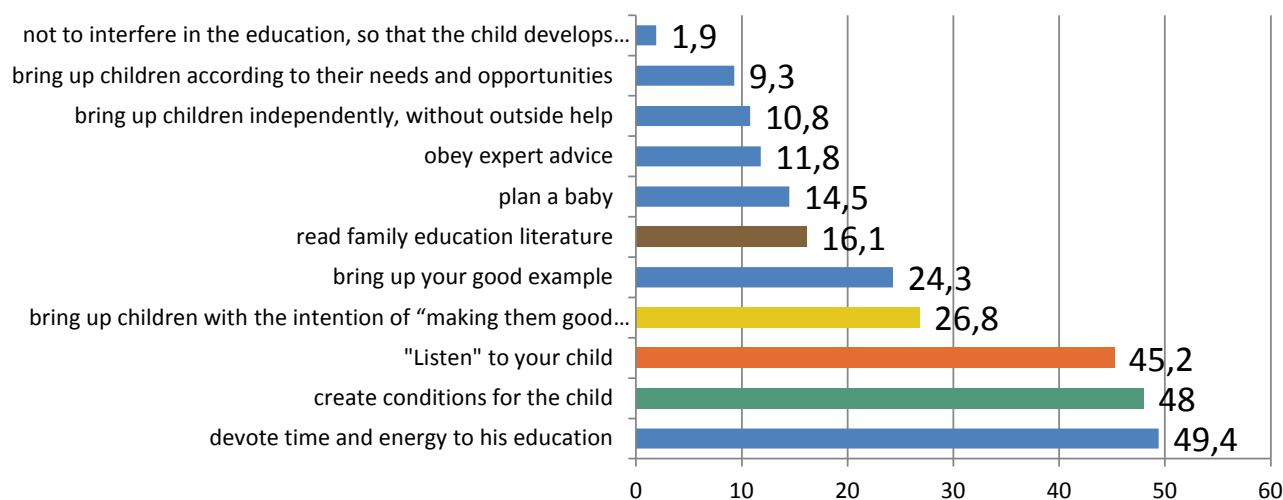
Figure 39. What do children mean to you?

Parenting values are recognized by Kazakhstanis as priority, and children as a way of self-realization in the role of father and mother (69.2%).

In the upbringing of children, the roles of both parents (83.1%), older relatives (21.7%), father (11.7%), mother (11.4%) are most important.

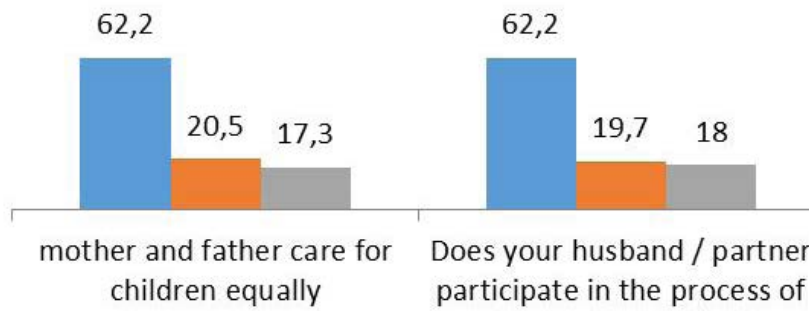
Figure 40. In order to be a good parent you must:

To be a good parent from the point of view of the respondents requires time and effort (49.4%), and is associated with the creation of conditions for the child (48%). At the same time, it is necessary to "listen to your child" (45.2%), educate with the intention of "making children good people" (26.8%), educate yourself with a good example (24.3%), and turn to reading relevant literature (16, 1%), to the advice of specialists (11.8%), to educate children independently, without outside help (10.8%), taking into account their needs and capabilities (9.3%), without interfering in the education, so that the child himself developed and found himself (1.9%).

96 Sociological study on the project of non-joint stock company "Kazakhstan Families - 2019" was carried out by the Public Foundation "Institute of Equal Rights and Equal Opportunities" Almaty: 2019

Figure 41. The degree of participation of mother and father in raising children

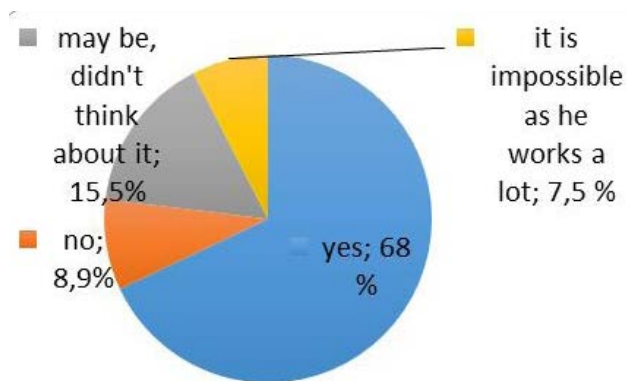

The participation of mother and father in raising and caring for children is estimated by respondents mainly (62.2%) as an equal contribution

In the regional context, we see that more often fathers participate in raising children in Shymkent city — 74.2%, in the Kyzylorda region — 72.8%, in the Zhambyl region — 70.2%. But at the same time, there are more women who would like fathers to take part in the process of caring and raising children more in Shymkent — 84.3%, Zhambyl oblast — 84.2%, Kyzylorda oblast — 70.9%.

Every day 42.2% of fathers take part in caring and taking care of children, about 20% take care of them only when they are free, 13.4% go on weekends, only at the request of their wife — 8.9%, 8% of fathers never do childcare, 7.2% — once every two to three days

Figure 42. Would you like your husband to be more involved in the process of caring and raising a child

The distribution of answers regarding the desire of women to participate in the process of caring and raising children shows us the serious dissatisfaction of Kazakhstani women with the implementation of the care function on the part of fathers in relation to children.

As follows from the study, there is a shift and breaking of stereotypes about the traditionally prescribed functional roles of husband and wife in families, father and mother in Kazakhstan. Fathers began to be more active in raising children and a third of them (33.5%) regret that they can not spend more time with their children. As a forecast,

we can talk about the upcoming transformation of the institution of paternity.

An analysis of the structure of employment in the field of domestic service labor reveals a greater involvement of women in all types of this activity. Slowly, however, the blurring between the female and male labor in the family occurs. All family members, including children, are involved in family activity. Women still bear the bulk of the responsibility for doing homework.

Extended families with representatives of three generations are traditional for Kazakhstan. The motives for the operation of extended families are as follows: we preserve national traditions — 35.5%, parents need care — 31.4%, parents help in raising children — 16.3%. Those who do not live with older family members explain their choice this way: we want to live independently — 49.2%, work in another city — 16.5%, do not allow living conditions — 13.6%, strained relations with parents — 10, nine%. This distribution of opinions confirms the presence of two mixed trends — the preservation of the traditional way of life and the desire for egalitarianism. The low quality of social and medical services for older people and the urgent need for care and care for them from the younger generation should also be taken into account.

Representations of family values are formed under the influence of the traditional perception of the institution of the family, pressure on the authority of parents and elders, their moral condemnation in cases of deviation from generally accepted norms. According to the respondents, the reasons for the extraordinary behavior that force girls to leave / throw out newborn children in unsafe places are related to fear of parents — 57.4%, fear of condemnation by society — 41.1%, low moral level of girls — 40.6%, economic problems — 20.5%. Fear, a shift in values, and social insecurity are the main reasons for leaving children as young mothers.

In the media, the topic of traditional family values is quite popular, discussed, especially on social networks. The main problem of preserving

family values is the preservation of the cultural traditions of a particular ethnic group, as well as the continuity of ideas of the social significance of family traditions at the state level.

One of the most traditional institutions of Kazakhstani society is such as “Kelin” and “Tokal”. Anthropologist from the Institute Max Planck (Munich, Germany) Rano Turaeva in her article on the kelin institute notes that «... kelin has a low, and sometimes the lowest status among relatives ... kelin is often not addressed by name, but is called as» kelin of such and such ... «... when kelin will live separately from relatives, she is often called» wife of such and such ... «. Also, Kelin is always expected to be a good housewife and will be able to cook well, housekeeping ... Kelin should ask for official permission, usually from her mother-in-law, before leaving the house to visit a doctor, friends, family members or any or events, etc. If the mother-in-law considers such a visit unnecessary, it is not allowed.”

At the same time, we see the Kelin Institute actively popularized in the media, on the Internet, and support from public figures and media personalities⁹⁷.

Tokal Institute also does not have an unambiguous interpretation among Kazakhstanis. So, part of the society supports polygamy, and discussions on the subject have repeatedly raged in the Majilis, in the media, on the Internet, when public persons proposed to legitimize the status of a second, third ... wife. Representatives of this position refer to centuries-old foundations, traditions of a nomadic society. But not everyone agrees with this idea. This topic has again aggravated the problem of the traditionalization of society, which is especially pronounced in Kazakhstan and causes polar opinions. Most urban women and men speak negatively of those who support polygamous marriages. Many believe that there are more pressing issues for discussion in the country, others are surprised at women who agree to become second wives and support the legalization of polygamy.

Conclusions

- In Kazakhstani society, there is a gap in the value perception of the family, marriage, extramarital relations, attitudes towards abortion, contraception, the process of raising children, which will increase between generations.
- One of the factors of the gap is the different content regarding the family and family values produced for Russian-speaking and Kazakh-speaking audiences.
- The conflict between traditional ideas and egalitarian values creates serious tension and contributes to heated discussions in Kazakhstani society.
- In Kazakhstani families there is a traditional, formal recognition of the primacy of the role of men, with the real active participation of women.
- Kazakhstani families demonstrate a weak involvement of fathers in the process of caring and caring for children.

Recommendations

- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to introduce the compulsory discipline “Family and gender policy in the Republic of Kazakhstan”, “Psychology of family and marriage” in the program of educational institutions of the Republic of Kazakhstan
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan to actively cover successful practices of Kazakhstani families (of various types and forms), paying particular attention to the Kazakh-speaking sector of the Internet and television.
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan to develop a series of posters, billboards, flyers about the various forms and types of Kazakhstani families with stories of their success with placement in public places.
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan to involve media people in covering the problems of Kazakhstani families in order to promote the values of family and gender equality.
- The Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan to update studies on the problems of fathers’ participation in the process of housekeeping and participation in the upbringing and care of children.

⁹⁷ Rano, Turaeva Kelin in Central Asia. The Social Status of Young Brides as a Liminal Phase//https://www.researchgate.net/publication/319153305_Kelin_in_Central_Asia

9. Analysis of the effectiveness of the implementation of family support programs

For the successful implementation of the Concept of Family and Gender Policy in the Republic of Kazakhstan until 2030⁹⁸, a proactive implementation and use of mechanisms to strengthen the institution of the family is necessary. Such mechanisms include state programs and projects aimed at implementing the key tasks of family policy. They are carried out within the framework of national and global priorities of the UN General Assembly resolution “Transforming our world: the agenda for sustainable development for the period until 2030”⁹⁹. The tasks of implementing family and gender policies are focused on the priorities of national cultural interests related to the preservation of the family as a sustainable institution of society.

Coverage of the implementation of the programs “Enbek”, “Nurly Zher”, “Bakytty Obyty” and others is carried out through the media, social networks and dialogue platforms.

With the transition to the «digitalization» mode, the project «Social Family Card» is being implemented by the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan. This project will help identify the number of problem families and identify indicators of targeted assistance effectiveness¹⁰⁰. Kazakhstan’s introduction of the family’s social card should be based on traditions, cultural and religious particularities, as well as on the socio-economic and legal framework.

The main problems that family policy is aimed at: reducing the level of divorces; preservation of the traditional institution of the family; an increase in large families; sustainability of the socio-economic situation of the family; enhancing the educational and intellectual development of the family; quality assurance of childhood; the formation of value worldviews in the understanding of the family as an institution for the preservation of national, cultural identity.

A working group under the Ministry of Labor and Social Protection of the Population has developed the Road Map “Bakytty bala-bakytty ana-bakytty otbasy-bakytty el” (“Happy child — happy mother —

happy family — happy people”) to support mother and child¹⁰¹.

The following projects are being implemented in Kazakhstan with state support:

1. The program “Bakytty Obybasy” was launched on July 1, 2019. It makes it possible to purchase housing on credit with an annual rate of 2%. A loan for the purchase of housing is provided for a period of up to 20 years and a down payment of 10% of the value of the apartment. The maximum loan amount is 15 million tenge. This program is aimed at socializing the institution of the family, integrating children into society (providing children with mini-kindergartens), getting an education, and solving problems with the employment of women. In Almaty, more than 140 people have been employed by the “Bakytty otbasy” support program for low-income and large families¹⁰².
2. The Family Court project has been launched in a pilot mode and is aimed at resolving family conflicts: reconciling spouses, preventing divorces, overcoming a family crisis, and improving the psychological climate in the family. In the future, a single court may appear in Kazakhstan, which will unite three instances: the juvenile court, the civil court and the Specialized Inter-district Administrative Court (SMAS).
The goal of the Family Court pilot project is to study international experience and create favorable conditions for the preservation of families and the creation of favorable conditions for a minor¹⁰³.
3. 12 Family Resource Support Centers under family courts began to operate in pilot mode in eight cities of Kazakhstan — Nur-Sultan, Almaty, Ust-Kamenogorsk, Taraz, Karaganda, Atyrau, Kostanay and Kokshetau. In the cities where the project has been implemented, in case of Kazakhstani appeals to family courts for filing applications for marriage or divorce, they are advised to contact the Family Re-

⁹⁸ 104The concept of family and gender policy for the Republic of Kazakhstan until 2030. Astana, 2016 <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

⁹⁹ UNGA Resolution “Transforming Our World: A 2030 Agenda for Sustainable Development” https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ares70d1_en.pdf

¹⁰⁰ <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/362654>

¹⁰¹ <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/361767>

¹⁰² 140 people from large families were employed // <http://almaty-akshamy.kz/k-pbalaly-otbasy-lardan-140-adam-zh-my-s-a-ornalasty/>

¹⁰³ <https://www.zakon.kz/4968805-proekt-semeyny-sud-vse-bolshe-udaetsya.html>

source Support Centers, where they can get free advice from a psychologist, lawyer, and social worker. Up to 7 specialists work in each center, their task is to provide psychological, medical, social, legal assistance to Kazakhstani planning to either start a family or get a divorce. The Supreme Court is the partner of the Center for Civil Initiatives Support NAO and the initiator of the project ¹⁰⁴.

4. Housing construction programs Nurly Zher, 7-20-25, which provide young and large families with affordable housing (launched in 2017, changes were made in 2019). Housing can be bought not only by the waiting list of local executive bodies and investors of the ZhSSBK, but also by participants in the social program "7-20-25". The program of rental housing without the right of redemption is being implemented; it is being provided to socially vulnerable segments of the population, waiting lists of local executive bodies: people with disabilities and participants in the Second World War; orphans and children left without parental care; socially vulnerable groups of the population with a total average monthly income per family member over the past 12 months below the 3.1 times the minimum subsistence level (PM in 2019 = 29 698 tenge); civil servants, employees of budgetary organizations, military personnel, candidates for astronauts, astronauts, employees of special state bodies and persons holding state elected posts; citizens of Kazakhstan, whose only dwelling is recognized as emergency; low-income large families; working youth in queues in akimats. Housing cannot be sold, rented or left as a legacy ¹⁰⁵.

Implementation of programs is carried out in the context of the main tasks of family and gender policy: the adoption of the family as the basic social value of the state; promotion of family values in society; formation of zero tolerance to domestic violence and any form of family discrimination; increase of family capital, rehabilitation and education; enhancing a sustainable family culture in society; increased social support for the family ¹⁰⁶.

Kazakhstan has created an institutional framework to ensure the rights and legitimate interests of children. Fifteen international documents have been ratified, the institution of the Commissioner for the Rights of the Child, the Committee on Youth and Family Affairs in the structure of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, and Centers for Supporting Children in Difficult Life Situation are working [60] ¹⁰⁷.

International Fathers Day is celebrated annually. The main purpose of the event is to raise the authority of fathers and to involve dads in raising children, and to perform household chores. There is slow progress on this issue around the world. This is confirmed by UN statistics. Admittedly, progress is slow, but it is obvious. Between 1997 and 2012, the gap in time spent by women and men on household chores narrowed by only seven minutes a day. Alas, this inequality persists even when women work equal hours with men outside the home. In Kazakhstan, women, on average, perform 2 times more homework than men.

At the same time, 66% of Kazakhstani women also work outside the home. For comparison, the share of men in the labor market is only 11% larger and amounts to 77% ¹⁰⁸. This allows us to draw a conclusion about the weak involvement of Kazakhstani men in the process of doing homework and caring for children and the fulfillment by Kazakhstani women of the "double burden" associated with the combination of professional duties and domestic work.

An analysis of the implementation of state measures to support the family shows that there are problems requiring solutions in the field of social security. For the implementation of state tasks, control in the sphere of family relations is necessary, it is necessary to provide investment protection for the family, create a separate program for providing families with low financial income, increase legal literacy in matters of state family policy, expand public awareness of state social policy, create accessible feedback mechanisms between citizens and the state.

¹⁰⁴ http://qogam.gov.kz/en/kategorii/semeynaya-politika?theme_version=special

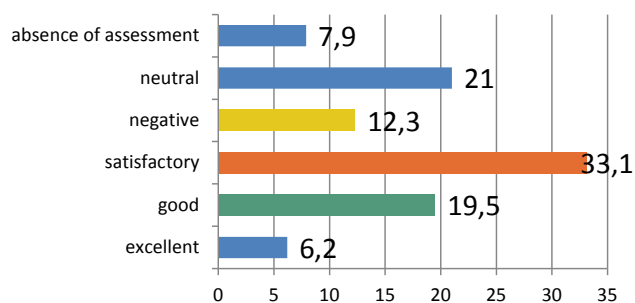
¹⁰⁵ <https://egov.kz/cms/ru/articles/nurlyzher>

¹⁰⁶ The concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030. Astana, 2016 <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384>

¹⁰⁷ In Kazakhstan, 112 social projects for family planning were implemented //

¹⁰⁸ <https://www.unicef.org/kazakhstan/>

Figure 43. Evaluation of state activities in family policy

According to the results of the study of the effectiveness of the state's activities in the context of the implementation of the Concept of Gender and Family Policy, satisfactorily rated 33.1%, neutral — 21%, good — 19.5%, negatively — 12.3%. In general, the state's activity in the field of family policy is evaluated positively (58.8%) against 33.3% of negative and neutral assessments.

In the regional context, most often indicated a satisfactory assessment of the effectiveness of the state in the context of the implementation of the Concept of gender and family policy, residents of such regions as the West Kazakhstan region — 42.8%, Aktoobe region — 42.3%, Turkestan region — 39.2%. A neutral assessment is more often found among residents of Akmola oblast — 36.7%, Nur-Sultan — 32.7%, Shymkent — 30.5%. Residents of the Turkestan region — 47.7%, Kyzylorda region — 26.2%, Zhambyl region — 23% rated the activity of the state well. Residents of the Karaganda region — 23.3%, the North Kazakhstan region — 20.5%, and the Pavlodar region — 19.9% more often gave negative ratings. Residents of the Mangystau region — 14.3%, East Kazakhstan region — 14.2%, Atyrau region — 11.5% more than likely rated state family policy.

Opinions in focus groups: advantages of state family policy

"In the past six months, the government has begun to take action. They increased the amount of allowances for large families, began to issue housing to those directly in need";

"I see nothing positive. Words do not coincide with actions";

"In general, I represent the NGO sector and I know how the relationship between the state and society works, we work quite closely with the state ... Wherever you look" where is the state looking? ". The state is not obliged to help you. All that it has to do is to get it out of the emergency zone, you pay money for it, and your things are your problems, you should (until there was an emergency) be safe, buy, do, acquire knowledge, and not build houses on rivers in the end <;

Opinions in focus groups: flaws in state family policy

"The state takes care of us. But on the ground they're wrongly distributed! Here we get benefits for those who live in cottages ... <;

"They create new laws, but they don't work on the ground";

"Perhaps programs are being created for young families, but not everything is regulated to the end. Especially in terms of housing ... <;

"There are many different programs, but not for everyone. A lot of bureaucrats ... <;

"In general, we do not know what the state is doing specifically. I was denied benefits. On the benefits of a mess";

"More likely negative than positive. Because the housing problem is not being resolved, there is no social package as such ...";

"Weak. In terms of housing, everything is complicated, it is not enough. Salaries are not enough to get into the queue. Unavailability of housing, no work, low wages";

"In what they sit there, those who come up with these laws are ministers, deputies. I don't understand where they come from at all ... They are women who did not give birth at all, or were not married at all, and they want some kind of development, support for children. In fact, they never felt it, never carried it through themselves. There you need to change them for people who know the problems";

"That family values are not encouraged. They show on television what's horrible, we don't introduce any of our values, so it seems to people that living depravedly is happiness. It is necessary to introduce into the ideology that the family is valuable";

"Our children need playgrounds for sports and leisure. At one time, it was all, but now it is all outdated or completely absent. Everything disappeared on the territory of the village ... And we must understand that the state is people";

"We are not always heard. Very well developed megacities, big cities. And in villages, villages, too, you need to pay attention ...";

"A lot of talented youth just leave Kazakhstan, leave. They cannot find a good job after graduation, they are not satisfied with their salaries, they are not happy with any problems. They see abroad — a smart guy working, they grab him. How many youth do we have, just left Kazakhstan? Because, they there, in developed countries, created good conditions. We are losing our intellectual potential";

"Today, the city akim filmed himself as he walked around London. How good it is. He calls us all to this. This is not affordable for everyone. But people cannot only go to Astana, to Astana";

"We still want to enter the list of thirty developed countries ... So my daughter gave birth, they did not even give us a first-aid kit. In the maternity hospital they said that they would give it in the

Table 7. Evaluation of the effectiveness of state activities in the context of the implementation of the Concept of gender and family policy (by region)

	Region																
	Nur-Sultan	Shymkent	Almaty	Turkestan	North Kazakhstan	Pavlodar	Mangistau	Kyzylorda	Kostanay	Karaganda	West Kazakhstan	Zhambyl	East Kazakhstan	Atyrau	Almaty	Aktobe	Akmola
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
0 - absence of assessment	11,3	4,0	8,2	0,0	4,7	14,6	11,6	13,8	11,8	13,8	5,8	5,5	5,8	8,0	2,6	3,5	10,9
1 - neutral	32,7	30,5	25,3	4,0	21,6	21,6	17,7	9,2	24,2	22,6	24,3	12,7	16,8	19,0	24,0	13,4	36,7
2 - negative	6,9	11,5	12,7	5,1	20,5	19,9	3,4	5,4	16,1	23,3	7,5	17,0	14,8	10,9	12,3	8,5	10,9
3 - satisfactory	27,0	31,0	35,4	39,2	28,1	27,5	37,4	34,6	31,1	26,4	42,8	33,3	30,3	36,2	37,7	42,3	22,4
4 - good	19,5	20,1	15,2	47,7	20,5	12,3	15,6	26,2	13,7	10,1	16,8	23,0	18,1	14,4	18,8	24,6	13,6
5 - excellent	2,5	2,9	3,2	4,0	4,7	4,1	14,3	10,8	3,1	3,8	2,9	8,5	14,2	4,5	7,7	5,4	5,4

clinic, in the polyclinic they said that they should give it in the maternity hospital”;

“... so that medicine is free for our children, for adults. Now she is going into the inaccessible sphere. Education too. Improve people’s lives. That there was work for the young, decent pay. Then the man himself will find use. He will have a choice where to go to work. How much should he get, what institution to go to study, what he wants to be. Lay us a solid foundation for social services, education and medicine. And all will be well”;

“... our state is there somewhere, and we are somewhere on our own, power is torn off from the people, that is, while the laws are being enforced, the situation is already changing, and we need to resolve issues in a new way”;

“... What social support has now been turned into — it’s just — just a mockery of a person. Firstly, there should be a normal Family Committee under the Senate, which will consider all legislative acts in coordination. Now there are failures in juvenile justice, in medicine. For example, in polyclinics combined children’s and adult departments ...”;

“... public awareness and prevention, ideological propaganda of a healthy family and family values”;

“The adopted family support programs are ineffective and little known. The state — separately, people — separately. There are very few programs for solving housing issues; they are still not suitable, because incomes and the age of people do not allow them to participate”;

“The state does not think about the people at all. Does not fulfill his duties. The people moved away from themselves. “As you wish, so live” — that’s their thought. It pretends slightly, as if helping. In fact, they are not doing what they need at all. Therefore, people do not have a patriotic mood ...”

As we can see, the participants in the focus groups had mixed opinions regarding the assessment of the state’s activities in the context of the implementation of the Concept of gender and family policy. Some respondents believe that the state should not support and help Kazakh families in any way, each family should adapt itself to socio-economic conditions. Respondents also noted an increase in state support for family support. But there was also a share of those participants in the study who spoke of bureaucracy, inefficiency, lack of communication with the civil society of the state, lack of monitoring of implementation and control over decisions made.

To achieve the goals of family development and support, it is necessary to inform society about the regulatory documents governing the family sphere. The study revealed that public awareness of regulatory documents governing the family sphere is clearly insufficient — only 0.1% –0.6%.

So, by regions, residents of Almaty region (93%), Almaty city (92.2%), Aktobe region (84.8%) are the most informed about the Law of the Republic of Kazakhstan “On Family and Marriage”. The constitution is more often known in the city of Nur-Sultan — 74%, Turkestan region — 73.6%, Akmola region — 54.5%. The law of the Republic of Kazakhstan “On the rights of the child” is more often known to residents of the Akmola region — 28.7%, Zhambyl region — 25.6%, Aktobe region — 23.9%. The least informed respondents in the field of such normative acts as the Law of the Republic of Kazakhstan “On Employment”, the Budget Code of the Republic of Kazakhstan, and the Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Payments”.

The focus groups showed a range of critical judgments. So, to the question “Do you expect any innovations in strengthening the state family policy?” The following judgments were received:

Opinions in focus groups:

“Utilities must be lowered”;

“Textbooks are very expensive and difficult. Pensions need to be raised”;

“We have a problem in Kazakhstan in relation to families raising children with disabilities: very small benefits, and the very attitude of society towards such children”;

“Let the living conditions be lifted. Found a job to. Universities must be opened. In order for accessible higher education to be ... By profession, let them give work”;

“Changes, innovations will only happen when our officials, when the leadership realizes that the only value is a person, his rights and freedoms, and not oil, not gas and not other nonsense. This is all transitory and departing, a person must stand at the head of state policy”;

“Probably, we need public awareness”;

“Make hostels for workers, as it was in Soviet times”;

“Make more free circles”;

“Let the retirement age be lowered. Many simply do not live up to this age. At 60, how do they work? Especially rural people. Women in 60 years who have given birth to 5–6 children — which of them are workers?”;

“Each child has capital, so that he has a stable future ...”;

“To give the young people some kind of preferential housing, they would provide jobs. Housing is given, but they require too much money, it is unrealistic to collect all of them”;

“I do not expect anything. I myself survive as much as I can”;

“To bring new things in family policy to the public ...”.

Recently, the media have more often begun to cover issues related to the implementation of social policy by the state, including the expansion of the regional focus. It is reported that the coveted square meters in the resort town of Kapshagai are being erected under the state housing program «7–20–25». In general, 2,283 people stand in line for housing¹⁰⁹. In the Karaganda region, the number of families receiving social assistance has quadrupled compared to 2018. Budget expenditures increased six times. Over the past three months, more than two billion dollars have been spent on social assistance¹¹⁰. In recent months alone, in the Zhanakorgan district of Kyzylorda oblast, state social assistance was provided in cash equivalents to 2987 families, and about 268 families received food assistance¹¹¹.

Since July 2019, the number of TSA recipients has been increased from 571.6 thousand to 830

thousand to cover targeted social assistance. Also, the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan provides for an increase in the income of large families (mother and 4 children)¹¹².

According to the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, new tax privileges for large families will be introduced in 2020¹¹³.

Public policy in relation to the family should be formed in the context of changing social world trends and in accordance with this it is important to “develop and adapt public policy taking into account the changing realities of the family”¹¹⁴. The population expects from the state more methodical and systematic, timely actions to provide targeted support, moreover, aimed at all types of families, including single-parent, small families, childless, etc.

Conclusions:

- One of the trends in the perception and evaluation of state social policy turned out to be insufficient informing of the population about programs and their implementation, including in the regions.
- In Kazakhstani society, the social demand for increasing payments to low-income and large

families, for preferential lending of housing mortgages to young families increased.

- Respondents are waiting for more information about such projects, including through social messengers.

Recommendations:

- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to develop a concept for the functioning of family counseling centers with access to experts such as family psychologists, social workers, medical workers, lawyers, etc.
- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to initiate the creation of common humanitarian programs, foundations, and sociological centers for the study of families.
- The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan to develop a retraining program for women on maternity leave.

- Local executive bodies to develop a program to create leisure infrastructure for Kazakhstani families (especially in rural areas).
- The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan to organize children's and teenage leisure time, near the place of residence in the format of “school labor camps”, when it will be free to teach people how to plant trees, care for, water plants, paint, whitewash, wallpaper, wash floors, cook, take pictures, etc.

¹⁰⁹ The construction of houses under the state program is actively underway in Kapchagai// <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/332165-apsha-ajda-memlekettik-ba-darlama-bojry-ar-nydy-zh-rip-zhatyr>

¹¹⁰ About two hundred families received illegal social assistance in Karaganda // <https://zhasalash.kz/article/3107-qaraghandyda-eki-dguzge-dguyq-otbasy-aleumettik-komekti-zanhsyz>

¹¹¹ A large family received an apartment in the Zhanakorgan district of the Kyzylorda region// <https://egemen.kz/article/205978-qyzylorda-oblysy-zhanhaqorghana-audanynda-kopbalaly-otbasylar-baspanaly-boldy>

¹¹² When they will raise payments to large families in Kazakhstan // <https://www.zakon.kz/4959976-kogda-podnimut-vyplaty-mnogodetnym.html>

¹¹³ For parents, tax benefits equal to 12 MCI for each month are provided <https://ru.sputniknews.kz/society/20190506/10073996/nalogovyegoty-mnogodetnaya-semya-2020-kazakhstan.html>

¹¹⁴ UN Sustainable Development Goals until 2030 <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>

CONCLUSION

According to the results of the study of Kazakhstani families, we saw that Kazakhstani families were influenced by several global trends: the transition to market relations, liberalization of family policy, the informatization of society, individualization, the increasing influence of women in public life, and the aging of the population. The consequence of these processes are both positive and negative phenomena:

- The Family Institute in Kazakhstan is undergoing complex transformations, influenced by economic, political, psychological, historical, cultural factors, internal conditions and external circumstances. In the context of globalization, families are influenced by foreign cultural and even countercultural influences that transform the original ones, displacing them. Globalization formats identity faster than traditional institutions: family, education, religion.
- Currently, it is possible to diagnose the onset in Kazakhstan of the period of the second demographic transition, which is associated with a change in the structure and functions of the family.
- Changes in the structure and composition of the family, the meaning of its creation and existence, are becoming increasingly important for state planning and forecasting, as the main consequences of the second demographic transition are — weakening of marriage as the only type of family structure, due to the high level of divorce and the growth of cohabitation; the emergence of various forms of families and the departure from the concept of «traditional family», increasing the age of marriage and the beginning of motherhood.
- In Kazakhstan, the trend of urbanization is clearly visible, associated with a reduction in

family size and mass migration from village to city.

- At the same time, traditional ideas are preserved when the value of a registered marriage remains high in Kazakhstani society. When choosing a partner and deciding to create a family, the institution of marriage and family relations appears from the standpoint of traditional values. The motives of love, support, desire to have children dominate. When deciding to create a family, the approval of relatives and the coincidence of values are important. The analysis of opinions in the assessment of marriage and motivation for marriage also indicates the prevalence of its traditional understanding.
- The list of reasons and motives for ending a marriage is expanding, and the emphasis is shifting from material (lack of finances, lack of accommodation with housing) to psychological (interference by relatives, adultery, rejection of values (egotism, individualism), immoral behavior, domestic violence and cruelty. A new trend is the influence of social networks and the Internet on the crisis of family-marriage relations.
- After the birth of a child, 2/3 of the families face a set of financial (lack of money, lack of housing), physiological (poor health) problems.
- As children grow up, difficulties arise with placement in preschool and educational institutions, difficulties with work, and difficulties arise in psychological relations with children.
- Family policies of various countries are aimed at a comprehensive strategy for ensuring the viability of the family institution and especially children in any economic and political transformations, a comprehensive systematic solution to problems in the field of family relations, taking measures to preserve and strengthen the family institution and increase its social status in society, and protect children's rights.
- The family policy of any state is national, as it takes into account national traditions, cultural and historical reality, ethnic specifics, and the experience of family traditions.
- A family support policy is implemented to maintain the social well-being of citizens, but, as a rule, it has a demographic background: a decrease in the birth rate leads to narrowed reproduction of the population and its aging, which in the future threatens to reduce market capacity and slow down economic activity, as well as increasing retirement load.
- Family support measures include various forms and sizes of benefits and can range from fairly modest to quite tangible. Various benefits or easing the tax burden on families, one way or another, are carried out in most developed countries, but it is almost impossible to assess the direct impact of such programs on changing fertility behavior. An insignificant effect of benefits on the increase in fertility is noted in comparison with the costs of these programs.
- In industrialized countries, women play a significant role in the labor market. In most of them, there are either special state programs to support working mothers and pregnant women, or legislation prohibiting discrimination against women in hiring.
- In recent decades, the practice of social payments to fathers for childcare has been expanding. This is due to the expansion of the policy of gender equality in the family and the greater participation of fathers in the direct education of children.
- In general, most models of family policy are aimed primarily at protecting the rights and interests of children: protection from violence, eliminating inequality and poverty, and increasing access to state social services. Public investment in the development of children is considered the most profitable for sustainable development in the long term and can reach a significant amount of the country's GDP.

Positive trends:

- The value of marriage, family, children remains quite high among the majority of Kazakhstanis, which ensures the stability of the family in the conditions of transformation. The total fertility rate was 2.73 children per one Kazakhstani woman in her entire life. This indicator indicates a rather high birth rate and the country is expanding population reproduction.
- The marriage rate remains 7.54, which indicates the desire of Kazakhstanis to create a family, the main motives, as can be seen from the survey, are the desire to have a family, children and love.
- The average age at marriage for women in 2018 is gradually increasing. amounted to -26.4 years, and for men -29.0, which is associated with the desire of young people to get an education, find work and become economically independent, as well as with great opportunities for self-realization compared to the previous generation.
- The ongoing change in values affects both men and women. Both of them become more and more inventive in their family life, build-

ing their life scenarios in different ways. These trends are expressed in the fact that young people postpone the decision to marry, have a baby, are more attentive to life circumstances and the conditions in which they become parents. The formation of the so-called post-family is taking place — a new organization of mating and reproductive behavior on the basis of an agreement between a partner. Unlike a traditional family with a clear gender division of labor between spouses, this type unites partners who are equally focused on self-realization both in the family and in the profession and united to a greater extent by conditional relations compared to status prescriptions¹¹⁵.

- As a rule, this type of family is typical for residents of large and / or industrial cities of Kazakhstan with an ethnically mixed population.
- The transition from a patriarchal family (based on the leadership of a man in the family structure) to an egalitarian one based on gender equality, recognition of the equal opportunities of father and mother indicates that Kazakhstan is strategically moving in the same direction as developed countries in family matters. The transition also reflects the sit-

uation in society, the place of women in the structure of employment, their contribution to the country's economy.

- In Kazakhstan, pregnant women are entitled to maternity leave for 126 days and maternity allowance, lump-sum social benefits and monthly payments until the child reaches 1 year of age. Monthly payments can be received by the father if he draws maternity leave. A parent on maternity leave can stay with the child until he is 3 years old without losing his job. Large families with low incomes are paid targeted social assistance.
- The government consciously and responsibly approaches the problems of maintaining the reproductive health of men and women, the prevention of early pregnancy, the prevention of crises in family relations and other issues. To this end, there are joint practices of state and public institutions for the implementation of social projects. The range of their implementation is wide: from enlightenment and informing the public — to the rehabilitation and adaptation of those who have received negative experience in family life. The practices and activities of social services and crisis centers, 24-hour helplines, etc. are supported.

Negative trends:

- The weaknesses of family and gender policies in Kazakhstan include the lack of a systematic approach to understanding the phenomenon of unemployment in Kazakhstani society; lack of knowledge of the social structure of society in the projection on the type of economic structure and types of households; weak forecast expectations in the development of the social situation as a whole; lack of clear ideas about the ways, means, and possibilities of socializing youth with different starting possibilities: lack of plausible statistics, low commensurability of national statistics; lack of responsibility for the specific implementation of state social programs.
- The problematic situation is that the state has not sufficiently studied the needs for the scale of social projects, the population is not always informed, knows and understands what opportunities exist in overcoming a problematic family situation. A special analysis is necessary in studying the growth trends of protest activity based on dissatisfaction with social family and gender policies.
- The financial situation of families is becoming more differentiated, rich and poor are distancing themselves, in which a rather large number of problems have been identified related to the inaccessibility of the required housing, limitation of access to education and culture, to medical services, to sufficient and necessary support from the state.
- The distance between types of families is growing in terms of lifestyle, place of residence (city / village), and access to resources (financial, educational, informational, political). Internal migration from rural areas to cities is growing, marginalization of suburban urban areas is occurring.
- The number of divorces and children remaining after the termination of marriage in single-parent families is growing, which worsens their economic conditions and socialization. Often, child support is either small or not paid at all. The cost of pre-school facilities is not available to poor families.
- The age of sexual debut is reduced. Deformations of family education, where life problems and stereotypes regarding the patriarchal family model are not openly discussed, the inaccessibility of education and family planning methods, especially in rural areas, are reflected in the growth of early unwanted pregnancy, the high level of teenage abortion, in the behavior of young mothers leaving children immediately after birth. The age of consent should be reduced to 15 years.

¹¹⁵ Rezvushkina T. A. Family policy in the Republic of Kazakhstan: institutional design and everyday practices. Bulletin of KarSU.— No. 4, 2015.

- A high level of corruption in the public sector leads to poor implementation of social programs, and the dependent mood of the population contributes to the growth of protest among vulnerable groups.
- The state is oriented towards the “normative model” of the family, i.e. one in which there are legal relations between spouses for a “complete” family, which consists of a father, mother and their children, while in practice there is a wide variety of forms and types of families: urban and rural, religious, extended, childless, single-parent, interethnic, families with disabled children over 18 years of age, families caring for elderly relatives, families with adopted children, etc. State family policy in the modern version is clearly liberal and pronatalistic in nature it has traditionalist features: the emphasis is on registered marriages, stimulating birth rates, considering the norm as a “safe” complete family model, designating a “reproductive norm” of three or more children, all other formats of family forms are ignored or considered as deviant, not prosperous and their needs are not taken into account.
- Marriage and family relations of respondents are more motivated by feelings of love, mutual respect, affection, the unity of spouses’ interests, the desire to be together in joyful and difficult times.
- In the attitudes toward the number of children, a variety of opinions was expressed, and the trend is such that the majority of respondents are inclined to an average family. An insignificant part of informants have no desire to have children at all, they do not consider their presence as a basic strategy for family life. The trend towards a large family persists in all regions (mainly southern and western) with traditional family values and with a predominance of the patriarchal family model.
- The institution of the family is affected by many factors and undergoes changes and transformations. The variety of types and types of families is increasing, their differentiation is taking place depending on the structure, composition, economic status, structure, involvement of family members in employment. Kazakhstani families presented a slice of the diversity of society: they are different in composition, structure, income, lifestyle, and opportunities. The society is dominated by nuclear families with parents and children, less and less three generations live together. In this regard, the opinions of the respondents expressed a palette of positions: 1) the desire of young families to live separately from their parents (if conditions and opportunities allow), 2) forced temporary cohabitation until the housing problems of the young family are resolved, 3) a conscious desire to lead a single household as a part a three-generational family to provide mutual care, support, care, to transfer traditions.
- For young families, the problem of starting opportunities is relevant, which is associated with the availability of work and housing, allowing you to live independently from the parent family. Therefore, respondents offer to provide employed youth with rental housing, hostels.
- All respondent families share a common desire — to provide children with decent socialization. To this end, it is important that each child, regardless of family type and place of residence, be able to attend kindergartens, development centers, resocialization centers, and while studying at school — to choose additional classes in accordance with his abilities and inclinations aimed at his intellectual, physical, creative disclosure, the formation of morality and citizenship.
- The problem is that rural children have limited or no opportunity for pre-school socialization in preschool institutions, in the villages there are no development centers, and in rural schools — the diversity of additional education. For urban families, where the infrastructure is available, the issue of access to it is difficult, especially if the family has several children (due to the cost of services, equipment, accessories, uniforms).
- According to statistics, the majority of large families in Kazakhstan are rural. Respondents express the hope that the state family policy will be aimed at equalizing the socialization conditions for rural and urban children not only through a material payment system, but also through the development of social infrastructure in villages, the creation of a network of centers with free services for children of preschool and school age.
- The trend towards an increase in the number of single parent families is perceived by all respondents with concern. Obviously, a parent raising a child or several children alone encounters no less difficulties that he must overcome. Respondents consider it necessary to take into account this category of families in state family policy programs: not only from the standpoint of material security or access to additional education, but also in connection with the formation of a comfortable psychological state in children.
- The study emphasized the situation in families with people with disabilities (both children and adults). Common topical issues are the high cost of medicines, care products, the need to expand the communication of these families with each other and with specialists,

- and involvement in resocialization programs and skills training.
- In some cities, socially-oriented NGOs are implementing programs for families with disabilities, but they are not yet accessible to all comers, they are not in rural areas, this requires government approaches and decisions, and appropriate funding.
  - The study revealed a complex of problem areas related to the psychological climate in families of various types. Respondents noted that for those who are preparing for family life, they have a short experience, as well as for spouses in the pre-divorce stage, trainings of family psychologists, consultations of conflict experts, and advice from people with experience in family life are relevant. For parents with children — teenagers, accessible express consultations on overcoming acute conflict situations, as well as training on establishing trusting relationships are important.
  - Respondents drew particular attention to the lack of methods and mechanisms for independent exit from the situation with domestic violence by rural women. They have no opportunity to report a conflict (no one, nowhere), there are great fears of publicizing the very intention of a woman to get support.
  - As the practice of early pregnancies, the birth of unplanned and unwanted children unmarried, the manifestation of deviant behavior by them, for this group of women in difficult living conditions, special support centers are needed — on the one hand, and media structures (to establish contacts with relatives) — with another.
  - The study revealed the attitude of Kazakhstanis to the growth of divorces, which is explained by the fact that modern women are increasingly not going to endure unequal relationships in marriage, violence, irresponsibility of the spouse. In addition, their economic status is sometimes not inferior to men's. Women decide to divorce without dramatizing the situation.
  - Attitude towards unregistered marriage is loyal in regions where there is a transition to an egalitarian family model (megacities, regional centers, urban population in the central, northern, eastern regions). Concerns about the risks of infringement of children's property rights are formulated if such an alliance breaks up.
  - Attitude towards the decision of women to give birth outside of marriage, "for themselves" divided the positions of informants into the opposite. The approval of a woman's decision is supported and justified by such motives as the inability to create a marriage, age barrier, overcoming loneliness, preparation for care in old age, and is divided in the central, eastern, northern regions. Rejection is associated with ideas about the status of women in the system of traditional family-marriage relations, patriarchal stereotypes about the family model, condemnation and sanctions by relatives.
  - The marriage contract is not yet perceived as a guarantee of ensuring equal property rights in the event of a divorce, and, in general, is of little significance. One of the reasons is the lack of property, low property status of Kazakhstani families. Attitude towards cohabitation is mostly sharply negative in connection with traditional value motives about the chastity of a girl. Younger informants very carefully formulate the possibility of premarital relations, explaining this practice by the expansion of experience and breakdown of feelings.
  - For middle and older informants in all regions, the influence of Western values on youth, propaganda of free relations, non-traditional forms of marriage, relations of irresponsibility and independence in the choice and change of marriage partners, disapproves of young people in virtual communication, strives for beautiful and easy life.
  - It seems that society has recognized the need for an affordable, systematic provision of a range of services in the field of family and child psychology, and assistance in the processes of socialization and resocialization.
  - In programs for the implementation of family policy, it is important to attract public-private partnerships, and to activate socially responsible business.
  - It is necessary to develop a standard structure for family development centers as a whole (with the presence of children's centers, resocialization centers for the disabled, family counseling (psychological and medical), mediation services, leisure centers) for different settlements (villages, district centers, regional cities). The construction and operation of such centers solves a complex of problems related to employment, the development of social infrastructure, and the involvement of citizens in socially active projects that are aimed at uniting society.
  - Prospects for the development of Kazakhstani society confront us with the fact of the existence of an objective contradiction when there is a conflict of interests in the implementation of reproductive needs in the family and the state. The state is constantly experiencing socio-economic and political needs for people: for labor, for executing social roles, etc. The family, on the contrary, does not feel such a need due to the withering away of the economic function of the family when children were seen as workers. The need for children is

now more of a moral and psychological nature for the family. This mismatch of reproductive needs implies an objective possibility of a conflict of interests between the family and the state. Stimulation of the fulfillment by the family of the reproductive function in society is possible only with the effective functioning of the state social protection systems for families with children.

- The ideas about the family are being transformed, stereotypes about the purpose, statuses, roles and responsibilities of its members are changing. The roles of fathers and mothers in Kazakhstani families are still not equivalent. There is no symmetrical participation of fathers in the process of caring for children, elderly relatives. This eliminates the role of the father in Kazakhstani families, disrupts the process of successful socialization of children. Kazakhstani men should still correspond to the traditional roles of the “head of the family” and her “breadwinner”. This has

consequences such as a high level of divorce, excess mortality among men, and estrangement from children.

- The state, functioning and development of the family should be managed by the state, become the subject of constant scientific study, monitoring, identification of problem states, development of strategic approaches, implementation of tactical tasks. The state requires the implementation of a comprehensive strategy for the development of the institution of the family with continued implementation of existing and the development of new approaches

Recommendations

- The main goals of family policy should be: the eradication of poverty and inequality among children in accordance with the Convention on the Rights of the Child, the Sustainable Development Goals and other international obligations.
- The state institutions responsible for implementing family and gender policies need to determine the model for implementing family policies (liberal, conservative or social democratic) and conduct work in accordance with the criteria of this policy. The state structures responsible for the implementation of family and gender policies to develop differentiated non-material measures of social policy taking into account the type of family, place of residence, class, gender and ethnicity.
- To analyze the legislative and regulatory framework that directly and indirectly affects the quality of life of Kazakhstani families.
- Introduce into Kazakhstani legislation and strategic development programs (in particular, the "Code on Family and Marriage", "The Concept of Family and Gender Policy in the Republic of Kazakhstan until 2030", "Housing Code", "Labor Code", "Nurly Zher", "Kazakhstan 2050", the Code "On the Health of the People and the Health Care System", the Law "On Education") all types of Kazakhstani families, with the provision of a differentiated type of social services (material and indirect).
- Conduct annual monitoring of the implementation of family policy, taking into account the types and forms of families, regional, stratification, gender and ethnicity.
- Monitor the progress of the implementation of state projects and programs aimed at the family to study the shortcomings of existing programs.
- Compare national content and specificity with international practices and campaigns, determine their balance.
- Introduce various types and forms of families (households) into census standards, taking into account the regional, stratification, ethnic and gender component.
- Actively inform the population about the family policy pursued by the state in the media, on social networks.

MAJILIS OF THE PARLIAMENT OF RK

- Revise the article on the decriminalization of domestic violence against women, children and elderly relatives.

LOCAL EXECUTIVE BODIES

- Conduct regular monitoring of the situation of families, taking into account the stratification, ethnic and gender component. Based on the monitoring results, issue an analytical report;
- Develop a "map of the types of Kazakhstani families" taking into account the regional, stratification, ethnic and gender component.
- Develop a program to create leisure infrastructure for Kazakhstani families (especially in rural areas).
- Expand the network of family support centers with the involvement of psychologists, social workers, lawyers.

MINISTRY OF HEALTH OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

- Develop a program to provide free speech therapy services for speech therapists, defectologists and other narrow medical specialists for low-income, large, single-parent families, families with children with disabilities, families in difficult situations.
- Initiate training seminars for girls and women on maintaining reproductive health, family planning methods.
- To provide free access to young Kazakhstan childless families to new reproductive technologies (IVF).
- Introduce parenthood training courses involving both the mother and father of the child.
- Initiate free psychological counseling for parents, children and adolescents in difficult situations.

MINISTRY OF NATIONAL ECONOMY JOINT WITH THE MINISTRY OF INDUSTRY AND INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

- Develop a typical structure of family development centers as a whole (with the presence of children's centers, resocialization centers for the disabled, family counseling (psychological and medical), mediation services, leisure centers) for different settlements (villages, district centers, regional cities). The construction and operation of such centers solves a complex of problems related to employment, the development of social infrastructure, and the involvement of citizens in socially active projects that are aimed at uniting society.

MINISTRY OF INDUSTRY AND INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

- Introduce housing certificates to ensure access for Kazakhstani families to rental and social housing, regardless of the level of well-being.
- On vacation, holiday and holiday, provide the opportunity to travel around Kazakhstan with additional trains, bus routes, reduce the fare for low-income, large families, single-parent families, families with children with disabilities, families in difficult situations.

MINISTRY OF LABOR AND SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

- Introduce the principle of universality, which applies to all types of families with children, including migrant families who are provided with additional benefits.
- Develop a differentiated system of social support for families providing care for elderly relatives using the experience of foreign countries.
- Include single-parent families in the circle of families in need of increased social protection (since the reasons for the appearance of such a family are, along with extramarital births, divorce, leaving one of the parents from the family, widowhood, upbringing by grandparents); families where both parents are students of higher, secondary special, vocational educational institutions, studying with a separation from production; families with disabled children over 18 years of age; families caring for elderly relatives.
- Lay the foundation for targeted social assistance as a criterion for low-income families.
- Introduce one-time financial assistance to families in difficult situations.
- Introduce a one-time allowance for preparing children for school for all types of families.
- Maintain social and medical benefits for families with a disabled child over 18 years of age.
- Develop and implement a retraining program for women on maternity leave.
- Initiate the creation of new types of social protection institutions, both for children and for the family as a whole: family centers, social assistance centers, social hotels, centers for psychological and pedagogical assistance, etc.

MINISTRY OF INFORMATION AND PUBLIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

- Develop a national model of family policy that takes into account traditions, culture, economics, society, politics and education.
- Develop a concept for the functioning of family counseling centers with access to experts such as family psychologists, social workers, medical workers, lawyers, etc.
- More actively cover successful practices of Kazakhstani families (of various types and forms), paying particular attention to the Kazakh-speaking sector of the Internet and television.
- Organize a single Internet resource on family and gender policy, where to post all the necessary and useful information related to the legislative framework, government programs, express information on decisions made, etc. To provide for the possibility of building a constructive dialogue with the population through the feedback mechanism in the rubrics of consultations with specialists and experts. Discuss the most debated issues in society through online voting.
- Establish feedback from the public and representatives of the Halyka Kmek program for monitoring the Baityt Obybasy and Otti Meken programs on housing programs and social benefits for families of different categories.
- Initiate the creation of common humanitarian programs, foundations, and sociological centers for the study of families.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

- Consider the possibility of organizing nursery groups and extended-day schools with the provision of places for low-income, large families, single-parent families, families with children with disabilities, families in difficult situations.
- Introduce the obligatory discipline "Family and gender policy in the Republic of Kazakhstan" into educational institutions of the Republic of Kazakhstan.
- Initiate mandatory monthly lessons "No to violence!" In order to form the ideology of non-violence as a system of values of Kazakhstan.
- Develop a program to actively include Kazakhstani fathers in the process of parenting and child care.
- **MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS**
- Develop a program of preferential access to cultural and recreational activities for parents and children from single-parent, rural, large

families, families with a child / children with disabilities, families in difficult situations.

- Develop a program of preferential access to sports sections and competitions for parents and children from single-parent, rural, large families, families with a child / children with disabilities, families in difficult situations.

**MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

- Considering the complexity and cumbersome mechanism for tracing parents who avoid paying child support and infringing on the rights and interests of the child, it is necessary for families with children whose parents avoid paying child support to be equated with the single-parent family in the legal regulation regarding social protection.

Glossary

Autonomous family — a family, which is a self-sufficient and independent unit, which has its own functions and carries out various activities.

An atomized family is a family, usually consisting of spouses and unmarried children, who have significant freedom from family control. In such a family, the individual interests of each are of greater value than the interests of the family as a whole.

A **childless family** is a family with a long joint experience of living (at least 5 years) and without children for various reasons (conscious abandonment of children or infertility of a couple).

Bilocality is a type of family structure in which spouses can live together either with the parents of the husband or with the parents of the wife.

A **biological family** is a married couple and its offspring. Such a family usually includes only two generations — parents and their children, connected only by blood relationship.

Marriage is a voluntary, equal union of a woman and a man, concluded for the creation of a family and generating mutual rights and obligations of spouses. In Kazakhstan, marriage between people of the same sex or not registered with state registration authorities is not recognized.

A **heterogamous family** is a family in which spouses have various socially significant characteristics: social origin, nationality, race, religion, etc.

Heteronomic family — a family that is not economically self-sufficient and whose livelihood is provided by one or more family members within the framework of the socio-economic system.

Civil family — a family based on a civil (not registered in state bodies) marriage.

A **detocentric family** is a family in which great importance is attached to the well-being of children and the preservation of marriage in the interests of children.

Household — the main subject of economic activity of the family; covers economic objects and processes occurring where a person constantly lives. The household is headed by the head of the household. Household — a statistical indicator that is used in the analysis of economic aspects of consumption problems, housing policy, etc.

Contract family — a family in which spouses enter into a contract upon marriage.

A **kinship family** is a type of family organization in which the main relationship is based on blood relationship: the relationship of children with parents and children among themselves.

A small group is a relatively small number of directly contacting individuals (the maximum number is up to 30 people), united by common goals and objectives of joint activity.

A **low-income family** is a family in which there are serious economic restrictions associated with the difficulty of meeting their basic (primary) needs, living on social benefits, and having non-working parents.

Low-income family — a family that is entitled to the payment of TSA (targeted social assistance) and (or) a monthly state allowance assigned and paid to children under eighteen years of age. Low-income people (families), depending on the total income of a person (family) and the type of state social benefits received, are divided into the following groups: able-bodied people with a total income below the subsistence level (hereinafter — PM); able-bodied people with a combined income below the size of the food basket (60% of the size of the PM); able-bodied people with a total income below the poverty line (40% of the PM).

Matrilocal family — a young family living with the wife's parents.

A **matricentric family** is a family in which the mother takes center stage due to the limited involvement of the father in family life.

Interethnic family — a family in which husband and wife belong to different ethnic groups, respectively, to different cultural, linguistic and religious traditions.

A **large family** — a family consisting of a husband, wife and their children in the amount of four or more.

A **young family** without children is a family whose life expectancy does not exceed five years and which plans to have children in the near future.

A **young family with children** is a family whose combined length of service does not exceed five years and has one or more children.

Monogamous family — consisting of two partners
Single-parent family, the head of the family is a woman-family, where the head of the family is a woman who independently brings up one or more children.

Single-parent family, the head of the family is a man — a family where the head of the family is a man who independently brings up one or more children.

Neolocal family — the family moves to a home remote from the place of residence of the parents.

Nuclear family — a family consisting of parents and children who are dependent on them and not

married. In a nuclear family, husband and wife relationships are highlighted, not kinship ties. The nuclear family consists of one or two generations, represented by parents (parent) with children or a married couple without children. A nuclear family can be elementary (of three members: husband, wife and child), complete — it includes both parents and at least one child or incomplete (or single parent) — consists of only one parent with a child or children.

The **patriarchal family** is a family in which a man has a dominant role in relation to other family members subordinate to him.

A **patrilocal family** is a family living together with the parents of the husband.

A **polygamous family** — consisting of more than two partners: polygamy (polygyny) — the simultaneous state of a man married to several women; polyandry is the simultaneous state of a woman married to several men.

Ancestorhood is the period from the birth of the first grandson to the death of one of the ancestors.

Divorced family — a family that is officially married and which broke up after a joint period of residence.

An extended family is a complex family that consists of several generations and includes parents and children and other relatives (grandparents or uncles and aunts, or nephews and nieces, etc.) living together under one roof.

A reproductive family is a family that a person creates himself.

A parental family is the family in which a person is born;

Family structure — an indicator recorded during censuses or special surveys of the population. Therefore, to give an idea of the family structure of the population is possible only according to censuses or surveys.

The **family cycle** is determined by the following stages of parenthood: pre-parenthood — the period from marriage to the birth of the first child, reproductive parenthood — the period between the birth of the first and last children, socialization parenthood — the period from the birth of the first child to the last child from the family (most often through marriage) (in the case of one child in the family coincides with the previous stage).

The **family is the main social institution** and the most important value in the social and personal dimensions. The content of the concept of “family” and the institution of the family itself are multifaceted and are transformed following the historical and sociocultural changes in society. Every person, regardless of gender, age, ethnicity, social status, property and material situation, is a member of the family from the moment of birth to the end of his life and has such a characteristic as a marital-marital (matrimonial) state.

The **family is the primary** social group based on marriage, blood relationship or adoption, connected by the common family economy, mutual assistance and mutual responsibility, united by common values and interests.

Family — this is the basic social institution represents the basic (fundamental) unit of society and has the characteristic features: voluntary marriage; community of life for family members, the desire for birth and upbringing (socialization) of children, a certain way of life, traditions, norms and system of values.

In **demography and statistics**, the family is considered as a group with certain quantitative characteristics (family size, composition, number of children, type — nuclear, complex, complete, incomplete). Depending on the number of children, demographic statistics distinguish childless or infertile families, single-parent families, small families (1–2 children, which is not enough for natural population growth), medium-sized families (3–4 children, which is enough for unexpanded reproduction), large families (5 or more children, which is much more than is required to replace generations).

In the legal context, the family represents a social institution regulated by laws that is protected by the state. In the legal field, family members are bound by personal non-property and property rights and obligations arising from marriage, kinship, adoption, guardianship, etc.

In **sociology**, the family is understood as the most important institution that has specific target functions related to the need of people to procreate, in the diverse socialization of generations on the basis of significant norms and values.

In **psychology**, a family is treated as a group united by the psychological, spiritual and emotional closeness of its members, existing in space-time limitations and providing interpersonal comfort, intimacy, privacy from publicity, supporting duration, constancy, stability of relationships, fostering responsibility and regulating the role functions of family members.

Family with elderly relatives — a family living together with older relatives, usually the parents of the husband or wife.

A **family with a disabled child** is a family that provides maintenance and care for a child with varying degrees of disability.

A family that has taken custody of children is a family where one or more of the children are not biologically born, but taken for maintenance and upbringing.

A **family where one or both parents remarried** is a family where one of the parents has divorced status and after a certain amount of time has entered into a second marriage.

A complex family (or patriarchal family) is a family group represented by several generations. It may include grandparents, brothers and their wives, sisters and their husbands, nephews and nieces.

A socially dysfunctional family is a family where one of the parents has the status of a socially dysfunctional, which may be associated with various forms of addiction — alcoholic, drug, play, where the quality of life and poor living conditions of children are poor.

A married family is a family in which equal relations dominate, the stability of a marriage depends on the desires and quality of the relationship between the spouses.

The typology and structure of the family depends on the composition of the family group, the kinship of its members, their roles. The family belongs to a small group, which can be classified according to different qualitative characteristics. Properties of the family as a small group: regularity; constancy of the joint space-time being; self-identification; identification.

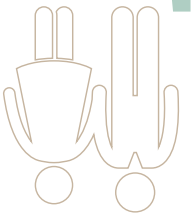
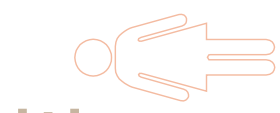
Family functions: for a child, a family is a natural environment in which the conditions of his physical, mental, emotional and intellectual development are formed. For a teenager, a family is a basic significant social group that provides conditions for socialization and preparation for adulthood; for an adult, the family is a source of satisfying a number of needs and a small team with diverse and rather complex requirements.

Family functions: reproductive — associated with spousal and parental love, childbearing; regenerative — due to inheritance of status,

surname, property, social status; economic and economic — implemented in the conduct of the family economy, the realization of the needs of its members in material (housing, clothing, food, organization of life, means of transportation, etc.) and intangible (leisure, healthy lifestyle) benefits; educational — consists in the transfer of social experience to children, in meeting the needs for paternity and motherhood, contacts with children, their upbringing, self-realization in children and grandchildren; worldview — forms primary ideas about the world, about norms of communication, about the meaning and purpose of a person; initial social control — is associated with the assimilation and application of moral norms and prescriptions, the regulation of behavior in various spheres of life of individuals, including the family sphere (the formation of ideas and skills of moral attitude towards children and parents, to family relations); recreational — associated with relaxation, restoration of physical, intellectual and emotional forces, with the organization of leisure, care for the health and well-being of family members; emotional-psychological and psychotherapeutic — satisfies the needs of family members in sympathy, respect, recognition, emotional support, psychological protection, love; sexual — realizes the physiological needs of spouses for love; social status — provides conditions for achieving a certain social status for family members, which is important for the reproduction of the social structure; spiritual communication — involves the personal development of family members based on significant values

Баяндама ғаламторда осы сілтемеде жарияланған: <http://arasha.org.kz/>
Доклад опубликован в Интернете по адресу: <http://arasha.org.kz/>
The report is published online at: <http://arasha.org.kz/>

MOTHER МАМА ЖИЕН
АНА АНА ПАПА
ҚЫЗ АӘКЕ
UNCLE GRANDFATHER FATHER
АУНТ GRANDMOTHER
СЫН ҰЛ NEPHEW
ӘЖЕ UNCLE АТА
ДОЧЬ SON IN LAW КӨКЕ
АПА БАБУШКА ЖИЕН
GRANDDAUGHTER ДАUGHTER IN LAW
АТА АФА SON IN LAW
ЖЕЗДЕ АПА АФА
SON IN LAW ӘПКЕ ТЕТЯ ДДУВД
ПЛЕМЯННИК ДДУВД ЖЕҢГЕ
НАҒАШЫ ВДУВД
КУЙЕУ БАЛА ДДУВД
ВНУЧКА КЕЛІН
DAUGHTER IN LAW НЕМЕРЕ ӘЖЕ
КУЙЕУ БАЛА ВДУВД
ПЛЕМЯННИЦА
ЗЯТЬ GRANDDAUGHTER
СЫН SON IN LAW

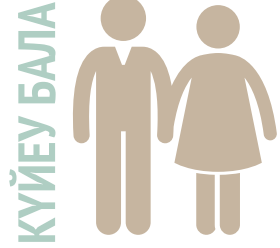

DAUGHTER IN LAW

АТА

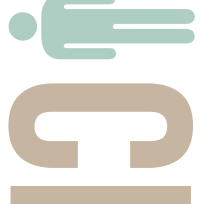
ЖЕЗДЕ АПА АФА
SON IN LAW

ДДУВД

АНА

ҚЫЗ

СЫН

ДОЧЬ

АПА БАБУШКА

GRANDDAUGHTER

АТА

ӘПКЕ АФА

ТЕТЯ

ПЛЕМЯННИК

НАҒАШЫ

ВНУЧКА

DAUGHTER IN LAW

КЕЛІН

НЕМЕРЕ

КУЙЕУ БАЛА
ПЛЕМЯННИЦА

ЗЯТЬ GRANDDAUGHTER

МАМА

GRANDMOTHER

ҰЛ

ӘЖЕ

GRANDSON

ЖИЕН

SON IN LAW

ДДУВД

НЕМЕРЕ

КУЙЕУ БАЛА
ПЛЕМЯННИЦА

ЗЯТЬ GRANDDAUGHTER

ЖИЕН

ӘКЕ

FATHER

GRANDMOTHER

NEPHEW

АТА

КӨКЕ

ЖИЕН

ДЕДУШКА

ЖЕЗДЕ GRANDSON

ЖЕҢГЕ

НЕМЕРЕ

КУЙЕУ БАЛА
ПЛЕМЯННИЦА

ЗЯТЬ GRANDDAUGHTER

Т
И
П
А

ӘПКЕ

CHOXA

MOTHER

СЫН

SON IN LAW

ЖЕЗДЕ

CHOXA

MOTHER

СЫН

SON IN LAW

DAUGHTER IN LAW

АФА

СЫН

SON IN LAW